

M. ANNAEI LUCANI

PHARSALIA.

LL
L9323Fr

(M. ANNAEI LUCANI)

PHARSALIA.

CUM COMMENTARIO CRITICO EDIDIT

C. M. FRANCKEN.

ADIECTA SUNT SPECIMINA PHOTOTYPICA ASHBURNHAMENSIS,
MONTEPESSULANI, VOSSIANI PRIMI.

Vol. I continens libros I—V.

LUGDUNI BATAVORUM
APUD A. W. SIJTHOFF.

44806
6/4/99

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

<http://www.archive.org/details/pharsalia00luca>

PRAEFATIO.

Superiore saeculo ineunte magna incessit philologos cupido Lucani edendi. Decesserat (1681) qui Pharsaliae editionem cogitaverat ¹⁾ Nic. HEINSIUS, quo nemo magis (absit invidia) naturam et ingenium poetarum Latinorum in se recepit. Eius collationes et notulas quasdam nactus PETRUS BURMANNUS thesaurum tanquam draco custodivit. Erat ²⁾ „editio Lucani a Sebastiano Gryphio „anno 1542 curata, ad cuius oram variantes plus quinque et „viginti codicum lectiones, et simul, quae inter legendum et „conferendum ipsi natae fuisse videntur, coniecturas suas Vir „illustris adleverat” (sic). Eas emendationes per sexaginta annos latuisse (Burmanniana tot annis post Heinsii decessum prodiit a^o 1740) dolendum est; magis est quod doleas, unquam Burmannum Lucani edendi consilium cepisse, quod BENTLEIUS eo ab edendi Lucani proposito revocatus est; sic enim vulgo creditur: noluit aemulus esse Petri Burmanni Ricardus Bentleius. Testatur Bentleii nepos, qui anno 1760 eius notas in Lucanum edidit: „ilico Bentleius, inquit ³⁾, ut ipsum Burmannum in eodem opere „iamdiu laborasse sensit, manus retinuit, ne in messem viri „amici falcem porrexisset videretur”. Satis mire „in messem”, quae nondum maturuerat, nisi vero futura praemia laudis et lucri cogitet. Res quomodo se habuerit apparet ex Praefatione Bur-

¹⁾ Cf. „P. Burmannus jr., de vita Heinsii” ad a. 1660, p. 41.

²⁾ Burmannus Praef. ad Lucanum p. 2.

³⁾ Praef. ad editionem q. i. M. Annaei Lucani Pharsalia cum notis H. Grotii et R. Bentleii, Strawburryhill, 1760, 4°. Altera editio prodiit Glasguae 1816, 8°.

manni et epistolis Bentleii ¹⁾. Is anno 1722 in manibus habebat et proxima hieme erat editurus Lucanum, quo consilio in epistola eo anno ad Burmannum scripta, a Wordswortho edita rogat, ut sibi mittat „codicem Heinsii” ²⁾, suspicatus eum „ut in Silio „Drakenborchio, sic in Lucano sibi multum profuturum.” Non obtinuit. Et tamen duobus annis post (1724) amicum suum compellat epistola, quae etiamnunc exstat (l. l.), ut typographum quendam Lugduni quaerat et privilegium procuret Ordinum Hollandiae. Apparet non de Heinsio frustratum desiderium, non Burmanni recusationem, sed defectum typographi, qui sumtus optatos suppeditaret, impedimento fuisse. Simul Bentleius petebat ab amico ut si quid ad Lucanum utile haberet, sibi traderet. Burmannus noluit recusare, noluit tradere. Itaque suum ait consilium esse edendi poetam, dudum susceptum; et facile credimus, nam quem poetam Burmannus non cogitabat edere? Non tamen exspectabat „amicum” propterea a consilio destitutum. Vir astutus, ut sibi videtur „mediam quandam viam” invenit: cum iam iam editio Britanni esset proditura, ne cogeretur obloqui amico, constituit, praevertere eius editionem „acuti quidem, sed „saepius infelicis et nimis temerarii critici.” Iamque circumspiciebat typographum cum nuntiatur Bentleium „proiecisse aut certe distulisse editionem.” Proiecit et distulit suam Burmannus: abiecit Bentleius, non quod Heinsium aut Burmannum desperaret se posse superare, sed propter emolumentum non satis certum et plures competitores, Burmannum et alios.

Erant eo tempore duo iuvenes, qui eandem provinciam suscipere avebant: FRANCISCUS OUDENDORPIUS et GOTTLIEB CORTIUS (Kortte), prior Burmanni alumnus et Scholae Harlemensis Rector, alter in universitate Lipsiensi inde ab anno 1726 per aliquot annos Iuris Professor et Burmanno per commercium epistolarum notus. Utriusque, ut notum, et Burmanni exstant editiones. Oudendorpii Lucanus prodiit a^o 1728 cum notis ipsius et anti-

¹⁾ A Wordswortho editis, cf. Hauptii Opuscula vol. III p. 101 et 107.

²⁾ Exstabat codex Heinsii, de quo vid. Notitia Codicum infra scripta. Sed sine dubio rumor ad eum venerat de emendationibus Heinsii.

quorum; Cortius ut praeverteret aemulum suum „Harlemensem ludimagistrum” ¹⁾ ampliores annotationes premens parvam emisit editionem Lipsiae 1726 (8° min. 351 pagg. „Pharsalia — recensuit et plurimis locis emendavit G. Cortius”). Burmanni editio prodiit in 4° a^o 1740. Ex his sine dubio optima est Oudendorpiana, etiamnunc utilissima propter largum apparatus antiquiorum interpretum et materiae prudentem dispositionem, Burmanniana pluris esset facienda, si vel sola Heinsiana, quae continet, spei susceptae magis responderent; sanam rationem et copiam lectionis in Burmanno non desideramus, sed loquacitas non compensat in emendando iudicium saepe vacillans, et temere iactatas coniecturas, quas paulo post revocat ipse, nec tamen delet. Accedit in his omnibus saeculo commune vitium, quod ne Bentleius quidem, si Lucanum edidisset, fuit evitaturus, nempe quod numerabantur codices potius quam ponderabantur, aut nimium tribuebatur iis libris quos casus editori obtulisset; sic factum videntur in annotatis Bentleii, sic ab HUGONE GROTIUS, quamquam hic, dum Parisiis moratur, meliores nactus est ²⁾, sin fortuna adversa eum Parisios non duxisset, illos non consulisset. Gravius etiam est, quod numero codicum subinde obruimur. Post Burmannum Professore Lipsiensem, qui suas et Pulmanni collationes editioni a se paratae a^o 1589 adiecit, nemo Lucanum typis exprimendum curavit, quin calculum quendam adiecerit aedificio perficiendo, sui que officii esse putarit memorare quid octo Pulmanni, quid Remensis, quid Estensis, quid Veneta, quid quatuor Lipsienses, et nescio qui praeterea contineant; quo saepius repetitur Lucanus, eo magis increscit cumulus, qui ne poetae tumulus fiat verendum est; augetur numerus codicum apud Cortium sub-

¹⁾ Opprobria in Oudendorpium effundere non lassum Cortium (cf. in Cortio-Weberiana I. XXX) Nemesis assecuta est, iam statim per Burmannum, mox per alios usque ad hanc aetatem.

²⁾ GROTIUS utitur Thuaneis duobus, Parisinis, aliis; tenui indicio unus Parisinus Grotii cognoscitur esse Regius. Ad I. 681 Grotius: „multo melius in M. S. P. quod tela”. Secundum le Jay (Lucani liber primus, Paris. 1894) quod habet Q, qui est Par. 7900 = 5073 sive Regius Oudend. (cf. Oud. p. †††) et noster. Alibi vero *Parisinus* Grotii non convenit cum Regio. Ultra librum I editio Doct. le Jay non processit. Ex I 566, 602, 695 nihil amplius efficitur. Habuit Grotius ex Bibl. Regia MSS duos „alterum antiquiorem, alterum manu recentiore”, librum Fr. Thuani, denique „alium non minus veterem” Puteanorum. Vid. Grotii Praef. ed. 2^{ae} et Oudend. p. ****.

inde ad quadraginta et amplius, ex quibus nullus probe collatus. Chartae parcam, sed conferat mihi aliquis, quae Cortius ad I. 633 conguessit. Non tam inepte ostentator fuit aut Grotius aut Bentleius, sed tamen, si qua lectio blandiebatur, arripiebant securi de eius origine, si modo e libro MS. non admodum perverso prodisset; Heinsius quoque propter numerum MSS, quos inspexisset, laudatur. Sed addamus saeculi propriam virtutem. Veteres illi excelebant lectione varia et multiplici, unde ad quemvis nodum extricandum nubem exemplorum paratam habemus, nobis quorum aures et animi occupantur saepe rebus et iudiciis ab antiquitate alienissimis, operose lexica sunt componenda ad singulos auctores, ut indigentiae nostrae subveniamus, interim studium antiquitatis labefactatur et circumspicienda sunt fulcra ne corruat, idque sedulo facimus. Sed ut redeam in viam, manebant diu veteris vestigia moris et admiratio molis indigestae.

C. F. WEBERUS medio paene saeculo nostro sibi beatissimus videbatur quod Cortii ampliores annotationes pretio impenso sibi paravisset et edere posset. Nam ut audivit ¹⁾ „Cortii commentarium cistae vili inditum pulvere obsitum tineisque perforatum „necopinante repertum esse”, „ego, inquit, ilico equum conscendere, Zwiccaviam Ciza, ubi tunc commorabar, cursu citato „vehi, omnia et Cortii et Martyni-Lagunae ²⁾ emere”. Atque haec facta sunt anno huius saeculi vicesimo sexto. Et MARTYNI-LAGUNA critica facultate non superabat Cortium ³⁾. Dolendum est quod Weberus illas copias invenit; melius operam collocasset in edendo poeta quam commentatore. Nunc constitit ea in praevis quaeestionibus enodandis, veluti de versibus spuris

¹⁾ Praef. editionis Cortio-Weberianae p. iv.

²⁾ Scilicet Martyni Laguna, Heynii discipulus, reliquerat Cortiana a se emta, eiusque heredes aegre Webero ea concedebant Cortii praeter praevisam illam editionem a. 1726 nihil etiamtum prodierat.

³⁾ Bibliographus erat melior et quantum video multo diligentior et certe modestior quam Cortius. Eius epistola ad Heynium a. 1795 data accuratum conspectum continet editionum Lucani saeculo XVI antiquiorum, exstat in Cortio-Weberiana II pag. 531—564. Codicum vetustorum collationes, quas M. Laguna enumerat ed. laud. p. 529, (partim) flammis interierunt cf. l. l. I p. XXXV. Vid. II p. 529 et 566 notae Weberi.

(Weberianae II. p. 377—614) et de antiquis Vitis poetae, deque eius extrema voce et de duplici Pharsaliae Lucanae exordio (programmata Marburgensia a. 1856—1860). Nec ad poetam ipsum emendandum novi quidquam adhibuit praeter quatuor Lipsiensium collationem, qua in universum, cum locus singulis libris non assignetur, quem in congerie MSS. tenere debeant, confusio augetur potius quam clara accenditur lux; annotationem ad singulos versus edidit Grotii, Bentleii, nostratis, sed parum noti E. de Clercq van Jever, velitis in re critica admodum temerarii („Spec. selectarum Observationum in Pharsaliam, novae editionis prodromus” et „spec. alterum”, LB. 1772) et sic instructam editionem suam (distinguendam a Cortio-Weberiana) emisit Lipsiae a. 1821—1831 tribus voll., quorum tertium continet scholia undecunque congesta cum designatione codicum 150 quos passim adhibuit. Quid huic scholiorum editioni desit, intelligent quibus egregia cura ab Usenero in Commento Bernensi posita nota est. ¹⁾

Bentleii opera non processit ultra librum V ²⁾, Heinsius nihil ipse edidit, itaque ex triumviris illis nobilissimis GROTIUS, N. HEINSIUS, BENTLEIO solus restabat Grotius, cuius recensionem usque ad haec tempora posterii sequerentur; nec ex antiquis philologis ullus magis aptus erat constituendo fide dignum contextum. Scilicet Grotius minime iactator ingenii non recepit correctiones temerarias, et emendationes fere non tentavit nisi codices ab eo inspecti suspicionem moverent nec sprevit quae prima specie insolentia in tradita lectione viderentur ³⁾.

Ex Heinsianis ad Lucanum notulis multa interiisse creditum

¹⁾ Non potest non desultoria opera esse, quam ad hanc turbam adhibuit. Tamen fundamenti loco, inquit p. VII inf., servire possunt codices Bernensis secundus et Wallersteinensis”. Hoc quidem recte.

²⁾ Nempe quatenus ad editionem erat parata; nam in reliquis quoque passim quaedam adscripta inveniuntur. Iam ad V^{um} librum multo pauciores sunt annotationes quam ad superiores.

³⁾ Sic *complosus manus* probavit II 292. Prima editio Grotii LB. prodit a. 1614, secunda et tertia a. 1625 et 1639, postquam in exilium missus Parisiis nova subsidia nactus est. Optima est secunda; notae autem in minoribus editionibus Elzevierianis, Farnabiana (Amst. 1714 in 12°), Schreveliana (L^{ib.} 1658 8° min.) fere permixtae; separavit Gronovius.

est. Ego pauca interiisse puto nec magnopere desideranda. Tres sunt quasi fontes cognoscendi curam Heinsianam in Lucano positam, sed non aequae limpidae. Primo loco Cortius contendit se quasdam habere marginales notas Heinsii, sed in priore editione eadem notulae plus semel dicuntur *Viri Docti* quae in altera *Heinsii*, unde apparet Cortio ipsi de re parum constituisse. Nec mirum frustra in Bibliothecis Hamburgensi et Berolinensi has notas quaesitas esse. In omnium manibus sunt (de his altero loco dicendum) „N. Heinsii Adversariorum libri IV”, Franekeræ a^o 1742 a P. Burmanno iuniore in 4° editi, qui continent egregia ad Lucanum. Tertio loco commemoranda supra ab initio iam descripta editio Gryphii, quae re vera interiit. Sed continuit praeter lectiones 25 codicum, quos Burmannus Praef. pag. paenultima enumerat, etiamnunc cognitos plerosque, et quorum varietatem Burmannus commentario suo inseruit, in margine adscriptas suspitiones Heinsii admodum diversi pretii, quas omnes Burmannus in suam annotationem recepit, etsi sunt sine dubio inventa subitanea et ab Heinsio prelo non destinata. Continent ramenta auri, sed multa etiam magno viri nomine indigna, nec comparanda cum iis, quae vir magnus, in Adversariis postea editis, ad communem notitiam praeparata reliquit. Et tamen de his tacet Burmannus. Num, ut voluit parcere scilicet pygmaeus Burmannus Bentleio, sic Heinsio, cuius audaciam in Adversariis scribendis non nimis probaret? An cum ederet Lucanum Adversaria in manibus non habebat? Utut est, non magnopere ea curavit. Adversaria, si voluisset, potuisset conferre. Narrat Burmannus iunior se, dum Leidæ studiorum causa versatur, a patruo Adversariorum partem describendam accepisse et a^o 1737 ¹⁾ sibi curam edendi omnia esse impositam, tribus igitur annis ante Lucani editionem; potuit sane, si valde cuperet, ab affine suo quodocunque vellet Adversaria recuperare Burmannus ²⁾.

1) Cf. Praef. ad Adversaria p. ** 2 versa.

2) Burmannus iunior, qui noverat Adversaria ab haeredibus Heinsianis Goesiiis Cruciiisque, 50 demum post Heinsii mortem annis, nempe a^o 1730 patruo suo tradita esse, miratur, unde Broukhusius post Tibullum suum (1708) iam duo priora capita libri IV Adversariorum exprimere potuerit, cum certe a Burmanno non acceperit. Praef. Adv. p. ** 3. Contra est; accepit a Burmanno et hic a

Post Burmanni editionem (1740) saeculum et amplius prae-teriiit sine fructu quod ad criticam poetae tractationem attinet. Nam Bentleii opera, quae a. 1760 prodiit, multo ante erat perfecta et expectationem eruditorum fefellit. Bentleio certe res non ita successit atque in Horatio, non quo ingenium eius defecerit, sed cum in usu auctoris subinde erret (veluti in continuatione negationis, in iunctura membrorum per *que — et*, in repetitione eiusdem vocabuli post breve intervallum, quam igni et ferro expellit), tum ad corrigendum se accingit sine necessitate et probabilitate palaeographica; porro codicibus paucis, quos in manibus habebat, non optimos, his igitur ducibus utitur nimis fidenter.

CAROLUM HERMANNUM WEISE piget cum Bentleio consociare; sed is ante saeculum quod dixi post Burmannianam exactum, a^o 1835 „ad meliorum librorum fidem” ut inscribitur, Lucanum „recensuit scholiisque interpretatus est et indicem adiecit”. Duos habebat scilicet „libros” Argentinensem cum Sulpitii notis anni 1509 et Petri Aeolici „ante annum forte 1494”. Oudendorpium reprehendit, quod tam paucas bonas memorabilesque lectiones receperit (p. XIX), ipse tamen (nec per se iniuria) tenax traditi, interpres potius quam criticus; absque eo esset, non HASKINSIUS in egregia editione hunc e vestigio secutus esset; cuius editionis, etsi contextum Weisii sequitur et ad corrigenda poetae verba parum confert, tamen hoc loco vel propter elegantem versionem, qua obscura saepe illustrat et Heitlandi doctum introitum mentio non erat omittenda („M. Annaei Lucani Pharsalia edited with English notes by C. E. Haskins, M. A. Fellow and classical Lecturer of St. Johns College, Cambridge. With an introduction by W. E. Heitland, M. A. Fellow and Tutor of St. J. Coll. Cambr., London 1887”).

Qui primus recta via institit disciplinae Ritscheliana alumnum fuit: GUIL. STEINHART, dissertatione „de emendatione Lucani”,

Crucio. Hoc nunc apparet ex epistolis J. Broukhusii editis a Doct. I. A. Worp progr. Gymn. Gron. 1893/94 ep. XCI p. 136. Crucius, heres Heinsii, commodasse videtur Burmanno, ea condicione ut ne publici iuris faceret quidquam nisi se (Crucio) permittente, cf. p. 121 et passim. Post a. 1730 vero licuit edere.

Bonnae edita a. 1854, quem, antequam telam susceptam per-
texere posset, extinctum esse, magis etiam dolendum esset, si
chartulas eius oblivio pressisset. Steinhartus sano iudicio omis-
sis deterioribus codicibus contulerat Vossianos 1 et 2 (V et U)
et Montepessulanum (M), ex quibus alterum Vossianum primo
longe praeferebat, Montepessulanum et his et aliis, quos novis-
set, iudicabat superiorem. USENERUS, qui proposuit specimen
editionis recte instituendae („Lucani pugnae Pharsalicae narratio
Phars. VII. 385—711, ex H. Grotii recensione cum commen-
tario critico, Gryphiae 1863”), his addidit Bernensem n° 45 (B)
collatum a Pfandero, saec. X ineuntis et lectiones Commenti (C)
a se postea (1869) editi. Idem suppeditavit Dielsio (Seneca und
Lucan, Berol. Verlag der Königl. Akad. der Wiss. 1886, p. 33,
sqq., in quo Phars. X v. 194—331 editi sunt) lectiones Gembla-
censis s. Bruxellensis 5330/2 et Vossiani 3, quos ipse contulit.

Hunc apparatus (nempe MVU a Steinharto, B a Pfandero, CG
ab Usenero collatos) auxit Hosius („M. A. Lucani de bello Civili
libri decem. G. Steinharti aliorumque copiis usus ed. Car. Hosius.
Lips. Teubner 1892”) selecta varietate Berolinensis et Cassellani
denique Italorum trium quos partim inspexit, qui paucis locis
profuerunt et raro commemorantur.

Steinhartus ¹⁾ et Usenerus quanta cum cura libros suos con-
tulerint mihi saepe apparuit eosdem cum illis codices aliquamdiu
exploranti. Et de Hosio post trium annorum usum locupletior
testis quam cum a^o 1893 (Philol. Woch. 1893 p. 300) eius libri
censuram dedi, affirmo quod olim testatus sum; eius editio
studiis Lucaneis bonum fundamentum egregia ἀνοιβεία compositum
offert. Si quis tamen ea editione satisfactum putat postu-
latis omnibus, et fuit qui crederet, valde errat, — nisi forte
nulli lectores sint, qui amplius scire cupiant quam quid in MSS.
tradatur, et ab editore, qui se insinuavit in mentem et sermo-
nem auctoris obscuris locis cognoscere velint, num se ludat imbe-
cillitas sua, an taciturnitas editoris, an mendum non correctum.

¹⁾ De Steinharto raro dubitavi; si quod discrimen erat notabile inter nostras
collationes, utramque dedi. Saepius in notulis criticis M et m confunduntur, quod
pro certo affirmare possem exemplis e libro VI, si tanti esset. Meae collationes
iam factae erant antequam Steinhartianae prodierunt.

Ut par erat, ultra textum constituendum editio Teubneriana non procedit. Multis locis Pharsaliae mens poetae paene divi-
 nanda est et oboritur dubitatio, utrum poeta an librarii in culpa
 sint, an denique nos lectores, quibus proprietates saeculi Neroniani
 non satis sit familiaris; variaeque interpretationes tentandae, si
 forte ad aperiendam mentem poetae clavem offerant et verbis opem
 criticam efflagitare visis lucem offundant; saepe admoto loco
 parallelo eatenus tenebrae pelluntur, ut credere possimus verba
 eius poetae nos tenere, qui a novis et abstrusis non alienus et
 admodum in nexu sententiarum dissolutus est, qui invectivis et
 sententiosis gaudet, in quibus vehemens animi affectio sensa
 mentis saepe effundit et iuxta ponit sine apto vinculo, qui
 denique omnino trita deserit sic, ut paulo difficilius sit consue-
 tudinis grammaticae ratione habita huic discrimen inter fas et nefas
 constituere. Ut, si solus auctorem legis ad concipiendum mentem
 tum demum advertes, si sententia nulla aut inepta te moveat, sic
 si quid communi eruditorum opera peragitur, proposita aut ten-
 tata enarratio probe explorata necessitatem emendationis demon-
 strabit, aut revocabit ab inutili correctione; etsi ante omnia
 exigitur pura traditi contextus species, tamen qui succedit editor
 hoc suscipere et profiteri existimatur, ut edat quae intellegi
 possint et sanatione non egeant iam, nisi diserte lectorem ad-
 moneat.

Restabat igitur post diplomaticam editionem, quae (iure suo)
 Harpocrate est taciturnior alia desideranda, quae, quantum eius
 fieri posset, aut recepta defenderet et excusaret e necessitate,
 et lectionem traditam contra aliorum dubia vindicaret aut emen-
 dationem tentaret. Breve ut faciam, commentarius criticus utile
 supplementum diplomaticae editionis nunc erat futurus, simul ut
 ex inventis Grotii, Heinsii, Bentleyi, aliorum caute optima quae-
 que reciperentur, et ex eorum ingeniis aliquod lucrum in verba
 poetae redundaret.

Non igitur esse mihi videbatur cur operam anno h. s. 91 suscep-
 tam, quae huic desiderio posset respondere, post Hosii editionem
 de manibus ponerem. Scilicet ultra textus constitutionem mihi
 procedere semper proposueram. In quo ne mihi accideret, quod

Clercquo, Webero, Steinharto, Genthio aliis, ut operi suscepto succumberem aut defatigarer non perfecto, contrahenda vela esse existimaram, cum praesertim non iuvenis, ut illi, telam exordirer. Itaque in notis libris MSS fere ¹⁾ mihi subsistendum esse putavi. Scilicet pauci sunt veteres poetae, qui tot exemplaribus proditi sunt, quot Lucanus, quos si velit quis omnes excutere, Herculeum laborem suscipiat cum exigua spe successus.

LIBROS MSS. a superioribus adhibitos editoribus Weberus enumerat 79 ²⁾. Manitius ex catalogis vetustis amplius octoginta ³⁾, quibus addendi primum codices saeculo XIV et XV scripti, deinde pars Italicorum, quorum duos tantum continent Manitii catalogi, cum multo plures sint. Ex sola Vaticana A. MAU V. C. in notitia MS. mecum communicata 28 recenset ⁴⁾; Florentiae, Neapoli, Venetiae, Paduae amplius 20 vidit Clar. J. v. D. VLIET ⁵⁾. Ex his, quos numerum 150 fere explere apparet, unum alterumque codicem, nondum collatum, diligentius exploratum aliquid profuturum Lucano, non est desperandum, sed ea spes tam est exigua, ut studium emendandi Lucanum ex bonis libris adhuc notis nemo prudens propterea differre debeat.

Libri, quibus usus sum, sunt:

ASHBURNHAMENSIS (A) Parisiis in bibl. publ. Nouv. Acq. Lat. 1626 (Libri 28); nunc primum contulit diligenter a me rogatus Dr. M. A. KRELING. — Continet 145 folia, in quibus 34um bis numeratur.

¹⁾ Ashburnhamensis, Daventriensis et excerpta ex RT accesserunt.

²⁾ Praef. editionis Cortio-Web. I. p. xx—xxvii.

³⁾ Manitius, philologisches aus alten Bibliotheken (bis 1300), R. Mus. N. F. XLVII Ergänzhft (1892) p. 54 sqq.

⁴⁾ Ex Palat. N° 1678—1687: X, ex Urbin. I (656), ex Ottobon. 1192, 1210, 1497, 1712, 1803, 1881, 1951, 2007, 2872: IX, ex Regin. 1543, 1554, 1634, 1802, 1879, 2069, 2070, 2080: VIII. Summa XXVIII.

⁵⁾ Cui magnas gratias debeo, quod in itinere Italico, sua causa iam valde occupatus, non destitit Lucani codices anquirere et breviter describere. Codices sunt FLORENTIAE codex bibl. Riccardianae 546 fol. L. IV. 12, alter bibl. Magliabecchianae „Cod. chart. saec. XV” Catalogus. NEAPOLI Catal. bibl. Lat. p. 160 sqq.; IV. E. 26 sqq. CCXXVI—CCXXXVI undecim codices. VENETIAE Marciana cod. CCCCLII—CCCCLIV; catalogi supplem. vol. II cl. XII, cod. XXXIII—XXXV, cl. XII cod. CXXXIV, CCXXIV, octo codices. PADUAE n. 601 (cont. librum I—V), et bibl. S. Antonii I n. 13. Summa XXIII.

Singulae paginae continent 27—30 versus. Forma 270 (269) × 191 (190) mm. Margines sunt 40 (41) mm. Folia 144 et 145 saec. XII addita. Fol. 1^v syngrapham quandam continuisse videtur, in qua DELISLE V. C. agnovit inter alia haec verba: „anno XII regnante KARULO rege”. Ipse Lucanus incipit fol. 2 post versiculos aliquot de vita Lucani paene evanidos (aliunde notos) saec. XI aut XII scriptos. Inscriptio: M ANNEI LUCANI BELLII CIVILIS LIBER I INCIPIT, in fine libri: M ANNEI LUCANI BELLII CIVILIS LIBER I EXPLICIT. INCIPIT LIBER II FELICITER. Et sic post reliquos quoque libros, interdum omissis verbis *belli civilis*. Iudice V. C. DELISLE Codex est saeculi IX, de quo omne dubium praecisum tabula phototypica a me huic editioni addita. Cf. Mnemosyne N. S. XIX p. 19. Una manu aequabili et eleganti scriptus est, nam quod fol. 63 sq. et 96 sq. elegantior conspicitur littera, maiori diligentiae scribentis debetur denuo opus resumentis. Varietas lectionis, in margine adscripta adiuncto signo quodam supra verbum poetae repetito, est saec. XII. Paulo recentior manus in textu litteras quasdam correxit aut verbum supra scripsit. Sic l. VIII. 859 secundam manum *Sertori* correxit haec recentior addita *i*. Scholia sunt pauca et exigua nec ullius momenti.

Statim huic subiungo BERNENSEM (B) N 45 collatum roganti Usenero ab E. Pfander et iterum a^o 1890 ab Hosio inspectum. Est saec. X. Mire cum A consentit, ita ut in discrepantia codicum A et M stet a partibus codicis A. Sic V 580 AB *inverso*, M *inversa*, 691 AB *quod mittere*, M *committere*, 771 AB *praestare*, M *praeberere*, 811 AB *tectas*, M *tactas* aut *tacitas*, VI 32 AB *metatur*, M *metitur*, 51 AB *et*, M *en*, 65 AB *medio*, M *mediae*, 101 AB₁ *manent*, M *iacent*, 118 AB *castris*, M *claustris*, 128 AB *ad*, M *in*, 144 AB₁ *implere*, M *in plebe*, 189 AB *premit*, M *petit*, 200 AB *torta*, M *portae*, 207 omittit M, habent versum AB, 206 AB *eligit*, M *ilicit*, 208 *getulus* A et fortasse B qui in rasura habet: *sic lybicus*, ut est in M, 264 AB *claustra*, M *castra*, 401 AB *terrenumque novas*, M *terrenum ignotas*, 582 AB *compressas*, M *conspersas*, 585 AB *avellere*, M *avertere*. Haec omnia tam ad amussim conveniunt, ut alterum ex altero libro descriptum esse appareat. Antiquiorem esse A etiam ex III. 167, 168 efficitur, ubi versus in A prima manu omissos et in margine positos contextui inserit B, sed alieno loco: hoc

ordine 165, 167, 168, 166. Liber, quem B exscripsit, habebat 167, 168 in margine. Contra si qui librarius Bernensem exscriberet, non versus 167, sq. e contextu removeret.

MONTEPESSULANUS (M) olim Buherianus a possessore Buherio, cuius arma cum aliis picturis initio libri et in fine cernuntur (cf. Mnemosyne XIX p. 16, sq.) nunc asservatur Montepessuli in bibliotheca Scholae Medicae sub numero H N 113. Forma est 321 × 212 mm. Constat ex duabus partibus quarum prior complectitur libros I—VI altera VII—X. Quaterniones habet 14, folia 108. Inscribitur: LIBER S. MARTINI HEDNENSIS. Saeculi X esse satis constat, etsi externa indicia temporis desunt. Cf. imago phototypica adiecta ¹⁾.

In singulis paginis sunt versus 38, raro 36 aut 37; si forte 39us adest, manus est diversae et in fine paginae additus post scriptos reliquos. Alia manu scriptam esse alteram partem (lib. VII—X) apparet e forma litterae A aperta (Langobardica) et j caudatae pro i. Porro ultimas paginas inde ab 106^r alius scripsit. Plures manus in libro emendando occupatae fuerunt. „Prima manus „non admodum perita fuit, innumeris locis male vocabula divisit „et male legit, subinde quoque spatium vacuum reliquit explen- „dum. Mendas ab eo commissas erasis prioribus, itemque lacu- „nas illas sustulit coevus librarius, tam peritus legendi quam „correctionis faciendae et occultandae; subinde tamen vel per „rasuram apparent primae litterae. Facile autem agnoscitur illa „manus atramenti colore. Nusquam apparet eum librarium ex „alio exemplo correctiones petivisse, quam quod prior usurpas- „set” cf. Mnem. XIX a. 1891 p. 17, sq. Conveniunt cum his quae ex Steinharti schedis postea edita sunt. Qui quod saepius quam mihi contigit deletam lectionem invenit, explicandum esse puto e meliore condicione libri, quo tempore Steinhartus multis ante me annis eum contulit; nunc multis locis mera divinatio est constituere quid praeter primam cuiusque verbi litteram lateat; chymico adiumento uti mihi non licuit, cuius olim adhibiti vestigia hic illic mihi in asperitate chartae pergamenae et

¹⁾ Scholion marginale in pagina adiecta: „Qm̄ ipsis victoribus non ē cu(ra) interfectos sepelire”. Prius scriptum erat: ipsi victores. Supra scriptum b. = bus.

confusis litteris deprehendere visus sum. Utique non facile est locum afferre qui ex primum erasa sed rursus revocata lectione sit emendatus. Latent sub illis correctionibus mendae stupidi librarii, cuius peccata Hosius Praef. p. VIII—IX acervatim collegit, ex quibus apparet, librum unde M descriptus est, habuisse vocabula uno tenore scripta sine interstitio et capitales aut unciales habuisse litteras.

Liber fuit notus Heinsio, qui eo antiquiorem Lucani codicem se vidisse nullum dicebat, et Oudendorpio, qui selectam ex eo varietatem habuit; tum, ut dixi, Steinhartus eum diligenter contulit et, ut opinor, H. Genthe, qui a^o 1868 scholia ex eo (sane exilia) edidit (progr. des Gymn. z. grauen Kloster, Berol. 1868). Intercedentibus Curatoribus Universitatis Rheno-Traiectinae V. A., et Legato Gallico Viro nobilissimo qui Hagae commoratur, contigit mihi ut librum pretiosum per aliquot hebdomades domi meae consulere possem. Steinhartus librum descripsit in: „Symbola Philologorum Bonnensium in honorem Fr. Ritschelii collecta Lips. 1864—'67” p. 287—300.

ERLANGENSIS (E). Hunc codicem contulit et descripsit A. Genthe in diss. Jenensi a^o 1894. Notatus est num. 304. Forma est 265 × 184 mm. Scriptus saec. X continet praeter alia Lucanum totum exceptis verss. X 376 usque ad fin., quos manus XV saec. supplevit. Duo librarii pari diligentia scripserunt. Constat foliis membranaceis 147 (17 quatern.); singulae paginae habent 28, raro 29 versus. Cum Hosii editione contulit G. l. l. p. 31—63. Pauca singularia habet E, et admodum similis est libris AB et M, non tamen est exscriptus neque ex AB, neque ex M; locis illis supra memoratis librorum V et VI, ubi discordant A et M, Erlangensis 9^{es} cum M, 17^{es} cum AB consentit, nempe cum M: V. 691 *committere* ubi A *quod mittere*, VI. 65 *mediae* contra *medio* A, VI. 101 *iacent* contra A *manent*, 144 *in plebe*, ubi *implere* A ex *implebe* manifesto natum, VI. 157 *nos* contra A *non*, VI. 189 *petit* contra *premit* A, VI. 200 *portae* (*porte*) contra A *torta*, VI. 393 *sidere* contra A *silide*, VI. 401 *ignotas* contra A *que novas* (*novas* Pⁿ). His igitur locis apparet E non natum esse ex AB; nec magis ex M prodisse ex sequentibus conficitur, ubi contra

M Erlangensis cum AB consentit: V. 206 *furorum* — *furoris* M, 518 *inverso* — *inversa* M, 771 *praestare* — *praebere* M, 811 *tectas* — *tactas* (*tacitas*) M, VI. 32 *metatur* — *metitur* M, VI. 41 *tesqua* (*tescua*) — *testa* M, VI. 51 *et* — *en* M, VI. 81 *pabula* — *pabula* (*gramina*) M, VI. 100 *perempta* — *cadentum* M, VI. 118 *castris* — *claustris* M, VI. 128 *ad* — *in* M, VI. 207 *adest* versus — *deest* in M, VI. 208 *Getulus* — *sic Lybicus* M, VI. 264 *claustra* — *castra* M, VI. 532 *compressos* (*conspersos* m 2) — *conspersos* M, VI. 585 *avellere* — *avertere* M, VI. 746 *excussa* — *concussa*.

Cum igitur ex nullo huius classis (ABM) codice sit exscriptus E et tamen in plerisque ac paene omnibus cum iis concordet, sequitur eum ex communi fonte ductum esse. Idque ita esse apparet etiam ex omissione versuum, de quibus infra agetur.

Ad unam classem, ut dixi, referendi ABME. Pertinuit ad eam quoque contextus, hodie perditus, ad quem Scholia Bernensia scripta sunt, quae vulgo COMMENTUM BERNENSE (C) dicuntur. Non iustum illud commentarium multo minus perpetuum esse facile apparet; nam cum expositione paulo ampliore singulorum locorum habet quoque *scholia* brevia et glossemata, quae sine verbis auctoris imperfecta sunt et speciem habent interlinearium aut marginalium notarum. Videtur igitur ex codice quodam Pharsaliae exscriptum COMMENTUM. Lemmata adsunt, sed ea saepe aliam continent lectionem quam illa est, qua interpretatio nititur ¹⁾. Probabile igitur est Lucani quendam cultorem contextu omisso, quo pertineret, annotationem cum glossematis transscripsisse et ex suo codice lemmata postea supplevisse. Lemmata habent auctoritatem cuiusvis codicis saec. X ineuntis, explicatio longe maiorem, continet enim saepe vetusti cuiusdam interpretis testimonium. Fundus scholiorum Bernensium pertinet ad tempus, quo Livius etiam integer exstabat et Sallustii Historiae, et ex iis hausit interpres primitivus, ut mihi videtur, largius quam fit in forma scholiorum nunc exstante, quae, ut solet, testimonia continent in breve contracta. Useneri editio sic inscribitur: *M. Annaei Lucani Com-*

¹⁾ Scholia adscribebantur ex alio subinde codice, ut ad Aeschylum scholia Medicea, potissimum ad Choephoros. In Cassellano quoque omnia scholia alia manu manifesto aliquanto post textum scripta, et sine dubio in aliis quoque codd.

menta Bernensia edidit Hermannus Usener Lips. 1869 8° 338 pag. Continet „Commenta” cod. Bernensis litt. 370 saec. X. Praeter „Commenta” exstant in eo codice (vid. Usener p. VIII) *Adnotationes*, quae conveniunt cum Scholiis Vossianis; haec Usenero contulit ex parte Pluygersius, ut *Adnotationes* correctius ederet ¹⁾. — Ut distinguerentur scholia et lemmata, illa littera C, haec minuscula littera c notavi, varietatem adscripsi, quae mihi Commentum perlegenti certa et alicuius momenti videbatur. Omissi memorare ea in quibus laudandis C cum textu tradito conveniebat, quibus Hosius auxit „Testimonia”.

Ut appareat discrimen lectionis lemmata inter et scholia, quod subinde obtinet, cf. II. 397 (p. 76 18 Us.) *nulloque a]n.qua*, VII. 451 *astra Thyestes] a. Thyestae*, V. 543 *deducta] diducta*, X. 199 *meditantur] moderantur*, X. 245 *fluctu] flatu*. Ceterum alia quoque sunt ad Lucanum commenta sine textu adscripto, sic Manitius R. Mus. l. l. ex Catal. Bibl. Tegernseensis saec. XI N 6 affert „Commentum in Lucanum” et ex Catal. Corbeiensi saec. XII, N 330 „Vacca in Lucanum”. Bibliotheca Florentina continet Catal. p. 20 n. 264 codicem Ashburnhamensem „Lucani” in quo textu omissio commentarius perpetuus in poetam scriptus est ²⁾.

Quatuor libri ABME poterunt una littera, veluti μ significari. Ego varietatem ex A totam dedi, quoniam adhuc non erat nota, ex B qui plane convenit cum A, et E qui pauca singularia habet, selectam.

VOSSIANUS SECUNDUS (U). Codex Voss. Latinus in Folio N°. 63, 129 foliorum, 305 × 195 mm. Quaterniones XVI, ex quibus primus habet septem, quintus decimus novem folia, sed agglutinatum est folium unum, in quo praeter alia est Vita Lucani:

¹⁾ Cf. etiam „H. Genthe über die in den Comm. Bern. angegebenen Varianten des Pharsaliatextes”, Hermes VI. 214 sqq. (Berol. 1872). — Scholia Vossiana etiam nunc suum editorem exspectant. Legi dum conferebam codices VU omnia, et raro inveni quod ad emendationem posset adhiberi. Maiorem partem edidit in commentario suo Oudendorpius, Weberus vol. III omnia, sed cum aliis permixta et confusa habet.

²⁾ Refert Vlietius de hoc: Cod. chart. XV saec. in fol. min. Catal. p. 20 n. 264. Non continet textum sed commentarium perpet. cum lemmatis, folia 145. In fine Deo gratias, Amen. Expletum die X April. 1475 in villa Valdagny.

„Lucanus iste Hispanus genere”, rell. Cf. Weber, progr. Marburg. a. 1859 p. 2, Mnemosyne XVI (1888) p. 394. In summa pagina praeterea leguntur verba: „fluminis in morem” i. e. v. 5 epigrammatis metrici apud Oudend. p. ****3, Hosium p. 337. Altera pagina vacua est.

Scriptus est saec. X. Duae manus discernuntur satis similes inter se, veluti fol. 81^v, 89^r. Saepe erasa sunt verba, et in litura correcta prima manu. Subinde etiam prima manus spatium vacuum reliquit, quod altera suppleret. Factum hoc ubi prima exemplar suum non potuerat legere, sive quod id non nimis perspicuum esset, sive quod ipsius peritia dignoscendi non admodum magna esset, utique nihil hinc efficiendum de sinceritate loci, rasurae enim aut 2^{ae} manus supplementa locis etiam minime suspectis inveniuntur; quare non semper rasuram notavi, nisi forte primae manus vestigia apparerent.

Variae lectiones (t) frequenter adscriptae saepissime ex altera familia (V) ut contra ex U inveniuntur in V. Harum ut par est, nulla ratio habetur, ubi agitur de origine et affinitate codicum, et primitiva forma librorum consideranda est, nam hae variae lectiones sunt postea adscriptae, saepius manu secunda.

Scholiorum minimum tres manus sunt, cf. e. g. fol. 105 et 68. Ceterum apud Weberum subinde confusa sunt scholia primi et secundi Vossiani, quod Oudendorpio etiam accidit. De scholiis cf. Mnemosyne l. l.

Codex est sine dubio ex optimis. Sed textus per multas librariorum successiones transmissus traxit aliquid alieni, dum M (i. e. M prima aut aequali manu correctus, nam innumera continet menda) primitivam lectionem constantius tenuit. Sic meliorem quam U lectionem praebet M: I. 58 [*in medio*], 89 *medio*, 101 *mare*, 202 *nunc*, 246 *deriguere*, 350 *neque*, 404 *limite*, 419 *late*, 427 *latio*, 470 *inrupitque*, 529 *cometen*, 579 *auris*, 600 *cybelen*, 608 *numen*, 615 *dirum*, 633 *viscera*. U recte 37 *ipsa*, 305 *valido*, 326 *scelerum*, 335 *descendere*, 481 *hunc*, 584 *de more*, 588 *errantis*, 606 *fulminis*.

Sic libro quoque II U recte: 69 *victor*, 156 *dissiluit*, 165 *tam*, 299 *iubet*, 346 *comitem*, 348 *relinquo*, 402 *illinc*, 404 *spargit*, quibus locis M praebet minus recta, plerumque menda librarii.

Usurpavit librum iam Oudendorpius et alii, in primis G. Steinhart de emend. Lucani, p. 4 sq., quae tamen non nimis perspicua sunt, nec quae de deletis 2 m. versibus in pagina ultimis refert omni ex parte recte se habent. De librariis operam sic inter se partitis „ut singuli fere singulorum librorum partes conscriberent” (si intellego recte) credit nemo.

VOSSIANUS PRIMUS (V). Cod. Voss. Latinus in Q^o N 51 (videatur adiecta imago phototypica), 163 foliorum, forma: 180 × 260 mm. Praeposita est vita: „Corduba me genuit”, rell. (v. 5 *fulminis* corr. in *fluminis*, 6 *vero*). Reliqua pars paginae continet litteris perparvis et partim evanidis ea quae sunt apud Weberum III. p. 3 „Intentio Lucani dissuadere civile bellum et hoc propter „duas causas, scilicet propter nefaria infortunia”, rell. (ap. Web. v. 16 partim similia). Sequitur historiae narratio: „legitur olim „Romae fuisse plures dignitates” „Pompeius, Caesar et „Crassus fuerunt dictatores”, rell., quae narratio continuatur usque ad mortem Antonii et Cleopatrae (omissa a Webero, cf. eius nota), deinde scholia quaedam ad primos versus. In fine codicis f° 162^v et 163^r glossarium est Latino-Teutonicum, de quo refert Holder in folio inserto. F^o 163^v modi musici sunt, cantus sacer. Cf. Mnemosyne N. S. XVI (1888) p. 392, sq. Fasciculi sunt (paene omnes quaterniones) 21, paginae singulae habent versus 25. Saeculi est X et paulo vetustior quam U. Scholia, quae Voss. 1 ampliora habet quam Voss. 2, secundum Steinhartum l. l. p. 14 et Weberum III. p. XV, fons sunt commenti Vossiani alterius. Eius rei documentum vid. Mnem. l. l. Scilicet ad I. 188 V vocabulum medio aevo valde usurpatum *banda* (= copiae) bis posuit, quod inepte correxit Voss. B ut Caesar dicatur cum *blandis* et *blandissimis* Romam redire. Scholia autem supparis aetatis cum contextu videntur.

Hunc codicem J. F. Gronovius laudat his verbis „codicem qui aut raro aut numquam impetit”, et Heinsius illum ad instar omnium reliquorum esse putabat. Vossius ipse hunc suorum optimum putabat. Nunc post Steinhartum intentae sunt hominum doctorum mentes magis in U M, quibus maior auctoritas adscribitur, et prae iis, ut fit, minus Vossianus V celebratur, tamen

sua laude non caret, Hosius librum „tanta cura descriptum „dicit, ut quod librarii socordiae imputes mendum vix detegas — „et textus integritate membranis omnibus quas priores adsci- „verant, longe antecellit” (Praef. p. V, sq.) eumque Steinhartus de emend. Lucani p. 14, nitidissime et accuratissime scriptum testatur. Mea sententia est haec: si Vossianum B (U) et codd. μ non haberemus admodum nobis gratulareremur, quod tam sincerum haberemus testem. Nam est optime scriptus nec temerariae correctionis nec studio a librario factae interpolationis vestigia continet. Accedit quod raro aut numquam versus omittit ¹⁾. Cur *interpolatum* dicat Hosius p. V, non perspicuum. Scilicet si versus de quorum auctoritate ambigitur (in μ extra contextum positos), omnes proscribas, defendi potest, his in V in ordinem receptis, sed id falso fieri hodie satis constat. *Emendatum* hunc a librariis codicem dum iudicat et *correctorum* manus passum, varias lectiones nota librarii l notatas et supra scriptas intellegit ²⁾; id sane pretium codicis non minuit. Raro admodum fit, omissa quavis nota (l aut ./.), ut explicationem an variam lectionem voluerit librarius dubius haereas.

Ut exemplo appareat quomodo res se habeat, percurram librum VI. Triginta fere locis veram aut probabilem lectionem continet contra U, ex quibus dimidia pars (17) cum M consentit. Cf. 16 *quamque* (fort. recte), 35 *domus* — *domos*, 65 *mediis* cum M — *mediae*, *ravidum* — *rapidum* (Pelorum), 82 *attrivit* — *obtrivit*, 101 *dum* cum M — *cum*, 121 *impulsi valli* (— *impulso vallo*), quod non invenit hic librarius, sed manifesto *impulsu valli* cum GRT eius exemplum habebat, 135 *immissae* cum M — *emissae*, 136 *recondite* — *retundite*, illud solus V, 189 *premit* (*moles*) — *petit*, 196 *levibusque* — *levibusve*, 197 *perditis* cum M — *editis*, 237 *trementem* cum M — *prementem*, 256 *nudum* cum M — *nudo*, 301 *legum* cum M — *regum*, 312 *malorum* — *laborum*, 317 *suo hortatu* cum M — *sui hortati*, 402 *thessalicae* cum M — *thessaliae*, 411 *cum* cum M —

¹⁾ I. 436—440 (cum omnibus MSS) IV. 78, 251, V. 321^a (U), VI. 207, VII. 257, 258, 747, 820—822, VIII. 124, IX. 494, 497 omnino 18 versus in octo millibus (Voss. 2. om. 41 v.).

²⁾ Cf. nota 2) ap. Hosium l. l.

tunc, 425 *pythia* cum M — *cynthia*, 448 *avocat* cum M — *advocat*, 466 *praeducunt cum* M — *producunt*, 505 *cantu* cum M — *caelo*, 520 *fulgura* cum AB — *fulmina*, 521 *segetis* cum M — *messis*, 559 *gelidis* (?) cum Rg — *calidis*, 604 *vulgatae* cum M — *vulgato*, 647 *factum* cum M — *facto*, 652 *illuc* (sic) cum M — *illic*, 714 *descendentem* (vulgo) — *descendisse*, 734 *custos* cum M — *cunctis*, 778 *tacitae* (vulgo) — *tactae*, 810 *ablumat* cum M — *adluat*.

Maioris etiam momenti est pravas lectiones recensere. Statim v. 24 *clausa profundo undique praecipiti scopulis revomentibus* (*remov.*) *aequor*, V: *undique et illisu* (sc. undarum) *scop.* non est huius librarii correctio, sed sine dubio ab eo in exemplo inventum, ceteroquin alteram quoque lectionem memoraret; 78 *invisaque* — *in-iussaque* vulgari confusione, 137 „*vomit agger ad ictus*” — *gemit*, illud ex *movet*, ut opinor natum, utique falsum, sed non a librario inventum, 161 *incursu* cum palimps. N — *impulsu*, 166 *cornu* — *cantu*, 1^a m. suppositis punctis correctum, 177 *dissecat* — *dissipat* (cerebrum), ex *disicit* glossa iam ante V corruptum, 200 *torta* — *portae*, vitium iam in ABC exstat (*portae* verum), 211 *extraque* — *citraque* corr., 214 *venit pro manu* est glossa ad *tenditur*, prox. versu punctis suppositis errorem suum correxit 1^a m., sic etiam 224 *prodiderat* punctis corr. in *perdiderat*, 232 *non egeo mala* correctio ex *non eget*, 292 *obsessum* — *obseptum* corr., 295 *erigit* — *egerit*, mala correctio an oscitatio scribentis, incertum, 313 *exciri* male sed melius quam *exire*, 328 *ac* cum GR — *ah*, ib. *ullo* — *isto*, correctio mala, 330 *convertit* — *conduxit (iter)* corr., 337 *rapidi* corr. in *rabidi*, 361 *occasu* — *occasus*, negligentia, 427 „*noscere fibris fata*” — *fibra*, 432 *voverat* — *noverat*, U *moverat*, 453 *ad-dictus* — *adductus* mendum, 473 *abscissa* — *abscisa*, 504 *inferret* — *insereret* corr., 508 *minimae* — *nimiae*, vulgaris confusio, 549 „*nervo morsu retinente*” (cum C b) — „*n. morsus retinente*”, corr., 580 *iam* — *tam*, 581 *polluto* — *pollutos* (sequitur: *cantu*), 650 *ad-mittere* (cum M) — *emittere*, 653 *descendit ad* — *descenderit*, neutrum recte, 683 *durum* — *dirum*, 683 *imbuit* (cum g) — *inspuit* corr., *herbas* — *herbis*, 710 *si quisquam (quam in ras.)* (cum g) — *s. q. qui*, 741 *et quae* — *quae te*, 759 *nam* — *iam* mendum.

Apparet in his fere 40 lectionibus, si separe ea, quae in aliis quoque codd. inveniuntur vitia, item, quae ex incuria legentis

natae sunt confusiones vulgares, admodum pauca esse quae certo correctiones (i. e. consulto ex ingenio factae mutationes) dici queant, nec hae ipsae maiore cum evidentia possunt huic librario ipsi quam eius exemplo adscribi. Hic si quid corrigit, vulgo nihil delet sed punctis subscriptis vitiosa indicat, correctionem supra scribit, quae sic se facile prodit ¹⁾. Correctiones mutatis litteris factas notavi septem (37, 73, 337, 465, 467, 675, 709), rasuras quinque (505, 507, 650, 664, 710). Ergo hunc codicem quare interpolatum aut correctum dicant, magis quam U et M (omitto varias lectiones cum nota l suprascripta) nulla causa est. Habet contra lectiones quasdam solitarias, quae minime ex ingenio scribentis nasci potuerunt, quae cum nihil explant et ipsae obscurae sint, vestigia continent antiquae et subinde verae lectionis. Huc refero: *vomit* agger 107, *exciri* 313, quod ad veram me iudice lectionem *excidi* ducit, *dissecat* ex *disicit* 178, *impulsi* — *valli* (vulgo — o, — o) ex *impulsu valli* 123, denique vs. 24: „nam clausa profundo | undique et *illisu*, scopulis remotibus aequor” (sc. *remov. aeq.* in ras.) *illisu* sc. fluctuum, quod ducit ad veram lectionem *illisum* probatam palimpsesto R (cf. ad i. l.), contra „praecipiti” μ .

Sed quamvis huius librarii ipsius ecquae correctiones sint dubium sit, tamen manifesto traditae adsunt. In reliquis quoque huius stirpis libris. Scilicet haec quasi forma carminis non uno tempore *facta est*, sed aevo *crevit*, adsumtis in textum quae vulgaris consuetudo desiderabat et mutabat. Hic est, nisi fallor, adulteratus, ut fit, frequenti usu contextus vulgaris, quem homines vulgo antiquitus legebant, ut veram carminis speciem manutenerent minus laborantes quam eam, quae posset intellegi. Quidquid est, id sane apparet, hunc codicem in iis quae propria habet antiqua traditione niti. Quae ex parte utique adscendere ad ipsius poetae exemplar saepius fortasse cum quadam varie-

¹⁾ Quanta ei sit religio in corrigendo hinc apparet, quod corruptas lectiones, ne meliore quidem supra scripta non delet; cf. 16, 18, 137 (*vomit*), 161 (recondite), 166 (*cornu*), 264 (*venit*), 224 (*prodiderat*), 351, 354 (*sagittis*, s. s. faretris 1^a manu), 365 (Euhenus, Euenus), 756. Saepius igitur punctatas habet quam deletas litteras (vid. infra).

tate descriptum, non est improbabile etsi demonstrari non potest, sed minorem etiam, me iudice speciem veri habet opinio, V cum affinis, satis dissimilibus inter se, aliquanto post mortem auctoris ex uno archetypo prodisse, cum iam statim post mortem poetae ingenti studio divendita esse exemplaria et ubique sparsa, testimoniis Suetonii (in vita) et Martialis et ipsa rei natura constet. Multo minus etiam hunc archetypum, si fuerit, fuisse ex classe μ , ut huius lectionibus cognitis liceret Vossianum primum neglegere, constare potest.

Non necessarium duco hoc pluribus persequi; si verum est, ut mihi videtur, inutile est demonstrare non per se esse reiiciendas lectiones Vossiani. Non ut inconcussa maneat auctoritas mutilorum reiiciendus est Vossianus. Nullus codex exemptus est depravatione, ne antiquissimus quidem, et quo pluribus amanuensium successionibus traditur, eo maius corruptionis est periculum; ergo fieri potest, ut contra meliores subinde V verum servaverit; et reapse factum est. Uno exemplo defungar III. 348 (sumus parati)

sitientes lambere terram

et, desit si larga Ceres, tunc horrida cerni
foedaque *contingi* maculato *attingere* morsu.

Sic V; μ *m. corpora morsu*. Si res integra esset, et locus per se spectaretur, editores contenderent difficiliorem lectionem esse probabilior, quaerendum esse quid lateat in illo *corpora*, quod sic positum absurdum sit, sed tamen non temere spernendum; fortasse adderent parum probabile esse *contingi* et *attingere* iuxta posita esse. At nunc, cum constet fere de unica praestantia codicum μ , exempla colligunt unde defendant tam inficetam iuncturam ¹⁾ et *corpora* illud tacite transmittunt ²⁾. Egregie Grotius viderat *corpora* exstitisse ex *carpere*, verbo aptissimo. Quis interpretationis causa *corpora* potuerit adscribere, non facile dictu est.

¹⁾ Mihi quidem non satisfaciunt: I. 45 tollitur offensio plena interpunctione: „quod tibi res acta est. Te cum statione peracta”, rell.; VIII. 462 „transverso vertitur aestu” *transversus* habet definitam significationem a simplici sic diversam ut haec obliteretur. Hosius l. l. 1893 p. 338.

²⁾ „Hier hat also ein interpret gewirtschaftet”. Hosius. Sane, sed non in V, sed in μ .

Sed, ut dixi, correctionibus pravis antiquis, ἀβλεψίας ¹⁾ et oscitationis exemplis minime immunes sunt V et affines, velut in libro VI: 320 *convertit* pro *conduxit*, 504 *inferret* pro *insereret*, 559 *gelidis* pro *calidis*, 687 *primum* pro *multum*, 781 *aeternam* pro *infernam*, alia v. 453, 473. Plura exempla coacervare non opus est, quoniam hodie, quantum scio, non a quoquam in dubium vocatur. Id potissimum quaeritur, num V vestigia hic illic habeat antiquae veraeque lectionis, ad quam quaestionem affirmando respondendum. Demonstrabitur infra recensionem V esse saec. V vetustiore, quam auctores palimpsesti Romani et Priscianus sequantur.

DAVENTRIENSIS (D) pergamenus saec. XV, in Bibliotheca Daventriensi N°. 5399, 145 × 210 mm.; singulae paginae continent plerumque versus 31, raro 34 aut 30. Incipit: „M Anei Lucani „cordubensis pharsaliae liber primus”, et sim. in fronte singularum paginarum. Continet Lucanum totum, etiam in UMEK omissos versus suspectos (de quibus infra), praeter I. 436—440, IV. 251 „et scelerum” —, VI. 152 „o famuli” —, VIII 124 „accipi” —, quos omittit. Duobus locis spurios versus addit aliunde notos (cf. Weber II p. 591 et 384), uno aliunde non cognitum, nempe ad VII. 174. Inde a libro VII scholia quaedam adscripta habet, quae edidi in Mnemosyne N. S. XVII p. 59—61. Scriptus est satis diligenter sed ab homine stupido, qui subinde ridicula vitia committit. Proxime accedit ad V, qui eisdem quoque versus omittit.

Bruxellensis olim GEMBLACENSIS (G). Hunc a me rogatus diligenter contulit anno 1891 ²⁾ Doct. J. VAN WAGENINGEN, cuius relationem infra posui. „Asservatur in Bibliotheca Regia Bruxellensi n° 5330/2 in pergamena, folia 134 continens, mense Ianuario a.

¹⁾ Sic liceat appellare errorem eius qui non omnes litteras legit et ex conspectis male concludit de toto vocabulo, ut si quis ex *animus* neglectis *i* et *u* *amnis* legit. *Oscitatio* est eius qui e. g. tria vocabula legit sed antequam ea chartae mandavit, unius oblitus est, aut aliud vocabulum, inscius ipse, substituit. Scilicet per momentum temporis quamvis breve antequam ex stilo prodeant, memoria vocabula teneri debent; quod leve est — ei *qui hoc agit*.

²⁾ Anno post prodiit Hosiana editio cum collatione Useneri, quae semper cum

1891 mihi officiose Groningam transmissus. Praeter Pharsaliam (fol. 1—131) insunt versus, ut feruntur, Vergilii de Est et Non Riese Anth. II. n° 645, versus duodecim de *T* littera (inscriptio autem interiit) Riese Anth. II. 632, postremo versus Firmiani Lactantii de Faenice, quibus desunt v. 162—170 Riese Anth. II. 731. Cf. Claudianus ed. Jeep. III. 209—211, Baehr. III. XXVII. Codex nitide scriptus referendus ad saec. XII ¹⁾ et integer praeter fol. 116, 131, 132, unde mediae partes avulsae sunt. In singulis paginis (exceptis iis in quibus versus in margine additi sunt) triceni bini versus. Margines oppleti sunt scholiis non parvi ducendis quae, quamvis Usenero nota (cf. Usener, comm. Praef. et index siglorum) tamen nusquam ab eo descripta sunt, nec cum ceteris scholiis congruunt.

Totum codicem una eademque manus exaravit, quae simul litterulis MINUTIS èt scholia in margine èt interpretationes variasque lectiones interlineares verbis „leg. et” indicatas addidisse videtur. Eadem manus postea, cum totus codex iam perscriptus esset, fortasse ex alio codice alias lectiones iisdem MAIORIBUS litteris, quibus ipsum carmen, scriptas, et sigillo I significatas ad versus apposuit, quo factum est ut hic illic interpretamenta illa variaequae lectiones vetustiores erasae sint et recentiores substitutae, aut hae supra illas positae, aut loco deficiente in marginem relegatae ²⁾. Praeter hanc primam manum etiam duae aliae distingui possunt, quarum una brevem argumenti expositionem dedit in margine libri I et II, atque fortasse uno duobusve locis in ipso textu aliquid addidit, aut

Wageningiana convenit. Cf. Usener Comm. p. VIII, Diels Seneca u. Lucan p. 34. Uno loco neglexit Us. variam lectionem, quae Hosii lectionem potuisset confirmare: III. 555 *tardae*.

¹⁾ Vide Baehrens. Poetae L. M. III. p. 248, fallitur C. F. Weber, progr. Marb. 1859 p. 4, decimo aut nono saec. eum adscribens.

²⁾ Sic III. 564 }
 I cupit
 quia me sola regna reliquit
 non privata cupis Romana.
 VII. 761 }
 cassumvacuum.
 caesumq₃.

IX. 356 leg. et *ripis* (quod paene evanuerat). Iterum maioribus litteris:
ripis.

versum omissum adscripsit, altera vero nullius momenti est et lectores tantum de nominibus propriis et comparationibus monet. Multo minoris faciendae variae lectiones per *legitur et* quae absoluto codice scriptae per l notantur. — Ante librum I legitur inscriptio: M Annaei Lucani Belli Civilis incipit liber primus feliciter. GAIO SCHOLA[S]TICO BONO PRIMO MUSION.” Haec v. Wageningen.

G numquam cum M facit contra VU, interdum cum U, frequenter cum V.

Memorabiles similitudines cum V: III. 235 *diverso*, rell. *diviso*, 341 *corpora* vid. supra, 511 *docuit* UG (rell. *decurit*) insana lectio, sed contentus eo memorabilior, *docuit* in utroque prima manus, correctio in U est rec. manus, 533 *recidunt* U ex corr. VG, rell. *recedunt*, 575 *conferta* VG ¹⁾ — *conserta*, 600 *erumpere* VG — *erepere* ²⁾, 618 *conditus* VUG ³⁾ — *conditur*, 626 *puppim* VUG — *puppem*; IV. 104 *subiecta* VG, rell. *subtexta*, 186 *bellum* VG — *bello*, 283 *miscendi copia martis* VUG — *miscendae c. mortis*, 567 *cruoris* VBG — *cruorem*, 675 *destinat* VG — *detinet*, VII. 130 *et mors ventura est* VG — *mortis venturae*.

Sed hic contentus inter G et V minime est perpetuus.

Dissentiunt VG VII. 73 *lente* — *tarde*, 120 *clade* — *caede*, 185 *manebat* — *vocabat*, 210 *legentur* — *gerentur*, VI. 15 *litore* — *limite* (hoc recte), 76 *terrae* — *romae*, 200 *torta* — *portae* (cum M), 219 *ferrumque* — *telumque*, 237 *trementem* — *tenentem*.

Saepe G cum U consentit, nempe ubi U et V eandem lectionem praebent, raro ubi V dissentit, ut III 511 (v. s.) VII. 262 *culpam* UG, *culpas* V.

Locis adhuc allatis dissensus est ab M, nusquam paene adscriptam supra vides litteram M; AB etsi raro, tamen saepius cum VU et G facere apparet quam facit M, cf. III. 32, 525, 553, unde efficio AB, cum semel communem fontem (u) reliquissent, contagium deterioris familiae esse passos.

l *conserta* (1. m)

¹⁾ G *conferta*

l *gyareus* ir l *irrupere*

²⁾ U *giare* et *reperere*.

Ceterum h. l. etiam AB cum VG faciunt.

³⁾ Ad G signum interrogandi apponit Hosius. G habet *conditur*, sed r prima manu mutata in s.

Porro apparet G non esse descriptum ex V, sed communem cum eo originem habere.

Quibus autem differt a V, plerumque non praestat. Sic VII. 73, 80, 185, 191 et alibi.

Quod nonnemo dixit G esse medium et quasi sequestrem inter M et V, adparet falsum esse. G nihil cum μ commune habet et pertinet manifesto ad stirpem V, cuius est propago mediocris.

Varia autem lectio g per l indicata, vulgo etsi minus recte m. 2 dicta, vicem praestat codicis et habet lectiones non contemnendas.

Sequantur hoc loco codices aliquot, quorum plenam collationem non habui, quos vel propterea nolui omittere quia non satis aut prorsus non cogniti essent. Debeo hos thesauro Universitatis Lugduno-Batavae.

In schedis Oudendorpianis Bibl. Lugduno-Batavae cod. N. 9 collatio invenitur facta a Dorvillio et Oudendorpio missa, qui sero accepit. Vid. huius Praefatio † † †. Inscribitur „Lucanus collatus cum M^{to} Regio TAURINENSI annorum circiter 500”. Teste Dorvillio igitur referendus Taurinensis ad saec. XII. De eo I. C. d’Orville in epistola ad Oudendorpium: „Lucanus ad saec. XIII referendus et fortasse ad XII, subita, tamen accurata contuli „manu”. Optimae notae codicem appellat Oudendorpius. Frustra conatus sum perditum codicem investigare. Cf. Mnem. N. S. XXII p. 168, nota. Designavi: T. Deest collatio libri IX.

Melius, quamvis non tam plene quam vellem, notus est codex Parisinus, cuius collatio a Dorvillio facta et passim ab Oudendorpio usurpata est: REGIUS, olim bibl. Reg. N° 5073 (vid. Oudend. p † † †), nunc Bibl. Publ. MSS. Latin. N° 7900^a saec. X. In foliis 155, fol^o mai. continet Terentium, Horatium, Lucanum, Iuvenalem, Martianum Capellam. Fuit Claudii Puteani, ut apparet ex inscriptione. Lucanus explet folia 57—94. Scriptus est duabus columnis, quae singulae habent 48—58 versus, praeterquam libro IX, ubi non amplius 30 sunt. Desunt libri I versus 1—175. Referendum esse codicem ad stirpem V vel inde apparet, quod habet omnes versus, qui in μ desiderantur,

sed caret iis, qui in V omisso sunt; desunt nempe in VR (praeter I. 436—443): IV. 78, 251, VI. 207, VII. 257, 258, 747, IX. 87, 253, 254 (hi duo in V adsunt, sed linea subducta notati), 494. Codex merito ab Oudendorpio laudatus. Collatio Dorvillii facta est cum Grotiana.

Denique passim commemoravi HEINSIANUM codicem. Heinsii ipsius collatio exstat in Burmannianis in Bibl. L. B. Catalogi Burmann. in Quarto N°. 13. Hac collatione usus est Burmannus in editione sua. Eum codicem significat, ubi de *uno Heinsii* refert, veluti VI. 80, 81 („Heinsii codex”), 100, III. 250, al. Sed saepe neglexit Heinsianum memorare, ubi de Richel., Thuan. pr., Hamb. 3°, Oisel. refert, veluti VI. 37, 108, 275, 309, 409, al. Saepius cum Vossiano 2 quam cum 1 facit. Pauca sunt, quae ex eo notavi, ne *lectio* notata a Burmanno HEINS. cum *Heinsii emendatione* confunderetur.

LIPSIENSIS (L). „Codex est bibl. Urbanae Lipsiensis XL (Rep. I fol. 4) saec. XI; inde a folio 104^a usque ad 163^a Lucanum continet, binae per paginam columnae sunt, scriptura nitida.” Ita Baehrensium, qui contulit librum I et II, cuius opera usus sum non magno cum fructu. Vid. editio Bipontina in bibl. Gron. γ. a. 107^a. Weberi est Lips. a. Cf. Vol. II. 440, III. 16.

Paulo accuratius agendum est de duobus *palimpsestis*, quorum notitiam debemus DETLEFSENO, Philologi XIII (1858) p. 313—357, XV. (1860) p. 526—538, XXVI (1867) p. 173—184. Horum prior ROMANUS (P^R) bibl. Palatinae N XXIV formae admodum minutae 157 × 110 (fere) mm. ante saec. V scriptus est. Cf. Mnem. XXII. (1894) p. 47. Singulae paginae vicos versus habent, sed singulis versibus (margine in latitudinem absciso) aliquot litterae desunt, in folio recto a fine, in verso ab initio versuum. Litterae sunt pro palimpsesto satis parvae, fere 3 mm. in altum, admodum similes Bembino Terentii, paulo ta-

men antiquiore forma litterae U. In reliquis tanta est similitudo, ut codicem paulum Bembino praecedere, ipsum autem non attingere aetatem Ambrosiani Plautini et Ciceronis Taurinensis et Medicei Vergilii putem. Cf. imago phototypica in Mnem. l. l. Exstant duo foliorum paria sive 8 paginae, quae continent vicenos versus:

Fol. 1. VI. 21— 61 (omisso uno versu, 59)

Fol. 2. VI. 228—267

Fol. 3 et 4 VII 458—537 incl. (i. e. 80 versus in 4 paginis).

Hoc modo:

}	A (V fin. VI. 1—20)
	{ B VI. 21—61 exstant
	{ C (VI. 62—101)
	{ D (VI. 102—141)
	{ d (VI. 142—181)
	{ c (VI. 182—221)
	{ b VI. 221—267 exstant pro his 228—267
a (VI. 268—307)	

Apparet post VI. 61 (incl.) usque ad 227 (incl.) adesse debere 166 versus. In palimpsesto erat spatium versibus 160 tantum sufficiens, nempe 4 folia × 40 versus. Unde sequitur in nostris codd. desiderari 6 versus. Cf. ad VI. 188. Num qui versus interciderint inter Fol. 2 et 3 plane incertum. Cf. Mnem. l. l. Folium B habet 41 versus in schemate proposito, sed omissus est in palimpsesto v. 59.

Nullus fortasse palimpsestus tam mendosus exstat atque P^R, et tamen est magni ad crisin momenti, quoniam eo probatur stirpem V esse perantiquam et saec. V exstitisse; stirpis enim V lectiones habet P^R his locis: VI. 27 rapido cum VGU — rabido MAT, VI. 22 inlisū Vg, cum altera lectione *praecipiti* latet in „UNDIQUE - NEICUM-*PRAECIPITI*” (cf. Mnem. l. l. p. 53). Ib. 58 flexum cum Rg — μ flexus, 60 alea cum G — μ area, VII. 463, 462 hoc ordine cum VRGA, 478 inrupit cum VRTA — μ inrumpit, 503 sanguine cum VRg — μ caesare. Convenit cum his quod Priscianus IV. 131 *robore* habet cum P^R, ubi reliqui *vimine*, cf. Hosius N. Jahrb. 1893 p. 339 „dass das Zeitalter dieser Recension vor Priscian sicher stellt.”

Quae Niebuhrius a^o 1820 de hoc rescripto commentatus est (*Ciceronis Orat. fragmenta, Romae 1820 cum imagine aeri incisa*) hodie nullum usum praestant.

Alter palimpsestus est VINDOBONO-NEAPOLITANUS P^v, Detlefsen Philol. XIII (1858) p. 313—357, XXVI p. 173—184. Discerptus est hic codex, eiusque pars (octo fol.) est Vindobonae, N 35 (olim 16), N^o CCCXXII in Endlicheri catalogo, pars (notavi P^s, septem fol.) Neapoli notata IV. 4, 8. Partes hae olim erant splendidi libri Bobiensis, comparandi cum Palimpsesto Vatic. de Rep. Forma erat paene quadrata (380×350 mm.); marginibus tamen admodum latis spatium litteris tectum non maius erat quam 215 × 180 mm. Singulae paginae continebant non amplius 15 versus. De fatis libri Bobio oriundi copiose agit Detlefsenus. Endlicherus ad saec. V aut VI, Detlefsenus ad IV aut remotius etiam refert; sed specimen Philol. XV. p. 537 propositum ad iudicium non sufficit. Forma litterarum cum Verrinarum Reginensi (Wattenb.-Zang. IV, Chatelain XXXII) et Vergilii Vaticano (Watt.-Zang. XIII, Chatelain LXIII) convenit.

Singuli quaterniones continebant 30 × 8 = 240 versus; inde effici potest quot ab initio interierint; primus enim versus, qui superest, est V. 31, i. e. 3045us carminis; hi versus, 3045:240, explebant 12 $\frac{7}{10}$ quaterniones, quibus si annumeres spatium inscriptionibus necessarium, habebis XIII Q. Ergo primus hodie servatus est XIV; hic et reliqui deinceps sic erant dispositi:

Q XIV/A	deest		
}	}	Br V. 31—45, B ^v V. 46—61 (deest v. 53 ¹⁾)	1 ^{um} fol. Vindob.
		Cr V. 62—76, C ^v V. 77—91	2 ^{um} fol. Vindob.
	}	{ D deest	
		{ d deest	
}	}	cr V. 152—166, c ^v V. 167—181	3. fol. Vindob.
		br V. 182—196, b ^v V. 197—211	4. fol. Vindob.
		a deest	

¹⁾ Cf. ad V. 53.

Q XV/ A deest
 { Br V. 272—286, B^v V. 287—301, 5. fol. Vindob.
 { C deest ¹⁾
 { Dr V. 331—345, D^v V. 346—360, 1. fol. Neap.
 { dr V. 361—375, d^v V. 376—390, 2. fol. Neap.
 { c deest
 { b deest
 { a deest

Q XVI ex hoc tantum
 cr V. 631—645, c^v V. 646—660, 3. fol. Neap.

Q XVII totus desideratur.

Q XVIII/ A deest
 { Br VI. 153—163, B^v VI. 168—178, 4 versus post 163 et
 { C deest ²⁾ [post 178 desunt, 4. fol. Neap.
 { Dr VI. 215—229, D^v VI. 230—244, 6. fol. Vind.
 { dr VI. 245—259, d^v VI. 260—274, 7. fol. Vind.
 { c deest
 { br VI. 305—319, b^v VI. 320—334, 8. fol. Vind.
 { a deest

Q XIX/ A deest
 { Br VI. 395—409, B^v VI. 410—424, 5. fol. Neap.
 { C deest
 { D deest
 { d „
 { c deest
 { br VI. 545—561, b^v VI. 562—576 ³⁾, 6. fol. Neap.
 { a deest

¹⁾ Continebat v. 302—330 (incl.) i. e. 29 versus; ergo unus versus nunc omissus est, cum folium vulgo habeat 30 v., cf. ad V. 321.

²⁾ Continebat VI. 183—214 (incl.) i. e. 32 versus. Cum folium non amplius 30 versus capiat, duo erant omissi. Cf. ad VI. 188.

³⁾ Ex fol. recto omissus est v. 556 *nec refugit* — et unus inter 547 et 550, inter quos spatium vacuum est unius versus, qui hodie legi non potest, sic:

547 *saepe etiam* —
 spatium unius versus

550 *truncavitque* —

Cf. ad VI. 548.

Q XX superest unum folium

Cr VI. 667—681 C^v VI. 682—698, 7. fol. Neap.
desunt 684, 685

Consensus nec cum μ nec cum V stirpe ¹⁾ constans est:

Cum M (ABE):

V. 279	<i>animam</i> galea	<i>animam</i> galeam ABM
	372 tenet	tenet M(G) timet V(B)
	383 honorem	honorem M(UE) honore V(AB)
VI. 225	facie	facie M, rell. facies
	330 condixit	condixit M, convertit V

Cum V (aut O) contra M:

V. 52	fama	famae M (Laur. Hosii), rell. fama
	301 dimittere	dimittere V(G), demittere μ
VI. 161	incursu	incursu V(BG), impulsu M(U)
	182 iecit (O)	pergit M
	263 nec (O)	non M
	312 malorum (VBG)	laborum M
	408 arva (GAm)	antra M ²⁾ cum rell.

Vere igitur Hosius p. XVIII lectiones Bobiensis N (P^{vn}) inter duas classes vacillare dixit, sed quod addit „magis tamen ut Pauli „familiae accedant”, non possum assentiri. Plures locos (non satis certos) in aciem proferre nolui, ne hariolari viderer.

Schedas Vindobonenses Eichenfeldus, Wiener Jahrb. XXVI supplem. p. 14 sqq. descripsit, qua descriptione nituntur omnia, quae Steinhartus in dissertatione Bonnae a^o 1854 defensa de iis refert. Idem post Detlefseni disputationes (Philol. 1. 1.) in programmate gymn. Magdeburgensis a^o 1860 edidit opusculum „de Lucani schedis rescriptis Vindobonensibus scripsit G. S.”

Ad omnes codices pertinet quaestio de versibus aliquot controversis, qui in μ prima manu desunt, quare eam in hunc locum distuli. Sunt autem hi (secunda tabula VR, VDG etc. indicat codices V s. φ):

¹⁾ Praestaret hanc una quoque littera significare (ut μ designat MABE) e. g. φ . Vid. infra.

²⁾ M non habet *arva* („ut videtur” Hos.), sed *antra* cum *al. arva* man. 3.

(I. 436—440 om. omnes qui exstant codd.)

III.	167 egeritur	} desunt in MAK, (in ER inter 165 et 166)		
	168 pauperiorque			
IV.	78 quamvis	deest in MABEK		VR
	171 et fratres	” ME ¹⁾		
	251 et scelerum	” MABEKU		VDG
	677 ^b semperque	} ” MEK		R
	678 ^a — equo			
V.	795 ^b neuterque	} ” MABEK		R
	796 ^a — vale			
VI.	152 o famuli —	” MABEK		RGD
	188 perdidit —	” MABEKU		
	207 par pelagi —	” M U		VR
VII.	90 sitque hominum	” MAB		
	103 si modo —	” MABEKU		R
	200 solis —	” MABEK		
	257 haec eadem —	” MABEKU		V
	258 reddat —	” MABEKU		V
	725 plurimaque —	” M U		
	747 inpulit —	” MK U		V
	796 fortunam —	” MK U		
	820 tu —	} ” MK U		VG
	821 quid —			
	822 has —			
VIII.	124 accipe —	” MABEKU		RGD
IX.	83 linquere	” MABK ²⁾		RG
	253 actum —	} ” MK		RG
	254 indiga —			
	494 ulla nisi —	” MK U		R
	615 morsu —	” MABE U		
	664 a iove —	” MK U		R
	924 psyllorum	” M U		
X.	8 ne populus	” MK U		G (R ante 7)
	419 movit	” M U		

¹⁾ In AB post 177, sic R quoque.²⁾ EU post 79 ponunt.

Hoc indice non continentur versus in uno tantum libro librarii negligētia omissi, qui non sunt pauci ¹⁾.

Statim inspicienti apparet codices M et affines, plures aut pauciores, sed omnes aliquot versus omittere (13—31), in V et similibus multo minus deesse, (3—10). Praeter quinque codices, quos ea gratia accurate contuli (KVRGD) ²⁾ reliquos quoque e classe V maiorem partem horum versuum continere, eo probabile est, quod ubi defectum referunt veteres editores, fere prioris tantum classis (μ) codices memorantur.

Hoc si verum, apparet additamenta in φ (liceat sic V et affines appellare) non uni cuidam falsatori recentioris aevi adscribi posse sed stirpi esse communia, quam certe ad saec. V ascendere supra vidimus.

Si falsa sint, interpolator fontis omnibus communis satis est antiquus, si genuina, unde factum ut μ ea omiserit? Quaestio est impeditior, quod versus suspecti illi non omnes sunt eiusdem naturae. Sunt in iis ad nexum necessaria ³⁾, sunt superflua, alia Lucani ingenium ex ungue referunt ⁴⁾, alia novitia interpolatione non meliora, quamvis haec quoque saepe in molesta et artificiosa dictione scintillam Lucaneam possint continere. Haec me moverunt ut (Mnem. XVII 1890 p. 21) illam varietatem bonorum et malorum, utilium et superfluum repeterem ex ipsius poetae exemplari. Post editos libros I—III poeta decessit, reliqui libri eo mortuo prodierunt ⁵⁾, nec probabile est *ἀντιγράφον* poetae a dilectissima uxore Polla Argentaria, quae non destitit viri memoriam colere et propagare (cf. Statius Silv. II. 7) esse deletum; contra cum insano studio Pharsaliae exemplaria divenderentur ⁶⁾, et aemulatio

¹⁾ In M fere triginta. II. 463, 464, 571, 723, 733, III. 146, 608, V. 810, VI. 816, VII. 154, 209, 484, 607, VIII. 375, IX. 86, 99, 100, 353, 485—487, 499 (664 K quoque om.) 805, X. 312, 313, 396^b, 397, 398^a. In U numerus fere dimidius deest. Hic quoque apparet, quantum 1^a manus in M incuria peccet, nam versus sunt omnes ii, quibus carere non possimus.

²⁾ Regium ea causa mihi contulit optimus amicus M. A. Kreling.

³⁾ VII. 725, IX. 615.

⁴⁾ III. 167, 168, VII. 820—822, IX. 99.

⁵⁾ Vacca in vita: (offendebat Neronem quod Orphea ediderat) „et tres libros quales videmus”. Weber *ceteros*, refutatus fine eius vitae: „reliqui enim VII belli civilis libri” et „in iisdem dici — potest: „emendaturus, si licuisset erat”. Cf. H. Genthe de M. Annaei Lucani vita et scriptis, Berol. 1859.

⁶⁾ Suet. Vita p. 333 Hos., quem locum emendavi Mnem. I. I. p. 20 „poemata

bibliopolas incitaret, ut complerentur exemplaria et emendarentur, si quae laborarent, saepius fontem, si non nimis limpidum, at solum sincerum esse consultum; sic quae scripserat poeta, et non satis clare delerat, etiam quae festinans variandi causa adscripserat, ut optio postea fieret, potuerunt cum prius scriptis simul edi ¹⁾.

Verum non confundenda est quaestio de authentia versuum cum usu, quem praestant ad genera codicum constituenda. In omnibus enim nunc exploratis melioris familiae codicibus Montepessulano, Ashburnhamensi, Bernensi, Erlangensi, Vossiano secundo haec eadem omissio inventa notam praebet ad distinguendos codices, quae est in facto posita, nec a suo cuiusque iudicio saepe controverso pendet: in omnibus prioris classis defectus versuum superat longe, nempe tribus partibus alteram. Quocirca meliores codices *mutilos*, μ licebit dicere, quo nullum volo praeiudicium factum de natura illorum versuum, qui sane, si omnes uno ordine habere oporteat, deteriores dicendi sunt, tantum indicium et fundamentum divisionis, quod non fallat. Per μ autem indico archetypum melioris classis, codici M similem et tamen ab eo diversum; tota familia et codices inde orti μ a me dicuntur.

Receptum est, ut prior classis *Paulina* dicatur, de qua re hoc loco dicendum est, breviter omnino, nam non est gravissima, siquidem de nomine tantum agitur, de natura codicum controversia non est. Sed cum videam Genthium (minorem) ²⁾ pertina-

„eius etiam praelegi memini, confici vero ac proponi venalia non tantum operose „et diligenter sed et inepte quoque <ornata exempla>”. Usener: „confici ac veno proponi”. Sed minus aptum: *inepte propono*. Mart. XIV. 194 (Lucanus):

Sunt quidam qui me dicant non esse poetam,

Sed qui me vendit bibliopola putat.

¹⁾ Nolui hanc materiam nunc plenius persequi, de qua post Steinhartum (qui de uno M. agit Symb. Philol. Bonn. p. 287 sqq.), Weberum (vol. II. 572 sqq.), Kindlerum („de Luc. verss. qui desunt in M. et Voss. alt. Monast. 1882) copiose egi Mnem. XVIII (1890) p. 5—22. Praecipuum argumentum in quaestione de origine versuum suspectorum praebet ratio, qua Pharsalia prodiit, bipartito nempe. In prioris parte, quam ipse poeta curavit lib. I—III, uno tantum loco III. 167, 168 omissio facta est, in altera *triciens* fere. Quod Clar. L. Jeep, quem in summa rei mecum sentire gaudeo, ex illo loco libri III dubium repetit, non mirum, at additamentum illud in codicillis poetae mortui (vid. Suet. in Vita, sub fin.) inventum videtur et cum plena editio prodiret, vulgatum. Cf. Bursians Jahresb. LXXXIV (1895) p. 112, sqq.

²⁾ „De Lucani codice Erlangensi. Diss. Ienensis 1894” potissimum p. 7, qui,

citer pro Paulo suo pugnare, tanquam eius viri operae debeatur excellentia codicum, qui eius subscriptionem ferant, monendum tamen est, nihil de homine isto constare. Si probabilia sufficere debent, non rarum ingenium est quod codici codicibusve ab eo versatis dignitatem conciliet, sed magister aliquis aut clericus sub eo nomine latet. Etenim codicum subscriptiones, quae exstant ingenti numero, vix ullum nomen nobilis grammatici continent; illi subscriptores dum emendant, ut possunt („ut potui emendavi”) et faciunt „operam conferente” familiari, qui alium codicem recitat, funguntur fere illo labore, quem nos in scholis (bureaux) magistratuum aut notariorum vocabulo *confronteeren* s. *collationeeren* designamus, et efficiunt genus hominum paulo librariis superius. Si quis Paulum praestitisse iis contendat, gaudeat Paulo suo, sin vero iustam recensionem ab eo factam credat et meliorem habitum contextus mutilorum ab eo repetat, is aut quid ad recensionem iustam requiratur nescit, aut nimis benigne de studio litterarum vetusto iudicat.

Pauli subscriptio haec est:

PAULUS CONSTANTINOPOLITANUS
 EMENDAVI MANU MEA SOLUS ·
 MANNEI · LUCANI LIBER · (VII ·) EXPL ·
 INCIPIT LIBER · (VIII ·) FELICITER ·
 LEGENTI VITA · ET P̄FECTURA
 SCRIPTORI VITA ET FORTUNA ·
 LEGE FELICITER ·

Invenitur in codicibus Montepessulano (M), Vossiano 2 (U), Cassellano (K), Colbertino, et quidem his locis:

in M post librum	VIII, IX, X.
in U „ „	II, VII X.
in K „ „	I

ut lenissime dicam, non intellexit quae ego breviter dixeram, et iniuria queritur, quod ego argumentum nullum probabile attulerim, ut Paulinorum codicum praestantiam refellerem. Scilicet non perspicit aliud esse de persona Pauli pugnare, aliud reicere *codices a Paulo nominatos*. Insana postulatio est ut quis, qui PAULI peritiam non perspiciat, ad eum impugnandum refellat *lectiones* in codd., qui eius nomen ferant. An potest quisquam definire, quatenus se opera Paulina extenderit? Demonstrare possem Genthium minorem esse abusum iis quae ante sex annos breviter perstrinxi Mnem. XVIII pag. 22. Sed parcam chartae.

Legenti, sqq. desunt in U L. II, X; *legente* in U L. VII. In K inter argumentum libri II et librum ipsum addita est, manu paulo recentiore, eadem quae reliquis libris solita verba (*expl. lib. . . , inc. lib.*) addidit, hac brevior forma: PAULUS C̄STANTINOPOLITANUS ĒMDAVI SOLUS ¹⁾. Si Pauli opera ad omnes libros pertinuit, ut probabile est, eius mentio plerisque locis temere omissa est, non in archetypo μ sed a librariis codicum nostrorum; nam si in horum fonte neglegenter subscriptio esset omissa, carerent inde profecti codices post *eosdem* libros eius nomine. Non tamen inde effici potest, archetypum illud fuisse Paulo coevum, eiusve autographon continuisse. Reliqua *legenti* etc. nullam admittunt coniecturam de Pauli aetate; *praefectura* quid sit incertum, innumeri sunt praefecti et quovis tempore. Certi nihil est quod impediatur ne sit subscriptor codicis Miscellanei Parisini anni 674, ut opinatur Usenerus Rhein. Mus. XXIII. 497. — Reliqui codices huius familiae ABE *carent subscriptione*.

Difficilius est etiam aut plane nobis negatum definire quantum se Pauli opera extenderit, num distinctiones (interpunctionem) tantum posuerit ²⁾, an vitia quaedam exilia, orthographica potissimum sustulerit; num codicem aliquem consuluerit, an ex ingenio rem egerit; in scholiis — nec valde mirum — nusquam eius nomen. Tantum quidem constat, hominem non exscripsisse Lucanum, nec credere licet, quodque Pharsaliae verbum stili Paulini acumen subiisse. Excludunt hoc verba ipsa, praecipue *solus*; qui scribit, solus id facit, sed bini vulgo emendabant, alter recitabat ex meliore codice, alter secundum recitata *menda* e suo tollebat; inde est quod Paulus gloriatur se „solum emendasse”. Non sane inde sequitur illum non habuisse, quem conferret, codicem. Sed talem *emendationem* aequiparare iustae recensionis, quae instituitur post curiosam optimorum librorum acquisitionem, ratione habita consuetudinis loquendi et sermonis, temerarium est. Nec, opinor plerique viri docti dissentient.

¹⁾ Diversa manus est ab ea, quae scholia scripsit. De Colbertino non possum accuratius referre; Cassellanum MS Poet. fol. 5 ut inspicere possem, factum est intercedente Bibliothecario Traiectino J. F. van Someren.

²⁾ Sic Hosius p. XX. nota. Omnino facit mecum, dum dicit „unum [tantummodo] exemplum satis certum operae Paulinae” exstare, ego nullum. Egi de eo exemplo (ordine versuum VII. 488—521) Mnem. XXII p. 167 sqq.

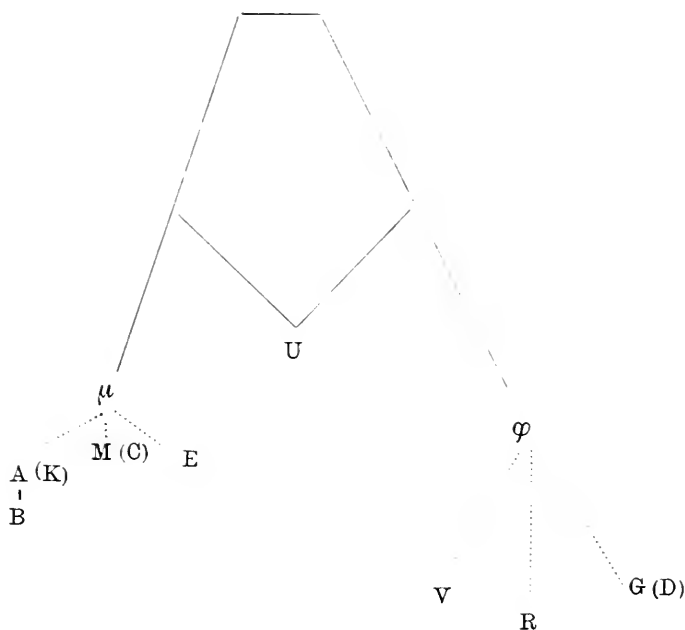
Si quaeratur quomodo Pauli textus cognoscatur, diversis modis potest responderi. Qui diserta testimonia desiderat, negabit ABE, utpote subscriptione carentes, esse Paulinos, proinde pauca illa, quibus M ab his distinguatur, sola innovationes esse Paulinas. Alii contra cum specie veri contendunt, ea quibus U — sine dubio Paulinus — diversus sit ab affine suo M, Paulo non posse adscribi, quae supersint esse aut continere Paulina.

Cum igitur tot dubiis obnoxium sit, quid Paulus fecerit, quid non, eiusque manus nusquam evidenter possit monstrari, praestat aliam divisionis notam ad codicum stirpes constituendas adhibere. Volo defectum illum, quem supra significavi versuum aliquot; quem cur a Paulo repetam nescio. „Quae desunt, aberant sine dubio in codice utroque”¹⁾ aut uno illo, quo Paulus usus est. Et mittere nunc praestat de versuum fide et authentia quaestionem; sunt utique antiquissimi.

Codices igitur divido in *mutilos* et *vulgares* (textum vulgo lectum); illos littera μ , hos littera φ significo; neque alteri ex alteris profecti esse videntur, imo ultima origo utriusque stirpis esse ipsius poetae *ἀυτόγραφον* potest, post eius mortem editum et maiore minoreve cura et delectu (ex „duplicatis”) descriptum. Ut M ad μ , ita V ad φ . Ceterum maiore numero codicum quam adhuc diligenter explorato, altera stirps in plures propagines scindi poterit, nam codicum φ differentia inter se maior est quam alterorum. Duas stirpes mihi constituenti nunc simplicissima est delineatio. Vid. p. XXXVII.

In orthographia codices nec sibi ipsis, nec inter se constant, permixtis vetere ratione, quae ex inscriptionibus et antiquissimis libris satis nota est, et novicia, quae post Priscianum invaluit. Inutile videbatur, in Lectionis Varietatem sordes librariorum hoc in genere admittere, cum sui aevi rationem saepe veteri substi-

¹⁾ Verba quibus usus sum Mnem. XVIII (1890) p. 22. Quae porro ibi scripta sunt nunc, plenius exposita mea sententia, omitti possunt.

tuant; sed vestigia antiquae orthographiae, quae adhuc in codd. exstant notavi, *vel si conspirent cum lectione recepta*.

Palimpsestorum fragmenta, Romanum (P^R), et Vindobona-Neapolitanum (P^v) si maiora essent, normam scribendi constituere possent; sed sunt nimis exigua; accedit quod eorum auctores non sibi constant. Tamen receptam in hac editione orthographiam in universum confirmant, velut in his.

Post *u* consonam habent plerumque *o vultus* P^v (quater), *volnus* (quinquies), *volt*, *volgus*, *volsit*, *laevom*, sed contra *saevum*, *aevum* (V. 61, 270) eademque inconstantia in P^R, ubi *vulsis* est VI. 232, *vultus* VII. 463, *vult* VII. 488; *antiquus* pro *anticus* aut *antiquos* Pr V. 876;

adspiratio omissa in *umerus*, *oris* (pro *horis*) VI. 333 in P^v, *a pro pro ah proh*; *harena* semper.

In compositione cum praepositionibus veteres sequebantur compositorum originem, ut praepositio integra maneret; sed saeculo p. C. 1° iam fuerunt qui putarent niiodum efferendi vocabula sive pronuntiationem esse exprimendam, sed non apparet rem plenum eventum habuisse. Cf. Kon. Akad. Letterk. R. III. 2 p. 344, sqq.

Quae inveniuntur exempla adhibitae assimilationis in Inscriptionibus etiam aevi Augustei contra multo maiorem numerum neglectae

non possunt regulam convellere. In palimpsestis Lucaneis invenimus tam *inpactae, impellere, inpatiens, inpegit, inposuit, immisit, immensus, inrupit, inmittit* quam *imponere, imminet, impie, improba; inlabi* semel,

con — ante *l*: *conlatum, conlapsus, conlaudant,*

con — et *com* — ante *p*: *compressit et compressus, compressaque* Pr VI. 566 et *compressa, complere, comperit,*

com — ante *m*: *committere, commotus; comtentus* Pr VI. 33,

sub fere assimilatur: *summove, suppressit, succurrit.*

Manifestum est non poetam sed librarios vacillare, dum inviti sequuntur morem loquendi i. e. assimilant. Accusativus in *is* frequentior multo quam in *es*; sic *crinis, silentis, merentis*, sed *obstantes* P^v V. 173.

p interponitur in *consumpsi, tempto, presumpto (praesumto* P^v VI. 418),

s non repetitur in *transcendam, extractus* (de quo iam Quinctilianus dubitabat), *exul, exulare*. Sed postrema sunt bonorum omnino codicum.

Vel in tanta depravatione, qualis est horum palimpsestorum (praecipue Romani), pellucet tamen statim orthographia quae fuerit poetae; nam si quibus in rebus dubitari potest, vincere debet antiquior ratio; nam librarii suae consuetudini obsequi solent et nova vetustis immiscere, non contra.

Non possum, dum hoc volumen publicae disquisitioni trado, quin gratum animum significem iis, qui mihi copias suppeditarunt. Veteri amico W. N. DU RIEU in thesauris Bibliothecae Lugdunensis promendis nunc se adiunxit Doctissimus S. G. DE VRIES, quem paternae amicitiae memorem dicerem mihi officiose adstitisse, nisi scirem eum universorum studiis adjuvandis natum. Praefecti Bibliothecarum reliqui Vaticanae, Parisinae, Montepessulanae, Bruxellensis, Cassellanae, Taurinensis, Monasteriensis mihi aut amicis mea causa illos adeuntibus non defuerunt, Clarissimis MAX BONNET, Montepessulano, J. VAN DER VLIET successori meo, J. C. VOLLGRAFF Bruxellensi. Ashburnhamensem et Gemblacensem me rogante contulerunt Doctissimi M. A. KRELING Roterodamensis, J. VAN WAGENINGEN Groninganus Prae-

ceptor, olim auditores mei. Quod „si mea paucis mendosa est” editio, „causa fuit his” cum Wageningeno, amicus J. VAN LEEUWEN Professor Leidensis, qui quamvis multis negotiis districtus, lubenter tamen in se recepit, ut plagulas antequam prelo subicerentur, inspiceret, et benevolentiam diligentia aequavit.

Scr. Trai. ad Rhenum, M. Februario MDCCCLXXXVI.

OPUSCULA QUAE PASSIM VERBO IN
ANNOTATIONE LAUDANTUR.

- G. Baier, de Livio Lucani in carmine de bello civili auctore. Diss. Vratislaviensis 1874.
- P. H. Damsté, Pharsalica, Mnemosyne, XVIII (1890) p. 342—352 et XIX p. 378—386.
- H. Diels, Seneca und Lucan, Abhandl. der Berl. Akad., 1886. 4°.
- J. Fick, Kritische und sprachliche Untersuchungen zu Lukan progr. Straubing 1890.
- H. Genthe, de M. A. Lucani vita et scriptis diss. Berol. 1859.
- Ueber die in den Commenta Bernensia angegebenen Varianten des Pharsalia-
textes, Hermes VI. 214.
- Scholia vetera in Lucanum. E cod. Montepessulano edidit H. G. Berol. 1868
(progr.).
- Fr. Guyetus, Excerpta ex notulis à Fr. G. margini ed. Grot. adscriptis. Editio
Oudend. p. 886—910. (De Guyeto cf. I. Uri Fr. Guyet d'après des documents
inédits. Paris 1888).
- W. E. Heitland, introduction (to Lucan) in Haskinsii editione, London 1887,
p. I—CXXXI.
- Classical Journal 1895 p. 190 sqq.
- C. Hosius, Seneca und Lucan Jahn's Jahrb. 1892 S. 345, fgg.
- zu den HSS. des Lucan, Jahn's Jahrb. 1893, S. 337—355.
- A. Kindler, de Lucani versibus, qui desunt in codd. Montepessulano et Vossiano
altero. Diss. Monasteriensis 1882.
- J. E. Millard, Lucani sententia de diis et fato. Dissert. Traiect. 1891.
- H. Muller, ad Scholia Lucani Bernensia in: Symbolae ad emendandos scriptores
Latinos. Berol. 1876, 4°.
- J. Obermeier, der Sprachgebrauch des M. A. Lucan, I. München 1886 (progr. des
Maxim. Gymn.).
- Fr. Ottl, Lucans philosophische Weltanschauung, Brixen 1888 (progr.).
- A. Priem, de Lucani Pharsalia diss. Marb. 1859.
- G. Steinhart, de emendatione Lucani, diss. Bonn. 1855.
- de Lucani schedis rescriptis Vindobonensibus, Magdeburg 1860 (progr. gymn.
Salzwedel) 4°.
- de Lucani cod. Montepessulano in: Symbola Philologorum Bonn. Lips 1864—1867
p. 287—300.
- Joa. Schmidt, de usu infinitivi ap. Lucanum. Val. Flaccum, Sil. Italicum, diss.
Hallensis 1881.

NOTAE CODICUM.

- V Vossianus primus.
U „ secundus.
M Montepessulanus.
A Ashburnhamensis.
G Bruxellensis, olim Gemblacensis.
v, u, m, a, g varia lectio in iisdem codicibus a manu secunda.
M₁ primitiva lectio correctata in vulgatam, et sic A₁ U₁, rell.
O omnes supra memorati.
E Erlangensis.
B Bernensis.
D Daventriensis.
R Regius primus, Parisiensis Oudendorpii.
T Taurinensis d' Orvillii.
H Heinsianus, vid. pag. XXVI.
L Lipsiensis.
C Commentum Useneri.
c lemmata eius per interpretationem non firmata.
P^v palimpsesti prioris folia Vindobonensia.
Pⁿ eiusdem folia Neapolitana.
P^R palimpsestus Romanus.
F^m fragmentum Monasteriense.
Prov. de libro Lucani proverbialia (Rhein. Mus. 1891).
Litterae cursivae in var. lect. significant *in rasura posita*.
o: antisigma et . σιγμη̇ praeposita sunt versibus eiusdem sententiae, antisigma dubiis propter repetitionem, σιγμη̇ genuinis, cf. Suetonius p. 140 et 142 Reifferscheid.
Prisc. H, Prisc. II H = Prisc. II K, Prisc. III K.
Stht. Hos. Steinhart, Hosius.
Heins. Heinsii emendatio.
In lacunis designandis tot puncta posita, quot litterae omissae.

- O. E. Schmidt, der Ausbruch des Bürgerkriegs im Jahre 49 v. C. Rhein. Mus. XLVI. (1892) S. 240 fgg.
- A. Schaefer, Obs. crit. in M. A. Lucani Pharsaliam et P. Papinii Statii Silvas, diss. Monast. 1886.
- N. J. Singels, de Lucani fontibus et fide, diss. Leidensis 1884.
- P. V. Sormani, de Io. Schraderi vita et scriptis, diss. Groning. 1886, p. 46—92: Io. Schraderi emendationes autographae in Lucanum.
- M. Souriau, de Deorum ministeriis in Pharsalia, thèse Paris 1885.
- E. Trampe, de Lucani arte metrica, diss. Berol. 1884.
- H. Usener, Lucani pugnae Pharsalicae narratio (Phars. VII. 385—711) ex Hug. Grotii rec. Lugd. Bat. a. 1626 edita, cum comm. Crit. Gryphiae 1863 typis Acad. 4°.
- C. F. Weber, Vitae M. A. Lucani collectae a C. F. W. Particulae quatuor 4°. Progr. Marburgensia 1856—1858.
- de suprema M. A. Lucani voce. Ad Tac. Ann. XV. 70. 4°. Progr. Marb. 1857.
- de duplici Pharsaliae exordio, 4°. progr. Marb. 1860.
- A. Zingerle. zu späteren Lateinischen Dichtern, II^s Heft S. 12—40 (zu Lucan, Silius. Martial).

ADDENDUM AD I. 341.

„*Me duce*“ Grotius cum Argentinensi. „*Mecum duce*“ Thuan. 2. „*Non cum duce*“ pro „*sine duce*“ est moleste dictum et pugnat cum proximo versu.

In Var. Lect. scribendum: **341** cum duce OTL vulgo.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER PRIMUS.

Bella per Emathios plus quam civilia campos
Iusque datum sceleri canimus, populumque potentem
In sua victrici conversum viscera dextra,
Cognatasque acies, et rupto foedere regni
Certatum totis concussi viribus orbis

5

VARIA LECTIO. „Civilis Belli libri” codd. veteres, „De Bello Civili” Hosius. PHARSALIAM carmen suum poeta inscribi voluit, IX. 985, coll. VI. 313 et I. 1, „Mannei Lucani civilis belli liber explicit”, subscriptio X libri U, alibi V U omittunt inscriptionem veluti: Explicit liber scds. Incipit lib. tertius. M. Annei Lucani belli civilis liber primus incipit MABG; Vacca in vita: „ediderat et tres libros quales videmus” et paulo post: „reliqui enim VII belli civilis libri.” Daventriensis saec. XV cum aliis recentioribus: „M. Añei Lucani cordubensis pharsaliae liber primus” et in fronte singularum pag.: pharsalia, in subscriptionibus: „M. Annei Lucani lib. p̄mus explicit, incipit scs.” et sic porro. Pharsaliae inscriptionem Veneta a. 1477, „Lucanus” sine additamento vestigi catalogi ante 1300 plerique, quinque e 70: belli civilis libri, vid. Manitius RM, NF. XLVII Bd. Ergänzhft 1892.

1-7 Schol. Bern. (Comm.) ad 1: hos VII versus primos dicitur Seneca ex suo addidisse, ut quidam volunt avunculus Lucani, ut quidam volunt frater, ne videretur liber ex abrupto inchoare *quis furor*. Schol. V ad I: hos versus primos VII videtur Seneca addidisse, ut quidam volunt” Vita Lucani in U (non Suetonii nec Vaccae) cf. Mnem. N. S. XVI. 394: „libellos etiam suos inemendatos avunculo suo Senecae ut eos emendaret, tradidit, — Seneca autem, qui fuit avunculus eius, quia ex abrupto inchoabat hos VII versus addidit.” Cf. scholia ad v. 8. Quae omnia chronologicis rationibus redarguuntur et communi errore de Lucani *avunculo* Seneca recentem originem produunt. Frustra C. T. Weber, de dupl. Pharsaliae exordio, Marb. 1860 traditionem ex parte defendere conatus est. Argumentum carminis his apte respondet (v. i.) cf. H. Genthe de Lucani vita Berol. 1859. Fronto, p. 157 b, Naber: „is (Annaeus) initio *carminis sui septem primis versibus* nihil aliud quam bella plus quam civilia interpretatus est.” 1-3 l. Beda VII. 245. 10 K; 1 b. p. Em. l. Marius Vict. VI. 108 K, [Censor.] VI. 616. 13 K; b. pl. q. civ. Fronto l. l., 2 iusque d. sc. l. Fronto, 3 in sua victr. conv. v. l. Fronto l. l., Prisc. 348. 2 H, 4 cognatasq. a,

ANNOTATIO EDITORIS. 1 Bella plus quam civilia, peiora, in quibus socer generum, cognati cognatos petiverant, VII. 463-466. Orosius II. 18, Gronov. Obs. IV. 5. — 2 sceleri libertatis extinctae VII. 433.

5 *Certatum*, participium pro substantivo abstracto Livio historico frequens, non alienum a Lucano, cf. infra 70, Haskins ad h. l. Sine causa: „*ut certatum*” L. Paul, JJ, 1894 p. 409.

In commune nefas, infestisque obvia signis
Signa, pares aquilas et pila minantia pilis.

Quis furor, o cives, quae tanta licentia ferri,
Gentibus invisis Latium praebere cruorem!
Cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis 10
Ausoniis, umbraque erraret Crassus inulta,
Bella geri placuit nullos habitura triumphos!
Heu, quantum potuit terrae pelagique parari
Hoc, quem civiles hauserunt sanguine dextrae,
Unde venit Titan, et nox ubi sidera condit, 15
Quaque dies medius flagrantibus aestuat auris
Et qua bruma rigens ac nescia vere remitti
Adstringit Scythicum glaciali frigore pontum!
Sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes
Et gens si qua iacet nascenti conscia Nilo. 20
Tunc, si tantus amor belli tibi, Roma, nefandi,
Totum sub Latias leges cum miseris orbem,
In te verte manus: nondum tibi defuit hostis.
At nunc semirutis pendent quod maenia tectis
Urbibus Italiae, lapsisque ingentia muris 25
Saxa iacent, nulloque domus custode tenentur,

6 in comm. n., infestisq. o. — pilis (7) l. Fronto l. l.; i. c. n. l. [Probus] IV. 225. 16; [que] G, add. g; signa Fronto, 7 signis Fronto, pares aq. et p. m. pilis l. Serv. ad Georg. I. 439 et Isidor. Or. XVIII. 3 et 7, 7 l. Isidorus XVIII. 3. 2, iterum XVIII. 7. 9, 8 C: „quis — lic. ferri” hoc Lucanus principium fecerat, sed Seneca praeposuit superiores versus.” Glossae in Colbertino et aliis apud Oudend.: huc usque Seneca, modo Lucanus” *Vid. supra ad v. 1.* — 8 tanta insania Prisc. II. 153. 13 H: *tanta lic. ferri* V, 10 tropaeis UvA, tropeis VM, 10–12 l. Beda VII 245 13 K, 11 umbra. inulte Acro ad Hor. C I. 2. 51. 13 terrae potuit, *hoc ordine* O, 15 u. v. T. l. [Probus] IV. 224. 20 K, unde — horis (16) Lact. ad Stat Theb. I. 157. 15 l. Isid Orig. I. 17. 3, 16 oris Lact., horis O vulgo, 18 scythicum glaciali V (nisi quod schyth. habet) U (li ex corr.) A m, Scythico glaciale M G, astringit U G c, 19 s. i. i. s. l. Probus IV. 27. 21, Marius Plotius IV. 478. 165. Serv. Georg. II. 122, .. sit Araxes V, 20 l. Acro ad Hor. C. IV. 14. 15, 21 tum VUAMT, tunc Gc, 22 commiseris Mu (supra ser. m. 2), 23 l. Acro ad Hor. epod. 7. 30, 25 quae M, *idem* 26 et *saepius*, 26 tenetur VUMg, tenentur GA, *iacent* T.

7 *Insania ferri* defendit nec tamen probat Bentl. adhibito Martiale IX. 70. „nulla est insania ferri.”

16 *Auris* debetur Benteleio, qui non intellectum ait „*medium diem* partem orbis meridionalem significare”. Alia causa est, cur *auris* restitui, pleonasmus non ferendus: „dies medius aestuat (flagrantibus i. e.) mediis horis”, accedit depravationis facilitas, cf. *harena arena haustum austrum*, (Lactantius h l. oris), porro *aula corus cotes*, *olla caurus cautes*, infra IX. 131 Dav. c. a.

auspiciis pro *hospitiis*. De confusione verborum *aura* et *hora* agit Drakenb. ad Sil. XV. 67 et qui ibi laudantur; significatur ignitus aer; cf. Ov. Metam. II 229 „*ferventes aerae*”.

19 *Hydaspes* Bentl. Propter errorém geographicum contra palaeographicam probabilitatem non est corrigendus poeta.

21 *Tum* et *tunc* perpetuo confunduntur; Lucanus ubique tunc usurpavit. Vid. infra.

Rarus et antiquis habitator in urbibus errat,
 Horrida quod dumis multosque inarata per annos
 Hesperia est, desuntque manus poscentibus arvis,
 Non tu, Pyrrhe ferox, nec tantis cladibus auctor 30
 Poenus erit, nulli penitus descendere ferro
 Contigit: alta sedent civilis volnera dextrae.
 Quodsi non aliam venturo fata Neroni
 Invenere viam, magnoque aeterna parantur
 Regna deis, caelumque suo servire tonanti 35
 Non nisi saevorum potuit post bella Gigantum,
 Iam nihil, o superi, querimur, scelera ipsa nefasque
 Hac mercede placent, diros Pharsalia campos
 Inpleat et Poeni saturentur sanguine manes,
 Ultima funesta concurrant proelia Munda. 40
 His, Caesar, Perusina fames, Mutinaeque labores
 Accedant fatis, et quas premit aspera classis
 Leucas et ardenti servilia bella sub Aetna,
 Multum Roma tamen debet civilibus armis,
 Quod tibi res acta est. Te, cum statione peracta 45
 Astra petes serus, praelati regia caeli
 Excipiet gaudente polo, seu sceptrum tenere,
 Seu te flammigeros Phoebi conscendere currus
 Telluremque nihil mutato sole timentem

28 multosque |||| narata A, i erasa m. 2, 30 tum corr. in tu M, 31 erat VD, erit cum rel. Priscianus II. 255. 6, eris Vatic. 3, non satis cognitus ap. Weber, discindere VUABGE, discindere, corr. in: discindere, quod item in marg. habet M, 35 diis U dehis M₁, caelo M, 37 ista (corr.: iusta?) MT, 40 funesto concurrent pr. mundo M₁, 43 aethna O ut semper, 44 debes ma.

31 Erat recepit Bersmanus, sed refragatur contigit, pro quo respiciendo ad fallacem opinionem iam depositam, contigerat tum requiritur. Eris Martyni Laguna, post nominativum Poenus parum aptum. Requiritur fere: reus, non tu Pyrrhe reus habebis. Nam sic rectius haec cum protasi cohaerent; et exspectatur hoc sententiae loco praedicatum. Ex duabus syllabis RE (Pyrrhereus) tanquam vitiosa altera est omissa et lacuna quae eo exstitit suppleta.

Ib. Descendere cum Heinsio primus Oudend. provocans ad Schol. Voss.: „numquam ad imum pervenire”. Discindere absolute dici non poterat, cf. VI. 216, Sil. It. XV. 543

et Oud. „Sedet telum” Stat. Th. X. 656.

33 Diro Bentleius; „dirus sanguis” ita diceretur sanguis civium Rom., parum apte. nec diros = luridos habet quo offendat.

4) Statione parata fuit qui requireret, sed cf. Antoninus ap. Front. p. 168 Nab. (coll. Tac. Dial. 17): „hunc diem quo me suscipere hanc stationem placuit”. Proximo versu praelati conf. cum V. 347 „cum duce praelato”.

49 „Mutato sole” scilicet sol non Phoebum sed Neronem rectorem haberet, nec tamen esset cur quidquam terra timeret.

Igne vago lustrare iuuet, tibi numine ab omni 50
 Cedetur, iurisque tui natura relinquet,
 Quis deus esse velis, ubi regnum ponere mundi.
 Sed neque in Arctoo sedem tibi legeris orbe,
 Nec polus aversi calidus qua mergitur Austri,
 Unde tuam videas obliquo sidere Romam; 55
 Aetheris inmensi partem si presseris unam,
 Sentiet axis onus. Librati pondera caeli
 Orbe tene medio; pars aetheris illa sereni
 Tota vacet, nullaeque obstent a Caesare nubes.
 Tunc genus humanum positis sibi consulat armis, 60
 Inque vicem gens omnis amet; Pax missa per orbem
 Ferrea belligeri conpescat limina Iani.
 Sed mihi iam numen; nec, si te pectore vates
 Accipio, Cirrhaea velim secreta moventem
 Sollicitare deum, Bacchumque avertere Nysa. 65
 Tu satis ad vires Romana in carmina dandas.

50 l. Prisc. 345. 15, iuvat Prisc. VUMg, iuuet AG et post Cortium vulgo, ignivago m var. lect. ap C, tibi usque ad 52 velis l. Prisc. II. 343 27, 51 iurisque tui VUMABg, iurique tuo Tg, Cortius, Weise, 54 l. Prisc. 394. 21, et polus Prisc., aversi V, aversi MAG (M in litura.) cum Heinsio Oud. coll. VIII. 337; vergitur VUMAG Prisc, mergitur T, 58 in medio U, 59 obstant U; aces (a m. 2) M, 60 tum VAG, consul et armis A, 61 [omnis] M, add. m. amat t, 62 l. Isidorus XV. 7. 4, Acro Hor. C. III. 14. 16, 62 conpescat M, 63 nec—(65) deum l. Prisc II. 244. 14, 63 sed m. i. numen l. Serv. Ecl. 1. 7. nec — accipio (64) Serv. A. I 8, 64 accipio VU Prisc, accipiam AM (in lit) G, chyrcea U, chyrrea M, cyrrea A, rreha a. cirrhea V, 65 Nisa VUMA, solic A, sollic a bacchum m. 66 l. Prisc. quater II. 77. 23, 85. 3, 293. 20, 370. 1; vires r. i. c. dandas (hoc ord.) VUATG, ad dandas r. i. c. vires Grotius et alii.

54 *Mergitur* in 1^a editione recepit Grotius, postea improbavit; non recte opinor; reflexivum *vergi* nusquam usurpavit Lucretius, quod si fecisset, tamen h. l. minus aptum esset, *vergit* deinceps quaeque pars caeli dum movetur, perpetuo *mergitur* (nobis) tantum australis pars; proprium igitur *mergitur*. *Vergere* pro *mergere* in G infra IV. 525 substitutum „mergere ponto astra” et Senec. Ep. 36: „pars caeli levatur adsidue, pars mergitur”, vergitur i. e. inclinatur non oppositum est verbi *levatur* et recte hodie improbatum.

55 Haec ad derisionem Neronis scripta putat Conradus Hirsaugiensis ed. Schepss, Wien 1839 p. 62, sq. Cf. Weber Vitarum part. III p. 14; Schol. ad 55, 57 dicunt „obliquo sidere” dicta ad sugillandum Neronem, qui strabo fuit. Legerunt „obl. lumine”, ut opinor, et sic in recentioribus apud Cortium ex correctione male intellecti

loci. Obliquus esset Nero (*sidus*) Romae.

56 *Imam* Bentl., intellegens de arctoo et australi caelo; sed utrumque simul *imum* dici non potest. Si Neronis sidus prope alterum utrum polum considit, eius pondus gravat axem, si aequali spatio ab utroque polo, in utrumque vim habet, non in *partem unam*, sive septentriones, sive meridiem, sed in totum, nec aequilibrium aut celeritatem rotationis turbabit. — Si constellatio eius erit in medio orbe, in medio semicirculo, qui polos iungit (meridiano Romano), erit fere supra urbem eamque recta spectat, non erit „sidus obliquum.”

57 „Librati” per prolepsin est: ut libramentum servet caelum. *Sereno* Bentl., dativus. at *serenus* iuxta *aether* est epitheton ornans. In culmine caeli purus aether est, prope finitorem vapores.

Fert animus causas tantarum expromere rerum,
 Inmensumque aperitur opus, quid in arma furem
 Inpulerit populum, quid pacem excusserit orbi:
 Invida fatorum series, summisque negatum 70
 Stare diu, nimioque graves sub pondere lapsus,
 Nec se Roma ferens. Sic cum conpage soluta
 Saecula tot mundi suprema coegerit hora,
 Antiquom repetent iterum chaos omnia; mixta
 Sidera sideribus concurrent, ignea pontum 75
 Astra petent, tellus extendere littora nolet,
 Excutietque fretum, fratri contraria Phoebe
 Ibit, et obliquom bigas agitare per orbem
 Indignata, diem poscet sibi, totaque discors
 Machina divolsi turbabit foedera mundi. 80
 In se magna ruunt, laetis hunc numina rebus
 Crescendi posuere modum. Nec gentibus ullis
 Commodat in populum, terrae pelagique potentem,
 Invidiam Fortuna suam. Tu causa malorum
 Facta tribus dominis communis, Roma, nec unquam 85
 In turbam missi feralia foedera regni.

67 et promere M promere m, 68 quod T, 69 imp VUMA₁, orbi O, vulg., 72 nec — ferens Prisc. II. 96. 8. [sicut] conpage sol. Prob. IV. 10.10 K, Marius Plot. VI. 475. 19, 73 suppr. U, ora M, hora m, 74 repetens VUMG, repetent A, mixtus O, 76 nollet A, 77 [que] T, 78 oblicum c, 80 divolsi M, divolsi VUMA, divisi T, 81 nunc M, hunc m, 83 commendat u, 84 et tu T.

69 Orbi tantum dativus esse potest. Cf. Neue II 222. De constructione *excutere alicui aliquid* pro remove aliquid ex aliquo cf. Cortius ad IV. 536 et II. 24'.

74 „Repetens—chaos; omnia” legebatur et distinguebatur ante Oudend., qui Rutgersii emendationem *repetent* recepit; Burm. rursus *repetens*; interpolatum locum existimans Bentleius: „repetens iterum chaos: [omnia mistis s. s. concurrens]”; A. Schaefer, Obs. crit. ad Lucanum et Statium Monast. 1886 p. 9: „omnia miscens”; Trampe de Luc. arte metrica Berol. 1884 p. 96 propter insolitam incisionem ante pedem quintum cum Bentl. facit. Interpolationis (ex Seneca cons. ad Marciam fin., ubi „sidera sideribus incurrent”) rationem nullam video, contra ipse auctor Senecam imitatus h. l. ut saepius. *Mixtim* Usener; *mixta* recepi ex F. Hosii, interpunctione mutata.

76 Bentl. „littora quaeret”. Sententia est: discordia inter mare et terram erit; haec

non brachia extendet ad amplectendum pontum, sed procul illum arcebit. Nimirum terra multis locis attolletur novique montes existent et discrimina aquarum et terrae alibi evanescent. Cf. Seneca ad Marc. 26. 6 „tot supprimet montes et alibi rupes in altum novas exprimet, maria sorbebit, flumina avertet”. Nat. Q. III. 30. Infra VII 134: quis littora ponto obruta, quis summis cernens in montibus aequor, aetheraque in terras deiecto sole cadentem, rell. (h. l. ignea pontum astra petent). Ib. 814.

83 Fortunae honorificum est *tantum* populum subvertisse, hoc gloriam ei et invidiam parit. *Invidia* res est qua gloriatur.

85 „Nec unquam”. Generalis sententia: *μωραξία* non patitur participem (cf. Sen. Ag. 259 Tac. A. I. 6), sic enuntiatur: non unquam in turbam mittitur; funesta regni foedera. Coniecturae *felicia* f. Grotio memorata, *durantia* Bentl., *vitalia*, alia locum non persanant. Corruptela potius est in

O male concordēs nimiaque cupidine caeci,
 Quid miscere iuvat vires, orbemque tenere
 In medio? Dum terra fretum, terramque levabit
 Aer, et longi volvent Titana labores, 90
 Noxque diem caelo totidem per signa sequetur,
 Nulla fides regni sociis, omnisque potestas
 Inpatiens consortis erit. Nec gentibus ullis
 Credite, nec longe fatorum exempla petantur.
 Fraternali primi maduerunt sanguine muri. 95
 Nec pretium tanti tellus pontusque furoris
 Tunc erat: exiguum dominos commisit asyllum.
 Temporalis angusti mansit concordia discors,
 Paxque fuit non sponte ducum, nam sola futuri
 Crassus erat belli medius mora. Qualiter, undas 100
 Qui secat et geminum gracilis mare separat Isthmos,
 Nec patitur conferre gradum (si terra recedat,

88 orbeque var. lect. Comm. ex accommodatione perversa ad *medio*, 89 medium dum VUm var. lect. Comm., medio MAC, 90 tytana VU, 92 nulla — erit (93) l. Lact. ad Stat. Theb. I. 13f. 93 nec — muri (95) Lact. ad Stat. Theb. V. 120, 94 p. &ant; M, 95 l. Acro ad Hor. epod. 7. 17, August. C. D. XV. 5, 95 primum G, 97 nec — erat (97) l. Lact. ad Stat. Theb. I. 144. 98 temporalis — ducum (99) l. Acro ad Hor. C. II. 1. 3, augusti Acro (Hauth). 99 ducem Acro (Hauth). 100 mora M, 101 medium corr. in geminum M. male VU (Stht.). seperat T (suprat D). Laudat Lactantius ad Stat. Theb. I. 120: „et gracylis medium — sep. Isthmos.” et ad Stat. IV. 62, 102 fretum O, gradum est con. Bentleii.

his: *in turbam missi*, quod minime defenditur Ovid. Metam. I. 355, aliis; hoc loco. ubi de rebus civitatis agitur, *turba* necessario est multitudo, non, ut putant vulgo, triumviri; non magis probabile *mittere* (non comparandum *in discrimen m.*); denique negatio referenda erat ad praecipuam sententiam non ad membrum. Tentavi: *inturbata istis* „semper turbas dedistis”, *istis* = fuistis, cf. Heinsius ad Claud. Epith. Pall. 137. Confusa AM et ATA. ISSI et ISTIS. „In cassum eat” = frustra sit, plerique II. 263. *Abire* vulgo.

89 „Medium”, terminatio proximi *dum* mendum peperit; in medio = *ἐν μέσῳ*, tanquam praemium. Non est quod *orbemve* requiratur. cf. infra 134 et al.

91 Seneca Dial. VIII 5. 4 „(natura) sena per diem, sena per noctem signa perducentis”. Quasi quovis die sol per sex Zodiaci signa currat. Horae nocturnae et diurnae *per totum annum* una computatae aequales.

93 Gentes sunt barbarae sive populi ex ceptis Romanis ut I 9, 465, II. 47. Sine

causa Bentl. *fastibus*. „Nihil opus est exemplis externis”, veluti Persarum.

95 *Primum* facilis correctio; sed *primi* Romulei sunt, oppositi Servianis.

102 Gradum conferrent tanquam gladiatores duo maria. *Fretum* ferri non potest, debebat certe, quod metrum non fert, *freta*. Iure Bentl. non tulit: „Isthmos non patitur mare geminum conferre fretum.” Proxima uncis inclusi, parenthesis ab ampliore comparatione non aliena, cf. etiam IX. 37. 150, 350, similisque copia vel apud Homerum invenitur. Sed constructio impedita: terra recedens (= isthmus rec.) frangat Ionium mare Aegaeo. Ferendum tamen hoc aequae ac: „Corinthus cremata flammis maria committat duo” Sen. Med. 35, „solabiens demit iuga bobus fatigatis”, et multa alia, in quibus nihil agendo agere aliquid res quaequam dicitur; et certe minus durum est quam: mare (subi.) frangat Ionium (substantive cf. VI. 27) Aegaeo (abl. instr.). Cf. Sil. It. XV. 157 „(Corus) Ionium Aegaeo miscet mare”. *Frangendi*

Ionium Aegaeo frangat mare) sic, ubi saeva
 Arma ducum dirimens, miserando funere Crassus
 Assyrias Latio maculavit sanguine Carras, 105
 Parthica Romanos solverunt damna furores.
 Plus illa vobis acie, quam creditis, actum est,
 Arsacidae: bellum victis civile dedistis.
 Dividitur ferro regnum; populique potentes,
 Quae mare, quae terras, quae totum continet orbem, 110
 Non cepit fortuna duos. Nam pignora iuncti
 Sanguinis, et diro ferales omine taedas
 Abstulit ad manes Parcarum Iulia saeva
 Intercepta manu. Quodsi tibi fata dedissent
 Maiores in luce moras, tu sola furentis 115
 Inde virum poteras atque hinc retinere parentem,
 Armatasque manus excusso iungere ferro,
 Ut generos soceris mediae iunxere Sabinae.
 Morte tua discissa fides, bellumque movere
 Permissum est ducibus. Stimulos dedit aemula virtus: 120
 Tu, nova ne veteres obscurent acta triumphos,
 Et victis cedat piratica laurea Gallis,
 Magne, times, te iam series ususque laborum

103 franget MTGU, frangat AmV (in quo gl. „frangatur aut frangat se”), male VU (Stht), 104 grassus M₁, chrassus A, 105 charrhas VMc, charras A, carras G, 106 dampna U, 109 potentis M, var. lect. C, potenties m ut videtur, populi[que] T, 110 quae — duos (111) Prisc. 310. 27, possidet AVU Prisc., continet rell., 111 coepit VU, cepit cum rell. Prisc., 113 manis A, 114 interfecta (*fec* in ras.) corr.: — cepta M, interfecta g, 115 furen. tem codd., 116 aut g, 118 generos soceris med. hoc ord. OC, socios C, sotiis c, 119 morte — ducibus Serv. Dan. A. VI. 831, discussa o vulgo, 120 est om. VAMG, addit U et [Servius], 121 facta TL, facta corr. in acta G, acta VUMA, 122 pyratice M

vocabulum h. l. propter hostilem concursum pugnantium electum; subinde comparatio enuntiatur vocabulis, quae suggerit res comparatione illustrata; *miscere* h. l. minus aptum fuisset, quoniam discidium erat illustrandum; infra 155 „sua templa ferit (furit)” addita sunt propter Caesarem suam patriam infestantem potius quam ex proprietate fulminis. Burm.: *infringat*, quod eodem redit. Laguna sine causa putat inter 102 et 103 quaedam periisse, Bentleius V. 100, sq.: „qualiter una dissecat”. Madvig: „Aegaeo frangatur, sic.” „Male” Hos.

111 Fortuna, non populi Romani, sed in universum dictum, ut apparet ex additamento: „quae mare, quae terras, quae totum continet orbem”; non capere potuit duos populipotentes. Potens de triumviris

infra 271, pro imperatore IX. 170. — Bentl. nulla causa allata: „mundique patentis non cepit mensura duos”. Cf. Mnem. XVI 391. Florus II. 13 p. 96 Jahn: „sic de principatu laborabant, tanquam duos tanti imperii (*potentes* add.?) fortuna non caperet”, qui manifesto Lucanum imitatur. Seneca Thyest. 445: „non capit regnum duos”.

113 „Abstrahis” Bentl.

115 Furentes (-tis) certatim Heinsius, Bentleius, Cortius.

119 *Discissa* Bentl.; *discutere*, in omnes partes dispergere, h. l. non est aptum, ubi separationis sponte secutae e morte Iuliae (abrupta est) notio est.

121 *Acta* cf. VIII. 25. 320.

Erigit, inpatiensque loci fortuna secundi.
 Nec quemquam iam ferre potest Caesarve priorem, 125
 Pompeiusve parem. Quis iustius induit arma?
 Scire nefas, magno se iudice quisque tuetur:
 Victrix causa deis placuit, sed victa Catoni.
 Nec coiere pares: alter vergentibus annis
 In senium longoque togae tranquillior usu 130
 Dedidicit iam pace ducem, famaeque petitor,
 Multa dare in volgus, totus popularibus auris
 Impelli, plausuque sui gaudere theatri,
 Nec reparare novas vires, multumque priori
 Credere fortunae. Stat magni nominis umbra; 135
 Qualis frugifero quercus sublimis in agro
 Exuvias veteris populi sacrataque gestans
 Dona ducum, nec iam validis radicibus haerens,
 Pondere fixa suo, nudosque per aera ramos
 Effundens, trunco, non frondibus efficit umbram; 140
 Et quamvis primo nutet casura sub euro,
 Tot circum silvae firmo se robore tollant,
 Sola tamen colitur. Sed non in Caesare tantum
 Nomen erat, nec fama ducis, sed nescia virtus
 Stare loco, solusque pudor non vincere bello. 145
 Acer et indomitus, quo spes, quoque ira vocasset
 Ferre manum, numquam temerando parcere ferro,

125 *quenquam* V, non (*pro nec*) P, *potes* T, *Caesarque* T, 128 l. Boethius Cons. IV. 6. 124 P, *vic trix* M corr. in vulg. *ultrix* VC, 129 *vergentibus annis* l. Symmachus epistol. IV. 18, *cogere* M m 2 corr. in vulg., *coire* A T, non P, 131 *ded. i. p. ducem* laudat Prisc. II. 267, 25 H., *dedicit, di m. 2* suprascr. MA, 132 *popularibus — theatri* (133) l. Acro Hor. C III. 2. 20, 133 *impelli* M, 135 i. e. *fama supra scr. M*, 137 *veteris* OL, *veteres* b, antiquae editiones, 138 *haeret* A corr. m 2 in vulg. g, 139 *suo est, vulgo; aerea* T, *umbram* corr. in: *umbras* A, *umbras* TL, 141 *et quamvis* VUM (in hoc ant. man. corr: sed) sed ATG, 142 *formose* corr. in vulg. M, 146 *et supra ira scr. m. 2* A, 147 *et numquam vulgo, temerato* C, *explicans temere assumpto; lemma: temerando.*

125 Florus l. 1. (p. 96 Jahn): „nec ille (Pompeius) ferebat parem, nec hic superiorum”. De Pompeio praeierat Vell. Pat. II. 29, 33.

126 Signum interrogationis posui post *arma*; similiter distinguendum IX. 563, Pers. Sat. III. 66–72.

137 *Veteris* praetuli, significatur veneranda vetustas, donaria sunt populi, qui iam evanuit, hoc non fit si *populi* nudum ponitur.

139 Verba „pondere fixa suo” illustrent superiora: „neciam validis radicibus haerens” (non: *haeret*) nec absolvi ab iis debent, quare *est* omisi.

145 Non *vincere bello*, alia ratione quam vi et armis superare; *non cum bello* cohaeret. Bentley coniciens *non vincere lente*, non probavit negationem ferri posse. User: *velle*. Cf. II. 439.

147 *temerando ferro* = temerationi (sit venia vocabulo ferri. Mirum hanc con-

Successus urguere suos, instare favori
 Numinis, impellens, quidquid sibi summa petenti
 Obstaret, gaudensque viam fecisse ruina. 150
 Qualiter expressum ventis per nubila fulmen
 Aetheris impulsu sonitu mundique fragore
 Emicuit, rupitque diem, populosque paventis
 Terruit, obliqua praestringens lumina flamma,
 In sua templa furit, nullaque exire vetante 155
 Materia, magnamque cadens, magnamque revertens
 Dat stragem late, sparsosque recolligit ignis.
 Hae ducibus causae, suberant sed publica belli
 Semina, quae populos semper mersere potentis.
 Namque ut opes mundo nimias Fortuna subacto 160
 Intulit, et rebus mores cessere secundis,

148 urguere UMA, succensus T, 149 quicquid VUAG, impellens O, 151 venti, s add. m. 2 in ras. M, laudat Prisc. II. 132. 15 H, Cleonius V. 51. 30 K. Lact. ad Theb. I. 257, 152 sonitum undique M, corr. m 2, 153 pavore Ug, rapuit (sed p dub.) T, 154 obliqua — flamma l. Lact. ad Stat. Theb. V. 666 perstringens Lact., T, 155 fuit, r add. 2(?) m. M, 157 recolligit M, corr. m. 2, 158 puplica A, 160 nimias mundo (hoc ordine) VUMAG.

structionem apud antiquiores tam raro inveniri, cum tamen prorsus respondeat analogiae verborum tradendi et committendi. Laudatur ex Petronio et Augustino. Liv. XXVI. 31. 5: „contumeliis in eos dicendis parcitis”, X. 12. 8 eadem constructio verbi temperare. Durius infra IV 804 „spectandumque tibi bellum civile negatum est”, contrarium est: dare spectandum. „Temerare” est temere arripere, ut temerare littus infra III. 194 temere calcare, cf. Heinsius ad Sil. Ital. II. 472. Diversus paulum usus est, quo ponitur pro: violare rem sanctam (*μαίνειν*). Perversum hoc de Caesare iudicium convenit cum v. 145. *Impellere* = prosternere, Lucano cum Seneca commune de Benef. VI. 31. 11, cf. V. 330.

151 *Ventis* est ablat. instrumenti: ventus exprimit (nubibus) fulmen, idque per nubila emicat et solis lumen vincit (rumpit diem) et Iovis templa (sua templa) percutit. In his postremis comparatio accommodatur rei illustratae: Caesar in sua templa i. e. patriam furit et dum nihil eum retinet, ne late per totum orbem vagetur (nulla — materia), dat ubique stragem etiam extra Italiam et sparsas vires colligit ad bellum transmarinum (sparsosque — ignis). Opiniones de fulmine e nubibus orto cognoscas e Sen. Nat. Q. Q. II. 23. 32, I. 14. 5, Iuven. XIII. 225, Lucr. VI. 160, Val. Flacc. IV. 660; de reditu fulminis Xen. Mem. IV. 3. 14, Plin. N. H. II. 143. Structura

loci manca est; quare Weise plene interpunxit post *flamma*, ut haec *qualiter* — *flamma* sine apodosis adhaereant superioribus, quod merito improbatum. Bentleius: *ut micuit*. Sed omnia clamant, haec 153—157 membra paratactica esse; illud *in sua templa furit* additur *ἰσχυρότερον*; tanquam explicatio, sed re vera novum momentum continet. Conieci „et sua templa ferit”, cf. Mnem. XVI. 392. Pro *rupitque diem* Schraderus: *rupitque viam*. Sed *dies* = caelum illustre cf. VII. 189, VIII. 217. Denique Bentl.: „magnam veniens” quoniam geminatum *-que* „non est moris apud nostrum”. Verba „nullaque exire vetante materia” innuere videntur quasdam materias fulmen attrahere et retinere. Quaedam veteribus fulmina non reperiuntur, sed (caduca) *conduntur*, si materia quaedam ea retinet. Vulgaris interpretatio, qua de rebus fulmini oppositis cogitatur, quae sunt extra „templum”, veluti nubibus, minus me iudice cum „materia” convenit. — Anno 1722 Bentl. in epist ad Burmannum: *terre! et obliqua perfringens culmina plaga — nulla transire*, cf. Haupt. Opusc. III. 101. Haec postea improbavit aut oblitus est.

158 Burm. primus hanc distinctionem recepit, antea: „causae suberant, sed” rell. Parum refert, *sed* postpositum Lucano non familiare esse: sententia postulat. Sed cf. II. 123, III. 504, al. Cortius ad VI. 12.

Praedaque et hostiles luxum suasere rapinae,
 Non auro tectisque modus, mensaque priores
 Aspernata fames; cultus, gestare decoros
 Vix nuribus, rapuere mares; fecunda virorum 163
 Paupertas fugitur, totoque accersitur orbe,
 Quo gens quaeque perit. Tunc longos iungere fines
 Agrorum, et quondam duro sulcata Camilli
 Vomere et antiquos Curiorum passa ligones
 Longa sub ignotis extendere rura colonis. 170
 Non erat is populus, quem pax tranquilla iuaret,
 Quem sua libertas inmotis pasceret armis.
 Inde irae faciles, et quod suasisset egestas
 Vile nefas, magnumque decus ferroque petendum,
 Plus patria potuisse sua; mensuraque iuris 175
 Vis erat; hinc leges et plebis scita coactae,
 Et cum consulibus turbantes iura tribuni,
 Hinc rapti fasces pretio, sectorque favoris

163 tectisque M (ve in ras.) VUA, -que G, 164 cultus — mares l. Serv. A II. 501, cultos M, u supraser. m. 2, 165 fecunda — paupertas (166) l. Acro Hor. C I. 12. 42, foecunda VUP
 166 accersitur VUAG, accessitur (ra m. 2) M acersitur T, 167 tum V, 169 Curionum VG, 173 et quod — nefas (174) l. Acro Hor. C. III. 24. 42, quem] Acro, 175 plus — sua l. Serv. A. IX. 641, 176 hinc — coactae l. Prisc. II. 185. 20 H, plebis scita VM plebi scita UM ex corr (sic: bis scita, praeterea ci in ras., antea a ut vid.) plebiscita AG, 178 fasces pretio, hoc ord. O

164 Fames positum pro cupiditate; cf. Florus I. 46 Jahn, III. 12. 15 D. „per famem quam luxus fecerat”. Petronius in carm. 16: „fames premit advena classes”. Cultus, cf. Mayor ad Iuven. III. 147, 172, Suet. Calig. 52.

166 *Accersitur* voluit fortasse etiam corrector M, r alieno loco supra scripta. Ad sententiam comparant Petronium v. 33, recte sane, modo ne credamus hunc ex Lucano solo hausisse, nihil enim est in eo carmine, quod a Lucano potius quam a reliquis morum magistris Sallustio, Velleio Horatio suggestum credas.

167 *Perit* praesens: quaeque gens supeditat instrumenta luxuriae, quae illi noxia sunt.

168 *Duri* Bentl., vix credibile; 167 idem *latos* pro *longos*, et 172 *arvis* pro *armis*. Non felix condicio est eius populi, qui sua arva negligit; sed is invidendus qui suam libertatem tuetur ac non insidiatur alienae bello suscepto. V. 173 egestas = defectus divitiarum, cf. *fames* v. 164.

176 Mirum post Salmasium et Oudend. ad lectionem plebiscita (*ὁφ' εἰ*) redire potuisse Burm., Cort., Weisium; Bentl. rursus corrigit *plebis scita*. Et tamen Haskins: carried throug by force. Si ad *leges* quoque participium esset referendum, tamen *coacta* esset scribendum. Sic, inquit, nempe per vim, leges factae et plebis coactae scita, nam plebs cogebatur corruptione et potentiorum minis. Ad remotius substantivum attributum sic demum constructione referri potest, si id reapse aut scribentis cogitatione primarium est.

177 Tribuni sensim paulatimque ex prohibitiva potestate iura imperii sibi arrogarunt leges ferendo, centuriatis convocandis, aliis, quae ad consules pertinebant. „Cum consulibus” solita brevitate pro: consulum iuribus. *Iura* sua, tribunorum; nemo laudabit Bentleianum *rostra*.

178 Ordinem receptum defendit Bentleius, Cortius praeferens dactylum unum in duobus primis pedibus (cf. ad I. 228) elegantiam suam contra codd. obtrudit Lucano, qui qua-

Ipsē sui populus letalisque ambitus urbi,
 Annua venali referens certamina Campo; 180
 Hinc usura vorax, avidumque in tempora faenus,
 Et concussa fides, et multis utile bellum.

Iam gelidas Caesar cursu superaverat Alpīs,
 Ingentisque animo motus, bellumque futurum
 Ceperat. Ut ventum est parvi Rubiconis ad undas, 185

Lugens visa duci Patriae trepidantis imago
 Clara per obscuram voltu maestissima noctem,
 [Turrigero canos effundens vertice crinis,]

Caesarie lacera, nudisque adstare lacertis,
 Et gemitu permixta loqui: „Quo tenditis ultra? 190

Quo fertis mea signa, viri? Si iure venitis,
 Si cives, huc usque licet”. Tunc perculit horror
 Membra ducis; riguere comae, gressusque cohercens
 Languor in extrema tenuit vestigia ripa.

Mox ait: „O magnae qui maenia prospicis urbis 195
 Tarpeia de rupe tonans, Phrygiique penates

179 letalisque — campo (180) l. Prisc. 547. 8 H, loetalis VUM ut semper, fatalis m (rec. m) a (m 2 in marg.), 181 faenus A, tempore P, 184 ingentis, corr. in -tes G, [que] T, 185 coeperat VUMG, 186 traepidantis M, ingens visa vulgo, 187 mestissima O, 188 turrigero — crines l. Serv. A VIII. 33, 189 caesariae M (ae in ras.), A, astare G, 190 tenditis inquit m, 192 tum MA Sch. Ter. ut saepe, tum — ducis (193) l. Schol. cod. Bemb. Ter. Ad. IV. 4. 4, 193 cohercens UA, gressum VUMG -sus A, 194 langor MA, trivit T, 195 menia M, moenia G, 196 frigiique VUMG.

vis fere pagina ab ea recedit, et multo durius aliquando a tribus spondeis versum incohat. veluti VI. 41: „plexus finis saltus”, 43 „non desunt campi non”, III. 440: „procumbunt orni nodosa inpellitur illex”. Alterum quod postulat Cortius, ut attributum a nomine suo separaretur („rapti pretio fasces”) est ea utilis observatio, sed non ut ad eam poeta corrigatur.

Ib. *Sector*, vendens suum favorem ut caupo vel institor; favores populi sunt honores; hi emtis suffragiis dantur. Eutropius, Claud. XVIII. 198 „institor imperii, caupo famosus honorum”.

181 *In tempora*: per dies lucrum computans, inhians temporibus (gierig op den tijd). Ineptum: *in tempore*. Convenit interpretatio proposita cum prima Haskinsiana, reliquas eius nimis artificiosas puto. Ad 182 cf. Sall. Cat. 13 fin., 33.

184 Cf. infra 470: „(vana fama) clademque

futuram intulit”, i. e. praesensionem dedit cladis futurae. Caesar ceperat animo = praeceperat animo; hoc per se non nimis clare enuntiatum obscuratur etiam zeugmate: motus enim sunt animi motus, non belli. Desidero: bellique furorem.

186 Eleganter Heinsius: *lugens* pro *ingens* quod in omnibus libris est. *Ingens* fere de rebus turpibus, nimis magnis. Si Patriam amabilem voluit facere poeta, non scripsit *ingens*.

187 „cultu” Schrader.

188 cf. II. 358 „turritaque premens frontem matrona corona”. Versus onerat locum et cum sequenti pugnat, laceri crines non sunt, qui cohentur corona turrita. Atque haec corona non apta ei, quae nuda pectora plangit.

194 Somniat se vigilantem languore somni cohiberi.

Gentis Iuleae, et rapti secreta Quirini,
 Et residens celsa Latiaris Iuppiter Alba,
 Vestalesque foci, summique o numinis instar
 Roma, fave coeptis. Non te furialibus armis 200
 Persequor. En, adsum, victor terraque marique
 Caesar ubique tuus, liceat modo, nunc quoque, miles.
 Ille erit, ille nocens, qui me tibi fecerit hostem".
 Inde moras solvit belli, tumidumque per amnem
 Signa tulit propere, sicut squalentibus arvis 205
 Aestiferae Libyes viso leo comminus hoste
 Subsedit dubius, totam dum colligit iram;
 Mox ubi se saevae stimulavit verbere caudae
 Erexitque iubam et vasto grave murmur hiatu
 Infremuit, tunc, torta levis si lancea Mauri 210
 Haereat, aut latum subeant venabula pectus,
 Per ferrum tanti securus volneris exit.
 Fonte cadit modico, parvisque inpellitur undis
 Puniceus Rubicon, cum fervida canduit aestas,
 Perque imas serpit valles et Gallica certus 215

197 iuliae M₁. 198 latialis (non -ris) O, lacialis U. latialis (*ialis* in ras.) M, latiali... s iuppiter A, iuppiter a, aula V. 203 erit [ille] nocens P, [me] T, 204 bellis, deleta s, M, 205 in arvis—207 consedit l. Isidorus I. 36. 33, in arvis Is., sicut VAMG, sic in Um, sicum T, 206 Lybies VUMAg libyae Is. aestigene (= generantis post gene add. 2 m) M, astriferae c, aestiferae l. Probus IV. 7. 27 K, estfere Is., visus Is. hostem Is. hostae M, 207 collegit corr m 2 in colligit M, 209 iubas VUM, iubam AG, et vasto O, [grave] VUM, 210 tunc M (*suprascr.*: tum al. dum) V, post: si una litt. deleta M, 212 l. Servius Aen. XII. 8. 214 rubicin M corr. a m-2, aestus M₁, 215 et—colonis (216) l. Serv. Aen. I. 1. p. 7 Thilo.

197 Alibi secreta urbis Romae (mundus et Penates in aede Vestae) non consociantur cum exitu Quirini. Hic aedem habebat in Quirinali, quae ab Augusto renovata est. Hanc fortasse ob oculos habet. Cf. omnino Becker, Topographia p. 570 sq. De elisione cf. ad VI. 56.

198 *Latiaris* cf. ad 535. In archetypo librorum MA iam exstabat correctio.

200 Vestigium cultus Romae deae est, unde de Caesaris aetate nihil efficere, de Neroniana aliquid suspicari possumus. Publicus et Romano more receptus cultus Urbis non supra Augustum ascendit, cf. Preller-Jordan II. p. 353, sqq., Marquardt-Wissowa Röm. Staatsverw. III² p. 504, Boissier Relig. Rom. d'Aug. aux Antonins²

I. p. 131. — Ib. furialis pro feralis positum, non improbabile Lucanum *feralibus* dedisse. Arma furialia sunt fax et alia, quae furiae gestant. Verba Caesaris affectum habent, qui non cum reliquo carmine convenit, in quo pessima quaeque ei obiciuntur. Sine dubio antiquiorem narrationem presse secutus est.

212 „Tanti volneris”, nimirum quod inflixit lancea Mauri, „securus” exit, superat saltu venabula; simul vulneratus est et venabulis circumdatus; *aut* non aptum. — Comparatio pertinet ad moram et superatum deinde obstaculum. Post inspectam Patriae speciem cum experrectus esset (inde v. 204) moras solvit et Rubiconem transiit, ut leo post moram (*subsedit*) venabula superat.

Limes ab Ausoniis disternat arva colonis.
 Tunc vires praebebat hiems, atque auxerat undas
 Tertia iam gravido pluvialis Cynthia cornu,
 Et madidis euri resolutae flatibus Alpes.
 Primus in oblicum sonipes opponitur annem, 220
 Excepturus aquas, molli tunc cetera rumpit
 Turba vado facilis iam fracti fluminis undas.
 Caesar ut adversam, superato gurgite, ripam
 Adtigit, Hesperiae vetitis et constitit arvis,
 Hic, ait, hic pacem temerataque iura relinquo; 225
 Te, Fortuna, sequor. Procul hinc iam foedera sunt.
 Credidimus fati, utendum est iudice bello”.
 Sic fatus, noctis tenebris rapit agmina ductor
 Inpiger. It torto Balearis verbere fundae
 Ocior et missa Parthi post terga sagitta, 230
 Vicinumque minax invadit Ariminum, ut ignis
 Solis Lucifero fugiebant astra relicto.
 Iamque dies primos belli visura tumultus
 Exoritur; seu sponte deum, seu turbidus auster
 Impulerat, maestam tenuerunt nubila lucem. 235

217 tunc VU, praebebat, *prior b in ras* M, hiemps UA, hiems (*sin ras* 2 litt) M, 218 Cinnamon
 thie VUM, gelido g, 220 *anem*, a *in ras*. 2 litt *man.* 2; *prior* m m. 2 M, *fuit fortasse*:
 omnem, 221 tum O 222 faciles iam fr. (hoc ord.) O, 225 sic g, 228 *post noctis lacuna*
 4 litt M, 229 et torto VAG, it (i a m. 2) MU, 230 parthy M, otior A, erga A, et mis-
 sam — sagittam l. Acro ad Hor. C. I. 19. 11, aut missam — sagittam id. C. II. 13. 17,
 231 et ignes OTL, 233 belli pr. hoc ordine g, 235 impulerat VUMG inp. A.

218 Facta haec 10/11 Januarii a. 49. Cf. O. E. Schmidt, der Ausbruch des Bürgerkrieges RM. NF. XLVI (1892) S. 240 fgg. Tertia iam Cynthia, tertius dies post interlunium (novam lunam), qui dies erat ominosus et madidus pluviam portendebat (J. H. Voss ad Georg I. 428 p. 179, sq.). Verg. l. 1. „Luna revertentes cum primum colligit ignes Si nigrum obscuro comprehenderit aera cornu, Maximus — parabitur imber”. De die tertio aut quarto Avienus in Arateis 1396. Br. Varro ap. Plin. XVIII. 348.

219 Recte Haskins Alpes proprie dictas non potuisse significari e situ locorum demonstrat, quod Rubicon inde non oritur; et ne tempus quidem liquefactae nivis convenit cum anni tempestate, quae reapse erat hiemis initium.

225 Relinquit iura, quatenus viam iuris

deserit et ad arma confugit; temerata sc. a senatu.

227 Ut nostro fato semper confisi sumus, sic nunc aleae belli rem committimus. *Credimus en* Heins., *cedimus en* Burm. cf. Weber diss. II. 594.

229 It restituit Oudend.

231 Ut debetur Grotio. Post „Ariminum” plene interpungens *et (ul)* eiecit Weise, debebat certe *Ariminon* scribere, quod probat Bentleius conferens *Aurimon* II. 466. Tum B. refingit: „ut iam | caetera Lucifero” sine probabilitate palaeographica. „*Et ignes*” defendit Cortius, aliena conferens. „*Ariminon. ignes*” Haskins. Recepta mutatio, ut minima, ferenda videtur.

235 *Impulerit* Cortius et Weisius sine auctoritate bonorum MSS.

Constitit ut capto iussus deponere miles
 Signa foro, stridor lituum clangorque tubarum
 Non pia concinuit cum rauco classica cornu.
 Rupta quies populis, stratisque excita iuventus
 Deripuit sacris adfixa penatibus arma, 240
 Quae pax longa dabat, nuda iam crate fluentis
 Invadunt clipeos, curvataque cuspede pila,
 Et scabros nigrae morsu rubiginis ensis.
 Ut notae fulsere aquilae Romanaque signa,
 Et celsus medio conspectus in agmine Caesar, 245
 Deriguere metu, gelidus pavor occupat artus,
 Et tacito mutos volvunt in pectore questus:
 „O male vicinis haec maenia condita Gallis,
 O tristi damnata loco! Pax alta per omnis
 Et tranquilla quies populos, nos praeda furentum 250
 Primaque castra sumus. Melius, Fortuna, dedisses
 Orbe sub eoo sedem gelidaque sub arcto,
 Errantisque domos, Latii quam claustra tueri.
 Nos primi Senonum motus, Cimbrumque ruentem

238 cum in ras. U, **239** populi O, **240** diripuit UM (in quo *dir* in ras.) A, deripuit VG, affixa VUG, adf. MA, defixa gT, **242** clipeos VAB clypeos MU, **243** et — enses l. Lact. ad Stat. Theb. III. 582, **245** agmine (sic) M, **246** diriguere VUM (i *ex corr.*) A (i *ex corr.*) occupat artus VUMAG (ex corr) alligat m (s. s. m. 2) a (2 m in marg) P, gelidos M corr. in vulg., **247** tacitos muto VG tacitus muto P, **248** condita moenia, hoc ord. V. **250** furentis P, **253** errantisque VA, latii (i *in ras*) M, **254** Cimbrumque furentem VUM (i *in ras*) AbT, ruentem G.

238 *Non pia* cf. non fidae V. 58, non sanus VII 830, non iustus IX. 54, non asper VII. 186, II. 176, IX. 945. *Concinere*, una canere s. insonare cum acc. *classica* ut: modos canere et simm. Proximo versu *populis* Cortius. Audacter Bentl.: *Martia concinuit*, Heins. *concita* vel *obvia*, Oudend. *nuncia*. Cf. Weber diss. p. 490. Mihi sermo poeticus postulare videtur *cantica* pro *classica*; ita emphasis. quae est in *non*, intellegitur; cantica saepissime pia sunt.

242 *Invadunt* cf. IX. 198: „invasit ferum” = arripuit gladium. Bentl.: „truncataque cuspede pila”. Haec cur servassent? Sed solebant curvari cuspides telorum, repercussae clypeis.

246 *Deriguere* recepi, nam ubique hoc restituendum; nullum verbum est *dirigesco*, quod debetur librariis, quibus familiare *dirigere* fraudi fuit, et paene ubique pars codicum *derigui* etc. cf. II. 78. III. 613. —

Ib. *alligat* auctoritate multum cedit vulgatae *occupat*; placet *gelidos* propter verborum ordinem, per se magis poeticum est *gelidus*, quod propterea tenui.

247 Nolui, contra codd., elegantiam *sub pectore* cum Grotio obtrudere Lucano. Me iudice *tacitos muto* aequae recte se habet ac *tacito mutos*; nihil agit Cortius.

251 *Natura* pro *fortuna* restituit Bentleyus, quam lectionem certam praestat (!) quod 5 abhinc versu rursus *fortuna* compareat et propter cod. Regium, qui tamen non est optimus ille.

254 *Ruentem* Aldus iam habet; cur *furentem* reiiciamus non sufficit sane argumentum ductum ex eiusdem vocabuli (250 *furentem*, 255 *furoris*) repetitione, nam id Lucano admodum leve est; cf. Heitland p. LXXXI, sq. Sed *ruentem* prius etiam in M fuisse apparet, et habet G. *Ruentem* in-

Vidimus, et Martem Libyes, cursumque furoris 255
 Teutonici. Quotiens Romam Fortuna lacescit,
 Hac iter est bellis". Gemitu sic quisque latenti,
 Non ausus timuisse palam; vox nulla dolori
 Credita, sed quantum, volucres cum bruma coerchet,
 Rura silent mersusque iacet sine murmure Pontus, 260
 Tanta quies. Noctis gelidas lux solverat umbras:
 Ecce faces bello, dubiasque in proelia mentis
 Urgentes addunt stimulos, cunctasque pudoris
 Rumpunt fata moras; iustos Fortuna laborat
 Esse ducis motus, et causas invenit armis. 265
 Expulit ancipiti discordes urbe tribunos
 Victo iure minax iactatis curia Gracchis.
 Hos iam mota ducis vicinaque signa petentis
 Audax venali comitatur Curio lingua,
 Vox quondam populi, libertatemque tueri 270

255 Lybies VUA, Lybiae M, cursum — bellis (257) l. Priscianus II. 132. 7 H, 256 quotiens MA, 257 belli T, 259 coerchet UMA, coerchet VG, 260 mediusque O *vulgo*, tacet VUATG iacet M (*i* in ras m. 2), 262 belli vulgo, O, 263 urgentes V, arguentis U, 266 anticipiti M₁. 267 curio corr. in: curia M, 268 imota a.

venire superat ingenium librarii, contra cum *furere* ex proximis in memoria haereret, hoc verbum errore invexit.

255 *Rabiem* L. Benteius conī., speciose.

258 sq. Prae dolore nullam vocem dignam lingua invenisset (zij leenden aan hunne smart geen woorden), dolorem mutum patiebantur.

260 *Medius* vulgo sed corruptum, Haskins: the transition is very abrupt from the woods and fields to the open sea. Damsté: *mutusque iacet*. Propius ad *mediusque*, accedit *mersusque*, exprimitur εὔδει πόντος. *Mersus* et *medius* IV. 745 confunduntur. Collato V. 434, 443 praetuli Heinsianum *iacet*, pro quo ex interpretatione substitutum esse *tacet* probabilius puto, quam contra pro *tacet*: *iacet*. Ceterum Pontus est deus, qui nunc in fundo dormit. Cf. omnino Aeschyl. Ag. 565 πόντος ἐν μεσημβρινῶν; κοίταις εὔδοι πεισῶν.

261 *Nondum* pro *noctis* Bentl. conī., quod incertum sit. quo pertineat *noctis*, ad *quies*, an ad *umbras*; hoc est corrigere auctorem. Magis assentior de sequentibus. ubi *bello* ab eo propositum recepi, pendens ab *addunt*. Porro ex conī. pro *dubiae* — *menti* substitui *dubias* — *menti* (fata addunt stimulos urgentes dubias mentes in proelia);

s in postremo versus vocabulo excidit; nec singularis aptus *menti*, ubi de multitudine agitur, nec *urgentes* absolute positum. Ceterum *populis* pro *noctis* aequae ac *gelidas noctis*, quod ex nescio quo Voss. affert Oudend., auctoritate iusta caret. Urgere aliquem in proelia, a me receptum, supervacaneam facit coniecturam *urentes* (Bentl.). Tribunos Arimini Caesarem convenisse ipse quoque tradit, Ravennae Appianus.

264 Durae huius constructionis duo exempla e Iustino XXVIII. 3. 10 „regem se constitui laborat” et XXXVI. 1. 7 „se tutorem — substitui a populo laboraverat” affert J. Schmidt, de usu infinitivi ap Luc., V. Fl., Sil. Ital., Halis 1881 p. 114. De *motus* dubito, sed Benteianum *questus* non probabile.

267 *Mactatis* Heins. contra sententiam, quae est: senatus gloriabundus se extulit caede Gracchorum olim commissa ut idem fatum nunc tribunis minaretur. „Proiectis” explicat Gronovius Obs. IV. 5, p. 566 Lips, non recte.

270 Curio adolescens reges oderat superbos i. e. triumviros, Cic. Att. II. 8. 1 (a^o 695), adeo ut eorum arma non timeret: armatos potentis (i. e. triumviros, ad 109 supra) miscere plebi armatae ausus erat:

Ausus, et armatos plebi miscere potentis.
 Utque ducem varias volventem pectore curas
 Conspexit, Dum voce tuae potuere iuvari,
 Caesar, ait, partes, quamvis nolente senatu,
 Traximus imperium tunc, cum mihi Rostra tenere 275
 Ius erat, et dubios in te transferre Quirites.
 At postquam leges bello siluere coactae,
 Pellimur e patriis laribus, patimurque volentes
 Exilium, tua nos faciet victoria civis.
 Dum trepidant nullo firmatae robore partes, 280
 Tolle moras. Semper nocuit differre paratis.
 [Par labor atque metus pretio maiore petuntur.]
 Bellantem geminis tenuit te Gallia lustris,
 Pars quota terrarum! Facili si proelia pauca
 Gesseris eventu, tibi Roma subegerit orbem. 285
 Nunc neque te longi remeantem pompa triumphi
 Excipit aut sacras poscunt Capitolia laurus.

271 ausis T, 275 tum M, 277 at VUM (corr. ex: ac) AGTL sed a G, solutae m. 278 pellimur — exilium (279) l. Priscianus II. 279. 10, 29ē. 16 H, 279 faciet O, 281 differre *ex* def. T, 282 agnoscunt O, 286 triumphy M, 287 laurus VM (corr ex lauros) A, lauros UG.

post in tribunatu (a^o 704) ad Caesarem transiit, quod a Caesare accepto centies sestertio fecisse arguebatur, Vell. Pat. II. 48. 4, Caelius ad Fam. VIII. 6. 5. Lucanus copiose de eo IV. 690, 800. Haskins fere: miscere = aequare, sed cf. IV. 800; infelicitate Bentley: *atratos*.

278 *Dolentes pro volentes* A. Schaefer Obs. crit. in Pharsaliam et Stati Silvas, diss. Monast. 1886. Acute, sed exilium voluntarium dicitur, quod „legitime” *exul* non erat, exilium non erat pronuntiatum, poterat secundum leges redire.

279 „Faciatur” Burm. et editiones ante Oudend.

280 „Firmati — patres”, Bentr., sed cf. II. 527, I. 692; ducere, trahere in partes Tac. Ann. IV. 60, XV. 51.

281 Non male Richel, (liber ignotus ap. Burm.): *parata*.

282 Elicit Guyet; Baehrens in marg. adscr.: *favor*. Sententia e nexu supplenda: „quam si differas”. Non est *γνώμη* aut sententia generalis, in qua praesens usurpatur de more, sed ex opportunitate haec verba intellegenda sunt: manum admove, tibi erit magna merces non maiore cum peri-

culo quam postea. Propterea olim futurum *petentur* adscivi, non propter cod. Turrianum, cf. Weber diss. p. 556, sed hoc est reduviam curare. Difficultatem, quae est in petendi verbo sensit Baehrens et Weber: *peti* h. l. dicuntur ingrata, quae non appetenda sunt, cf. Mnem. XVI. 394; patrum memoria haec per hypallagen aliquis explicasset: „par labor pretio” pro „pari labore pretium”, sed istis artificijs valedicimus. Alia explicatio: „quam si statim aggrediare”, ut sententia sit: „is qui differt petit parem laborem et metum (periculum) maiore cum dispendio” non magis probanda. Bentr.: „merebunt”, non probo.

284 Fortasse: *parili* (pro *facili*), vocabulum probum sed rarum eoque corruptum; „*facilis eventus*” insolens. Forma orationis antiquae potissimum latinitatis de duabus actionibus simul perfectis (fut. ex.) h. l. aptissima. Cf. Madv. Opusc.² p. 467, sq.

287 Non est *aut* pro *nec* positum, nec scribendum *haut*; posterius enim membrum *aut* — *lauros* illustrat superius eodemque pertinet, membrum omissum est: „nec victoriarum fructum capies”, quod alia sub forma v. 283 legitur. — Inepte Schrader „noscent”, Oud. „noscut” (Weber I. p. XI).

Livor edax tibi cuncta negat, gentisque subactas
 Vix inpune feres. Socerum depellere regno
 Decretum genero est. Partiri non potes orbem: 290
 Solus habere potes". — Sic postquam fatus, et ipsi
 In bellum pronò, tantum tamen addidit irae
 Accenditque duci, quantum clamore iuvatur
 Eleus sonipes, quamvis iam carcere clausus
 Inmineat foribus, pronusque repagula laxet. 295
 Convocat armatos extemplo ad signa maniplos,
 Utque satis trepidum turba coeunte tumultum
 Conposuit voltu, dextraque silentia iussit,
 „Bellorum o socii, qui mille pericula Martis
 Mecum, ait, experti, decimo iam vincitis anno, 300
 Hoc cruor arctois meruit diffusus in arvis,
 Volneraque et mortes hiemesque sub Alpibus actae?
 Non secus ingenti bellorum Roma tumultu
 Concutitur, quam si Poenus transcenderit Alps
 Hannibal. Implentur valido tirone cohortes, 305
 In classem cadit omne nemus, terraque marique

290 genero est *hoc ord.* UMAG, 293 ducem *vulgo*, O, quantum — sonipes (294) l. Servius ad Georg. III. 102 (p. 235 Thilo), quanto m, elaeus A, 294 clauso *vulgo* O, 295 inmineat M, pulset g, 296 l. Isidorus IX. 3. 50, extemplo V U, 301 arctois A, 304 quam — Hannibal (305) laudat [Probus] IV. 224. 1 K, 304 transcenderet VAB, transcenderit UM Prob., transcederet T, 305 validae VM (corr m. 2. do) A, tyrone U.

293 Merito Bentl., vulgatam *ducem* impugnans, interrogat, quis sit dux ille diversus ab illo (Caesare), iusto tamen plura mutavit proponens: „in bellum *prompto tantum* tamen addidit irae accenditque *facem*, quantum”, rell. Hodie nemo amplius haerebit in voc. *pronus* v. 295 repetito; sufficit, opinor, *duci* scribere, interpunctione post *irae* sublata: „tantum irae admovit et accendit duci, et ipsi in bellum pronò”. „Accendere iram” notum.

294 *Vulgo*: iam carcere clauso, i. e. carcere non amplius aperto, contra sententiam; distinguere autem: „quamvis iam, carcere clauso, inmineat” est molestum, ut recedens a „naturali” iunctura. Repagulis obnititur pectore equus, fores, quas parvo intervallo adspicit, iamiam apertum ri exspectans; his reseratis postremo repagula removentur; catenae h. l. et ap. Sil. It. v. i., Querbalken, Blümner, Philol. Wochenschr. 1890, p. 762, Marquard VII. 1. 255. cf. Sil. It. XVI. 317, Ov. Metam. II. 155; posteriore loco nisus Hosius „pedibusque

rep.” dedit, sed ibi est „pulsat”, cum *laxat* melius convenit *pronus*.

299 Bentleius Lucanum exornat scribens: „*hoc erat*, o socii qui — vincitis anno? *Hoc cruor Arctois — in arvis Vulneraque et totiens hiemes sub pellibus actae?*” *Pellibus* iam Cortius, quae coniectura postulat ut omittatur *-que*. Bentleianum *hoc erat* nimium habet *πάθο*; pro longiore compellatione; post verba illa *qui — anno*, ubi resumitur oratio, elegantius duo vocabula *hoc erat* per anaphoram repeterentur; ferremus sane, a mss. oblatum. Memorabile *arctois* in A.

304 „Hannibal ad portas” superavit, opinor, Alpes, non superat; verum est *transcenderit*.

305 Cohortes, quae certum numerum habent, non sunt maiores aut minores, minus apte dicuntur validae, quam tirones robusta rustica iuventus, cum praesertim Caesar exaggeret apparatus adversariorum. *Agi* (307) metaphora a venatione ducta.

Iussus Caesar agi; quid? si mihi signa iacerent
 Marte sub adverso, ruerentque in terga feroces
 Gallorum populi? nunc, cum Fortuna secundis
 Mecum rebus agat, superique ad summa vocantes, 310
 Temptamur? Veniat dux longa pace solutus
 Milite cum subito partesque in bella togatae,
 Marcellusque loquax et nomina vana Catones.
 Scilicet hesterni Pompeium emptique clientes
 Continuo per tot sociabunt tempora regno? 315
 Ille roget currus nondum patientibus annis?
 Ille semel raptos numquam dimittet honores?
 Quid iam rura querar totum suppressa per orbem,

308 ruerent in U, que add. m. ant., 311 temptamur ▼UMAG, longa dux, hoc ord. AG, 312 bellato gatae M₁, 313 catonū (u in ras. 2 litt.) MG, catonis A (nes m. 2 marg.) c, (respicere ad phaleras) et nom. vana Catonum l. Hieron. ep. LVIII. 324 (XXII. 584 Mign.), 314 extremi vulgo O, emptique VUAG, 315 satiabunt vulgo, sociabunt G, corr. in saciabunt, 316 regit (m. 2 corr, reget) MB reget A cum rel., 317 dimittit A, 318 sub-pressa M.

307 sqq. Inversa oratio pro: nunc tentamur victores, quid si signa iacerent? Bentl. „quod si mihi, sine interrogatione et per aposiopesin post *populi*; tum signum interrogandi post *temptamur*. Non sequor. Apposite ad: agere cum aliquo secundis rebus Cortius laudat Senecam Ep. 104 (XVIII. l. 29): „Catonem, cum quo et infestius fortuna egit et pertinacius”. *Secundis rebus* establ. modi, ut prospera fortuna, simm.

310 *Agat* in coniunctivo in Lucano ferendum. Ad *Catones* Heinsius confert: „sacrataque pignora matres” ut legendum VIII. 406, VI. 795, popularia nomina Drusos, Sil. It. VIII. 256.

314 Heinsius: *hesterni* egregie, fortasse ob oculos habens Persium III. 105: „hesterni Quirites”, domini morte hesterna manumissi. Multos Pompeius in Hispania et Oriente civitate donaverat, quorum ope extraordinario et prorogato imperio ornatum Pompeium dicit, eorum vim in comitiis pro re exaggerans poeta. Paene ridiculum tamen esset si *extremi*, ex ultimo orbe arcessiti aut *externi* (nam hoc quoque defensores invenit) conciliasse Pompeio regnum dicerentur. Tolerabilius esset *extremi* per „infimi” interpretari. *Empti* corrupti, ut suffragiis iuarent. *Esterni* et *estremi* quantum differant quisque videt.

315 Non quaeritur num insatiabilis sit Pompeius, sed quid iam adepturus; „impetriua perpetuum ei conciliabunt?” quare

amplector quod Gemblacensis dat, *sociabunt*, qui simul quomodo hinc vulgata exstiterit, demonstrat; scribebant: *saciare*. Sic *amicicia* et multa, quae notare vix operae est. *Sociabunt* ante Bersmannum legebatur.

316 Phaethon regebat currus nondum patientibus annis. Questus est pusionis invidi vulgaris: *ille reget currus*. Non multo melius Bentl.: *illen aget*; Burmannus *roget*, bene, sibi arrogabit triumphum, triumphum ipsi victores petebant, ut notum est. Ceterum ex *annis* efficias certam aetatem constitutam fuisse triumpho, sed per se intellegitur, quoniam triumphans dux cum imperio esse deberet, ante aetatem praetoriam non potuisse agi.

318 *Iura* in aliquot editionibus manifesta coniectura aut mendum est; *quid frumenta* Guyet; *farrā* Bentleius, et Schraderus, ignorans Bentleium, et Dorvillius teste Oud. (Weber Praef. p. xiv), quod satis humile est, praesertim in invectiva, in qua cavendum maxime est, ne quid dicatur, quod in risum possit detorqueri; si de alimento rusticorum Romanorum sermo est, *far* pro genere frumenti quodam proprie dicitur (Liv. 23, 19), hoc vero loco de toto orbe agitur. Similiter in sacris proprie *far* usurpatur, unde infringitur quodammodo argumentum quod Bentleius protulit ex Prudentio c. Symm. II. 911 (Obb.): „Palladiis quod farrā focis — negentur”. Iam conferas

Ac iussam servire famem? Quis castra timenti
 Nescit mixta foro? gladii cum triste micantes 320
 Iudicium insolita trepidum cinxere corona,
 Atque auso medias perrumpere milite leges
 Pompeiana reum clauserunt signa Milonem?
 Nunc quoque ne lassum teneat privata senectus
 Et docilis scelerum Syllam vicisse magistrum, 326
 Bella nefanda parat, suetus civilibus armis. 325
 Utque ferae tigres numquam posuere furorem,
 Quas nemore Hyrcano, matrum dum lustra secuntur,
 Altus caesorum pavit cruor armentorum,
 Sic et Syllanum solito tibi lambere ferrum 330
 Durat, Magne, sitis: nullus semel ore receptus
 Pollutas patitur sanguis arescere faucis.
 Quem tandem inveniet tam longa potentia finem?

320 micantes umAE, minantes G, gladio M (corr. in vulg. m. 2), 322 auso corr. ex ausum aut ausū in M, -sum g, versus in G omissus in fine pag. suppletus, aque factum ex atque T, reges l. m. T, *Versum* l. Beda in Psalm. 33 (XCIII. 655 Migne), 326 syllam semper libri, Sullam scelerum (hoc ord.) vulgo, sceleris M (Steinh.), 328 secuntur UM, 331 hore T, 332 mansuescere vulgo O, 333 tamen vulgo O.

v. 344, „quae rura dabuntur, quae noster veteranus aret?” (nempe suppressa erant) et 170 „longa sub ignotis extendere rura colonis”, et apparebit a Lucano rura dici praedia rustica, agros cultos, rusticationes et per *δείρωσιν* de toto orbe dici, quod Italiae proprium erat, nempe agriculturam iacere. In sequentibus Benteleius secundum Prudentium l. l. 915: „et tristem saevire famem, totumque per orbem” emendat; Prudentio sine dubio hic locus in memoria haeret, sed eum pro opportunitate mutat. Cf. Plut. Pomp. 49: *Κλώδιος δ' ἤϊατο μὴ γεγράφθαι τὸν νόμον διὰ τὴν σιτοδείαν, ἀλλ' ὕπως ὁ νόμος γραφείη, γεγονέναι τὴν σιτοδείαν*, infra III. 152, App. Civ. II. 18 (Pomp. acerbius per totum orbem frumenta exegit et rapinis suis a re rustica factitanda absterruit). — Heins.: *quo iam*, sine causa. *Fames* pro famelicis. Pertinent 319, sqq. ad a. 57.

320 Quod splendet et nitet plerumque exhilarat; *triste micantes* oxymori simile; contra post *minantes triste* fere supervacaneum est. Prius revocat in mentem scenam Miloniana. Bentl. laudat Stat. Theb. IV. 154: „nec enses triste micant”.

322 Intellege de operis Clodianis: manu armata aggressus erat Clodius Milonem,

sed Milo accusatur medias leges perrumpere = mediam pacem turbare. Bentl., *irrupere*, sed medium perrumpere proverbialis ratio loquendi = prorsus.

324 Sullam *continuit* a caede senectus privata. Ut *teneat* intellegatur, mentio Sullae statim sequi debet, quare 326 ante 325 collocavi, quo nervosius etiam periodus desinit in: *bella nefanda parat*. Porro scripsi „docilis scelerum Sullam v. m.” *Docilis* adsciscit genetivum (Hor. „docilis modorum”, Sil. It. XII. 726) et *διὰ μίσου* positum *scelerum*. *Sceleris* Hos.

329 Guyetus: *ater*. Sed cruor est in lustris, ubi quasi fluvius currit; *secuntur* non recte intellectum est. Cf. praeterea multo duriora III. 572, II. 214. — Lucanus in 575 versibus habet singulos spondiacos (omnino 14), cf. M. Manitius, Rhein. Mus., 1891 pag. 622.

332 Imitatus hunc locum Claud. Ruf. II. 8 habet *arescere*, quae antiqua lectio esse videtur, et melius convenit cum *pollutas* quasi *madidas*. Quidam codd. Claud. „mansuescere”. Cf. Jeep. Ad sanguis cf. L Muller² p. 399.

333 *Tandem* Bentl.; id convenit stomachanti. *Tamen* recte se haberet si superiora

Quis scelerum modus est? Ex hoc iam te, inprobe, regno
 Ille tuus saltem doceat descendere Sylla. 335
 Post Cilicasne vagos, et lassii Pontica regis
 Proelia, barbarico vix consummata veneno,
 Ultima Pompeio dabitur provincia Caesar,
 Quod non victricis aquilas deponere iussus
 Paruerit? Mihi si merces erepta laborum est, 340
 His saltem longi, non me duce, praemia belli
 Reddantur, miles sub quo iubet iste triumphet,
 Conferet exanguis quo se post bella senectus?
 Quae sedes erit emeritis? quae rura dabuntur,
 Quae noster veteranus aret? quae maenia fessis? 345
 An melius fient piratae, Magne, coloni?
 Tollite iam pridem victricia, tollite signa.
 Viribus utendum est, quas fecimus, arma tenenti
 Omnia dat, qui iusta negat. Nec numina deerunt,
 Nam neque praeda meis, neque regnum quaeritur armis: 350
 Detrahimus dominos urbi servire paratae".
 Dixerat, at dubium non claro murmure volgus

334 iam te (hoc ord.), O, modus te iam te hoc T, 335 saltim (i in ras) MA, descendere VUM, discedere AG, 336 vagas e corr. m 2^{ae} M, 337 barb. — veneno est (sic) l. Oros, VI. l. 29, 338 provintia G, 340 paruerim corr. ex — ram M, paruerit a, paruerim rel., vulgo, 341 me duce VU, cum duce MAGTL, saltim (i in ras.) MA, 342 quolibet vulgo O, 343 exanguis V, 344 quae — aret (345) l. Serv. D. A. XII. 359, 345 menia (o supra scr.) MG, 346 l. Servius ad Georg. IV. 127 et A. XII. 359, aut V ap. Serv., fiant VH ap. Serv. figent P, ib., magne corr. ex magni M, 347 l. Prisc. 348. 5 H, victricia toll. signa l. dem p. 166. 7, 349 neque V b, derunt (altera e deleta) M A (e altera supra scr.) de; sunt G, deerunt g, verum [349] laudat Lact. Stat. Theb. II. 466, 350 nam nec p. m. neque AMG.

approbationem continerent. Denique tandem aptum est temporis significationi, quae est in iam, proximo versu, quam particulam ab emphatico loco, quem tenet in codd., iniuria aliquot editores removerunt.

340 Vere m. 2 in marg. A, quae antiquior est quam quae interlinearia scripsit, praebet tertiam personam. Durus transitus est ad primam.

342 Vulgo: „sub quolibet iste triumphet". „Miles iste" e more Lucani potest significare: „miles meus", sed non hoc loco, ubi milites ipsos compellans dux cavere debet ne eos videatur contemnere. Ex quolibet s. quolibet si l in i mutas, sententia et verba recte se habent; cum irrisione, Pompeius, inquit, indicet ducem, sub quo victor exercitus moenia intret. Cum hac emendatione aequae ac cum vulgata pugnat: „non cum

duce", v. 341, quod Oudendorpio, Cortio, aliis placuit. Concessiva sunt reddantur, triumphet; apodosis loco est: conferet — fessis i. e., at Pompeius rura dare non potest (cf. 318). Littera L obliquo ductu exiguo, facillime in capitali scriptione cum I permutatur.

346 An, rell. i. q. an melius feretur nunc, quod olim factum est, et nunc fortasse vis, ut piratis agri dentur, cf. Pomp. Mela I. 13, Vell. Pat. II. 32. 4, infra II. 579.

352—358 Haec omnia nimis copiosa (non claro murmure = secum, feras mentes = animos tumentes, summi munera pili gerens, pro: primus pilus; insignia doni = quercum) moverunt Bentleium, ut improbabilia proponeret: „penates Perstrinxere feras", „insignia coniv" (357). Acute hoc, et vere, si conus esset praemium.

Secum incerta fremit: pietas patriique penates
 Quamquam caede feras mentes animosque tumentis
 Frangunt; sed diro ferri revocantur amore 355
 Ductorisque metu. Summi tunc munera pili
 Laelius, emeritique gerens insignia doni,
 Servati civis referentem praemia quercum,
 „Si licet, exclamat, Romani maxime rector
 Nominis, et ius est, veras expromere voces; 360
 Quod tam lenta tuas tenuit patientia vires,
 Conquerimur. Deeratne tibi fiducia nostri?
 Dum movet haec calidus spirantia corpora sanguis,
 Et dum pila valent fortes torquere lacerti,
 Degenerem patiere togam, regnumque senatus? 365
 Usque adeo miserum est civili vincere bello?
 Duc age per Scythiae populos, per inhospita Syrtis
 Littora, per calidas Libyae sitientis arenas.
 Haec manus, ut victum post terga relinqueret orbem,
 Oceani tumidas remo compescuit undas, 370
 Fregit et arctoo spumantem vertice Rhenum.
 Iussa sequi tam posse <iuvat>, quam velle necesse est.
 Nec civis meus est, in quem tua classica, Caesar,
 Audiero. Per signa, decem felicia castris,
 Perque tuos iuro quocunque ex hoste triumphos, 375
 Pectore si fratris gladium iuguloque parentis
 Condere me iubeas, plenaque in viscera partu
 Coniugis, invita peragam tamen omnia dextra;
 Si spoliare deos, ignemque inmittere templis,

354 tūntis A, 355 duro V, 356 munere (corr. in vulg. m. 2) M, 358 querquum M, 359 scilicet UMgT, 360 ius est VUMATG, „etiam fas est” supra scr. U „pro etiam fas” suprascr. V, depromere V, 361 quid (o supra scr. m. 2) M, leta corr. in vulg. M, 362 deerat ne A (corr. in: deratne m. 3), d. an T, fidutia G, 367 scythiae VU, sirtis VUG, 368 libyae V, lybies U, harenas G, 370 verticæ M. 372 ulle T, supra scripta e, iuvat *Withof*, mihi *vuigo* O, 375 cocunque M₁, 376 parentes M₁, 378 invita *il* in ras V 379 s. M.

365 „Degeneris togae” Schrad. sine causa.

367 Syrtis accusativus est cf. 313. *Campos* pro *populos* Bentl.

371 Iracundum et tumidum Rhenum. Cf. Hor. Carm. II. 9. 21: „Medumque flumen, gentibus additum, minores volvere vertices”, Bentl.: „irato vertice”, non necessaria emendatio.

372 *Mihi* irrepsit ex interpretatione et pepulit vocabulum illud, quod solum aptum sententiae est. Obscure Schrader: „*meum* quam”. Bentleius „hanc fraudem et caliginem” defendit „Senecarum loquendi modo”, quo *tam* et *quam* negligenter commutentur. Eo defenderetur „quam possum tam volo” et contrarium: „tam p. quam v.”, sed non „posse necesse est”.

Numina miscebit castrensis flamma monetae; 380
 Castra super Tusci si ponere Tibridis undas,
 Hesperios audax veniam metator in agros.
 Tu quoscunque voles in planum effundere muros,
 His aries actus disperget saxa lacertis,
 Illa licet, penitus tolli quam iusseris urbem, 385
 Roma sit". His cunctae simul adsensere cohortes,
 Elatasque alte, quaecumque ad bella vocaret,
 Promisere manus. It tantus ad aethera clamor,
 Quantus, piniferae Boreas cum Thracius Ossae
 Rupibus incubuit, curvato robore pressae 390
 Fit sonus aut rursus redeuntis in aethera silvae.
 Caesar ut acceptum tam prono milite bellum
 Fataque ferre videt, ne quo languore moretur
 Fortunam, sparsas per Gallica rura cohortis
 Evocat, et Romam motis petit undique signis. 395
 Deseruere cavo tentoria fixa Lemanno,
 Castraque, quae Vosegi curvam super ardua rupem,
 Pugnaces pictis cohibebant Lingones armis.
 Hi vada liquerunt Isarae, qui gurgite ductus
 Per tam multa suo, famae maioris in amnem 400

380 l. Acro Hor. C. I. 35. 36, 381 tibridis U, tybridis V, thybridis G, thibr. A, signa A (in marg. castra m. 2) T. 382 moetator V, l. Isidorus X. 179, et Serv. Georg. II. 274, veniat Is., 386 assensere VUG, adsensere MA, hic m. rec. in M, 387 elatasque — manus l. Servius Aen. XII. 253, Lact. Theb. III. 669, 388 in aethera V, tunc tantus T, 389 nubiferae VuaG (pinif. g), threicius G, 390 praessae M, 396 lemanno O Is., l. Isidorus IX. 2. 94, Serv. Georg. IV. 278 et 426, schol. Bern. Georg. IV. 427, 397 ripam UM (in lit.) ATG vogesi, U, vo....si M, ge supra scr. m. rec., vosegi G sed s et g alium colorem habent, in A in marg, fluvius, curvā s. a. r. m. 2 A, 398 lingones VUATG lingonas M, 399 gurgit.e ductus M fortasse e: gurgite eductus, 400 multa, supra t scr., F (= h?),

380 Incendium e castris illatum liquefaciet deos (*signa*) eosque nummis (*monetae*) miscebit (cudet conflatis signis nummos). De simulacris conflatis cf. Mayor ad Iuven. XIII. 153, Seneca Exc. Controv. IV. 4 med.

383 *Effundere* suspectum.

388 „Promittere manus” ante Lucanum nemo usurpavit, post eum Statius Theb. IV. 352, al. Est porrigere, προτείνειν. Etymon vocis in novando secutus est Lucanus.

392 *Fataque ferre* huc quoque pertinet accusativus *bellum*.

395 Bentl.: „ut — petat”, quoniam Arimini opperiebatur copias, non Romam petebat, quasi *petere* non possit improprie dici.

397 *Vosegi* (les Vosges) habet unus G, reliqui, quamvis diversi inter se, tamen in ultima syllaba: *si* consentiunt. *Lemanno*, cum duplici n, omnes. Schol. Bern. apud Hosium p. XII nota 2 item *vosegi*.

400 *Per tam culta, tot culta, loca culta* coniecerunt, qui non satis ad oppositum (tamen nomen non pertulit ad mare) attendentes elumbem orationem iudicaverunt. Fort.: „per sata multa”.

Lapsus, ad aequoreas nomen non pertulit undas.
 Solvuntur flavi longa statione Ruteni;
 Mitis Atax Latias gaudet non ferre carinas,
 Finis et Hesperiae, promotio limite, Varus;
 Quaque sub Herculeo sacratus nomine portus 405
 Urguet rupe cava pelagus: non corus in illum
 Ius habet aut zephyrus, solus sua littora turbat
 Circius, et tuta prohibet statione Monoecum,
 Quaque iacet littus dubium, quod terra fretumque
 Vindicat alternis vicibus, cum funditur ingens 410
 Oceanus, vel cum refugis se fluctibus aufert.
 Ventus ab extremo pelagus sic axe volutet,
 Destituatque ferens, an sidere mota secundo
 Tethyos unda vagae lunaribus aestuet horis,
 Flammiger an Titan, ut alentis hauriat undas, 415
 Erigat Oceanum, fluctusque ad sidera ducat,
 Quaerite, quos agitat mundi labor, at mihi semper
 Tu, quaecumque moves tam crebros causa meatus,
 Ut superi voluere, late. Tunc rura Nemetis
 Qui tenet, et ripas Aturi, qua litore curvo 420

402 ruteni VUAG uteni *deleta* 1a litt. M (*voluit fort.* riteni), 403 ferrae m, 404 milite UvM (*in lit. 2a sed antiqua manu*) g, 405 numine VUmA, nomine GM, pontus m (m. 2), 406 urget VUA (s. s. u), chorus O, 407 zephyrus VU, 408 circhius VG, meneci VU, menoeci M (*me* in lit. supra scr. o) A G, (s. s. ti), monoecum *emendavi*, 409—411 l. Serv. D. A. VII. 225, 410 vindicat VU, 411 refutis Servius ad Aen. II. 225? qui haec habet „refuso autem refluxo, ut Lucanus indicat”, 412 ventus — labor (417) l. Serv. Georg. II. 479, 413 sydere U, distituat M, destruat T, 414 tethios VU, tetyos A, aestuat M, vage g. oris A, 415 tytan VU, l. Beda mundi const. XC. p. 906 Mign., 416 tollat UGA var. l. in C, ludat M corr. in: ducat, sic a, V Serv. C, 415 et 416 laudat C ad IX. 313 scribens alentis auriat, et per compendium F. A. S. T[ollat]. 419 ut — late laud. Diom. 434. 34 K, late VUG, late MA (ubi *te* s. s. m 1) Diom., tum V, 420 satyri UAgT satiri V, saturi a g, atyri M, m. 2 add. s, aturi G, saturis c.

408 Securi aut nihil moment editores, aut *nautas* intellegendum dicunt. Sed iniuria; id non potest omitti. Praeterea Circius (*mistral*) infestat oram; quomodo igitur praesidis dei statio in illa ora tuta esse potest? *Monoecum* legendum est; Circius facit ut deus tutam stationem non habeat aut nautis offerat. In fine versus istiusmodi corruptelae saepius irrepserunt. Guyetus: *tua litt. Monoece*. De re cf. Sil. I. 585. Portus est Herculis Monoeci, inde „nomine” v. 405. *Numine* Hos.

410 Hodie *Crau* dictum cf. Plin. III. 34, Strabo p. 187 C.

413 „Destituitque ferens” = quod fert, ratio loquendi Graecis magis familiaris quam Latinis; confert Haskins VII. 417.

416 *Ducat* = trahat cf. X. 252, VIII. 720. Hosius *ducat* defendit comparans IV. 81, VII. 5, X. 252, quae non sufficient. Eodem iudice *ducat* dixisset L. ut simul imitaretur, simul diversus esset ab exemplo suo Verg. A. I. 103 „fluctusque ad sidera tollit”.

419 *Nemausi* probabiliter Schrader.

420 Aturi lectionem stabiliunt codd., apud Ausonium Mos. 468 „Aturrus”, cf. intpp. Tib. I. 7. 4; hoc tantum loco u. *Aturis*

Molliter admissum claudit Tarbellicus aequor,
 Signa movet, gaudetque amoto Santonus hoste,
 Et Biturix, longisque leves Suessones in armis,
 [Optimus excusso Leucus Rhemusque lacerto, 425
 Optima gens flexis in gyrum Sequana frenis]
 Et docilis rector constrati Belga covinni,
 Arvernique ausi Latio se fingere fratres,
 Sanguine ab Iliaco populi, nimiumque rebellis
 Nervius et caesi pollutus sanguine Cottae,
 Et qui te laxis imitantur, Sarmata, bracis, 430
 Vangiones, Batavique truces, quos aere recurvo
 Stridentes acuere tubae; quos Sulga pererrat
 Gurgite, qua Rhodanus raptum velocibus undis
 In mare fert Ararim, qua montibus ardua summis
 Gens habitat cana pendentis rupe Gebennas. 435

421 recipit u, tarvellicus g, 422 sanconus V, sanctonus G, 423 bitures UM (es in ras.) a, bituris c, sessones UPc, sas^e sons M (e a l m.), saxones G, 424 remique V, remusq M, remisque T, obtimus M, 425 girum VG, obtima M, 426 monstrati OT, co-ⁱvinni O, quovenni C, 427 latius UvmL, latius a, latio uMAG (corr. ex -is), latios V, latios T, averni M r add m. 2, alverni G, arveni T, 429 faedere Cottae U, fidere a (marg.), foedere m (marg.) b L, sanguine m (v. l. in marg.), sanNine, corr. in sanHine, s. s. m. 2 n, M, 430 bracis VMAG, brachis m (bracis suprascr: F) sarmate M, cote T quottae C, 431 vere T corr in vulg, batabique A, vatubique truces schol. Iuven VIII. 51, 432 qua vulgo, O, Cinga vulgo, O, 433 rodanus U, raptim A, 435 pendentis g.

Quicherat, temere. — Tarbellicus pro regione, quam incolit. Includit eius regio partem oceani, qui incurrit in effluvia Aturis, molliter admissus i. e. leniter declivi ripa. (Hosius affert Sabbura IV. 722, qui apud Caes. b. c. II. 38 *Saburra* dicitur, cf. 675).

422 „Gaudent — Santonēs” Heinsius, quod *Suessones* plurale sequitur; quid pro *Biturix* voluerit, non traditur.

424 et 425 proscribit Schaeferus, diss. Monac. 1886, p. 15. Cf. II. 606.

426 *Monstrati*, quod omnes codd. habent, corruptum puto cum Heinsio ex *constrati*. Vehicula constrata Curtius IX. 10. 25. *Rostrati* alii post Bersmannum, sed currus falcatos novimus, non memini rostratos legere; sine causa Burmannus requirit currum bellicum.

428 *Populos* Bentl. quod Arverni se fratres *fingebant*, honoremque Aeduorum falso sibi arrogabant. Erravit fortasse poeta.

Pluralis potius minus h. l. aptus, qui saepius sane a Lucano usurpatur de uno populo, sed non ubi politica (origine communi) natio significatur, sed turba infinita; conicio *populus*. Cf. Sidon Apoll. Epist. VII. 7.

429 Nervii se iunxerunt Eburonibus, post caedem Cottae Caes. b. G. V. 38.

431 Schraderus: „aera recurva stridentesque” secundum Ovidium: „non tuba *directi* non aeris cornua *flecti*”; quod vereor ne sit poetam potius quam libentarios corrigere. *Batavi*, rectius *Batāvus*, certe usitatius.

432 *Quos Sulga* debetur Bentleio; Sulga flumen in Rhodanum influens, Σούλγας Straboni IV. 1, 185, idem nomen Weber, probatus Haskinsio. *Pererrare* absolute dici non potest, quod si ita est, flumen restituendum in vicinia Rhodani. Cinga in Gallia ignotus.

435 Locum aliquem significari in declivi monte situm verbum *pendentes* ostendit;

Tu quoque laetatus converti proelia, Trevir, 441
 Et nunc tonse Ligur, quondam per colla decore
 Crinibus effusis toti praelate Comatae,
 Et quibus inmitis placatur sanguine diro
 Teutates, horrensque feris altaribus Hesus, 445
 Et Taranis Scythicae non mitior ara Dianae.
 Vos quoque, qui fortis animas, belloque peremptas
 Laudibus in longum vates demittitis aevum,
 Plurima securi fudistis carmina, Bardi.
 Et vos barbaricos ritus moremque sinistrum 450
 Sacrorum, Druidae, positis repetistis ab armis;
 Solis nosse deos et caeli numina vobis,
 Aut solis nescire datur. Nemora alta, remotos

[Pictones immunes subigunt sua rura; nec ultra 436
 Instabiles Turonas circumscita castra coercent.
 In nebulis, Meduana, tuis marcere perosus
 Andus, iam placida Ligeris recreatur ab unda;
 Inclyta Caesareis Genabos dissolvitur alis.] 440

436—440 infra positos om. OTR, habet m, in marg. m. rec saec XIV abscisis versuum initiis his: picto, instab, inne, andus, i, 436 immunis subigit m, 441 hunc versum om. M, 442, 443. Prisc. 264. 12 H, 442 decore VUMAG Prisc., decora m, corr Prisc, tonsa A (se marg.), legur, corr. in vulg. G, 443 cometae V, praelatae M, 445 theutates U, aesus V, haesus M, esus AG, 446 caranis G (taranis 2 m. s. s.), l. Prisc. II. 175. 4 et 308. 5 H, 447 fortis corr. in -es V, 448 dimittitis VU, 449 laud. Festus p. 34.11 M, 451 driadae VUC, dryadae M, druides G, 453 datum est VAgT, datur UMP, datum m G, alia M, remoti, s add. 1 m. M, remotis rell. vulgo.

de tractu montium (Cevennes) aut de urbe (Genève) propterea cogitari nequit. *Cana* intellego de nive (nusquam *cava*).

436—440 Horum quinque versuum „auctorem esse Marbodum Rhedonensem Episcopum ex monasterio San Sergiensi tradunt ante annos quingentos”. Guyetus. Desunt a prima manu in omnibus nunc notis codd., eosque iam Grotius obelo confixit. Auctor eorum aegre tulit quod nulla suae regionis mentio facta esset. Cf. Oud. et Lejay editionis p. CI (qui de Marbodo dubitat et clericum alium paulo recentiorum, post a. 1123, in eadem regione eos finxisse opinatur).

441 Converti cf. IV. 163.

445 „Teut, vates” Bentl. Sed conf. Lacrantius de falsa rel. I. 21 qui Esuum atque Teutaten nominat. Teutates est Mercurius. Cf. de toto hoc loco L. Paul, das Druidentum J. Jahrb. 145 (1892) p. 784 sqq.

446 Iunge: et ara Taranis non mitior (ara) Dianae.

448 *Ὀβάρις* cum Druidis et Bardis erant tres ordines sacerdotum, cf. Strabo IV. 4. 4, Paul. l. l. 784. Sed *vates* h. l. appositum est voc. *Bardi* et appellativum, ut Paul quoque vidit.

449 Heinsius teste Burmanno in suo cod. mire *securos* sollicitat, *cirrigeros* et siuum. conciciens; erant nunc soluti metu Romanorum. „Positis ab armis” = ex quo subiecti estis.

452 Oudend.: „caeli lumina” ex „veterimo Regio” collato Caes. IV. 14 („multa praeterea de sideribus disputant”) et Mela III. 2, probabilius quam Bentl. *munera*. *Numina* tamen intellegi potest de voluntate deorum; Mela l. l.: „quid dei velint scire profitentur”. Paulo post Bentl.: *remotos vos colitis lucos*, a quo *remotos lucos* mutuatus sum; *nemora* non sunt pars

Incolitis lucos. Vobis auctoribus umbrae
 Non tacitas Erebi sedes Ditisque profundi, 455
 Pallida regna petunt: regit idem spiritus artus
 Orbe alio, longae (canitis si cognita) vitae
 Mors media est. Certe populi, quos despicit arctos,
 Felices errore suo, quos ille timorum
 Maximus haud urguet, leti metus. Inde ruendi 460
 In ferrum mens prona viris, animaeque rapaces
 Mortis, et ignavom, rediturae parcere vitae.
 Et vos, cirrigeros Belgis arcere Chaucos
 Oppositi, petitis Romam, Rhenique ferocis
 Deseritis ripas, et apertum gentibus orbem. 465
 Caesar, ut immensae conlecto robore vires
 Audendi maiora fidem fecere, per omnem
 Spargitur Italiam, vicinaque maenia complet.
 Vana quoque ad veros accessit fama timores,

454 lucis vulgo O, 455 herebi V, 456 regit – alio (457) l. Serv. Georg. I. 243, regit – vitae (457) l. Serv. A VI. 532, Myth. Vat. III. 6. 25, 458 certe om. V, caer. t. e (sic) M, ta 2 m. in spatio 3 litt, ex corr., archos V, artos. s. s. c M, deficit T, 460 loeti VMAG, inde – viris (461) l. Lact. ad Stat. Theb., IV. 231, ruenti Lact. 461 fertum Lact., animaeque – vitae (462) l. Porphyrio Hor. C. IV. 14. 49, 462 ignavum est V, 463 crinigeros AG, caycos vulgo, caducos a (m. 2 marg.), chaicos G, bellis vulgo. O, 464 feroces O, vulgo, 467 fecere fidem G, sed corr., 468 complement A,

lucorum. Corruptio in fine versus et simili exitu in proximo vocabulo facile intelligitur.

460 Propter insolentem iuncturam *ruendi pronus* Bentl. dubitanter: „profecto (sic) in ferrum mens prompta viris”, non reputans „in ferrum promptus” minus apte iungi quam „in ferrum ruendi”, *pronus* autem construitur ut *avidus*. „Promptus ad ferrum” est paratus ad pugnam, „pronus r. i. f.” contemnens mortem, proclivis i. m., quod sine causa damnat Bentl.

461 *Capaces* Haskins explicat: great enough for death. Sed qui mortem timet etiam notionem mortis animo continet. *Rapaces* Heinsius, i. e. avidae mortis. Lucano hoc aptum. Cf. Burm. ad IV. 278.

465 In enumeratione 396–465 per septuaginta versus continuata admodum laxa constructio est. *Deseruere* (396) sc. cohortes omnia loca etiamtum obsessa; *hi* (399) non habet ad quod respondeat; *quaque* (405) caret apodosi, ubi dure supplendum *gaudet* sc. portus; *qui tenet* (420) est Romanus, sed ambiguum verbum; *gaudet* (422) nimis

longe a subiectis omnibus usque ad 435 remotum.

463–465 Non genuinos putat Trampe Sent. Contr. in diss. 3. *Belgis* Bentl., *terrīs* Schrader. — Cayci (sic omnes libri 463, non *cauci*) sunt Chaucci, quos Claudianus Stilich. I 223 *Caūcos* secundum Heinsium, secundum postremum editorem Chāūcos nominat, quem secutus sum, *Amnem* probabiliter Bentl. pro *orbem*, quamquam incerta correctio. *Feraces* Schrader, quo non opus, cum *ferocis* genitivus sit, quem librarii pro accusativo perperam habuere.

468 In verbis *Caesar spargitur* iocatur Bentleius: „Actaeonis aut Pentheos instar”. Si, non felici audacia, sic L. dixit pro „rumor de Caesare spargitur”, supervacanea sunt „vicinaque moenia complet”, nisi vero hoc „complet” rursus infelicissimo zeugmate de ipso Caesare dictum est. Sed „Caesar” metonymice pro exercitu eius dicitur; equites ubique spargunt terrorem et omnia (hyperbole: „omnem Italiam”) infestant. — Bentl. v. 466 *terror* pro *Caesar*, sed post digressionem eius nomen aegre desideratur. Idem v. 468 „Romanaque moenia”.

Inrupitque animos populi, clademque futuram 470
 Intulit, et velox properantis nuntia belli
 Innumeras solvit falsa in praeconia linguas.
 Est qui, tauriferis ubi se Mevania campis
 Explicat, audaces ruere in certamina turmas
 Adserat, et qua Nar Tiberino inlabitur amni, 475
 Barbaricas saevi discurrere Caesaris alas;
 Ipsum, omnis aquilas conlataque signa ferentem,
 Agmine non uno densisque incedere castris.
 Nec, qualem meminere, vident: maiorque feroxque
 Mentibus occurrit, victoque inmanior hoste. 480
 Hunc inter Rhenum populos Alpemque iacentis,
 Finibus Arctois patriaque a sede revolsos,
 Pone sequi, iussamque feris a gentibus urbem,
 Romano spectante, rapi. Sic quisque pavendo
 Dat viris famae, nulloque auctore malorum, 485
 Quae finxere timent. Nec solum volgus inani
 Percussum terrore pavet, sed curia et ipsa;
 Sedibus exiliere patres, invisaeque belli
 Consulibus fugiens mandat decreta senatus.
 Tunc quae tuta petant, et quae metuenda relinquunt 490
 Incerti, quo quemque fugae tulit inpetus urguent,

470 irrumpitque U, 471 innuit s. s. V, 472 praecordia Prov., inmeras, nu s. s. m. 2 M, 473 et 474 l. Priscianus 361. 10 H, 473 et (sic) qui — afferat (475) l. Lact. ad Theb. IV. 368, m. ae vania M, maevania A, 474 audace, s add m. 2 M, 475 asserat V, afferat UG Lact., adferat M, rell., inlabitur UA, 476 discurrere, rr in ras ex corr, 477 conlata M, conl. A, 478 incaedere A. 479 feroxque GT, ferusque g c rel., 480 inmanior UM, hostae M, 481 l Prisc. 328. 16 H, tunc VmC Prisc., Nunc s. s. t M (N ex H fort. natum cf. v. 429), nunc B, hunc, rell. vulgo, alpem Prisc. propter singularem numerum locum afferens. 482 arctois V, abg, revolsos M, u s. s. m. 2, 483 agitantibus M. (corr. m. 2), A (agentibus m 2 marg.), 484 rom. sp. r. l. [Prob] IV. 244. 29 K, 486 quae f. timent l. Lact. Theb. III. 661, inane M, 487 percussum O, perculsum L, ipsi vulgo, O, 488 exiluiere VG, exsilere U, exsilere M, exsiluere A, 490 tunc „leg. et cum” 2 m s. s. G, quae „leg. et qua” G, petant, u s. s. m. rec. M, relinquunt u s. s. m. 2 M, relinquunt A, 491 urget (urguet) O (non: urguent).

470 „Clademque futuram” corrupta sed incerta emendatio i. q. et praenotionem futurae cladis indidit animis.

478 „Densis castris”, stipatis, pleno exercitu. Bentr. infeliciter *carris*. Praestaret *turmis*.

479 *Ferox* Bentr. quoque et 480 *Alpem*, cf. III. 299. Alpini i. e. Alpim Dav.

487 *Percussum* cf. II. 234.

488 *Exiliere* propter UM, quorum consensus tali in re gravis, cf. Neue II. 482. Senatuscons. ultimum factum est secundum Caesarem BC I. 5 a. d. V Id. Ian., ante Ariminum occupatum, secundum Lucanum medio mense post loca munita in Italia media obsessa. Bentr.: *iniussaque*.

491 *Urguet* non probandum contra usum; post sing. *inpetus* librarii singularem desiderarunt. Bentr. mutat: *praccipitem cur-*

Praecipitem populum, serieque haerentia longa
 Agmina prorumpunt. Credas aut tecta nefandas
 Corripuisse faces, aut iam quatiente ruina
 Nutantis pendere domos: sic turba per urbem 495
 Praecipiti limphata gradu, velut unica rebus
 Spes foret adflictis patrios excedere muros,
 Inconsulta ruit. Qualis, cum turbidus auster
 Reppulit a Libycis inmensum Syrtibus aequor,
 Fractaque veliferi sonuerunt pondera mali, 500
 Desilit in fluctus deserta puppe magister
 Navitaque, et nondum sparsa conpage carinae
 Naufragium sibi quisque facit, sic, urbe relicta,
 In bellum fugitur. Nullum iam languidus aevo
 Evaluit revocare parens, coniunxve maritum 505
 Fletibus, aut patrii, dubiae dum vota salutis
 Conciperet, tenuere lares; nec limine quisquam
 Haesit et extremo tunc forsitan urbis amatae
 Plenus abit visu: ruit inrevocabile volgus.
 O faciles dare summa deos, eademque tueri 510
 Difficiles! Urbem, populis victisque frequentem
 Gentibus, et generis, coeat si turba, capacem
 Humani, facilem venturo Caesare praedam
 Ignavae liquere manus. Cum pressus ab hoste
 Clauditur externis miles Romanus in oris, 515

492 seriae M, 496 limphata VUAG, 497 afflictis V, adflictis f s.s. m. 2 M. afflictis G,
 499 reppulit O, lybicus O, inmensum UM, 501 des. p.m. l. Consentius V 355.17 K, puppe
 M, 502 conpage MA, 505 revocare, *vo* in lit. 2 m. M, coniunxve VUM, coniunxque AT,
 506 haut, *h* supr. scr. m, aut V, salutis VU, 507 limina, corr. m. 2: liminae M, con-
 ciperent vulgo, O, 508 cum fors. Ug, extromo M, 509 inrevocabile O, 510 O faciles —
 difficiles (511) l. Acro Hor. C. l. 5. 6, 511 frequentem, *fr* in ras. U, 514 host e M, in.
 gratae? T, 515 horis VM (*h* in ras.) T, horis A.

*sum; nec melius: perrumpunt: ex loco inclu-
 so in liberum prodeunt (pro-). Idem 496
 ancipiti, 499 inversum, 503 pace (pro urbe).*

504 *Natum non* Withof., Burman, *nullis —
 fletibus* Heinsius, sed *nullum* obiectum
 ante *tenuere* (507) necessarium. Bentl.: „*non
 natum — maritum ritibus* aut *patriis* dubiae
 dum *vota saluti conciperet, tenuere lares*”.

507 *Conciperet* Oudend. recte post *nullum*;
 vix inter tot plurales immotus esse po-
 tuit singularis (Dav. -ret).

509 *Irrevolubilis unda* Bentl.

510 Cf. Sil. It. XI. 6: „heu nimium faci-
 les laesis diffidere rebus”. Cf. J. Schmidt,
 de usu infinitivi, diss. Hal. 1881, p. 96, sq.

511 Cf. ad IV 800.

514 sqq. Heinsius, quem secutus sum,
 sententiam continuans signum interrogandi
 ponit post *muris*, 520. Idem Heinsius dici-
 tur V 514 *tum* maluisse, manifesto errore;
 sine dubio voluit *cum clauditur — effugit, tu-
 desereris?* V. 517 *malim subito — munimine,*
ne munimine sit supervacaneum.

Effugit exiguo nocturna pericula vallo,
 Et subitus rapti munimine cespitis agger
 Praebet securos intra tentoria somnos:
 Tu tantum audito bellorum nomine, Roma,
 Desereris, nox una tuis non credita muris? 520
 Danda tamen venia est tantorum, danda pavorum:
 Pompeio fugiente timent. Tunc ne qua futuri
 Spes saltem trepidas mentes levet, addita fati
 Peioris manifesta fides, superique minaces
 Prodiis terras inplerunt, aethera, pontum. 525
 Ignota obscurae viderunt sidera noctes,
 Ardentemque polum flammis, caeloque volantis
 Obliquas per inane faces, crinemque timendi
 Sideris, et terris mutantem regna cometen.
 Fulgura fallaci micuerunt crebra sereno, 530
 Et varias ignis denso dedit aëre formas:
 Nunc iaculum longo, nunc sparso lumine lampas
 Emicuit caelo. Tacitum sine nubibus ullis
 Fulmen, et arctois rapiens e partibus ignem,
 Percussit Latiare caput: stellaeque minores, 535
 Per vacuum solitae noctis discurrere tempus,
 In medium venere diem, cornuque coacto

521 laborum g, 523 levet add. m. 2 U, est post additum m. 2 U, saltim M (corr. rec. m. e) A, 525 impleſ.... hera M, 529 cometen U, syderis G et — cometen l. Isid. de rer. nat XXVI. 13, Schol. Iuv. VI. 407, 530 craebra M, fulgorat AM, 531 l. Priscianus p. 520. 13 et II. p. 473. 34 H, tenso vUM (in ras.) AgCP, denso m G, ignis in ras. M. in medio voc. fuit s, 532 nuen, ue subductae m. 2 M (nunc s. s.), 534 arcthois V, de M 535 laciale (c corr. in ſ) U, latiare M, reliqui (etiam A) latiale, 536 decurrere O, vulgo, 537 cornu coacto l. [Probus] IV. 262. 14 K, coacta C, 538 phaebe U, phoebe M, ore V, 538, 539 l. Isid. de R. N. XXI. 2.

519 *murmure* Grotius coni.

529 *Nutantem* ex Argentinensi Weisius. Cf. Tac. Ann. XIV. 22: „inter quae et sidus cometes effulsit, de quo vulgi opinio est, tanquam mutationem regis (Bentl. vere: regnis) portendat” Sil. It. I. 461: „terret fera regna cometes”. Schol. Iuv. supra laud. pro *mut. regna* habet per errorem: *magnum adstare*.

531 *Tenso* in paene omnibus MSS. lectum vitium est Scholiaste et Prisciano anti. quius, cf. Seneca NQ. VII. 21: „placet ergo nostris cometas — denso aero creari”. Ib. I. 2. 4 „(lumen repercutitur) ob aeris densi obscuritatem” opp. *tenuis*. Vitium natum

ex pronuntiatione quoniam formae D et T nihil simile habent. Cf. II. 683 „tensis rudentibus” al. *densis*, V. 714 *tensas, densas*. VI. 592 *te precor, deprecor*, IV. 447 *impedit, impetit*, et sic *excidium exitium*, Peerlkamp Hor. Carm.² p. 61b (*Tenso* defendit Hosius eo, quod Seneca ipse II. 57. 1 aerem dicit in ignem *extenuatis* nubibus verti” sed ne cum *tenso* quidem hoc convenit).

535 *Latialis* boni libri tam hic quam supra 193; tantum M h. l. *latiaris*. Intellegitur h. l. capitolium. *Latialis* M h. l.; supra 193 fuisse videtur idem in M et a; sic palimps. Taur. Cic. Mil. 85. *Latialiter* Sidonii Apoll. Ep. IV. 3, 54. 21 Momms. *latialiter* Carm. 23, 235.

Iam Phoebe toto fratrem cum redderet orbe,
 Terrarum subita percussa expalluit umbra.
 Ipse caput medio Titan cum ferret Olympo, 540
 Condidit ardentis atra caligine currus,
 Involvitque orbem tenebris, gentesque coegit
 Desperare diem, qualem fugiente per ortus
 Sole Thyestae noctem induxere Mycenae.
 Ora ferox Siculae laxavit Mulciber Aetnae, 545
 Nec tulit in caelum flammam, sed vertice prono
 Ignis in Hesperium cecidit latus. Atra Charybdis
 Sanguineum fundo torsit mare. Flebile saevi
 Latravere canes. Vestali raptus ab ara
 Ignis; et ostendens confectas flamma Latinas 550
 Scinditur in partes, geminoque cacumine surgit,
 Thebanos imitata rogos. Tunc cardine tellus
 Subsedit, veteremque iugis nutantibus Alpes
 Discussere nivem. Tethys maioribus undis

540 tytan VUA, olimpo VG, 542 coaegit M, 544 thiestae V, sole.th M, Thyaest. G, Micenae M. [in] O vulgo, sensere, s. s. m. 1 duxere G, 545 mulcifer UvG, aethnae O, laxabit c. 547 caribdis VU, charypdis M, charibdis AG, 550 inflectas D, 551 sur-
 et corr. in -git M, scinditur - rogos (552) l. Lactantius ad Stat. I. 35, 552 tum G, 554 tethys - atlanta (555) l. Prisc. 291. 11 H, thaetis V, thethis U, thetys A, thetis (mut: thethis) G.

538 Schol. U apud Weberum p.83: „quidam legunt [toto] orbe terrarum, sed mendose quoniam sensum corrumpunt. Legendum autem est *umbra terrarum*”. Ita legendum. Apparet a quibusdam orbe lectum esse v. 539, male repetitum e superioris versus fine. *Coacta* in lemm. comm. 537, ommissa etiam fide librorum, non probandum; cornua lunae coguntur ut unus circulus existat. Sufficiat Prop. IV. 4. 27 (Lachm.) „unde coactis | cornibus in plenum menstrua luna redit”.

543 *Per loci est, refugit sol per orientem. „Thyestae Mycenae”* minus apte dicuntur. Ceterum cf. Stat. Theb. I. 325, et caligantur abrepto sole Mycenae”. *Ducere noctem* (544) minime potest comparari cum *ducere horas, noctem, diem*, apud elegiacos frequentibus, cum quibus componit Cortius; non agitur de longa h. l. sed de alta caligine, quare in post *em* inserui; nec opus est *sibi* addere cf. III. 387, Ovid. Metam. I. 263 „et quaecunq; fugant inductas flamina nubes” Trist. V. 163 „at simul inducent obscura crepuscula noctem” al. *Sensere* in G ex interpretatione natum puto.

548 „Flebile laevi latravere canes” Bentl., „*Scyllae latravere canes*” Schrad. Nocturnos potius significavit poeta sine domino oberrantes canes, „Suburbanas” aliasve Hor. Epod. 5. 58, Prop. III. 16. 17 (Baehr.). *Scyllae canes* semper eodem (flebili) modo latrant. *Saevus* saepe pro *scaevus*, ominosus, idque tam saepe, ut in ipsa consuetudine loquendi haec vocabula permutata credam (*scaevi* Cortius).

551 Pausan. IX. 18. 3: *τούτοις δὲ (τοῖς Οἰδίποδος πασι) ἐναγιζόντων αὐτῶν (τῶν Θεβαίων) τὴν φλόγα, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν ἀπ’ αὐτῆς καπνὸν διχῆ διίστασθαι*. Stat. Theb. XII. 431, Sen. Oed. 321. Ex h. l. apparet Feras Latinas, quae statim post initum magistratum a consule indicebantur et celebrari solebant mense Aprili (cf. Mommsen, Forschungen II. 104, sqq. Marquardt-Wissowa, Sacralwesen 297, sq.), hoc anno religionis causa antequam consules urbe exirent, quomodocunq; celebratas esse. Sollemni ritu in mediis his turbis vix fieri potuit. Iam d. 17 Ian. Pompeius urbem relinquit.

Hesperiam Calpen summumque inpellit Atlanta. 555
 Indigetes flevisse deos, urbisque laborem
 Testatos sudore Lares, delapsaque templis
 Dona suis, dirasque diem foedasse volucres
 Accipimus; silvisque feras sub nocte relictis
 Audaces media posuisse cubilia Roma. 560
 Tunc pecudum faciles humana ad murmura linguae,
 Monstrosique hominum partus numeroque modoque
 Membrorum, matremque suos conterruit infans,
 Diraque per populum Cumanæ carmina vatis
 Vulgantur. Tunc, quos sectis Bellona lacertis 565
 Saeva movet, cecinere deos, crinemque rotantes
 Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.
 Conpositis plenæ gemuerunt ossibus urnæ.
 Tunc fragor armorum, magnaëque per avia voces
 Auditæ nemorum et venientes comminus umbræ. 570
 Quique colunt iunctos extremis manibus agros,
 Diffugiunt; ingens urbem cingebat Erinys,

555 l. Isidorus XIV. 8. 17, calpe G, calpem Is., inplevit O, vulgo, athlanta VUG, 557 testatos T in marg., 558 fedasse M, 561 tum O, tunc C, 562 num.—membr. (563) l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 375, 563 matr.—inf. l. Isidorus XI. 3. 6 et Lact. ad Theb. IV. 375 conteruit Is., 565 tum VUMg tunc G, 566 monet UG (corr. in movet); crinem—galli (567) l. Serv. Aen. X. 220, 567 sanguinei UAMLG Serv., sanguineum V, 568 compositis M, temuerunt c, urne gloss. Sang. 905 p. 1061 569 tunc O, variaëque per Um, 572 erinis V, erynis UMA, erinys G.

555 Hunc versum Bentl. fecit: „Hesperiam Calpen Mauramque inpellit Abylam” hoc producta secunda admittens, quod id promontorium *Abinna* quoque producta altera dicitur. Sane quod aestu incredibili Oceanus dicitur tumidus Atlantem cooperuisse (*inplevisse*), omnem id fidem superat, sed propter hyperbolen non facile quidquam a Lucano abiudicandum; accedit quod nomina geographica ut Atlas h. l. apud poetas admodum vaga sunt. A Bentleio tamen sumpsit *inpellit*. *Athlas* pro *Atlas* vitium puto non ipsius poetae, sed librariorum, qui Graeca nesciebant. Receptit L. Bauer ap. Sil. It. e. g. I. 201.

561 Multitudo prodigiorum in paucis his diebus suspecta; sine dubio de suo poeta quaedam addidit. Cf. Iulius Obsequens ad hunc annum (c. 124).

565 *Tunc* et *tum* susque deque habuerunt librarii: 252 tunc (G tum), tum 561 (C tunc) 565 tum (G tunc), 569 tunc. Quibus locis manifesto eadem forma requiritur, nempe

tunc, qua Lucanus semper usus videtur, etiam in enumeratione (= porro), IX. 39 metro tuta, cf. supra 481 et 21.

566 Bellonarii et Galli saepe confusi (a Iuvenale VI. 512: „Bellonae matrisque deum chorus”) h. l. distinguuntur inter se, sed non recte: illi dicuntur *canere deos*; Bellonae sacerdotes non canunt, i. e. celebrant, deos, nam *cecinerere deos* non significat, quod Weisio videtur, deos iratos; Bellonariis etiam cum reliquis diis nihil commune est. Quare verum puto: *deae* Schraderus: *deo*, sed Lucanus *deus* de dea non usurpat. *Canere* (futura) Bellonae sacerdoti adscribit Tibullus I. 6. 43, sed vocabulum de insanienti choro satis mirum est pro *intonuere* aut simili. Plura movet Bentleius: „saeva monet placare deos, crinemque rotantes sanguinei *Cybeles* ulularunt tristia Galli”. Quod Bellonarii in furem agebantur, per se erat prodigium. Grotius: *sanguinei*. Sed cf. Stat. Theb. X. 173 de gallo: „sanguineosque rotat crines”.

Excutiens pronam flagranti vertice pinum,
 Stridentisque comas, Thebanam qualis Agaven
 Inpultit, aut saevi contorsit tela Lycurgi 575
 Eumenis, aut qualem iussu Iunonis iniquae
 Horruit Alcides, viso iam Dite, Megaeram.
 Intonuere tubae, et quanto clamore cohortes
 Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
 Edidit. Et medio visi consurgere Campo 580
 Tristia Syllani cecinere oracula manes,
 Tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
 Agricolae fracto Marium fugere sepulcro.

Haec propter placuit Tuscos de more vetusto
 Acciri vates. Quorum qui maximus aevo 585
 Arruns incoluit desertae maenia Lucae,
 Fulminis edoctus motus, venasque calentis
 Fibrarum, et monitus errantis in aere pennae,
 Monstra iubet primum, nullo quae semine discors
 Protulerat natura, rapi, sterilique nefandos 590

574 stridentis VU, stridentes (voluit stridentis) G, 575 ligirgi VU, lygurgi MA, lycurgi G, 576 eumaenis M, at (corr. m. 2) M, 577 megeram VUMG, meveram T, 578 intonuere U, insonuere rell., vulgo, 579 silentibus umbris UgLT, auris (*deletum m. 2 quae umbris substituit*) MVAG, arvis g, (*simul: umbris*), 580 e medio A, 583 marium fracto VMAT, agriculae A, sepulchro VUM, 584 haec—vates (585) l. Serv. D. A II. 781; e more M (in litura) A, 587 motus O, 588 monitus O, errantis VUmGc, volitantis uMAG, volutantis L, aera T, 589 quae nullo AVUMG; crimine c, 590 stereli (corr. sterili) MA.

573 Quominus *excutiens* sollicitemus prohibet Cortius afferendo Senec. Her. Fur. 982, Med. 961. Ovid. Metam. IV. 491 „(Erinyes) caesariem excussit, motae sonuere colubrae”. Sed haec non sufficiunt ad ambiguum illam cum ablativo *prono vertice* iuncturam tuendam; suspicor: *incutiens*. Intentat urbi taedam paratam, dum caput fulget splendore facium.

578 *Insonuere* memores notissimi versus Vergiliani A. II. 53 substituisse librarios verisimile.

579 Inepte Cortius: „tantum [clamoris] nox atra silentibus *umbris* (interpretatur: caligini) edidit” quod secum pugnat. Quamvis aerae i. e. venti silerent, tamen clamor fuit. Heinsius: *horis*, non necessaria mutatio.

587 sq. *Motus et monitus*, transponit Burmannus, Heitland; Bentleius: „fulminis edoctus *mentem* venasque *loquentes* fibrarum et monitus errantis in aere pinnae” ut saepius, ornare potius quam emendare

studens; nihil est in his, quod dici a poeta non potuerit. Inter *errantis* et *volitantis*, quae eandem fere habent auctoritatem, cum sit eligendum, licet animadvertere (quod ceteroqui non offenderet) post *volitantis* verba in aere abundare.

589 Si *monstra* significaret mulos ut Haskinsius cum Scholiaste statuit, sine dubio probanda esset speciosa Grotii coniectura: *mixto quae semine*. Sed respicitur ad 562: „monstrosique hominum partus numeroque modoque membrorum, matremque suos conterruit infans”. Natura sibi non constans (*discors*) haec finxit sine exemplo, non generis semen atque naturam secuta. Egregie Bentleius confert Manilium IV. 101: „promisca et saepe ferarum corpora cum membris hominum; non seminis ille partus erit; quid enim nobis commune ferisque?” cf. etiam supra 524. Accedit quod Arruns non potuit mandare, ut omnes muli interficerentur. V. 590 „sterilis uterus” est, qui semen non concepit.

Ex utero fetus infaustis urere flammis.
 Mox iubet et totam pavidis a civibus urbem
 Ambiri, et festo purgantis maenia lustrò,
 Longa per extremos pomoeria cingere fines
 Pontifices, sacri quibus est permissa potestas. 595
 Turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
 Vestalemque chorum ducit vittata sacerdos,
 Troianam soli cui fas vidisse Minervam;
 Tunc qui fata deum secretaque carmina servant,
 Et lotam parvo renovant Almone Cybeben; 600
 Et doctus volucres augur servare sinistras
 Septemvirque epulis festis, Titiique sodales,
 Et Salius, laeto portans ancilia collo,
 Adtollensque apicem generoso vertice Flamen.
 Dumque illi effusam longis anfractibus urbem 605
 Circueunt, Arruns dispersos fulminis ignis

591 foetus AG, 592 culvibus T, 593 purgantis corr. in — tes G, 594 pomeria VUAG, 596 ritu sequitur (hoc ord.) O. succinta G, 597 vitt. sac. I. Diomedes 323.10 K, 598 l. Serv. A. II. 166, troiaIIAM, corr. -NAM M, cui soli G, 600 revocant O vulgo, almone V; cybelen UG, cibelen V, cybeben M A Reg. 1 Oud., lotam, l e corr. M, referunt g. 602 festus UM (in ras) AG, festis V, l. Augustinus V. 524, 28 Keil; titiique U, solaedes M, 603 loeto U, et salius, t e corr. M, 604 et tollens ap. VA (m. 2 in marg. attollens) G. Laudat versum [Prob. IV, 224. 26 K, qui attollens habet, 605 amfractibus V, 606 circueunt M, circumeunt AG, arrunx T, fluminis M.

591 „Ingestis flammis” Heinsius, Bentleius vel *infestis* vel *lignis* (pro *flammis*). Verum si recte dicitur „infaustis lignis”, etiam recte, „infaustis flammis”, flamma ex infausto (infelici) ligno ipsa infausta dici potest. Lectione *infestis* quid lucremur, non video.

594 „Per extremos finis” = exteriore gyro.

598 In margine ad *Minervam* M habet glossam */. pallatium* l. *palladium* et cf. Marquardt-Wissowa p. 251. „Turba minor pontificum” (596) est inferior; *minores* pontifices, numero tres, non significantur vocabulo *minor*; „turba *minorum*” non dicitur „turba *minor*”. Partem pontificum (nempe 12) verbis „sacri quibus est permissa potestas” indicari, et „turba minore” significari apparitores in sacris, non sacrificantes ipsos, ex oppositione et „cinctu Gabino”, qui opera praestantibus proprius fuerit, licet efficere. Cinctus Gabinus alibi non adscribitur pontificibus.

600 *Revocant*, Comm. „fluvius Almon secundo miliario (codex: secundum m) ab

urbe est; cum ibi iavisset mater deum, dicitur reverti nisi rogata noluisse; modo testato (f. obtestata) convenitur ut redeat, a XV viris, qui libris Sibyllinis inserviunt” (Postrema perturbata). Ficta haec ad traditam lectionem explicandam. Revocationis deae nusquam mentio, quamvis frequenter sollemne memoretur (cf. Marquardt-Wissowa p. 373); festum LAVATIO dicitur; quare veram puto Burmanni et Schraderi coniecturam: *renouant* pro *reuoant*. Cf. var. lect. ad X, 311. *Renovare* aptissimum vocabulum: reficere, instaurare. Lavacrum est deae Almon, ut omnes referunt. *Revocant* exemplis partim alienis, partim dubiis (velut Sil. It. IV. 15, Claud. de Raptu I. 318 ubi Jeep affert Burmanni *removent*) defendit J. F. Gronovius Obs. II. 19.

603 *Lento* ex cod. Berol. pro div. lect. affert Cortius.

605 *Effusam* cf. 270: „spargit et effuso — campo” et al. Via per pomoerium magnis necessariis anfractibus i. e. ambagibus erat longa.

Colligit, et terra maesto cum murmure condit,
 Datque locis numen. Sacris tunc admovet aris
 Electa cervice marem. Iam fundere Bacchum
 Coeperat, obliquoque molas inducere cultro; 610
 Inpatiensque diu non grati victima sacri,
 Cornua succincti premerent cum torva ministri,
 Deposito victum praebebat poplite collum.
 Nec cruor emicuit solitus, sed vulnere laxo
 Diffusum est rutilo dirum pro sanguine virus. 615
 Palluit adtonitus sacris feralibus Arruns,
 Atque iram superum raptis quaesivit in extis.
 Terruit ipse color vatem: nam pallida taetris
 Viscera tincta notis, gelidoque infecta cruore.
 [Plurimus adperso variabat sanguine livor.] 620
 Cernit tabe iecur madidum venasque minaces
 Hostili de parte videt. Pulmonis anhelii

607 et [terrae] tacito — nomen (605) l. Schol. Iuven. VI. 587, collegit (m. rec. li) MA, tacito Sch. Iuv., mesto, ut semper MAG, terrae O, terra Cortius, 608 nomen VUG Schol. Iuv., numen MA, sacris tunc admovens aris l. Lact. Stat. Theb. III. 451, 609 bachum VU, 611 impaciensque U, 612 su. ceincti M, 614 laxo VUMGC, largo rell. vulgo, cuor, r s. s. M. 615 diffusum est U, diffusum vulgo, dirum V M (in ras) ATLG, nigrum mU, 617 estis T, 618 tethris M, 620 asperso VUMAG, adperso m.

608 Quale nomen dedisset Arruns loco non facile dictu est, nam *bidental*, quod glossa in U praebet, non est nomen peculiare. „Numina quaerit Tuscus ad septum bidental”, ut ait Sid. Apoll. IX. 188, itaque *numen* inest in loco, ubi conditum est fulmen; haec igitur vera lectio. Cf. J. F. Gronovii Obs. I. 13. „Sacris” propter numeros aequae ac sententiam cum sequentibus iungendum.

609 Speciose *erecta* in P 1 (Pulmanni) apud Oudend. quoniam cervix non eligitur sed victima propter cervicem, et alacres et recto collo hostiae ad aram accedere debebant, et descriptionis vigore *erecta* praestat. Sed Statius Theb. I. 507: „electa cervice greges”. Si utraque lectio exstisset, non *electa* esset imitatus. Itaque quae mea quoque coniectura erat, mittere debui. Heinsius: *velata* (*elata*?).

610 *inducere* i. q. infundere; „obliquo cultro” malo interpretari „per cultrum”, ut mos fuerit (*morem* Sch. dicit) obliquo cultro tanquam trulla imponere molam, quam „in cultrum”, qui sic sacratus fuerit.

612 *Torta* aut *vara ministri* Heinsius, *vara* probat Bentleius, sed „torva cornua” (= ad feriendum parata, torvitas tauri apparet ex protentis cornibus, cf. „fugax tergum” Hor.) dici non posse, non persuasit.

614 *Laxo* non est quod mutetur; *laxus* et *laxare* apud poetas frequentia de rebus apertis, sic *laxare inferos*, *sim.* cf. praeterea IX. 769 c. Schol. Bern. Proximo versus *dirum* propter auctoritatem, „diffusum est” propter oppositionem, cuius membra (*emicuit, diffusum est*) sic melius adaequantur, praefendum.

620 Bentleius merito haeret in his: „lavor, inquit, variabat SANGUINE viscera infecta CRUORE”, praeterea *gelidum* cruorem non probat et emendat: „foedoque infecta nigrore”. Potius crediderim v. 620 „variationem” esse superioris. Post: *gelidoque infecta cruore*, nihil amplius desideramus. Viscera erant tincta *notis*, idem est quod proximo *variabat*; erant *infecta cruore* i. q. *adperso sanguine*. — *Hostili* v. 622 technico sensu dixit, cui opponitur pars familiaris. Sic Schol. Bern.; qui minaces exponit micantes, fortasse recte.

Fibra latet, parvusque secat vitalia limes.
 Cor iacet et saniem per hiantis viscera rimas
 Emittunt, produntque suas omenta latebras. 625
 Quodque (nefas) nullis inpune apparuit extis,
 Ecce, videt capiti fibrarum increscere molem
 Alterius capitis: pars aegra et marcida pendet,
 Pars micat et celeri venas movet improba pulsu.
 Haec ubi concepit magnorum feta malorum, 630
 Exclamat: „Vix fas, superi, quaecumque movetis
 Prodere me populis, nec enim tibi summe litavi
 Iuppiter hoc sacrum, caesique in viscera tauri
 Inferni venere dei. Non fanda timemus:
 Sed venient maiora metu. Di visa secudent, 635
 Et fibris sit nulla fides; sed conditor artis
 Finxerit ista Tages”. Flexis sic omina Tuscus
 Involvens multaque tegens ambage canebat.
 At Figulus, cui cura deos secretaque caeli
 Nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis 640
 Aequaret visu, numerisque moventibus astra,
 „Aut hic errat, ait, ulla sine lege per aevom

624 hiantis M (corr.: -tes), rimes M corr.: -mas, rimes A, 625 promunt L, 626 inpune U, imp. M, 627 capti T, 629 et celeri — pulsu l. Prisc. 335. 14, improba M, *m e corr.*, 630 his — fata O vulgo, 631 movetis UMGAT, monetis V et Grotius, 632 nec VU, summo m (m rec.), 633 pectora Va, pectore UAFg, viscera MG, 635 sed — metu l. Lact. Theb. III. 523, 635 di visa — Tages (637) l. Prisc. II. 240. 18, H, dii VU, metu, *u e corr.* M, 636 sed — Tages l. Serv. A. II. 781, 637 omnia V, flexa O, vulgo, 639 aut, deleta *u M*, 640 memfis MA, 642 aut — mundus (643) l. Prisc. II. 337. 14 H, nulla sine VUmEA Prisc., nulla cum ML (cum in ras.), ulla A ex corr., cum A (in marg. manu 2), nullaque (vox sequens erasa) T.

623 *Secat* dictum videtur pro (dissicat), separat: tenuis membrana separat letalia, veluti cor et pulmonem.

630 „Fata malorum” non multum arridet Bentleio, itaque reponit: „haec — foeta”, quem secutus sum, sententia: ubi notavit haec omina, plena malorum. In vulg. *his concepit* pro „ex his effecit” et *fata malorum* aequae insolentia sunt. Heinsius Thuaneorum indicio („est fas vix superi”) „vix est superi”.

632 Multis locis VUM inter se sentiunt, aliis *nec enim*, aliis *neque enim*; sic nec III. 50, 464, IV. 359, IX. 413, *neque* contra III. 128, IV. 255, VII. 119.

633 *Pectora* Cortius, minus aptum quam *viscera*, propter superiora.

637 *Flexu* Grotius. „Flexa sic omina Tuscus involvens, *multumque* tegens ambage canebat” commendat Bentleius. In vulg. *que* iungit *involvens* et *tegens* (involvens tegensque omina fluxā multa ambage) quo fit, ut duo attributa *ἁπλοῦς* sint collocata. Id procuravit Bentl., cuius lectio tamen non multo expeditior est. Ausus sum *flexis* i. e. contortis, tortuosis. Corruptio est nata ex accommodatione (*ἁμείζων*) cum *omina*.

642 Utra lectio sit testatior, *sine* an *cum*, dubitari non potest; *sine* iam habuit Priscianus; cum *sine* autem iungendum est *ullus*, non *nullus*, ut pueri (certe Latini) sciebant. *Ulla sine* igitur propter usum et auctoritatem praeferrendum (et sic DFL ap. Hos.), nec quisquam dubitaret, nisi *ait*

Mundus, et incerto discurrunt sidera motu,
 Aut, si fata movent, urbi generique paratur
 Humano matura lues. Terraene dehiscunt, 645
 Subsidentque urbes? an tollet fervidus aer
 Temperiem? segetes tellus infida negabit
 Omnis, an infusis miscebitur unda venenis?
 Quod cladis genus, o superi, qua peste paratis
 Saevitiam? Extremi multorum tempus in unum 650
 Convenere dies. Summo si frigida caelo
 Stella nocens nigros Saturni accenderet ignis,
 Deucalioneos fudisset Aquarius imbres,
 Totaque diffuso latuisset in aequore tellus;
 Si saevom radiis Nemeaeum, Phoebe, Leonem 655
 Nunc premeres, toto furerent incendia mundo,
 Succensusque tuis flagrasset curribus aether;
 Hi cessant ignes. Tu, qui flagrante minacem

644 orbi U, 645 terraque dehiscente Isid. R. N. XLVI. 2, 646 at (pro: an) in ras. M., attollet A, tolles (a 1 m.) T, 648 effusis (ef in ras.) MA, efusis T, 649 cladis (hoc s. s. m. 2) genus M, 652 ignis UA, accenderat (corr. 2 m. in -ret) MA, 653 ymbres U, 654 diffuso M, 655 nemeaeum (e s. s.) VM, nemeum U, nemeum AGC, foebe U, phebe M, 656 premeres, emeris in ras. m. 2 ant. M, fluerent O vulgo, 657 succensus, n add. m. ant. M, tuos T, flammasset G (g vulg.), 658 hic G.

ultima in arsi producta improbandum videretur, cf. Trampe, de Lucani arte metrica p. 8 coll. 15. Sed cf. [II. 565] III. 440, [IV. 669], V. 522, IX. 417, VII. 773, IX. 347. Confusio vocum *nullus* et *ullus* (*nulla sine*) peperit correctionem: *nulla cum*. Alia Bentleius: „*nulla sub lege*”. Idem 641 „numerisque sequentibus astra”, sed ne Pythagoreus quidem sis necesse est, ut agnoscas numeris et proportionibus omnia regi. Hosius defendit *nulla sine* quod error sit excusabilis et alii eum, veluti Lessing, commiserunt: nicht ohne misfallen (f. gefallen). Non mihi persuadet.

649 Paulo melius: „quod cladis genus hoc, superi, quam peste paratis saevitiam?” In *saevitiam parare* (animi quandam affectionem) non sine causa haeserunt viri docti. „*Quam saev. paratis?*” est: quod exemplum saevitiae, quod saevum factum. Peste = interitu iam portento. Cf. 644. Heinsius *exitium* vel *servitium* adscripserat, Bentl.: „qua peste *piatis* Saevitiam?” contra sententiam. Emendatio incerta, Heinsiana praestaret, si magis a palaeographia commendabilis esset.

651 „Frigida cornu” P. Fritzsche diss.

Jenensi, 1892 p. 25, propter Nigidium fr. 105 Swoboda „Nig. de ventis IV ait si summum (lunae) corniculum maculas nigras habuerit in primis mensis partibus, imbres fore”. Mutatio non necessaria.

654 *Tecta*que coni. Bentleius.

656 „Fluerent incendia”. Hoc de Phlegethonte *πυρὶ φλέγοντι* aptum esset, non de *incendio*. De corruptela si constat, ut mihi quidem, emendatio non dubia est. Ex *furerent* semel ER omisso, aut forte R priore, falsa correctio in promptu erat. — Ceterum v. 650 „extremi multorum dies convenere tempus in unum” illustrantur sequentibus, in quibus unum a Marte, non a reliquis stellis periculum instare significatur: a Saturno non instat diluvium, non incendium a Phoebo et Leone; horum ignes quiescunt (653), tu Mars, qui solus scorpii caudam flagrantem urgens eiusque chelas incendis, quid moliris? Ergo „multorum dies” instant, fata multorum hominum quod Mars dominatur. Hic fere nexus sententiarum; multa manent obscura in singulis, quoniam auctor sic voluit.

Scorpion incendis cauda, chelasque peruris,
 Quid tantum, Gradive, paras? Nam mitis in alto 660
 Iuppiter occasu premitur, Venerisque salubre
 Sidus hebet, motuque celer Cyllenius haeret,
 Et caelum Mars solus habet. Cur signa meatus
 Deseruere suos, mundoque obscura feruntur,
 Ensiferi nimium fulget latus Orionis? 665
 Inminet armorum rabies ferrique potestas,
 Confundet ius omne manus, scelerique nefando
 Nomen erit virtus. Multosque exhibit in annos
 Hic furor. Et superos quid prodest poscere finem?
 Cum domino pax ista venit. Duc, Roma, malorum 670
 Continuum seriem, clademque in tempora multa
 Extrahe, civili tantum iam libera bello".
 Terruerant satis haec pavidam praesagia plebem,
 Sed maiora premunt. Nam qualis vertice Pindi
 Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo, 675
 Talis et attonitam rapitur matrona per urbem,
 Vocibus his prodens urgentem pectora Phoebum:
 „Quo feror, o Paeon? Qua me super aequora raptam
 Constituis terra? Video Pangaea nivosis
 Cana iugis, latosque Haemi sub rupe Philippos. 680

659 scorpio i. caudam C, 660 gradive, adive ex corr. m. 2, sed antiquae M, nam —
 Iūpp. (661) l. Acro Hor. C. I. 2, 30, 661 salubrae M, ven. s. s. l. Schol. Iuv. VI. 569,
 662 sydus U, motu — haeret l. Prisc. 334. 14 H, schol. Germanici Arat. p. 186. 14 Br.,
 665 l. Serv. A. III. 517, 667 manus m (2^a m.) C, manu rell, vulg., confundit G, con-
 fundet A (corr. m. 2 in vulg.), oñe A suprascr., scelerine C?, 670 du, c e corr. add. M,
 675 l. Serv. A. XII. 365, lieo VB, lyeo U, haetionis M, haedonis A. 676 rapuitur T,
 677 phoebom (corr. um) T, 678 pean UM, aethera O, vulgo, 679 video pangaea
 nivosis cana iugis l. Lact. ad Stat. Theb. VI. 666, pangea VUMG, niuosis, is a m. 2 T,
 680 sup M, hiemi A (in marg. 2 m. hemi), philippos A.

659 Bentr. *priores* coni. pro *peruris*, quod non sit satis lepidum.

660 *In alto* sub fluctibus. *In imo* ex Colbertino Bentrleius. Idem v. 662: *metaque haeret* i. e. „incipit reciprocare seu retrogradus fieri”, non sine causa offensus. — „Quid tandem” Heinsius.

663 Requiro *sed*. Inde a v. 660 ita pergit oratio: magni quid parat Mars, nam reliqui planetae mites sunt. — Mars caelum solus habet (*habes* Bentr.) Repetitur postremum membrum e superioribus ut ratio concludatur; itaque particula revocationis

sed opus est. — Post *habet* ad novam rem ἀσυνδέτως transitur.

667 *S* in manus excidit ante „Scelerique”.

669 „At superos” Heinsius.

670 *Duc* exspectes *fer*. Haskins: „draw out an unbroken chain of miseries”. Quod sane nove dictum. Fortasse *tu*, cf. M. V. 672 „civili bello” dum civile bellum geris, non: per civ. bellum libera futura.

675 *Edonis* admodum insolenter, sed res certa; Sil. It. IV. 775: „Edonis ut Pangaea super”.

678 „Super aequora” Damsté coll. v. 686.

Quis furor hic, o Phoebe, doce; quae tela manusque
 Romanae miscent acies, bellumque sine hoste est?
 Quo diversa feror? Primos me ducis in ortus,
 Qua mare Lagei mutatur gurgite Nili.
 Hunc ego, fluminea deformis truncus arena 685
 Qui iacet, agnosco. Dubiam super aequora Syrtim
 Arentemque feror Libyen, quo tristis Enyo
 Transtulit Emathias acies. Nunc et super Alps
 Nubiferae collis atque aeriam Pyrenen
 Abripimur. Patriae sedes remeamus in urbis, 690
 Inpiaque in medio peraguntur bella senatu;
 Consurgunt partes iterum, totumque per orbem
 Rursus eo. Nova da mihi cernere littora ponti,
 Telluremque novam: vidi iam, Phoebe, Philippos".
 Haec ait, et lasso iacuit defecta furore. 695

681 Phaebe U, phoaebe M, quae AVUg. quod a G, quo TL, 682 hostae M, 684 laegei A. 685 hunc — agnosco (686) l. Acro Hor. C. I. 15. 24, flumineo (a s. s. manu 2) M, harena G, 686 agnosco VUM, dubiam, rell. l. Prisc. p. 329, sirtim V, syrtim AUMG Prisc, 687 lybien VMG, libien UA, enio Vc, erinis vUG, erynis MA, erenis a erinys vulgo, 688 aemathias MA, et super g, desuper, rell. et vulgo, 689 aeream MC, aerea (m deleta) A (in marg. vulg.), pyrhenen G pirenen c, 690 remeamur A, 693 littora M, 694 vidi — phil. l. Acro Hor. C. II. 7, 9, III. 4. 25, phylippos MA, 695 deserta VUMCG, defecta Ag.

681 *Quod* placuit Grotio, sed abruptae insanientis orationi non convenit, ut haec uno tenore continerentur. *Quae* optimos testes et meliorem sententiam habet quam *quo*, quod non optime convenit cum „bellumque sine hoste est”. „Sine hoste” omisso est Heinsius.

686 „Dubiam super *ardua* Syrtim” Bentleius, sic construens: „(ego) *ardua* feror super dubiam Syrtim”. Nimis fidenter vulgatam soloecam pronuntiat, „devenere locos”, „speluncam deveniunt eandem” (plura Kühner II. p. 355) sufficiat memorare; „super aequora” II. 726.

687 *Enyo* recepi cum Bentleio, Colbertinum suum et Puteaneum secuto. Hoc loco, ubi iam pulsae copiae Pompeii magis etiam atteruntur, vindictae nullus sermo. Enio C in lemmate. In V *erinis* correctum est ex *enio* m. aquaeva.

688 *Et super* coniecerat Guyetus quod et est var. lectio in G. *Desuper* i. e. e superiore loco, in Pyrenen ferri potest is tantum, qui de caelo venit. Cortium redarguit, discrimen inter *desuper* et *super* tollentem Handius ad Tursellinum II. 234 *Et* autem paene necessarius est. Bentleius:

„desuper aspicimus” pro *abripimur*; „en super” Usener.

693 Qui *ponti* de Ponto Euxino intelligunt faciunt ut optet fatidica rursus in Ponto sed alia parte pugnatum iri. Vaticinium non dedecet *pontus* pro mari. Fortasse *pon'o* i. e. procul e mari quo feror. Oblique ad Actium respicitur. Thessaliam et Macedoniam, Pharsaliam et Macedoniam, Pharsalum et Philippos non confudit tantum Lucanus (VII. 847, sqq.) sed etiam Vergilius (Georg. I. 491), Ovidius (Metam. XV. 824) et (peius) historicus Florus (IV 2. 43).

695 Oudendorpius *deserta* defendens provocat ad IV. 279 „deserat hic furor mentis” quo nec ostendit *desertus*, praecipue iunctum cum *iacuit*, sic dici posse, nec locum illustravit. „Desertus viribus” (Phaedr. I. 21. 3), gurgite (Nili) desertae valles” ap. Stat. IV. 706 et similia significant rei gratae defectum. Apparet igitur iam ex his, codd. optimos h. l. errare et paene unum A verum habere. Nam *defectus* ut *solitus*, *adultus*, *occusus* (sol) habere subinde participii praet. act. significationem ostendunt III. 625, IV. 600. Sententia est: iacuit cum efferbuisset (lasso) furore confecta (defecerat).

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER SECUNDUS.

Iamque irae patuere deum, manifestaue belli
Signa dedit mundus, legesque et foedera rerum
Praescia monstrifero vertit natura tumultu,
Indixitque nefas. Cur hanc tibi, rector Olympi,
Sollicitis visum mortalibus addere curam, 5
Noscant venturas ut dira per omina clades?
Sive parens rerum cum primum informia regna
Materiamque rudem flamma cedente recepit,
Fixit in aeternum causas, qua cuncta coerchet,
Se quoque lege tenens, et saecula iussa ferentem 10
Fatorum inmoto devinxit limite mundum,
Sive nihil positum est, sed fors incerta vagatur,

4 cur — curam (5) l. Lact. ad Stat. Theb. III. 551, ind. nefas l. Eutyechius V. 469. 8 K, olimpi VUG, 5 visu A, 6 omnia U, diraque T, 8 materiem^a U, materiam VMAG, 9 coerchet UTRG, 11 divisit O, vulgo, 12 sors M, seu fors C.

4 *Indixit*, nuntiavit, nempe portentis (afkondigen) bellum nefastum. Seneca Oed. 17 (oracula) maius indicunt scelus (aanzeggen). De ira III. 3 „cum aliquis sit de illustribus philosophis, qui irae indicat operas (se opificem promittat). Gronovius ad Oed. l. 1.

10 Seneca de Provid. Dial. I. 5, 8 „(deus) semper paret, semel iussit”. De Stoicis his cf. praeter eos, qui de Stoicorum doctrina in universum egerunt, J. E. Millard in diss. de Deis et Fato apud Lucanum. Trai.

ad Rhen. 1891, de primitivo igne Heitland in edit. Haskinsii p. XIV. „Parens rerum” v. 7 ex vulgari consuetudine, non ex Stoica, dicitur.

11 Traditum est *divisit*, quod frustra Cor-tius defendit adhibito Claud. Idyll. VI. 83: „ille pater rerum qui saecula dividit astris” quod simile esset, si legeretur: fata divisit mundo. Mutatio non videbitur nimis magna, si reputemus perpetuo fere *de et di* permutari et olim scriptum esse *vinxsi* et *vincsi*, quod confusioni ansam dederit.

Fertque refertque vicis, et habet mortalia casus,
 Sit subitum, quodcumque paras, sit caeca futuri
 Mens hominum; saltem liceat sperare timenti. 15

Ergo ubi concipiunt, quantis sit cladibus orbi
 Constatura fides superum, ferale per urbem
 Iustitium: latuit plebeio tectus amictu
 Omnis honos, nullos comitata est purpura fasces.
 Tunc questus tenuere suos, magnusque per omnis 20
 Erravit sine voce dolor. Sic funere primo
 Adtonitae tacuere domus, cum corpora nondum
 Conclamata iacent, nec mater crine soluto
 Exigit ad saevos famularum bracchia planctus,
 Sed cum membra premit fugiente rigentia vita, 25

13 habent VUmAGC, casum VUmGC, habet M, casus MA, 14 que supraser. m. 2 M. quodcumque G, 15 fati O, vulgo, saltem Bentleius, liceat sp. t. l. August. enchir. ad Laur. 8. (XL. 234 Mign.); gl. cod. s. Galli 905; Isid. Or I. 23. 4, 16 constatura f. s. l. Prisc. 474 10 H, Anecd. Helv. praef. LXV, orbi VMUAG, urbi v, 17 orbem A (urbem var. l. in marg.), 18 iustitium U, plebeo G (-eio b), 19 honos VU, nullos o ex corr. M, comita T, 20 omnis, (corr. rec. m. in omnes) MAGR, tum VUMA, quaestus Ac, 21 sic — iacent (23) l. Diomedes I 464. 10, 22 corpora — iacent l. Donat. Ter. Eun. 348, patuere domus Diom., 24 bracia c s. s. M, brachia AVUG, 25 ri. antia corr. in vulg. U, premunt G,

13 Veram lectionem, quae exstat in solo Montepessulano, assecuti iam ante erant Bentleius et Curtius, qui primus recepit.

15 Bentleii egregiam emendationem recepi: *faiti* et *fati* quantum differant, apparet. Absurda est vulgata: etiamsi non sint fata (v. 12). *fati* sit ignarus homo. Forma *saltem* sa'is nota et antiqua cf. var. lect. ad I. 335. — Si mea optio esset, praeferebam in generali sententia: „liceat sperare *timentem*”.

16 Acerbe: quia fidem habent diis, damna belli sunt passuri. Verius tamen esset, si dii incitarent ad bellum. An quod fidem diis habent, despondent, eoque vincuntur? Neutrum sine artificio, prius tamen sui similem habet ratiocinationem Lucretii: quia inferis creditur, homines mortem sibi consciscunt, III. 79.

17, sqq. Quae hic et 28 sqq. narratur describunt supplicationem quam iustitio et vestis mutatione: quae quomodo cohaereant cum fuga, quae I. 488 exposita est, parum clarum est: nam hoc loco adsunt in urbe quamvis veste mutata magistratus v. 18, et supplicationem et iustitium edicit senatus, qui proinde adesse in urbe

cogitatur, et infra demum viri bella et castra petunt v. 43. Parum curavit, ut poeta, temporum consecutionem Lucanus; tamen non derogasset libertati poeticae, si fugam ex urbe factam et seriem illam prodigiorum (l. l.) cum procuratione h. l. memorata meliore ordine posuisset. SC. ultimum sec. Lucanum medio demum mense factum, cf. ad I 488. — *Ferale iustitium* omisso *fuit* contra usum Lucani, qui *est* rarius quam reliqui, perfectum verbi substantivi non solet omittere. *Per urbem*, quasi de pompa, veluti supplicatione ad omnes aras, non convenit cum iustitio; ius dicitur in foro, non ubique per urbem. Locus corruptus; „ferale (= feralia) per urbem *instituunt*” pro — *iustitium* legendum, aut aliquid deest.

19 Lictores comitantur magistratus, nunc non praetextatos (purpuratos) sed atratos.

21 „Funere primo” Bentl.: „vulnere primo”. Quid tunc *primo*? De unius hominis morte agitur. Esset ergo contorte: primo sensu vulneris. Decessus uno momento fit. exsequiae durant aliquamdiu, et in his melius certe initium a progressu actionis separatur, quam in iactura, quae infligitur uno temporis momento.

Voltusque exanimis, oculosque in morte iacentis,
 Necdum est ille dolor, sed iam metus; incubat amens,
 Miraturque malum. Cultus matrona priores
 Deposuit, maestaeque tenent delubra catervae.
 Hae lacrimis sparsere deos, hae pectora duro 30
 Adfixere solo, lacerasque in limine sacro
 Adtonitae fudere comas, votisque vocari
 Adsuetas crebris feriunt ululatibus auris.
 Nec cunctae summi templo iacuerunt Tonantis,
 Divisere deos, et nullis defuit aris 35
 Invidiam factura parens; quarum una madentis
 Scissa genas, planctu liventis atra lacertos,
 Nunc, ait, o miserae contundite pectora matres,
 Nunc laniate comas, neve hunc differte dolorem,
 Et summis servate malis; nunc flere potestas, 40

u
 26 voltus MA, in morte minaces ORT, 27 ocbat c, 30 pectore (corr. m. 2 in vulg.) MA (in hoc corr. a 1^a m.), haec s, lacrimas T, 31 affixere VG, affixere UE, adfixere MATR (1 m. adfexere), limite g, lumine T. 33 assuetas UG, 35 div. deos l. Marius Plotius VI. 460. 12 K, et — parens (36) l. Lact. ad Stat. Theb. III. 197, 36 madentis VUMB, madentes m, invidie c, 37 livente satra (e ex corr.) M, 39 differte, if ex corr. M, 40 summi (s. add. m 2) M.

26 *Iacentes* Grotius (quod cum in MSS. esse dicit, errat), *natantes* Bentl., *micantes* Oudend. et *micaces*, cui non opponi potest quod *micax* nusquam invenitur; et palaeographice nihil rectius; *minaces* et *micaces* facillime permutantur, analogia proba est; sed *micare* = „cum splendore moveri” vix aptum de moriente et ex meo sensu *micax* melius diceretur de oculis voluptariis quam mortui. *Cadentes* quoque propositum, posset et *gravatos*, sed nihil cum probabilitate. *Iacentes* solum palaeographice explicat illud *-aces*, praesertim si m e corrupta lectione *mortem* exstitisse putes; *INACES*, quod restat, et *IACENS* (ex *iacentes* natum in fine versus) differunt tantum ordine litterarum. Redii igitur ad lectionem Grotii. „Vultus moriens iacet” Ov. Metam. X. 194. „Tardaue deus gravitate iacentes vix oculos tollens”, id. ib. XI. 618, cf. etiam ib. IV. 135. *Micantes* Hos. coll. Ennii fr. 329 Baehr., quod rem non conficit.

27 „Necdum dolor sed iam metus”. Iam mortuus est vir, sed non vult credere matrona quod scit; non sperat et sentit quid sibi immincat. Proprietatem dicti non assecutus est Valerius Flaccus qui haec imitatur I. 327. Metum et dolorem opponit vulgari sensu Seneca Thyest. 967 et Troad.

618 et auctor epistolae Sapphus ad Phaonem 102 ad quem versum recte S. G. de Vries. Non minus bene: *miratur* i.e. stupet inexpectatum. Cf. *stupere* et *mirari* iuxta posita apud Hor. Carm. III. 25, V. 9 et 14, ubi de insolito et novo, et in tpp. ad Hor. Epist. I. 6. 1. Animi fluctuatio egregie descripta. Schraderus tamen: *rimatur*. Heinsius in proximis: „cultu matrona priore deposito”, sed *matrona* collective ad matronas Romanas luctum agentes pertinet ut *que* post *maestae* ostendit.

31 *Adfixere* ex U recepi, hoc cum summo affectu et motu, qui describitur, melius convenit quam *adfixere* defensum a Gron. Obs. IV. 8 p. 598 et Heitlando Class. J. 1895 p. 192, sed cf. Florus IV. 12.

32 *Ante Iovem* (pro: *adtonitae*) Bentleius, potissimum quod v. 34 (*nec cunctae* —) apparet de templo Iovis sermonem fuisse. Mutatio non exigua nec prorsus necessaria; ad Iovis Capitolini templum confugitur ante omnia. — *Votisque vocari*; nota sunt quae Lobeckius multis annis ante de hac figura etymologica in Paralipomenis disputavit.

40 Erraverunt Bentleius „*neu* summis” et Heinsius „*aut* summis” requirentes; ne-

Dum pendet fortuna ducum, cum vicerit alter,
Gaudendum est. His se stimulis dolor ipse lacessit.

Nec non bella viri diversaque castra petentes
Effundunt iustas in numina saeva querellas:
„O miserae sortis, quod non, in Punica nati 45
Tempora, Cannarum fuimus Trebiaeque iuventus.
Non pacem petimus, superi, date gentibus iras,
Nunc urbes excite feras; coniuret in arma
Mundus; Achaemeniis decurrant Medica Susis
Agmina; Massageten Scythicus non adliget Ister; 50
Fundat ab extremo flavos Aquilone Suevos
Albis et indomitum Rheni caput, omnibus hostis
Reddite nos populis, — civile avertite bellum.
Hinc Dacus, premat inde Getes; occurrat Hiberis
Alter, ad Eoas hic vertat signa pharetras; 55
Nulla vacet tibi, Roma, manus; vel perdere nomen
Si placet Hesperium, superi, conlapsus in ignem

43 *ec non*, *n ex corr.* add. M. 44 *guerrellas A*, 45 *sortes corr.* in vulg. M, 46 *can-*
narum — iuv. l. Serv. A. VII. 711, *trevieque MgR*, 47 *superi s. s. m.* 2 M, 48 *nunc —*
feras date — arma (47) l. Prisc. 476. 23 H, *armis AT*, 49 *decurrat M* (*n s. s.*), *media m*,
achaemeneis (sic) — *susis l. Acro ad Hor. Carm. II. 12. 21, I. 27. 5*, 50 *hyster VA*, *adli-*
get VU, *massagetes T*, 51 l. Isidorus IX. 2, 98, *fundit Is.*, 54 *hiberis* (*is ex corr.*) M,
hiberus duolibri ap. Serv. vid. infr., *occ. hib. l. Consentius V. 341. 17 K* (dub.), *occ. hib. alter*
l. Servius ad Aen. VII. 605, versum l. Isidorus IX. 2. 89, gl. s. Galli, p. 403, 55 *faretras*
U, *signa s. s. m* 2 M, 56 *romanus vel T*, 57 *conlapsus in ignes VUM* (*in quo conla-*
sus, p s. s. 2 m.) *conlatus c*, *haesperium MA*, *experium T*, *ignes AG*.

gatio apud Lucanum continuatur per *et*
(-que) ubi vulgo *nec*. Priscianus XVIII. p.
241. 15 H hanc in partem laudat IV. 750,
sq. et 785. Cf. I. 508, infra 235, 358, 373,
VIII. 623, V. 542, VII. 494, 433, IX. 129. 450.
Quaedam affert Heitland ap. Haskins p.
CVIII (negative carried on from one clause
to another).

45 „O miseri sortis” Bentl. mutatio ele-
gans sed non necessaria.

49 *Decurrere* verbum militare, Tac. Ann.
II. 55, al. V. 50 *adligare* Lucanus saepius
pro: „colligare”, „vincere”, „cohibere” sine
dativo ut IV. 290: „artus torpor adligat”,
I. 246, IX. 488. *Decurrit* Acro ad Hor. I. 27. 5.

51 De Suevis cf. Riese RM 1889 (XLIV
Band, p. 338). Quomodo fieri potuerit ut
Suevi tam ab ostio Rheni quam Albis
proficiscerentur, apparet e Tacito, Germ. 33:
„maiores (Suebi) Germaniae partem ob-
tinent, propriis adhuc nationibus nomi-
nibusque discreti (i. e. praeterea in nationes
et nomina peculiaria discreti), quanquam

in commune Suebi vocentur”. Similia Strabo
VII p. 230. *Caput* (52) est ostium; notum
est Furii Bibaculi „Rheni luteum caput”
ex Horatio Sat. I. 10. 37. Caes. B. G. IV. 10:
„(Rhenus) multis capitibus in Oceanum
inluit”. Infra III. 202, Verg. Georg. IV. 319.

53 Particula adversativa omissa cf. IV.
776, X. 41, 105, III. 474, 639.

54 Speciose Bentleius: „hic Dacos pre-
mat, ille Getas” non tenuit tamen, in pro-
ximis: „occurrat Hiberis alter” sq. *alter*
(id quod iam glossae dicunt) esse Caesa-
rem, hic Pompeium, quo causa mutandi
concidit. V. 54–60 ampliatur sententia
superiorum, in quibus post concessionem
(„hinc Dacus — aether”) reliqua („saeva
parens — feri”) apodosis loco sunt. Recte
Haskins ad „saeva parens” pro quo Bent-
leius „summe parens” proponit, quod *pa-*
rens sine definitione quadam de Iove non
dicatur, provocat ad Hor. Carm. I. 12. 13
„parentis laudibus”.

57 *Collisus* pro *conlapsus* Bentl., quam

Plurimus ad terram per fulmina decidat aether, —
 Saeve parens, utrasque simul partesque ducesque,
 Dum nondum meruere, feri. Tantone novorum 60
 Proventu scelerum quaerunt, uter imperet orbi?
 Vix tanti fuerat, civilia bella movere,
 Ut neuter. Talis pietas peritura querellas
 Egerit. At miseros angit sua cura parentes,
 Oderuntque gravis vivacia fata senectae, 65
 Servatosque iterum bellis civilibus annos.

Atque aliquis, magno quaerens exempla timori,
 „Non alios, inquit, motus tunc fata parabant,
 Cum post Teutonicos victor Libycosque triumphos
 Exul limosa Marius caput abdidit ulva 70
 [Stagna avidi texere soli laxaeque paludes]
 Depositum, Fortuna, tuum: mox vincula ferri

58 decedat (corr. 2 m) M, decidit (s. s. a) A, 59 sive V, saeve v, 60 tantone — provec-
 tum l. fragm. Bob. VII. 543. 19 K, 61 orbi VUM (in ras.) AGRTL, supra proventu
 glossa: 1. expleto m, 62 fuerit U, moveri Vum, movere UmR, vix tanti fragm. Bob.
 63 talis ART, quaerellas MA, 64 egerat U, a miseros, at ex corr. M, 65 gravis, i
 ex corr. M, 68 tum U, cū supra tunc scr. G, 69 lybicos VUMG, victos M, libicos A,
 70 exsul mB, 71 stagna vidi (a supra vidi 2 m) U, avidi MBA, humidi V, laxere A
 (marg.; laxae), 72 dep. fort. l. fragm. Bob. VII. 543. 25 K.

coniecturam necessario sequitur altera
 v. 58 *aer*, sed *aer* non *decidit*, sed *aether*,
 „sublime illud candens”, quem tanquam
 corpus solidum sibi fingeant. Cf. Horatia-
 num „si fractus illabatur orbis”.

59 „Utrosque” Bentl.

62 Ut neuter, nec Caesar, nec Pompeius,
 imperaret, fortasse operae pretium erat
 bellum civile geri; si alteruter tamen im-
 peret, nequiquam bellum gerimus. Cete-
 rum pronuntiaverunt, ut notum est, *ne*
uter (ne utiquam), quod ad euphoniā
 huius versus non neglegendum.

67 Atque aliquis Homericum ὄδε δέ τι;
 εἴπεσθε. *Exempla*, excusationem. Manifesto
 captavit poeta occasionem omnium civi-
 lium bellorum enarrandi, adeo historicus
 est (Quintilianus). Ad hunc locum respi-
 cit Schol. Iuvenalis X. 277.

71 STAGNAAUDI et STAGNAUDI vix diffe-
 runt, sed probabilius est incuria litteram (A)
 omissam, quam additam esse; avidus =
 limosus, tenax; *udi* Grotius, sed vel sic
 versus mihi suspectus, nam „soli humidi”
 plane superflua ad *stagna*, et tautologa

sunt h. l. palus et stagnum; quid *laxae*
 paludes sint, nemo dixit; versus obscurat
 claram imaginem superioris, et turbat
 egregiam cohaerentiam versuum 70 et 72.
 Videtur esse interpretamentum superioris.
 Optime 72 cohaeret cum 70; caput est
 depositum fortunae, ut habeat, in quo
 vim suam ostendat. Pro *laxae* Oudend.
crassae, Withof *spissae*; Schraderus cogi-
 tavit: *cannaeque palustres*.

72 „Mox vincula — scelerum” (75) spuria
 putat Guyet, Bentleyus *nempe*, Cornelissen
saeva pro *saepe*. Intellego: omnino saepe
 mors eum refugit, ac tum quoque frustra
 hosti, Cimbri, concessa est potestas. Tota
 haec narratio paulo est confusior; „*felix*
moriturus” dicitur qui paulo ante optimum
 quemque trucidaverat insontem et qui
scelera erat commissurus, quorum nunc
 (*ante*) poenas dabat: contorta sententia-
 Vocabulum illud generale *hosti* v. 76 male
 pro Cimbri. Nimis confidit Lucanus in re
 vulgo nota peritia lectorum. Denique dura
 est ibi omissio verbi substantivi; in alio
 poeta divinarem „frustra est” sed Lucanus
 saepius ita peccat; sufficiat nunc Heitland
 CVIII. a.

Exedere senem, longusque in carcere paedor.
 Consul et eversa felix moriturus in urbe,
 Poenas ante dabat scelerum. Mors ipsa refugit 75
 Saepe virum; frustra que hosti concessa potestas
 Sanguinis invisi; primo qui caedis in ictu
 Deriguit, ferrumque manu torpente remisit.
 Viderat immensam tenebroso in carcere lucem,
 [Terribilisque deas scelerum, Mariumque futurum,] 80
 Audieratque pavens: „Fas haec contingere non est
 Colla tibi: debet multas hic legibus aevi,
 Ante suam, mortes: vanum deponere furorem.
 Si libet ulcisci deletae funera gentis,
 Hunc Cimbris servato senem.” Non ille favore 85
 Numinis, ingenti superum protectus ab ira,
 Vir ferus, et Romam cupienti perdere fato

73 longus — paedor l. Luctatius Placidus, gloss. p. 76. 3 Deuerling; et Lact. ad Stat. Theb. II. 677: excedunt M, fetor Lact.. 76 concessa est u, 78 der. s. s. i U, deriguit e in ras. M, 79 vid. inm. ten. l. [Prob.] IV. 261. 20 K, immensam lucem VU Prob. A, immensum lumen u, 80 deos (os in ras.) MVUAG vulgo. 82 leg. aevi l. fragm. Bob. VII, 543. 26 K, multas ex -os corr. M, dabet a (marg.), 83 mortem Ur, mortes u cum *rell.*, deponere.... fur., lac. 4 *litt.* M, cimbrī — servate O, vulg., 85 non ille — ab ira (86) l. Servius ad Aen. II. 257 87 vir ferus — sufficiens (88) l. D. apud Serv. l. l., ferro corr. in fato G.

77 *Prono* Schrad. et satis infeliciter „primo — in *actu*” Bentl. Exspectari poterant plures ictus ante quam vir tam fortis concideret.

78 *deriguit*, a Cortio receptum pro *diriguit*, vides a codd. confirmatum; verbum *dirigesco* nusquam probandum, librarii ut *directus* pro *derectus* (confirmatur var. lectionis frequenti *decretus*), sic *diriguit* pro *deriguit* dedere.

79 „Lucem” quae tenebroso in carcere ex oculis Marii elucebat. Appianus, Civ. I. 61, Plutarchus, Mar. 39. In non sine causa omittit Cortius; elisio longae ante monosyllabum Lucano non frequens.

80 Insuper videtur Guyeto; Bentleius: „terribilesque *deum facies* Mariumque futurum”. *Deas* Oudend. Nego latinum esse „Marium futurum” pro: qualis futurus erat, ut Marius futurus praesenti opponatur; „futura Marius” est is qui nondum existit (ut futura saecula etc.) aut qui aliquando Marius evadet, ὁ *Μάριος; ἔσόμενος*; sed fac ita dici posse, cur futurus ille Marius praesenti opponitur? an terribilis nondum tum Marius erat? is qui Iugurtham subegerat, et Cimbrōs et Teutones, huius Cimbrī populares, ad Aquas Sextias con-

ciderat? Quodsi *futurum* est praedicatum, habemus hanc sententiam: „deas scelerum et Marium futurum (-ros) terribiles”. At id non *viderat*. — „Viderat lucem ex oculis et deas, terribiles futuras”, posset sic intellegi ut *futurum (futurae)* attributive esset capiendum, sed quid tum verbis „Mariumque” fiet, num ex improvise Marium viderat? Aut hic versus abiciendus est (in quo solo, quantum scio, dei deaeve in carcere Marii apparuisse dicuntur), aut maius aliquid audendum. Conieci Mnem. XIX. 33: „*ultricesque* deas scelerum *Mariique futuras*”, viderat deas futuras *ultrices* scelerum Mariique. Sed certa tam magna mutatio numquam potest dici. Cortius: „Mariumque furorem”.

85 Cimbrī: incredibilis apostrophe postquam unum Cimbrum in carcere compellavit. Vir doctus apud Burmannum: „Cimber, servato”, puto „Cimbris (sc. ultorem) servato”. Una s ommissa corruptionis causa.

86 Sed ommissum ante *ingenti* minus durum videbitur, si voce subsistas post *numinis* et „ingenti” cum emphasi efferas. Tamen Bentl.: „ingenti, *verum* prot. ab ira” (praestaret ingenti superum *sed* t. a. i.), Grotius (non in ult. ed.): *at*.

Sufficiens. Idem pelago delatus iniquo
 Hostilem in terram vacuisque mapalibus actus
 Nuda triumphati iacuit per regna Iugurthae, 90
 Et Poenos pressit cineres. Solatia fati
 Carthago Mariusque tulit, pariterque iacentes
 Ignovere deis. Libycas ibi conligit iras.
 Ut primum fortuna reedit, servilia solvit
 Agmina: conflato saevas ergastula ferro 95
 Exerueret manus. Nulli gestanda dabantur
 Signa ducis, nisi qui scelerum iam fecerat usum,
 Adtuleratque in castra nefas. Pro tristia fata!
 Quis fuit ille dies, Marius quo moenia victor
 Corripuit! quantoque gradu mors saeva cucurrit! 100
 Nobilitas cum plebe perit; lateque vagatus
 Ensis et a nullo revocatum est pectore ferrum.
 Stat cruor in templis, multaque rubentia caede

88 et idem T, 89 vacuus T, 90 iugurte A, 91 praessit M ut semper (*sed sic etiam* urbae 74 *et alia ut in Gallicis codd.*), solacia MAG, 92 iacentis corr. in — tes MA, parteque T, 93 de his M, 95 saeva U, 97 duci M, ducis m, usus A (usum a), 98 attulerat VUT, adtulerat M, pro — dies (99) l. Prisc. 365. 96 H. et II. 344, pro fata, quis ille. Quis fuit, O, vulgo, pro tristia fata [quis ille] Prisc. altero loco, 101 vagatus UC (suprascr. est) MARG, vagatur V. vulgo, 102 [est] UM, 103 stat — templis l. Acro Hor. C. I. 35, 36,

89 Cortius et Martini Laguna: „Iunge: actus per r. Iugurthae iac. vac. map.” Haec oratio non incedit sed saltat; vocabula quasi per quincuncem disposita. Non minus artificiosa constructio, quam proponit Haskins, qui *mapalibus* dativum putat iungendum cum *actus*, ut „compellere gregi” et simm. Sed *actis* significat agros, iugera et intellegendum de Iunoniae relictae agro colonico; scriptores gromatici usurpant vocabulum de certa agri colonici mensura, Lucanus, ut poeta, potuit de spatiis agri colonici vacuis usurpare. Ablativus qualitatis attributive positus cf. ad IX. 655. Ceterum cf. Vell. Pat. II. 19. 4: „inopemque vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit, cum Marius aspiciens Carthaginem, illa intuens Marium, alter alteri possent esse solatio”, quem Lucanus h. l. imitatur. V. 90 sine dubio minus durum est *latuit* quam *iacuit* (conf. VII. 816 in A) sed cf. „pariterque iacentes”, v. 92; *nuda regna Iugurthae* = nudum solum regni (olim) Iugurthini; praegnanti constructione *iacuit per* significat: errans ab uno in alterum locum in nuda terra decubuit. Elegantius Bentleius: „*nota* tri-

umphati *calcavit* regna Iugurthae”, num magis Annaeanum, hoc quaeritur. Schrader: „*ante triumphati*”. De vocabulo *nudus* cf. ad VI. 550. Paene ridiculus potest esse Lucanus et tamen Lucanus. — „*iacentem supra crepidinem*” Seneca rhetor Contr. I. 1. 3; Manilius IV. 47: „Marius adiacuit Libycis compar iactura ruinis eque crepidinibus cepit Carthaginis orbem.”

93 *Sibi* Burm. nulli bono, *colligit alas* = copias Bentl.; colligere, ut contrahere (e. g. morbum) dicitur, sic „malum sanguinem” Cicero; Hannibalis et Iugurthae animum induit. *Rabidas iras* Schrader.

95 Conflato ferro tantum solvi poterant catenae, quibus collum pedesque constricti, ut rem fingit Lucanus. Ergastula pro gladiatoribus.

98 Deleto „quis ille”. cum Prisciano dedi *tristia fata*. Vulgata ab usu Lucani abhorret et probabile est lacunam, quae omisso vocabulo *tristia* exstiterat repetitione expletam esse, cf. V. 57.

101 *Vagatus* a Bentleio quoque probatur. Gravis imago mortis properantis v. 100.

Lubrica saxa madent. Nulli sua profuit aetas:
 Non senis extremum piguit vergentibus annis 105
 Praecipitasse diem, nec primo in limine vitae
 Infantis miseri nascentia rumpere fata.
 Crimine quo parvi caedem potuere mereri?
 Sed satis est iam posse mori. Trahit ipse furoris
 Inpetus, et visum lenti quaesisse nocentem. 110
 In numerum pars magna perit, rapuitque cruentus
 Victor ab ignota voltus cervice recisos,
 Dum vacua pudet ire manu. Spes una salutis
 Oscula pollutae fixisse trementia dextrae.
 Mille licet gladii mortis nova signa sequantur, 115
 Degener o populus, vix saecula longa decorum
 Sic meruisse viris, nedum breve dedecus aevi,
 Et vitam, dum Sylla redit. Cui funera volgi
 Flere vacet? Cui te sparsum per viscera, Baebi,
 Innumeras inter carpentis membra coronae 120

105 non (iam) — diem (106) l. Acro Hor. epod. 3. 2, \bar{n} senis *aliquot codd. Acr.*, 106 praecipisse VATg, praecipitare M, praecipitasse M corr. gRU, non primo A (nec a), 108 crimine — posse (109) l. Lact. ad Stat. Theb. II. 305, V. 151, caedes Lact., 109 furoris, is in ras. U, 110 impetus, s in ras. M, lente URT, lentum v, lenti uVMAG, est quaesisse V, 112 voltus, s. s. u M, recesos, in vulg. mut. M, 113 ira M, 114 pullutae A, 115 licet, c e corr. M, 116 degener o pop. l. [Prob.]IV. 16. 1 K, Phocas V. 429. 23 K, totum verum l. Prisc. Part. II. 487 et II. 512. 1 K, degener — viris (117) Prisc. 305. 20 H et II. 208 H; o populus, o ex corr. M, 118 volgi, u suprascr. M, 119 vacet mutatum in: vacat G, vix pro: cui O vulgo, 120 intercarpentis ($\acute{\upsilon}\varphi$ $\acute{\epsilon}\nu$) c.

106 *Praecipisse* Bentl. et Heinsius Val. Fl. IV. 751, nec dubium est quin recte dicatur, sed conferendus versus VII. 353. Senectus iam in declivi est, impellit quis iam humi vergentem.

109 *Furorem* Bentleius i. e. furentem, iniuria offensus defectu obiecti, indicium Vossiani 2 (U) nimis exile secutus. Non necessaria coniectura Heinsii (teste M. Laguna) *lictor* v. 112. Ib. *resectos* Cortius, quod commemoro propter *recesos* in M, quod ex *resectos* potuit existere; fortuitum tamen puto.

111 „In numerum” explicat Peerlkamp ad Verg. Aen. p. 195, b ex opposito „in nomen perire”; sed advocandus locus Horatii Epist. I. 2. 27 „nos numerus sumus”, Graeci $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{o}\varsigma$; dicitur sic „unus de multis”, „vir nihili”, $\omicron\delta\delta\acute{\epsilon}\nu$. „In numerum” est sic ut numerentur eorum cadavera (non singuli laudentur).

115 „Mortis nova signa, si vultum aver-

tisset Marius, si non resalutasset, si manum ad osculandum prensatam retraxisset. Haec $\acute{\sigma}\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\lambda\alpha$, ut ait Plutarchus (Mar. 43), *signa* erant satellitibus statim quemvis occidendi”. Bentleius.

119 Cum Heinsio dedi id, quod ipse divinaveram: *cui* pro *vix*. Inepta est vulgaris interpretatio: „vix flere vacat te, te Baebi discerptum esse”. Ergo *vacat* tamen hunc flere? Putidum hoc est; accedit quod prima specie dubius haeres, quo *vix* sit referendum. *Per viscera* lubenter Bentleius in „Sparsumque perit per *frusta*” mutaret, sed iure in Lucano *viscera* (cor et intestina) tulit. Heinsius ad Claud. in Rufinum II. 416 *disperiisse* proponit collato Lucretio V. 1421: „et tamen inter eos distractam sanguine multo (non: *distractum*, ut Heinsius laudat, sermo est de pelle) discerpisse”. Utique *discerpisse* neque aliud verbum activum transitivum fert constructio, nam quod Weisius *intercarpere* verbum dedit, nullum est. Cum *disperiisse*

Disperisse manus, aut te, praesage malorum
 Antoni, cuius laceris pendentia canis
 Ora ferens miles festae rorantia mensae
 Inposuit. Truncos laceravit Fimbria Crassos.
 Saeva tribunicio maduerunt robora tabo. 125
 Te quoque neglectu violatae, Scaevola, Vestae
 Ante ipsum penetrare deae semperque calentis
 Mactavere focus; paulum sed fessa senectus
 Sanguinis effudit iugulo, flammisque pepercit.
 Septimus haec sequitur, repetitis fascibus, annus: 130

121 *discerpisse*, rpi in ras. m 2 M, *deserpisse* T, *discessisse* A, *discerpsisse* VUGa, vulgo, 122 *laceras* in vulg. corr. M, *pendentia*, *end* in ras. M, 123 *faeste* (prima et ultima littera in ras. M, 125 *tribunitio* VUAG, *tribunicio* M, *robura* A, 126 *veste* ME (corr. in *dextrae*) A, *dextre c a* (marg.), *dextrae*, *rell. et vulgo*, 127 *calentis* (in — tes corr.) MG, 128 *parvum* (sic) — *pepercit* (129) l. Prisc. 509. 16 H, *parvom* M₁, *parvum* O vulgo, *set* M₁, 130 *exsequitur* (corr. m. 2 in haec sequitur) MR *exequitur* g, *annis* u *suprascr.* A.

cum Lucani genere scribendi multo magis conveniat quam languidius verbum *discessisse* et palaeographiae non repugnet, prius recepi. Manifesto est „distractum perisse”. *Perire* de cadavere, quod evanescit, Iuven. 2. 60. Ex *disperisse* transpositione factum *discerpisse*, sic MT, et *discerpsisse*, item ex coniectura litteris quibusdam omissis *discessisse*, in A et fort. primitus in M. Ceterum M. Baebius hic, quem diversum putant ab eo, de quo Florus II, 9 (III. 21 Duk.) et Appianus Civ. I. 72, si credimus Floro II. 9 (III. 21, 26 Duk.), sub Sulla esset *discerptus*. Utrum Lucanus erraverit, Mario imputans, quae Sullani deliquerint, ut Grotio videtur, an Florus, duos simili fato memorans, dubium est, propterea quod Appianus unius tantum fatum idque sub Mario refert.

121 „Praesage malorum” illustrent sola scholia (Bern. et Voss.) non historici.

124, 125. Quae mira habent scholia Bernensia („lacerando truncos fecit” et „robur tigillum adfixum saxo Tarpeio”) censenda sunt excogitata ut Lucani relatio cum historica conveniret. De (P. Licinio) Crasso Divite et filio Flor. II. 9 (III. 21.26 Duk.) Liv. Per. LXXX, de Sexto Lucilio (Licinio, Lucino) qui fuerat tribunus locos collegit Usenerus ad scholia, quae omnino sunt conferenda.

126 Vulgata, „neglectum violatae dextrae” hanc admittet interpretationem: neglectum a dextra Marii”, ut *dextrae* datus sit, modo scribatur *violentae* cum Grotio. Scaevola igitur a Mario non res-

lutatus diceretur, porrexit manum Scaevola, non contra Marius, itaque huius satellites Scaevolam mactaverunt, cf. Plut. Mar. 43, Flor. II. 9. 10 (III. 21, 16 Duk.) Dio Cass. XXXVI. 102. 10. Sed pontificem maximum priorem manum porrexisse Lucanus non potuit credere, ne iam dicam de molesta constructione. „*Neglectu* (= per neglectum) *dextrae*” manifesto ad caedis auctores negligentes (non curantes) referendum esset, contra sententiam. Gronovius Diatr. Stat. II. 6 p. 99 Hand. *neglectum* per *heu neglectum* et de Scaevolae prisci dextra interpretatur, in quo *violatae* tamen incommodum est. Restant igitur libri MAE, sane optimi auctores, offerentes *veste* i. e. *Vestae* = nihil curantes Vestae templum, in quo erat Mucius; ita Bentleius quoque, iniuria tamen *neglectum* retinens. Ablativus contra ferri potest: per neglectum Vestae, quam violabant: cf. e. g. „urbis tumultu” Tib. II. 3. Errat autem Lucanus haec ad Marium patrem referens; sub filio acciderunt. Liv. Epit. 81 et 86. Hosius iungit: „neglectum, violatae Scaevola dextrae”, languide et obscure. Nec Heitland Class. J. 1895. 155 satisfacit.

128 „Paulum — sanguinis” pro inusitato „parvum — sanguinis” Heinsius et sic malo credere Lucanum dixisse, quam quod eius aetate inauditum fuit; nemo exemplum sufficiens attulit, cf. Heitland CIII.

130 „Hinc sequitur” Bentleius, sed *haec* (*hec*) et *ec* tam facile permutantur, ut *ecferre* et *haec ferre*, *sim*, ut probabilius sit vulgatum *haec sequitur* (*hec sequitur*, *ecsequitur*). *Ecsequi* non est aptum. —

Ille fuit vitae Mario modus, omnia passo,
 Quae peior fortuna potest, atque omnibus uso,
 Quae melior, mensoque, hominis quid fata patrent.

Iam, quot apud Sacri cecidere cadavera portum,
 Aut Collina tulit stratas quot porta catervas, 135
 Tunc cum paene caput mundi rerumque potestas
 Mutavit translata locum, Romanaque Samnis
 Ultra Caudinas speravit volnera Furcas!
 Sylla quoque immensis accessit cladibus ultor:
 Ille quod exiguum restabat sanguinis Urbi 140
 Hausit; dumque nimis iam putria membra recidit,
 Excessit medicina modum, nimiumque secuta est,
 Qua morbi duxere, manum. Periere nocentes, —
 Sed cum iam soli possent superesse nocentes.

133 paterent vM (sed *t* in ras.) AGRF, vulgo hominis O, quot fata g (1* m.), 134 qd in marg. utroque loco A, 136 poene V, 137 maioraque g (3. m.), Rom. — furcas (138) l. Prisc. 249. 5 H, 138 l. Acro Hor. Sat. I. 5. 51, volnera, corr. *o* in *u* M, 139 immensis UR, 141 putria in putrida m. 2 corr. U, putria VMRGA, 142—144 l. August. Civ. D. III. 27, 142 medica (corr. m. 2), 143 manum Aug., manus O et vulgo, 144 iam a m. 2 add. U.

Florus II. 9 (III. 21. 17 Duk.) has caedes a Mario septimum cons. inter Kalendas et Idus Ian., quibus mortuus est, perpetratas dicit, melius Lucanus, si excipis Scaevolam v. 126—129.

133 Grotius: „hominis quid fata paterent” i. e. in quantum f. p., fatorum „distantiam a maxima felicitate ad maximam miseriam.” Non melius Bentleius: „hominis quod fata paterent”. Id esset, opinor, hominis id, per quod fata patent, extantia et proposita ei sunt, omnia fata quibus expositus homo est. Satis obscure. Praestaret qua. Alii homini — pararent. Patere non aptum verbum est, quod fere in bonam partem dicitur. Coniunxi duas lectiones paterent et pararent, exstiterunt ex patarent. Verbum est Sallustianum, Livio quoque Claudiano et Tacito usurpatum (caedem, bellum), et librariis facile ignotum. Expertus erat Marius quid fata hominis molirentur, designarent. Paulo ante peior fortuna et melior pro hominibus inferioris et melioris fortunae; potest sc. pati, ad quae melior int. accipere (ex pati). Praetulisse parat pro potest.

134 „Iacuerit cadavera” Bentleius. Quidni cecidere? Germani et nos: er zijn — dooden gevallen.

133 Spiravit, Heinsius. Nihil opus: spi-

rant homines vindictam, odium, amorem, alias affectiones aut bellum, discordiam. simm. *Vulnera* spirare ferremus traditum, sed non est usitatum. Samnites (nam *Samnis* collectivum) sperabant se vulnera maiora quam ad Furculas Caudinas inflixuros.

439 Sylla per y omnes perpetuo libri. Cf. Zangemeister Praef. ad Orosium p. XIV.

141 „Dumque ensis” Bentleius. Proximo „secutae — manus” pro „secuta est”, quo non opus, cf. in fine versuum VI. 124 „paranda est”, X. 267 „cupido est”, VII. 129 „in ore est” V. 257 „timori est”, 260 „inultum est”, et omnino pluralis hoc loco non aptus; artificis peritia per singularem manus solet indicari, quare Augustini lectionem manum recepi. Medicina (persona) ninis (nimium adverbium est) secuta est vestigium morbi; dum ulcerosa loca sequitur, vitam exsecuit.

144 Contra Augustinum hunc versum proscibit Burmannus; est i. q. „cum non amplius probi essent, cum omnes probi essent occisi”. Sed facile est videre sententiam non recte expressam esse: voluit: cum iam soli possent occumbere; periere nocentes, sed nihil eo meruerunt carnifices, deficiebant probi. Explicat: perierunt! sed eo tempore quo soli supererant; alii non potuerant superstites esse. Tersi

Tum data libertas odiis, resolutaque legum 145
 Frenis ira ruit. Non uni cuncta dabantur,
 Sed fecit sibi quisque nefas: semel omnia victor
 Iusserat. Infandum domini per viscera ferrum
 Exegit famulus; nati maduere paterno
 Sanguine; certatum est, cui cervix caesa parentis 150
 Cederet; in fratrum ceciderunt praemia fratres.
 Busta repleta fuga, permixtaque viva sepultis
 Corpora, nec populum latebrae cepere ferarum.
 Hic laqueo fauces elisaque guttura fregit,
 Hic se praecipiti iaculatus pondere, dura 155
 Dissiluit percussus humo, mortesque cruento
 Victori rapuere suas; hic robora busti
 Extruit ipse sui, necdum omni sanguine fuso
 Desilit in flammis, et dum licet, occupat ignis.
 Colla ducum pilo trepidam gestata per Urbem, 160
 Et medio congesta foro. Cognoscitur illic,
 Quicquid ubique latet. Scelerum non Thracia tantum
 Vidit Bistonii stabulis pendere tyranni,
 Postibus Antaei Libye; nec Graecia maerens
 Tam laceros artus Pisaea flevit in aula. 165

146 bantur, da s. scr. m. 2 M, cuncta dab. uni (hoc ord.) T, 147 semel — (148) iusserit. l. Probus IV. 247. K, 148 iusserit Probus, 149 maduere, ultima e in ras. 4 litterarum M, 150 cui — cederet (151) l. Isidorus XIV. 1. 4, 151 in — fratres l. Isidorus XIV. 4, fratrem Is., praemia fratris Is., caederet UVAG ut semper, 152 sepulcris F, 153 coepere UM, caepere A, lateb. rae M l litt. deleta, 155 duro, corr. dure, inde: dura M, 156 desiluit, (desi in ras) MAT mortisq. A mortem a, 158 extruit UM, sibi u, omne, in: omni corr. m. 2 M, 159 flammis, corr. flammis A, 162 quicquid VUMG latet VUM et ex corr. G, iacet AG, tracia (h s. s.) MR, trachia A, 163 bistonii VG, bistonii m (3 m.) R tyranni RG, 164 anthei VU, libie R, libyae MGA, merens, m in ras 3 litt M, 165 tot MGV, tam VURAT iam c. pysea A.

oratio requirebat *cum potuissent* aut *cum supererant*.

146 „non unus imperabat, sed sine duce et imperio, per se quisque, occidebat. *Dabantur*: non ad unum singula deferebantur.

155 Cf. Claud. XVII. 319: „vel qui more avium sese iaculantur in auras”. Ovid. *Metam.* VI. 259 „seque eiaculatus in altum”, Duker ad *Florum* I. 13.

159 „Occupat ignis” praeripit aliis.

162 *Latet* praefendum prae *iacet*, non tantum propter auctoritatem sed etiam propter repugnantiam: „cognoscitur *illic* quidquid *ubique* iacet”, debebat certe *latuit*. Sed quidquid in loco quamvis abdito latet

in illustri foro omnium oculis *patet*. Primus Heinsius recte distinxit post *latet*, *scelerum* iungens cum *tantum*, quod absolute non recte dicitur. Praeterea Bentleius sine causa *capitum* pro *scelerum*. *Vidit* scelera nemini offensionem esse potest. Provocat Bentleius ad capita in foro exposita a Sulla.

165 Praeconcepta opinio quantum subinde vel summis viris noceat, documento est Bentleius, qui „certissimum mendii indicium” esse dicit quod vocabulum aliquod brevi post intervallo (h. l. II versusum cf. 177) recurrit; nihil frequentius esse apud Lucanum multi hodie docuerunt, veluti Heitland et Trampe; Schraderi acumen

Quae iam tabe fluunt, confusaque tempore multo
 Amisere notas, miserorum dextra parentum
 Colligit, et pavido subducit cognita furto.
 Meque ipsum memini, caesi deformia fratris
 Ora rogo cupidum vetitisque inponere flammis, 170
 Omnia Syllanae lustrasse cadavera pacis,
 Perque omnis truncos, cum quo cervice recisum
 Conveniat quaesisse caput. Quid sanguine manes
 Placatos Catuli referam? cum victima tristis
 Inferias Marius forsans nolentibus umbris 175
 Pendit, inexpleto non fanda piacula busto;
 Cum laceros artus, aequataque volnera membris
 Vidimus, et toto quamvis in corpore caeso

166 cum — fluunt l. Cleonius V. 45. 27 K, cum iam O vulgo, tempora R, cum pro quo O, vulgo, 170 inponere U, 171 lustrasse, supr. scr. s M, 172 omnis UM (in hoc corr. in: omnes) AG, qua O et vulgo, 173 manes a ex corr. M, 174 tristis O, 175 umbras (2 m. corr. umbris) M.

semper in hoc equo equitat et labitur. Hoc loco Bentleius „tot procerum vultus”. Infelicus etiam Heinsius, si fides Burmanno, coniciens: „tantum artus laceri”; vix credo. Tot olim defendi coll. Soph. El. 724, et similibus locis, qui aequae pro „tam” faciunt; non tam numerus delectorum aurigarum in stadio, quam horrenda subinde mors erat memorabilis.

166 Librorum lectio cum offendit eo quod obiectum desideratur verbi colligit; nam laceri artus (stadii Pisaei) ratio poetica huc vocare vetat, nec temporis hoc indicium valde aptum est. In quae Burmannus quoque incidit. — Verba „confusaque tempore multo amisere notas” pugnant cum cognita, pro quo Heinsius condita, nimirum in sinu aut aliter oculis victoris subtracta. Sed cognita in nexu narrationis necessarium: ossa liberorum amiserant notas, vulgo, ab alienis non cognoscebantur, sed agnoscebantur a parentibus et subducebantur. „Cura parentum” Bentleius, est hoc genus critices quod magis acutum ingenium interpretis quam peccatum auctoris aut librarii aperit. In reliquis quoque delectus verborum non laudabilis, nempe iuxta positus confusa colligit; colligere non aptum nisi figurate accipias quasi de messe, quod in hac iunctura non statim lector faciet. Non claram imaginem haec animo repraesentant. Suspicio illa confusaque — notas festinanter conscripto iam libro addita esse.

170 „Cupidum inponere” iungendum, infi-

nitivus ab adiectivo pendet; moneo propter Burm.

172 Grotius ex Harleiano revulsum, sed cf. 112, supra. Vulgo qua, pro quo ex coni. dedi quo; verba cohaerent: quaesisse per omnes truncos (unum), cum quo caput cervice recisum conveniat. Versus pausa post quo facta numerosior est, nec dubii haeremus primum legentes quo sit qua referendum, denique recisum recte suppletur.

175 Marius est M. Marius Gratidianus, M. Marii, qui frater erat C. Marii septies cons., ex adoptione filius; patruum igitur habebat Sullae adversarium. De eo Cicero in or. de toga cand., Florus. Seneca de Ira III, 18, Orosius V. 21. 7. Cf. Kritz ad Sall. Hist. I. 35. Florus cum fratrem eum ducis dicit, vult: fratrem patruelem Marii iunioris II. 9 (III. 21. 26 Duk.): „Marium, ducis ipsius fratrem, apud Catuli sepulcrum oculis effossis, manibus cruribusque effractis (fractis?) servatum aliquamdiu, ut per singula membra moretur”. De Q. Catuli, Cimbrorum olim cum Mario victoris, caede a Marianis perpetrata, ad quam expiendam Marii Gratidiani cruciatum Sulla perfecit, cf. Velleius II. 22. — Tristis propter metrum cum victima iungendum.

176 Inexpleto busto Q. Catuli inexplebili sepulcro. Pendit perfectum, sine exemplo.

178 Caeso contra usum pro vulnerato, sed laeso nimis tenuae Lucano.

Nil animae letale datum, moremque nefandae
 Dirum saevitiae, pereuntis parcere morti. 180
 Avolsae cecidere manus, exsectaque lingua
 Palpitat, et muto vacuum ferit aera motu.
 Hic aures, alius spiramina naris aduncae
 Amputat, ille cavis evolvit sedibus orbis,
 Ultimaque effodit spectatis lumina membris: 185
 Vix erit ulla fides tam saevi criminis, unum
 Tot poenas cepisse caput. Sic mole ruinae
 Fracta sub ingenti miscentur pondere membra,
 Nec magis informes veniunt ad littora trunci,
 Qui medio periire freto. Quid perdere fructum 190
 Iuvit, et, ut vilem, Marii confundere voltum?
 Ut scelus hoc Syllae caedesque ostensa placeret,
 Agnoscendus erat. Vidit Fortuna colonos

179 laetale mutatum m. 1 in loetale A, quod perpetuum in libris omnibus, 181 exsectaque UMA, exsectaque VG, multo vg, 183 ures alius in ras. M, alius aures, corr. in vulg. A, 183 — amputat (184) l. Prisc. 222. 20 H, 185 effodit VUMLG, effundit Ag, efundit T, effudit R, 186 erat VU, 187 coepisse V, caepisse UG, cepisse (suprascr. o m. 2) M, 189 littora UM (sed altera t punctata), informis A, trunci, m. 2 in marg: pon. . . A, 191 uteidem R, 192, ut sc. — erat (193) l. Prisc. 520. 17 H, 193 acnoscendus M (agnoscendus m).

179 „Animae nihil letale”, nullum letale vulnus, qua avolaret, animae datum.

181 „*Micure* manus” Bentleius.

185 „Effundit” humo, inquit Bentleius, noster VII. 305 „et caput hoc positum „rostris effusaque membra” Verg. XI, 485 „et ipsum pronum sterne solo, portisque „effunde sub altis.” — Altero loco est prosternere brachiis cruribusque distentis ut magnam terrae partem tegat; priore: spargere in varias partes. Neutrum convenit cum duobus oculis coniectis in terram. — Apud Orosium l. I. *effossis* Zangemeister et sic Florus. — Plerique *effodit*, quod perfectum est, propter superiora praesentia *ferit, amputat, evolvit* spreverunt, sed saepe Lucanus variat tempora, multa attuli ad VII. 237.

Ib. „Spectatis lumina membris”. Iulius Firmicus apud Bentl. ad 274, l. 3: ad postremum „omni corporis parte mutilata oculi *qui fuerant spectatores* et superstites, egerunt.” „Spectatis membris” = quae spectaverant inembra sc. vulnerata. Ablativus consequentiae h. l. pro attributo est, ut saepius ablativus qualitatis. Non regula optima latinitatis huc admovenda.

186 Rectam interpunctionem iam habet Oudendorpius, multi rursus post *fides* minus recte distinguunt; „saevum crimen” est dirus cruciatus, acc. c. inf. epexegetis est et pendet a *fides erit*, non maiore cum libertate, quam post *fama, rumor est* et simm. Cf. J. Schmidt, de Inf. p. 121. *Unum* recte se habet, *illum* non requiritur.

187 „Sic”, rell. Ob oculos habuit fortasse calamitatem, quae sub Tiberio Fidenis accidit, ubi amplum theatrum corruit, cf. Tac. Ann. IV. 62.

189 *Trunci* substantivum est; *qui periire* additum quasi *corpora* praecessisset. *Littora ponti* voluit m. 2 in A et g.

192 Ergo Sullae secundum L. non placuit caput ostensum, secundum reliquos Sulla iussit Marium interfici. Cum Cicero tamen in Toga Candida, qui Catilinam narrat a Ianiculo caput Sullae apportasse. Lucani testimonium potest conciliari.

193 sq. Praeneste antiqua civitas Latina foederata a Sulla diruta et colonia Sullana facta est, cf. Beloch, Italiën unter Roms Hegemonie p. 235. Itaque *colonos* per pro-

Praenestina suo cunctos simul ense recepto
 Unius populum pereuntem tempore mortis. 195
 Tunc flos Hesperiae, Latii iam sola iuventus,
 Concidit, et miserae maculavit ovilia Romae.
 Tot simul infesto iuvenes occumbere leto
 Saepe fames, pelagique furor, subitaeque ruinae,
 Aut caeli terraeque lues, aut bellica clades, 200
 Numquam poena fuit. Densi vix agmina volgi
 Inter et exsanguis, inmissa morte, catervas
 Victores movere manum. Vix caede peracta
 Procumbunt, dubiaque labant cervice; sed illos

194 suos O, vulgo, receptos UvmTL, recepto VMARG, peremptos s. scr. U sine F, ensae a del M, 195 noctis V, mortis vMUAG, unius et m, pereunte R, 197 laceravit corr. in vulg. G, et — romae l. Serv. Ecl. I. 33, 198 occumbere, o in ras 3 litterarum M, succumbere T, 199 sc. causa glossa in M, furor m. 2 M, 200 terrae caelique (hoc ord.) ORT, furor s. scr. in M, oppssit m. rec. in marg M, 201 agmina, g a m. 2 M, volgi (mutatum in: vulgi) M, 202 exsanguis V, inmissa U, [et] T, 203 manus VUm (s a m. 2), 204 procumbit U, procumbunt u, labent corr. in labant A.

lepsi dicit qui nondum erant. Milites Praeneste a Sulla capti partim erant cives R. quibus pepercit, reliquos, Praenestinos et Samnites telis confodit, *κατηρόντισεν*, App. I. 94, Val Max. IX. 2. 1. Cuncti simul ensem receperant scil. corpore; verbum gladiatorium, ut Grotius iam animadvertit, dum coniecturam suam *recisos* defendit; ea ad comparisonem cum aristis recte quadraret, (veluti si scriptum esset: ceu culmos falce *recisos*), sed non cum reliquo versu. *Recisos* tamen Burm. et Haskins cum Weisio, *recepto* recte Oudend., Cortius, Hosius. Speciosum in quod incidit Barthius suo, quod recepti: evocati ex urbe (cf. Val. l. 1.) et circumdati a Sullanis desperata salute in gladios suos procubuisse finguntur a Lucano, neque obest quod Valerius genere mortis paulum recedit; altera haec traditio si exstitit, ut opinor. Lucano magis placuit. Heinsius „iuncto simul ense *recisos*”, idem ad Sil. II. IX. 641: „iunctos s. e. recepto”. *Suos* ad *colonos* non magis necessarium est, quam ad *cives* requiretetur.

195 *Mortis* dedi tam propter probabilitatem palaeographicam (cf. var. lect.), quam propter internam quam dicunt causam. Quid enim attinuit dicere „tempore unius noctis” pro „una nocte”? Contra „tempore unius mortis” cum *simul* recte convenit: quo tempore unus homo interficitur conciderunt omnes, non alius post alium. Heinsius probat *noctis, mortis* reliqui. Iniuria versus suspectus Gyeto.

196 „Latii iam sola iuventus” quatuor

legiones (sec. Val. l. 1.), quae de exercitu Romano solae supererant. Sullae exercitus non erat e lege conscriptus.

198 „Tot simul occumbere — numquam poena fuit” solita libertate dicitur, qua res quaequam ipsa dicitur esse illud, quod efficit (*scelus, ὄλεθρος, ὄνειδος, καταστροφή* Herod. I. 6), inseruntur quaedam quae aliud verbum postulant, nempe *effecit*. Non offendunt haec magis quam *que pro -ve* „terrae caelique”, quod mutatum voluit Bentleius.

203 *Lictores*, qui ab hoc loco alieni, Bentleius et Schraderus. Volgus cogita affluisse ad caedem cognatorum, qui in illis legionibus merebant, et constipatum turbas civisse, porro semanimes iam in fluvium coniectos. Val. Max. l. 1. „lacerata ferro corpora Tiberis inpatiens tanti oneris cruentatis aquis vehere est coactus”. — „Vix caede peracta”, non letali vulnere caesi procumbunt et inter stipatam turbam se erigere non validi proculcantur et in Tiberim raptantur. Hinc iudicari poterit de Bentleii coniectura: „*hi caede peremti*”; *hi* etiam Grotius; *vix* iung. cum *peracta*. Idem 206 minus recte *cladis*. *Caedunt* ipsa cadavera. Hoc Lucano dignum. Etiam ea quae sequuntur atrocita, in quibus tamen quantum ex ingenio auxerit difficile est dicere. Ipsa rei veritas superat subinde phantasiam. Quid stipata turba horroris efficere possit in conflagratione theatri Vindobonensis (Ringtheater) audire potuimus.

204 *Sed illos* fortuitum quod convenit Iuvenalis II. 4. 5.

Magna premit strages, peraguntque cadavera partem 205
 Caedis: viva graves elidunt corpora trunci.
 Intrepidus tanti sedit securus ab alto
 Spectator sceleris; miseri tot milia volgi
 Non piguit iussisse mori. Congesta recepit
 Omnia Tyrrhenus Syllana cadavera gurges. 210
 In fluvium primi, cecidere in corpora summi,
 Praecipites haesere rates, et strage cruenta
 Interruptus aquae fluxit prior amnis in aequor,
 Ad molem stetit unda sequens; nam sanguinis alti
 Vis sibi fecit iter, campumque effusa per omnem, 215
 Praecipitique ruens Tiberina in flumina rivo
 Haerentis adiuvit aquas; nec iam alveus amnem,
 Nec retinent ripae, redeuntque cadavera campo.
 Tandem Tyrrhenas vix eluctatus in undas
 Sanguine caeruleum torrenti dividit aequor. 220

205 peraguntq., a in ras. 2 litt. M, 206 gravis M, 208 milia VURG, volgi, o in u mut. M, 209 timuit VuarGc, piguit Ug, rell., iuss. timuit G, 210 gurges, 1^a lit. a 2 m. M, 211 in fl. summi cec. i. c. primi MA (sed corr. m. 2 litteris b a suprascr.), 213 aquae MVU (In hoc e e corr.) GL, aquis AG, 214 nam UM (n in ras) AG iam V, 216 in flumina ORTc, praecipiteque supra scr. ique R, 218 redditque VUmGRt, vulgo, redduntque M (-dunt in ras.) AGL, 219 tyrrenas MR.

207 Rursus sine causa Bentl. et Heinsius: *intrepidus tantique sedet* et Withofius *sedet et*. Ridicule Burmannus in *crepidis*. Bentleius reiecto v. 212 („praecipites” —) scribit „interruptus aquas.” Aquis ante Oud. et Burmannus. *Prior amnis* me iudice illatum est ab iis, qui ad *sequens* iniuria oppositum desiderabant, nam ad *molem* (aggerem cadaverum quae flumen obstruebant) hoc pertinet: „sequens molem”; supra molem stetit fluvius. *Prior* exstitit, ut opinor, ex *piger*: „interruptus aquae fluxit piger amnis in aequor”. PIGER et PRIOR eo quod G et O admodum inter se similes sunt, facile confunduntur. Vulgata male composita; primum legentes iungimus necessario *fluxit prior*, quasi de ordine ageretur. *Interruptus* tanquam adi. defectus optime iungitur cum genetivo (ut *pauper aquae* et sexcenta alia). Retentus cruor egreditur ripas, et infra molem rursus fluvio se iungens tantopere alit amnem, ut cadavera emittat! v. Jever. ap. Weberum 209 sqq.: „recepit Omnia Tyrrhenus simul atque cadavera gurges, Praecipites haesere viae,(?) nam strage cruenta Interceptus aquis fluxit prior amnis in aequor, Ad molem stetit

unda sequens, tum sanguinis alti Vis sibi fecit iter” eiecto cum Bentl. v. 212.

214 Pro nam Grotius: *dum*, Bentleius: *cum*, Burmannus: *iam*, quod per *tandem* explicat, idem (*iam*) Oudendorpius, qui transitum a cadaveribus ad cruorem notari dicit; nam hoc vult: sanguis enim postea demum affluit (occupatio). Ex his nullum plane satisfacit; particulam adversativam potius desidero: aliquantisper stetit aqua ad molem, sed sanguinis alti vis haerentes adiuvit aquas. At ita sunt haec obscura, ut lectionem librorum satius habuerim repraesentare: sanguis per campum omnem effunditur et tamen efficit sibi (i. e. separatim) *rivum*, eumque praecipitem. Quomodo sanguis a Villa Publica aut Saeptis ex Campo Martio per campum omnem viam sibi invenit a Tiberi diversam? et quomodo in caede a corporibus potuit separari? V. 216 „ad flumina”, iam a Bentleio reiectum, absurdam ob causam, quod v. 213 et 219 in positum est, a Cortio revocatur.

218 *Redeuntque* Burm.; inde *reddunt* factum.

Hisne Salus rerum, Felix his Sylla vocari,
 His meruit tumulum medio sibi tollere Campo?
 Haec rursus patienda manent, huc ordine belli
 Ibitur, hic stabit civilibus exitus armis.
 Quamquam agitant graviora metus, multumque coitur 225
 Humani generis maiore in proelia damno.
 Exulibus Mariis bellorum maxima merces
 Roma recepta fuit; nec plus victoria Syllae
 Praestitit, invisas penitus quam tollere partes.
 Hos alio, Fortuna, vocas, orbemque petentes 230
 Concurrunt. Neuter civilia bella moveret,
 Contentus, quo Sylla fuit". Sic maesta senectus
 Praeteritique memor flebat, metuensque futuri.
 At non magnanimi percussit pectora Bruti
 Terror, et in tanta pavidi formidine motus 235

221. 222 l. (Sergius) IV. 536. 13 K: meruit f. S. vocari, 222 medio tumulum (corr. l m.) G, ponere b. 224 igitur (m. 2 in ibitur corr.) M, 225 multum — damno 226 l. Prisc. 395. 26, quamquam VG. metus O, 226 dampno U, 227 mariis, prior i a m 2 M, 230 O salio (m. l) MA (marg.: hos), olimque potentes O vulgo, 232 quod U.

223 *Huc* Burmannus, *hoc* libri. Si metrum permisisset, dixisset *lege belli*. Plures ordines belli distinguere, et civile bellum ordinem belli dicere putidum est. Huc pervenitur necessaria rerum in bello serie.

225 „Quamquam oderunt graviora metu” Bentleius, merito vulgato offensus. Lenius esset quod propono AUGENT. *Metu*, quod Burm. quoque, et *multoque* sunt correctiones ludi magistro dignae; nihil erat cur per *multum* *σολοικισμὸς*; sententiam obscuraret poeta, et tamen *multum* omnes MSS. Qui ad *agitant* „Pompeius et Caesar” intellegunt *metu* scribere coguntur, subiectum quoque illud, me iudice, non satis in superioribus indicatum est. Omnino *-tum* (in *multum*) est retinendum, librarius id non invexit. Prima littera eius vocabuli *m* est prava correctio superioris vocabuli, et quod restat *ULTUMQUE* natum fortasse ex *UTRINQUE*: „quamquam augent graviora metus: utrinque coitur.”

230 „Olimque potentes” Hand. ad. Turs. I. 233 explicat: qui iam olim potentes erant nunc concurrunt, non sua potentia contenti”, *olim* pro *dudum* dictum putans IV. 371; idem Haskins. Sed quo tum vocat Fortuna? Alio, inquit poeta, nam sunt olim potentes. Hoc est aenigmata loqui, ne iam dicam *olim* pro *dudum* numquam Lucanum

dixisse (ad 242 infra cf. schol.), quod si potuerit (non nego), tamen non in hac iunctura: „olim potentes” (urbes &c) sunt qui (quae) fuerunt, nunc non sunt. Requiritur quod oppositum sit illis: „Roma recepta fuit.” Ergo scribendum cum Oudendorpio (quod feci): „orbemque petentes”. Nam quod proposuit C. van Jever apud Weberum „solumque petentes” nimis artificiosum et barbarorum tyrannorum vulgo. Loci corruptela magna et, opinor, non alia ratione leniore sanari potest, quare emendationem recepi.

232 „Contentus quod Sylla fuit” Oudend. explicat: contentus, id quod S. fuit. Melius Burm.: „concurrunt, neuter civilia bella *movere* contentus” (sed perpetuo regnare), sed nihil opus. Hoc vult: si adversarios tantum exuere armis vellent, quod Sullae propositum fuit, non bellum susciperent, nam id sine bello civili consequerentur. Num hoc verum sit nihil nunc attinet. Supple: contentus eo, quo Sulla fuit contentus.

235 „Pavidus motus” Bentleio suspectum, quare: *mundi* pro *motus*, sed cf. V. 255: „pavidum murmur” et supra 168 „furtum,” et *mundus* rursus 248 et 253. Lucanus quidem non veretur vocabulum repetere, sed esset ambitiosum ornamentum, in quo sibi nimis

Pars populi lugentis erat; sed nocte sopora,
 Parrhasis obliquos Helice cum verteret axis,
 Atria cognati pulsat non ampla Catonis.
 Invenit insomni volventem publica cura
 Fata virum casusque urbis, cunctisque timentem, 240
 Securumque sui; farique his vocibus orsus:
 „Omnibus expulsae terris olimque fugatae
 Virtutis iam sola fides, quam turbine nullo
 Excutiet fortuna tibi; tu mente labantem
 Derige me, dubium certo tu robore firma; 245
 Namque alii Magnum vel Caesaris arma sequantur,
 Dux Bruto Cato solus erit. Pacemne tueris,
 Inconcussa tenens dubio vestigia mundo,
 An placuit, ducibus scelerum populique furentis
 Cladibus inmixto, civile absolvere bellum? 250
 Quemque suae rapiunt scelerata in proelia causae:
 Hos polluta domus legesque, in pace timendae,
 Hos ferro fugienda fames, mundique ruinae
 Permiscenda fides: nullum furor egit in arma;

236 l. schol. Iuvenalis V. 23: e (sic) nocte — axes (237), 237 l. Lact. Theb. VII. 8 parrasis RG, elice T, 241 votibus T, 242 e terris G, 245 derige MR, dirige m, Fell., 246 nanque VG, 247 solus o in ras. U, 250 inmixtum (vel immixtum) O, vulgo, 252 domos corr. in vulg M, 253 fames, e in i corr. MA, 254 promiscenda c.

placeret. Burmannus: „in tanti pavida.”
 De et pro nec cf. ad 40 supra.

237 Contra rei naturam pluralis axes. Cf.
 ad I. 91.

242 Bentr.: „o pulsae”, quod dubium sit
 num forte Brutus narrationem incipiat.
 Idem: „tu mente labantem erige me dubia,
 certo tu robore firma.” Recte si labantem pro-
 prie esset accipiendum, sed figurate dictum
 est pro incertum; quaerit Brutus, utram
 in partem dirigat gressus. Quod Puteanus
 habere dicitur erige, sine dubio natum ex
 derige, cuius antiquae orthographiae ve-
 stigia in MR; omissa erat, ut saepius, prima
 versus littera. „Derige me dubium, certo
 tu r. f.” interpunxit Heinsius; ad meum
 sensum multo praestat vulgata distinctio.

245 Ferens Cortius, trepido — mundo Bentr-
 leius.

250 Inmixto cum Heinsio dedi pro immix-
 tum. Magnificum hoc Catoni, quod suo
 exemplo bellum culpa et errore liberare

(absolvere) potest. Si consulto obscurus esse
 voluit Lucanus, immixtum ei scribendum
 erat; nomina (participia) in caesura et
 exitu versus similiter cadentia iungenda
 sunt; num ab hac lege recedens caliginem
 lectori offundere voluit poeta, an librarii
 securi de sententia vitium fictum tollere?
 Mihi dubium non est.

253 Id est tabulae novae, donandae in
 imperii Romani exitu. Nam hoc per mundum
 significatur. Fides contractorum interibit,
 concidet una cum imperio, ei admiscebitur.
 Cf VII 654: „trahere omnia secum mersa
 iuvat gentisque suae miscere ruinae”. III.
 290: „comites missura ruinae” fort. „mis-
 tura ruinae”. Admiscere aptius esset do-
 rebus admodum dissimilibus. Per „nullum
 — arma” resumuntur superiora: variis de
 causis bello se adiunxerunt, solo pugnandi
 ardore (furor) nemo. Pervertit senten-
 tiam illos aut illum a Burn. et Jevereno
 propositum. Sine causa Heinsius „ducti mer-
 cede” (255), lucro proposito post dubitati-
 onem transierunt ad arma.

Castra petunt magna victi mercede; tibi uni 255
 Per se bella placent? Quid tot durasse per annos
 Profuit immunem corruptis moribus aevi?
 Hoc solum longae pretium virtutis habebis:
 Accipient alios, facient te bella nocentem.
 Ne tantum, o superi, liceat feralibus armis, 260
 Has etiam movisse manus, nec pila lacertis
 Missa tuis caeca telorum in nube ferantur,
 Nec tanta incassum virtus eat. Ingeret omnis
 Se belli fortuna tibi. Quis nolet in isto
 Ense mori, quamvis alieno vulnere labens, 265
 Et scelus esse tuum? Melius tranquilla sine armis
 Otia solus ages, sicut caelestia semper
 Inconcuſsa suo volvuntur sidera lapsu.
 Fulminibus propior terrae succenditur aer,
 Imaque telluris ventos tractusque coruscos 270
 Flammarum accipiunt, nubes excedit Olympus.

256 durare UR, 257 corruptis UAGRT, corrupti VM, 258 habebit, *t* corr. in *s* T, 259 facient te, *t te* in ras. M, faciunt c, 260 civilibus G, nec — feralibus TL, 261 tela GT, 263 ne — eat l [Probus] IV. 226. 34 K, ne Probus, c, incassum O, Probus, vulgo, ingerit (it. in ras.) MA, ingerat T, 264 si M se m c. rell, nolet U, nolit VGTR, nollet M (in ras.) Ac, ab isto G, in isto g c. rell, 267 ages corr. in agis M et rursus: ages m, 268 voluuntur, *u* priorem add. m. 2 M, 269 l. Mythogr. Vat. III, 10. 4, Serv. ad A. VIII. 454, 271 post: nubes supra scr.: nam U, nubes e. o. l. Isidorus XIV. 8. 9, Lact. ad Theb. III. 262, excessit Is.

255 Quae sequuntur dicta sunt quasi Cato iam inclinaret ad bellum, et non apta sunt consultantī, magis admonitori Bruto. Sed opportunitatem captat flosculos rhetoricos adspargendi poeta, vid. potissimum 260, sqq. Scite dictum v. 259; pretium virtutis hoc tantum futurum erat, quod paulo diutius innocens fuisset.

263 Cortius et Weise *in casum*. „Incassum eat” = frustra sit, locum de virtute morali intellego: noli committere tuam divinam indolem bello, prudentia tua prodes. „Olim *in casum* et *incassum* non distinguebantur, quod post longas vocales litteram *s* duplicabant saepe; id fieri nolebat Velius Longus, et Vergilius teste Quintilianō scribebat *cassus*, cf. Ribbeck in ind. gramm. ad Verg. Inde *caussa*, et alia, et iis etiam locis, ubi nullum dubium esse potest (veluti, committere in casum”) tamen duplex *s* in parte librorum. *Neu tanta* Bentl. sine necessitate.

264 Nihil simile verbis *in-ense mori* est

allatum a Gronovio ad Caes. BG VII. 73, interpr. ad Liv. XLIV. 41; proximum Verg. Aen. X. 681 „an (Turnus) sese mucrone ob tantum dedecus amens Induat, et crudum per costas exigit ensem?” In reliquis post *induere* (hac sententia positum) sequitur pluralis. Sed tamen omnibus illis non defenditur: „in ense mori.” Burmannus cum *G ab ense*, quod mutandi nulla librariis fuisset causa. Conieci „*non volet* isto Ense mori?” Ex *ñ volet* factum *nolet* et tum versus suppletus. „In ense mori” — non dicam dolo — ridiculum paene mihi videtur, et offert animo turdum in tendicula palpitantem.

263 *Indeflexa* pro „inconcuſsa” non memorarem, nisi Bentleius proposuisset.

271 *Nubes*, unde fulmina sec. Senecam et Lucanum; igitur Olympus fulminibus liber, ubi *αἰθήρη πέπταται ἀνέφελος*, cf. ad I. 151. Plene interpunxi post „Olympus” cum Bentleio.

Lege deum minimas rerum discordia turbat:
 Pacem magna tenent. Quam laete Caesaris aures
 Accipient, tantum venisse in proelia civem!
 Nam praelata suis numquam diversa dolebit 275
 Castra ducis Magni. Nimium placet ipse Catoni
 Si bellum civile placet. Pars magna senatus
 Et duce privato gesturus proelia consul
 Sollicitant, proceresque alii, quibus adde Catonem
 Sub iuga Pompei, toto iam liber in orbe 280
 Solus Caesar erit. Quod si pro legibus arma
 Ferre iuvat patriis, libertatemque tueri:
 Nunc neque Pompei Brutum nec Caesaris hostem,
 Post bellum victoris habes." Sic fatur. At illi
 Arcano sacras reddit Cato pectore voces: 285
 „Summum, Brute, nefas civilia bella fatemur;
 Sed quo fata trahunt, virtus secunda sequetur.
 Crimen erit superis et me fecisse nocentem.
 Sidera quis mundumque valet spectare cadentem

273 magna ORTLC, summa Servius ad Aen. VIII. 454 et I. 58 (*laud.*: p. s. t.) et Johannes Sarisberiensis p. 679, Myth. Vat. III. 104, 276 duces M (ducis m), 279 que add. m. 2. M, ali, M (i add. m. 2), 280 pompeii MA, pompeii rell., 281 legibus aevi c, 282 suvat, v in b mut. man. 2 M, patris aM, 283 tunc U, pompeii MA, pompeii, rell., 284 fatus U, 285 versum l. [Probus] IV. 220—25 K, arcana, supra scr. o T, [Cato] de pectore T, 289 valet Um, velit AMG adspectare M.

273 *Summa* iam inde ab Argentinensi a. 1509; *magna* Bentl. et Cortius. Servium ex memoria laudantem veri simile est tritam sententiam reposuisse. De *summis* iam supra, nunc de *magno* Catone agitur, qui magnum animum habet. *Summa* non potissimum pacem servant.

276 „Putat se ipsum satis superque placere Catoni, si bellum civile ei (Catoni) placet.” Vulgo lenius distinguitur ante *Catoni*, Haskins post *Catoni*. Schol. interpretatur supplens ad *placet: sibi*, quod non potest omitti; neque agitur de philautia Caesaris. Bellum civile si placet, eius auctor quoque placebit.

279 Sollicitant = angunt sc. me, si forte Cato his se iungat. Haskins: „rouse me, i. e. to join in the war”, cum quo pugnant verba sequentia „sub iuga Pompeii”; se subiugari ipse diceret. Bentleius „sollicitare” adhortari interpretatus conicit *militat ac* pro „sollicitat” et *proceres* [que].

Ib. *Addere* praegnanti significatione:

adde his et subde Catonem sub iuga. *Dare* et composita (*indere, subdere, tradere*) significationem motus saepe habere notum est. Cf. P. Langen, in Plautinis p. 213 Val. Fl. I. 29, Stat. Theb. I. 568.

283 *Tunc* e Voss. 2 ut tueatur Jeverenus v. 284 conicit „ast fatum victoris habes”, obscuram pro limpida sententiam substituens. *Nunc* nec Pompeii nec Caesaris hostis erit, neutrum sequetur, ne libertatem oppugnet, *post bellum*, ut *ἔφεδρος*, victorem aggredietur, ne Roma sub tyranno sit. *Habes* promptius est, inquit Bentleius, et animosius quam *habe*, quod ante Cortium legebatur ex deterioribus paucis. *Victoris* sc. hostem.

287 Cf. Cleanthes ap. Epictetum: ἄγου δέ μ' ὁ Ζεῦ καὶ σὺ γ' ἰ; πεπρωμένη — ὡς ἔρομαι γ' ἄοζνος.

289 *Velit* Grotius et Burmannus, *valet* rectius, ut vidit iam Oudend.; nemo, inquit poeta, sine metu *potest* spectare mundi interitum, cf. I. 67. sqq.

Expers ipse metus? quis, cum ruat arduus aether, 290
 Terra labet mixto coeuntis pondere mundi,
 Complosas tenuisse manus? Gentesne furorem
 Hesperium ignotae Romanaque bella sequentur
 Diductique fretis alio sub sidere reges,
 Otia solus agam? Procul hunc arcete furorem, 295
 O superi, motura Dahas ut clade Getasque,
 Securo me, Roma cadat. Ceu morte parentem
 Natorum orbatum longum producere funus
 Ad tumulos iubet ipse dolor, iuvat ignibus atris
 Inseruisse manus, constructoque aggere busti 300
 Ipsum atras tenuisse faces, non ante revellar,
 Exanimem quam te complectar, Roma, tuumque
 Nomen, libertas, et inanem prosequar umbram.
 Sic eat: inmites Romana piacula divi
 Plena ferant, nullo fraudemus sanguine bellum. 305
 O utinam caelique deis erebique liceret
 Hoc caput in cunctas damnatum exponere poenas!
 Devotum hostiles Decium obpressere catervae:

290 sic (quis) cum — labet (291) l. Acro C. III 3. 7, ruit U, labet U, coeuntis (corr. in: es man 2) M, 292 compl. .sas M, complosas A, cōpressas man. 3 m, compressas aVUGRT, 293 haesperium MA, signa G, bella gc rell. secuntur M (corr. m. 2 in: sequentur) T, 294 diductique, VUMART, deductique G, 295 huc supr. scr. n M, 296 dacas U, dacos GV dahas MA; incl. de U (pro: ut clade), 298 pr. .ducere M, 299 ac (corr. in: ad man. 2) M, tumulos VUAGRT, tumulus (— los man. 2) Ma, iuuet ipse MA, iuvat ipse corr. man. 2 M, 302 contempler u, ex anime (m add. man. 2 in ras) M, 303 persequar UM (per in ras.) A, 304 inmitis U, 305 ferent (a man. 2) M, 306 l. Prisc. 298. 8 et 61. 4, H, herebique V, liceret VUGA Prisc., liberet Mg, 308 ut pressere U.

292 *Complosas* Grotius, quod „nullo sensu dicitur” ait Bentleius. Reliqui *compressas* conferentes Liv. VII. 13: „compressis, quod aiunt, manibus sedes.” — Grotium sequitur Hosius „Coeuntis mundi” = corruentis caeli, IX. 648: „mundoque abducere terram.” *Complosas* etiam Bern. „Plaudere alas” „plausis alis” cum bis Ovidius usurpaverit Met. XIV. 507, 577, „plaudere manus” non videtur improbandum. Videtur significari gestus stupentis. Cf. verbum *applaudere* trans. ut Tibull. II. 1. 66.

299 Bentleius *tumulos* restituit, de pluribus tumulis agi monens (cf. *natorum*).

303 Idem, quod miror, *persequar* defendit, cum de funere agatur. Pro *et suspicor ut*; nondum erat libertas inanis umbra quamdiu decertatum non erat. „Tuum nomen” nihil est nisi *te*. (Plin. Epist. VIII. 24. 4

(Cort.) „reliquam umbram et residuum libertatis nomen” (necessario *et*, non *ut* leg.).

304 *Sic eat* est ironica concessio: age vero („fraai zoo”), si ita placet experiri. Ita h. l. Cato quasi expostulat cum diis, non vult impedimento esse, ipsi sciant. Cf. V. 297, Heinsius ad Claud. in Eutr. II. 156. Sed Liv. I. 26 aliter explicandus.

306 Praevidet Cato futuram calamitatem, quam putat fato constitutam; diis igitur non licet Catonem tanquam piaculare sacrum accipere. Ita *liceret* explicari potest, cf. schol. Bernensia. Sed sententia tamen admodum impedita; vere puto, Cornelissen: *liberet* — *exposcere*. Durius Haskins iungit *deis* cum *damnatum*, devoted to the gods.

308 *Pressere* non habet interficiendi significationem; *oppressere* requiritur, ut iam

Me geminae figant acies, me barbara telis
 Rheni turba petat, cunctis ego pervius hastis 310
 Excipiam medius totius volnera belli.
 Hic redimat sanguis populos: hac caede luatur,
 Quidquid Romani meruerunt pendere mores.
 Ad iuga cur faciles populi, cur saeva volentes
 Regna pati pereunt? Me solum invadite ferro, 315
 Me frustra leges et inania iura tuentem;
 Hic dabit, hic pacem iugulus, finemque malorum
 Gentibus Hesperiiis: post me regnare volenti
 Non opus est bello. Quin publica signa ducemque
 Pompeium sequimur? Nec, si fortuna favebit, 320
 Hunc quoque totius sibi ius promittere mundi
 Non bene conpertum est. Ideo me milite vincat,
 Ne sibi se vicisse putet". Sic fatur, et acris
 Irarum movit stimulos, iuvenisque calorem

^e
309 aci. is, litterae *ci* et *e* a m. 2 M, **310** perdivius M, hostis (corr. 2 m. in vulg.) MA (corr. in vulg.), **312** redimat *d* et *m* in ras. M, ce, de (ce a m. 2) M, clade A, **313** perdere VuAGR, pendere UM (*pend* in ras), cernere mortesa, prodere g, **316** iureten. entem, 2^a m.: iura tuentem M, **317** malorum VUMgTL, laborum uG, laborum sine nota F supra scr. V, **319** qui publica, n add. m. 2 M, **320** sequemur corr. e in i M, **323** nec U, fatus u, acris MA,

vidit Bentl. *Ut* in Voss. 2 non est necessarium; melius hic versus cum opposito 309 cohaeret omisso *ut*.

309 Male composita est Catonis oratio. Victima sim, inquit, piacularis, sed non licet — 308; tamen pergit optando ut tanquam Decius alter occumbat et totius volnera belli accipiat, ut sanguine suo redimat populos, ut luat poenas pro improbitate populi Romani, quae omnia scit sibi non permitti — 314; „*interficiant me*, ego solus regno obsto; post me regna adipisci licebit sine sanguine [itaque *regnum sit*] — 319; *non interficiant me*: Pompeius vincat me milite, ne sibi sed republicae vincat [in commune bonum, *pro re publica*].” Haec fluctuatio curarum aliena est tam a persona Catonis quam a tempore. In scena haec (sed in alia persona) ferri possent, non in carmine historico, utique non in eo ferenda qui rogatus Bruto consilia dat. Supellectilem disputandi in utramque partem continent et fortasse e Suasoria quadam petita.

311 *Melius* Schrader.

315 *Pereunt* (non *percant*) oratio est vehe-

mens (pathetica) eius qui iam se in media acie videt.

317 *Laborum*, omnes editiones, utique iam a Bersmanno. Inutile est quaerere utrum verius et aptius sit; Lucanus res in hac oratione exaggerat. Libri stant pro *malorum*.

320 Sententia: nondum plane constat Pompeium regnum moliri. Vulgo interpretantur: *nec non constat* = et constat eum regnum affectare. Cur igitur sub eo militet Cato? Contra: quia utique spes (non compertum est) Pompeium victorem *non* insidiaturum libertati, eius arma sequor, ut post victoriam par cum pari deliberem et aliquid possim. Si pro *non compertum* scriptum esset *iam compertum*, nemo haereret. Sed nihil muto; per negligentiam quandam *non* positum est, quasi non *nec*, sed affirmatio praecederet: *non bene* resumit, non tollit negationem, quae in *nec* erat et obscurata erat notione annectendi in *nec*; *non* additur sic, quasi praecessisset: *accedit quod*. — Cur *forebit* maluerit Heinsius non apparet.

324 *Admovit* Heinsius et Benteleus: gene-

Excitat in nimios belli civilis amores. 325
 Interea, Phoebos gelidas pellente tenebras,
 Pulsatae sonuere fores, quas sancta relicto
 Hortensi maerens inrumpit Marcia busto,
 Quondam virgo toris melioris iuncta mariti,
 Mox, ubi conubii pretium mercesque soluta est 330
 Tertia iam soboles, alios fecunda penates
 Inpletura datur geminas et sanguine matris
 Permixture domos. Sed postquam condidit urna
 Supremos cineres, miserando concita voltu,
 Effusas laniata comas contusaque pectus 335
 Verberibus crebris cineresque ingesta sepulcri,
 Non aliter placitura viro, sic maesta profatur:
 „Dum sanguis inerat, dum vis materna, peregi
 Iussa, Cato, et geminos excepi feta maritos.
 Visceribus lassis partuque exhausta revertor, 340
 Iam nulli tradenda viro. Da foedera prisci

326 pallente Prov., 328 martia VU, ostensi M (corr. in vulg.), irrumpit VURAG, inrumpit (e corr. m. 2) MT, 329 thoris U, 330 conubii VU (postrema litt. ex a correctā) MG, 331 suboles VU, soboles M, 332 et VUGRTc, est M, ex A, 334 supremos UA, voltu supr. scr. u M, 335 contusaque VUGMR concusaque A, 336 sepulchri UMA cineris (in: es corr.) MA, 338 dum sanguis inerat l. Max. Victor. VI. 219. 20 K, dum — cato (339) l. Lact. Theb. II. 326, 339 foeta VU, 340 laxis T.

ralis magis notio *movere zivér* (in be-
 weging brengen) aequae apta est.

325 Vulgo *inrumpit*, alterum propter narra-
 tionis progressum et ut animus lectoris
 erigatur necessarium. Perpetua fere harum
 formarum apud Luc. confusio.

334 „Miserando concita *fletu*” vel *luctu*
 Heinsius, *cultu* Burm., *sordida cultu* Bentl.
 Nihil horum in terso auctore ex omni parte
 satisfaceret praeter Bentleianum; posset
 simplicius: „mis. sordida voltu.” Sed nihil
 mutandum. Miserabilis species augetur
 festinatione. Satis haec excusari possunt.
 Proximo versu *concussa* Grot., Burm, Weise,
contusa Oudend. Cortius; cf. II. 38: „miseræ
 contundite pectora matres.”

332 Inficeta lectio *ex* libris auctoribus
 cessit meliori; „inpletura *et* permixtura.”
 Sic Cortius.

336 Bentl. „crinesque inspersa favilla.”
 Nescio quare, cum „ingerere tela, hastas,
 convitia” dicatur, non dicant cineres, multo
 minus, cur non aequae ac „contusa pectus”

reciproca, quam dicit Bentl., significatione,
ingesta (= quae sibi ingessit) usurpari
 possit. Verbum est durius, sed non prop-
 terea dubium.

338 Gronovius obs. I. 13 et IV. 6 adsti-
 pulante Bentleio „dum vis materna, peregi
iusta”, Bentl. „vis, materna peregi *iusta*”,
 omnino rectius. Cur dubitem, hoc est quod
 sequitur „revertor iam nulli tradenda
 viro”. His oppositum debet esse: „abii”,
 „te reliqui” (peregi iussa et alterum mari-
 tum passa sum); non: peperit, officiis ma-
 tronae functa sum (*iusta* materna peregi).
 Redeo, inquit, quod iam nulli tradar viro,
 id, quod iam. me exhausta, fieri non potest.
 „Iuberi, inquit Gronovius, non poterat Mar-
 cia ut Hortensium sequeretur”, sed leniore
 petendi significatione *iubere* potest accipi.

339 Geminos viros exceperat postquam
 peperit (*feta*)? Nemo dicet, et tamen sic
 legitur. Quid porro *ex-* in *excepi*? „Deinde”?
 an „alterum post alterum”? Utroque modo
 inutile est. Suspicio legendum: „geminos
cepi fecunda maritos.” Interim reliqui vul-
 gatam; sed *feta* certo corruptum iudico.

Inlibata tori, da tantum nomen inane
 Conubii; liceat tumulo scripsisse: CATONIS
 MARCIA, nec dubium longo quaeratur in aevo
 Mutarim primas expulsa an tradita taedas. 345
 Non me laetorum comitem rebusque secundis
 Accipis: in curas venio partemque laborum.
 Da mihi castra sequi. Cur tuta in pace relinquer,
 Et sit civili propior Cornelia bello?"

Hae flexere virum voces et tempora quanquam 350
 Sint aliena toris iam fato in bella vocante
 Foedera, sola tamen, vanaque carentia pompa
 Iura placent, sacrisque deos admittere testis.
 Festa coronato non pendent limine sarta,
 Infulaque in geminos discurrit candida postis, 355
 Legitimaque faces, gradibusque adclinis eburnis
 Stat torus, et picto vestis discriminat auro,
 Turritaque premens frontem matrona corona
 Translata vitat contingere limina planta.
 Non timidum nuptae leviter tectura pudorem 360
 Lutea demissos velarunt flammea voltus,
 Balteus aut fluxos gemmis astrinxit amictus,
 Colla monile decens, humerisque haerentia primis
 Suppara nudatos cingunt angusta lacertos.

342 inlibata M (l supr. scr.) AR, 344 non dub. T, 345 mutari, (m *add post i m.* 2) Ma, mutari A, 346 laetorum sociam MAgRL, 347 curam g, partesque c, 348 relinquo (corr. in: relinquo) VAGRT, reliquo (n *addit 2 m.*) M, relinquo mG (corr. in relinquo). 349 propior (corr. in vulg.) Ma, 351 thoris UG, 353 sacrique e corr. M, 354 li in ras, m. 2 M, 355 potes M (s. s. m. 2), 356 acclivis G, aclinis M, 357 thorus U, 358 turritaque U, gerens R, ferens g, 359 Myth. Vat. III 4. 4 p. 166 B Servius ad Aen. II 468 lata s. s. G, vetat VUG, Myth. vetuit g s. s. man. 2, (ñ in GR s. s. est scholion), vitat Serv. c. rell., 361 lineata U, flamina MA (m altera s. s.), 362 haud R, adstringit Re, 364 suppara A, cogunt G.

357 I. q. non habet vestes stragulas discriminatas, distinctas auro.

359 Cf. Catullus 61. 159 „transfer omine cum bono limen aureolos pedes” sc. tuos, nupta! Plaut. Cas. IV. 4. 1, Servius ad Ecl. 8. 59, quibus locis ipsa nupta tollere pedem supra limen Vestae sacrum (ne deam *offendat*) monetur. Contra Plut. Q. R. 29 et Optatus ap. Marquardt Ant. Priv. p. 53 sublata dicunt a pronuba sponsam in memoriam raptarum Sabinarum, ut schol. Bern. ad h. l. Potius ut nec sponsa nec pronuba offenderent, magna religione cautum est: translata planta nuptae vitat

ipsa pronuba contingere suo pede limina. Vitat Grotius, Gron., Bentl., de interpretati-
 one in diversa abeuntes, *vetuit*, manifestam metricam correctionem, pro corrupto *vetat* defendit Curtius (coniiciens: „translatam — plantam”) et alii.

361 *Praevelant* coni. Bentl.

362 *Aut* recte Gronov. et Bentl. cf ad 364. Reliqui editores *haud*. — *Adstringit* Bentl. sine causa eadem verborum tempora desiderans, cf. VI. 128, 225, 825, V. 162. al.

364 *Augusta* Bentl., quod supparum sit „delicatus vestimentum” (?) Cogunt sup-

Sic, ut erat, maesti servat lugubria cultus, 365
 Quoque modo natos, hoc est amplexa maritum.
 Obsita funerea celatur purpura lana.
 Non soliti lusere sales, nec more Sabino
 Excepit tristis convivia festa maritus.
 Pignora nulla domus, nulli coiere propinqui. 370
 Iunguntur taciti, contentique auspice Bruto.
 Ille nec horrificam sancto dimovit ab ore
 Caesariem, duroque admisit gaudia voltu.
 Ut primum tolli feralia viderat arma,
 Intonsos rigidam in frontem descendere canos 375
 Passus erat, maestamque genis increscere barbam.
 Uni quippe vacat, studiisque odiisque carenti,
 Humanum lugere genus. Nec foedera prisci
 Sunt temptata tori: iusto quoque robur amori
 Restitit. Hi mores, haec duri inmota Catonis 380
 Secta fuit: servare modum, finemque tueri,
 Naturamque sequi, patriaeque inpendere vitam;

365 servat MAG (ex corr.) servans GVUC, vultus R, 367 velatur RG, 368 non — sales l. Serv. Aen. I. 38, non more T, 369 convivia (altera v. in lit.) M. convicia VUG, convivia A, 370 l. Prisc. p. 274. 3 H, 371 cont. a. Br. l. Serv. Aen. I. 346, IV. 45, 372 scancto A, 373 admisit U. admovit G, diroque g, 375 intonsos — erat (376) l. Acro ad Hor. C. II. 15. 11, ridum s. s. gi M, disc. M, 377 studiis odiisque MAVUT, studiisque odiisque G, 379 tempta. ss. ta M, thori MVU, ut semper, 381 serv. — tenere l. schol. Pers. I. 48, finesque AM (Steinh.) G. Prov., finem rell. cum. C (p. 75. 18), sch. Pers., tenere vulgo, 382 patrisque U, curam U.

para arta „humeros primos” sc. paulum supra mamillas. Ad omnia usque ad h. v. negatio pertinet, semel posita e more Lucani, cf. 372 sq., I. 77, IX. 589 sq., supra ad 40. Perturbata est enumeratio, eo quod ad *legitimaeque faces* v. 356 verbum omittitur, dum praegressa et sequentia suum quaeque verbum habent, cf. tamen ad I. 465 maioris etiam discordiae exemplum. Legitima dicendi ratio postulat fere *nusquam* aut *haud* ad „legitimae faces”.

367 Versum spurium iudicat Bentr. „Recte tamen purpura, i. e. stola purpurea, quam Marcia ex more matronarum gestabat, obtectam propter luctum lana funerea i. e. pulla veste”. Weber II p. 635. *Obsitus* V. 627 et apud alios. Versum ante 365 collocat Burm. male propter negationem usque ad 264 continuatam, quae deest in v. 367.

372 *Horrentem* Bentr. — Post primos tonsos ex Sicilia advectos usque ad Traianum

non alebant barbam; Cato propter luctum. — Ceterum vera est observatio Bentleii sed caret correctio probabilitatē palaeographica.

377 „Uni” Catoni, non „uni rei” ut Weisio placet. Dum in neutram partem, odiis studiisque, proclivis est unus ex omnibus, huic licet cunctos, s. „totum genus humanum” deflere. *Vacat* saepe non multum differt a: licet, datum est, liberum est. Fortasse: „uni huic”, cf. VIII. 601 „bello haec”, ib. 57 „canitie atque”, infra 380 „duri inmota”, V. 129 „noscendi ardore”, ib. 584 „caeli iste”.

381 *Tenere* vulgo; scripsi *tueri*, i. e. respicere finem, secundum vulgare praeceptum: „respice finem”, ἴθα τὸ μέλλον vel τὸ τέλος. *Tueri* = intueri, quod dactylico metro exclusum. Steinhart: M, *teneri*, quod mihi non animadversum.

Nec sibi, sed toti genitum se credere mundo.
 Huic epulae vicisse famem, magnique penates
 Submovisse hiemem tecto, pretiosaque vestis 385
 Hirtam membra super Romani more Quiritis
 Induxisse togam, Venerisque hic maximus usus
 Progenies; Urbi pater est, Urbique maritus;
 Iustitiae cultor, rigidi servator honesti,
 In commune bonus, nullosque Catonis in actus 390
 Subrepsit partemque tulit sibi nata voluptas.
 Interea trepido discedens agmine Magnus
 Moenia Dardanii tenuit Campana coloni.
 Haec placuit belli sedes, hinc summa moventi
 Hostis in occursum sparsas extendere partes, 395
 Umbrosis medium qua collibus Appenninus
 Erigit Italiam, nulloque a vertice tellus
 Altius intumuit, propiorve accessit Olympo.
 Mons inter geminas medius se porrigit undas
 Inferni superique maris, collisque coercent 400
 Hinc Tyrrhena vado frangentes aequora Pisae,

383 toto M, Prov. A (toti a) G, **384** penatis M₁, **385** veste m, **387** hic M (in lit.) VUARG, que a 2. man. M, **388** urbi p. — mar. l. Prisc II. 218. 25 K, Serv. Aen. XI. 472, ubique mar. A (urbique *margo*), **389** iust. — honesti Corp. Inscr. X. 1194. 5 (Hos.) rigidus V, rigidae u, **390** nullus subrepsit in actus ambitio l. Corp. Inscr. V. 5737. 12 (Hos.) **391** surrepsit V, **392** descendens L, **393** dardanidum C, capana T, versum l. Servius D. ad A. X. 145, **394** hic summa VRG (n *erasa*) moventis M, corr. in vulg. rec manu, **395** vires vu, partis A, partes, rell., **397** qua vertice VUGLC, que vertice M, quo vertice M corr., que avertice E, que a Serv. ad Aen. XII. 703, (laudans: nullo — Olympo) Rc, **398** propius codd., propior Serv., **399** sustulit g (2 m), **400** coercent G, **401** terrena M corr. in vulg. frangentis MA (in M e ss.), aequore A.

383 *Toto* (etiam Bern.) ineptum propter ambiguitatem.

384 „Magni — tecto” damnat Guyetus. Cf. „angusti penates”. Semper plurali numero, etiam de uno tugurio V. 537 i. q. tectum, quod hiemem arcet.

387 „Unicus usus” Bentl. — Venus latiore sensu i. q. matrimonium, consuetudo omnis cum muliere.

391 *Nota* Heins. teste Burm. Negatio continuatur per *que*, ut Lucano familiare. „Voluptas sibi nata” i. q. soli ei qui fruitur, h. l. Catoni, quasi praecessisset nominativus Cato: nihil fecit propter suam ipsius voluptatem. Compara usum pronominis *suus* in „sui heredes”.

394 *Movementis* ante Cortium edebatur e

deterioribus. Summa movere, quod se intellegere negat Bentleius, est extrema experiri, omnem lapidem movere. Sine causa igitur Bentl.: *signa moventem*. „Movere summa” dici poterat tam Caesar (*moventis*) quam Pompeius (*moventi*).

397 „Qua vertice” nullam, „quo vertice” (Cortius) duram habet sententiam; „que a vertice” etiam Bentleius. *Tellus* est γῆ (non: Italia). Per *que* laxius iunguntur haec cum superioribus = dum (terwijl). Cf. VIII. 400, V. 549, IV. 115, 519.

399 Bentl. „longum se p.” (sine auctore). Cur „costasque coercent” v. 400, non assequor. Apenninus antequam mare attingit iam demisit iugum in colles (438), disidentes in Pisas et Ancona.

Illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon.
 Fontibus hic vastis immensos concipit amnis,
 Fluminaque in gemini spargit divortia ponti.
 In laevom cecidere latus veloxque Metaurus, 405
 Crustumiumque rapax, et iuncto Sapis Isauro,
 Senaque, et Adriacas qui verberat Aufidus undas,
 Quoque magis nullum tellus se solvit in amnem,
 Eridanus, raptas qui volvit in aequora silvas,
 Hesperiamque exhaurit aquis. Hunc fabula primum 410
 Populea fluvium ripas umbrasse corona:
 Cumque, diem pronum transverso limite ducens,
 Succendit Phaethon flagrantibus aethera loris,
 Gurgitibus raptis penitus tellure perusta,
 Hunc habuisse pares Phoebeis ignibus undas. 415
 Non minor hic Nilo, si non per plana iacentis

402 illic MA (n addit m 2), 403 hinc c, 404 sparsit M, 406 cratumiumque c capax, M, iunctus V, -to (in ras) MURT. iunctos A, isapis V, apis A, hisauro T, 407 laudat Prisc. 202. 4 H, adriacas Prisc. VUA, 408 maius M sup. scr.: % magis nullo M corr. in vulg., 409 fractasque V, raptas U, rell.: fractas, [qui] devolvit O vulgò, 413 phoeton MAV, 416 — undas (420) l. Serv. Georg. I. 482, nilo nisi quod Serv., nec minor g.

402 Pro *fluctibus* coniiicit *flatibus* Bentl.; quemadmodum mare, quod alluit regionem, eius nomine dicitur, sic etiam fluctus a Dalmatico littore reiectos Dalmaticos dixit:

403 Pulcre a fontibus fecundari dicuntur montes, qui fructum conceptum alunt.

406 *Iuncto* primus Grotius, *Isapis* male olim ex Strabone, qui ipse corrigendus est, defendebant; *Sapis* et „fluvius Crustumium” sunt ap. Plin. III. 115.

409. Copula ad *fractas* (*raptas*) *devolvit* opus esse negant Bentleius et Weber vol. II p. 474 (suae edit.). Non assentior; enumerantur fluvii: in laevum latus cecidere Metaurus Crustumiumque et Sapis Senaque et Aufidus, „quoque magis nullum tellus se solvit in amnem Eridanus”; hic enumeratio finita est, *Eridanus* in superioribus verbum suum (*cecidere*) habet; asyndeto autem locus non est. Mihi probatur: *qui volvit* cet. Eridanus, qui non ex Apennino descendit, adscitus est ad ornatum. Recte Haskins interpretatur v. 408: nullus fluvius plus terrae devehit in mare; notum est Padi os limo devecto admodum esse diffusum. Prae-euntem habet Verg. Georg.

I. 481. Usus verbi *solvere* IX. 421 diversus est.

414 „Gurgitibus *raptis*” aptius esset *haustis*, cf. I. 415 „Titan ut alentes hauriat undas”, sed metrum oberat. Fontibus omnibus exsiccatis (in quo bacchatur Ovidius) solus Eridanus *par* erat (415) calidus, qui „fumantia abluit ora” Phaethontis Ovid. II. 324.

416 „Non minor hic Nilo”. Omissum *esset* imposuit Scaligero, succensenti poetae, quasi utrumque fluvium aequalem diceret; refutavit eum, quantum poterat, Bentleius. Non tam frequenter quam Claudianus (cf. Birt. p. CCXXIV), saepe tamen omittit *est* Lucanus, item *sunt* (non *es* IX. 604), coniunctivi omissi aliud exemplum non succurrit. Nilus stagnat arenis, inquit; leni cursu per arenam huc illuc volvitur eoque longum cursum habet. „Iacentis i. e. depressae Aegypti” pendet a *plana*. De Istro cf. Plinius IV. 79, qui sexaginta annibus receptis eum in Pontum volvi refert. Ceterum admodum displicet anaphora „non minor hic”, et dubito an poeta 416, 417 omiserit, reduxerit autem mala sedulitas editoris. Accusativus non est cur recipiatur: *Stagnare* (intr.) de Nilo dicit Verg. Georg. IV. 288 aliiue. *Casuros* v. 419 est condicionale

Aegypti Libycis Nilus stagnaret arenis.
 Non minor hic Histro, nisi quod, dum permeat orbem
 Hister, casuros in quaelibet aequora fontes
 Accipit, et Scythicas exit non solus in undas. 420
 Dexteriora petens montis declivia Tibrim
 Unda facit, Rutubamque cavom. Delabitur inde
 Volturnusque celer, nocturnaeque editor auræ
 Sarnus, et umbrosae Liris per regna Maricae
 Vescinis impulsus aquis, radensque Salerni 425
 Tesca Siler, nullasque vado qui Macra moratus
 Alnos, vicinae procurrit in aequora Lunae.
 Celsior educto qua surgit in aëra dorso,
 Gallica rura videt devexasque aspicit Alps;
 Tunc Umbris Marsisque ferax domitusque Sabello 430
 Vomere, piniferis amplexus rupibus omnis
 Indigenas late populos non deserit ante
 Hesperiam, quam cum Scyllaeis clauditur undis

417 libycas n. s. arenas Serv. aEGB. libycis arenis rell. c. 419 fontis M₁A, 420 non solus exit G₁, 421 per devia g, thybrim VU, ut saepe, 422 unda M ras. 4 litt., rutubamque cavum l. Serv. Georg. I. 326, 424 laudat Acron ad Hor. Carm. III. 17.8, l. 31.7, 425 sestinis U, reliqui vestinis, et sic vulgo, salernis R, 426 vulgo culta; culta M in ras., item UABE, tecta VGLRc, terra m a, nullasque — alnos laudat Prisc. 202, 1, moratur T, morat G, moratus g Prisc. rell., 427 percurrit gb, procurrit rell., 428 longior O vulgo, in aera M, 429 excipit alpes VG, 430 domitus sabello M, que m. 2, marisque U, 431 penniferis A, omnis M₁ (s. s. aē) omnem A₁, 432 indegenas M₁, latii vulgo, late G.

422 Rutuba magis fortasse e Varrone notus Satir. p. 217 Riese, figurate pro „perturbatione” usurpatum, quasi *κνλλοβόρος* quidam.

423 *Auræ* vaporis. De Volturmo idem Frontinus Strat. II. 257 (laudatus Ouden-dorpio) Volturnum amnem ultra reliquorum naturam fluminum ingentes auras mane perflare. Propertius IV. 1. 123 „qua nebulosa cavo rorat Mevania campo.”

424 Bentr.: „per stagna Maricae *Vescinis* impulsus aquis”, alterum cum Cluverio, recte. Non ita errare potuit poeta, ut Vestinos, populum in Piceno longe remotum ad Lirin collocaret. Sed Vescini populi Liv. X. 20 erant in Campania, cf. ib. X. 21. Sestini sunt ad Adriam, Plin. III. 114.

426 *Tesqua* Heinsius teste Burm., sed Adverss. p. 207. *culta*. Aqua tam dici potest *radere culta* aut aliud planum et extentum, quam muros, aedificia simm. cf. Sen. Phaedr. 14 (Ilissus vel Maeander)

„steriles amne maligno radit arenas”, Ov. Fast. I. 242 (soli) „Radit arenosi Thybridis unda latus.” *Tesca* pro vulgato *culta* dedi; inde menda *terra* et *tecta* explicantur. — Liberioris verborum ordinis exempla sint III. 679, VIII. 343. Hosius e situ locorum *culta* defendit, nam Silarus nimium abest a Salerno ipso, sed *culta* non rectius se habet, nam ager Salerninus non extenditur ad Silarum, intersunt enim Picentia et Eburum. Mendum poetae videtur. Ib. *nullas*, sqq. i. q. non passus naves.

423 *Celsior* conl. Bentr. Vulgata *longior* est inepta, praeterea h. l. requiritur vocabulum, quod de monte tantum dici potest, ne haereat lector, nam mutatio subiecti satis dura est.

432 *Late* unus G, reliqui codd. et editiones *Latii*, unde fere sequeretur Luca-num absurde *Latii* et *Hesperiae* fines aequasse, sive *Latium* ad *Regium* extendisse. V. 433 *Antris* *proudis* Bersm., Grotius.

Extenditque suas in templa Lacinia rupes,
 Longior Italia, donec confinia pontus 435
 Solveret incumbens terrasque revelleret aequor.
 At postquam gemino tellus elisa profundo est,
 Extremi colles Siculo cessere Peloro.
 Caesar in arma furens nullas, nisi sanguine fuso,
 Gaudet habere vias, quod non terat hoste vacantes 440
 Hesperiae finis, vacuosque inrumpat in agros,
 Atque ipsum non perdat iter, consertaque bellis
 Bella gerat. Non tam portas intrare patentis,
 Quam fregisse iuvat, nec tam patiente colono
 Arva premi, quam si ferro populetur et igni: 445
 Concessa pudet ire via, civemque videri.
 Tunc urbes Latii dubiae, varioque favore
 Ancipites, quamquam primo terrore ruentis
 Cessurae belli, denso tamen aggere firmant
 Moenia, et abrupto circumdant undique vallo, 450
 Saxorumque orbes, et quae super eminus hostem
 Tela petant, altis murorum turribus aptant.

436 repelleret O vulgo, Caesar i. a. f. l. Cledonius V. 34. 8 K; Caesar — vias (440) l. Serv. D. A. VI. 835, 443 patentis RA, patentes M, 445 populentur A 447 urbis M, laci A, va. . rioque M, 450 vallo M, 452 petat M (n s. s. m. 2) turbidus M₁ A, abtant M.

435 Bentleius: „confinia montis — reveleret aequor” propter tautologiam: „pontus confinia solvit” et „terras repellit aequor”. Sed primum figurate (nam *pontus* persona est), tum proprie res enuntiatur, ut saepe. *Revelleret* Heinsius quoque, quem non satis refutat Burmannus. *Inpelleret* Guyetus, Cortius. Coniunctivus h. l. conferatur cum IV. 154 *decreceret* et cum *despumeret* VI. 506 et *declinet* X. 236. Imperfectum ponitur quod *longior* est praeteriti temporis = *longior fuit*. Ad rem cf. Claud. Rapt. I. 140, sqq. Verg. Aen. III. 414. *Πήγιον ἀπὸ τοῦ ὀγγύρου* propterea ducunt Aeschylus et alii. „Hellespontus mare *incumbit*” e Plinio V. 40 laudat Bentl. cf. Stat. Theb. X. 864. *Repellimus* minantem, instantem aut invadentem, quod h. l. alienum.

437 Ad *elidere* cf. VI. 56.

438 *Cessere* i. q. dati sunt Peloro et ei adhaeserunt.

439 sqq. Farnabius et alii male negationem, quae est in *nullas*, iungunt cum *gaudet*, sententiam statuentes: „Caesar non gaudet, quod exercitu hostili vacantes

invenit agros”, ut scilicet narratio cum historia conveniat. Sed eo non opus Lucano, modo maledicat Caesari, cf. I. 144, al. Ubique affirmativum *gaudet* intellegitur; gaudet quod non terat — vacuosque (more Lucani = et non vacuos) inrumpat —, gaudet quod ipsum non perdat — consertaque (more vulgari = et quod) gerat. Inter eundem, in ipso itinere, pugnare potest, quid bellicoso viro optatius? *Que* post *vacuos* continuat negationem, post *conserta* affirmativum est.

445 *Populentur* A, reliqui paene omnes *populetur*, passive cum subiecto *colonus* aptius accipitur me iudice, quam cum subi. *Caesar* et verbo deponenti.

450 sqq. *Moenia* spatium intra muros, id aggere firmant. *Moenia* exclusis aedificiis spatium vacuum proprie dicta fuerunt, et subinde, ut *finis* pro agris, sic pro tota urbe ut Verg. VI. 549. „Saxorum orbes” sunt globi lapidei, qui „aptantur turribus” i. e. suspenduntur, ut devolvantur desuper (= super) in hostes. „Murorum turres”, nempe turres in ipsis muris exstruebantur.

Pronior in Magnum populus, pugnatque minaci
 Cum terrore fides; ut, cum mare possidet Auster
 Flatibus horrissonis, hunc aequora tota secuntur, 455
 Si rursus tellus, pulsu laxata tridentis
 Aeolii, tumidis inmittat fluctibus Eurum,
 Quamvis icta novo, ventum tenere priorem
 Aequora, nubiferoque polus cum cesserit Euro,
 Vindicat unda Notum. Facilis sed vertere mentes 460
 Terror erat, dubiamque fidem fortuna ferebat.
 Gens Etrusca fuga trepidi nudata Libonis,
 Iusque sui pulso iam perdidit Umbria Thermo.
 Nec gerit auspiciis civilia bella paternis
 Caesaris audito conversus nomine Sylla. 465
 Varus, ut admotae pulsarunt Auximon alae,
 Per diversa ruens nec tecto moenia tergo,
 Qua silvae, qua saxa, fugit. Depellitur arce
 Lentulus Asculea. Victor cedentibus instat,

455 secuntur MR, 456 tonantis, s. s. tridentis V, 457 inmittet ex inmittit corr. V
 458 timuere G, 459 concesserit M, UVAT, nubiferoque M, cum cesserit u, 460 faciles
 M, vindicat R, 461 tenebat g, 463 et 464 in M. omissos add. m. 2 infima pag.
 (17r), v. 39 et 40, 463 ante 462 T, suum U, 465 sylla, ut semper Mss, 466 admetae V₁,
 amotae T, 467 menia A, neglecto R, neglecto O vulgo, 469 aesculea MU, exculea G,
 victor — acies (470) l. C ad l. 65.

454 sqq. Jeverenus h. l. multa molitur: v. 455 *mota*, 456 „sed rursus”, 459 „nubifugoque” — „cum saeviat Euro”, 460 „validus subvertere mentes”. Burmannus cum comparisonem admodum improbet, duos tamen locos aptos ad explicationem affert, infra V. 571 et Prop. III. 13. 31 „eurus in adversos desinit ire notos.” Qui hic memorantur venti *diversi* inter se (non *contrarii*, nam Eurus est orientalis, Auster idem qui Notus, meridionalis, cf. infra ad l. l.) comparantur cum Pompeio et Caesare, quorum ille iam tenet omnia; Caesar, tanquam eurus, nunc primum surgit; illum sequuntur etiamnunc omnes, „mox eurus dominabitur; ab initio omnes Pompeio adhaerent („vindicat unda notum”). *Tellus* v. 456 vulgo explicatur: antrum Aeoli, perverse; significatur terra, opposita mari, concutitur haec, *laxatur, tridente* i. e. vi fluctuum, in quo nihil mirum nisi tridens Aeolo datus; terra pulsa austro inmittit eurus. Ceterum notum est navigantibus aestum et ventum contrariam vim inter se saepe exercere; aestum videtur ventum putasse poeta. Ceterum cf. III. 549. Et nubes,

polus 459, subinde ex alia regione moventur, quam ventus terram radens.

462 L. Scribonium Libonem in Etruria praesedissee non inveni alibi memoratum. Sex. Pompeii socer erat. Paucis diebus post, XII Kal. Febr., Cicero eum vidit Formis, ad Att. VII. 12. 2; XV Kal. Febr. Cicero Romam reliquerat, Thermus eodem aut proximo die Iguvium reliquit, cf. O. E. Schmidt JJahrb. 1892. p. 321.

465 Faustus Sulla est, cf. Caes. Civ. I. 6. Num cum legione, quam conscriptam habebat? Cic. ad Att. VIII. 3. 7. Scripta epistola XI Kal. Mart.

466 L. Attius Varus, cf. Caes. Civ. I. 12 fin., Auximum (Auximon propter metrum ut Maeandron III. 207; *Ariminon* I. 231 coniectura est) reliquit per oppositam (*diversa*) portam. Libri habent *neglecto*, R. *neglecto*; *nec tecto* Heinsius. Optime: „per moenia diversa nec tecto tergo” sed non intellexerunt librarii hanc per *nec* iuncturam.

469 Lentulus Spinther, non consul. Caes. l. 15.

Devertitque acies, solusque ex agmine tanto 470
 Dux fugit, et nullas ducentia signa cohortis.
 Tu quoque commissae nudatam deseris arcem,
 Scipio, Nuceriae, quamquam firmissima pubes
 His sedeat castris, iampridem Caesaris armis
 Parthorum seducta metu, qua Gallica damna 475
 Supplevit Magnus, dumque ipse ad bella vocaret,
 Donavit socero Romani sanguinis usum.
 At te Corfini validis circumdata muris
 Tecta tenent, pugnax Domiti; tua classica servat
 Oppositus quondam polluto tiro Miloni. 480
 Ut procul inmensam campis consurgere nubem
 Ardentisque acies percussis sole corusco
 Conspexit telis „Socii, decurrite, dixit,
 Fluminis ad ripas, undaeque inmergite pontem,

470 *devertitque* GTC (I. 65) AM, *devexitque* C, *avertitque* a, *examine* A, 471 *nulla* A. 472 *nudatam commissae* AG, 473 *firmisma* A, *luceriae* vulgo C, *nuceriae* GABE 474 *necpridem* Ag, 475 *subducta* V. *dampna* U, 476 *vacaret* mVULbEC *vocaret* MGBA, 479 *domitius* M, *domiti* m c. *rell.*, *clasica* A, 480 *poluto* M₁, *miconi* M, *miloni* m c. *rell.*, 481 *campo* AG, *campis* MVUT, 482 *ardentis[que]* R.

470 *Devertit* Grotius et *secuti* cum O, *devexit* C, *avertit* Bentl., quo non opus, *devertit* puto a cursu instituto, cf. VI. 317: „tentavere suo comites devertere Magnum hortatu” i. e. a proposito Caesaris persequendi, ib. 590 „suo devertere cursu” cf. Oudend. *Acies* plur. de uno exercitu e. g. III. 479 „ultra acies inferre parant (Graii)”. Diiunxit milites a duce. Scilicet clam cum signis militaribus Lentulus urbem reliquisse videtur, postea secutis militibus, cf. Caes. Civ. I. 15. Burmannus sine causa: „ducens ad.” Schol. Voss.: „post fugam Lentulus Domitio retulit signa, ad Corfinium civitatem”. Sine dubio ex bono fonte.

473 *Luceriae* vulg., emendavit Micyllus; vulgatam defendit Bersmannus ex confuso, quem putat, ordine narrationis. Sed in reliquis h. l. iustam rerum seriem sequitur poeta et vestigia sunt boni fontis, cf. ad 463, 470, Livii, ut probabile, qui non ita errare potuit, ut Luceriam Apulam civitatem ante Corfinium Picens captam diceret. Luceriae praesidebat Pompeius etiam tunc, et post Corfinium quoque relictum, Caes. I. 24. Aperte Caesar I. 14. 3 dicit legiones a Caesare acceptas iam cum ex urbe proficisceretur Pompeius (17 Jan.), in Apulia fuisse dispositas. Facilius tamen

in hac re errare potuit L. quam in loco designando. Scipio est P. Cornelius Scipio, a Q. Caecilio Metello adoptatus, socer Cn. Pompeii.

474 Legionem unam ad damna Gallica resarcienda Caesari, socero, suppleverat Pompeius Caes. BG VI. 1, donec ipse Pompeius eam vocaret, si quando ea ad bellum indigeret. Accessit ad hanc, cum propter Parthici belli ignominiam revocaretur, altera, ipse Pompeius unam additurus erat, sed manserant hae copiae in Italia. Relativa sententia „qua supplevit” per *que* continuatur, quo connectitur non relativa; cf. X. 142. IV. 518: „quos tangit vicinia fati victurosque dei celant”. — *Vacarent* Bentl. probat, interpretans: „dum Pomp. a bello liber esset (Parthico sc.)”, quasi *ad pro a* dici posset.

479 L. Domitius Ahenobarbus cf. Suet. Nero 1, infra VII. 599, sqq. Caes. Civ. I. 16—23. Domitium a Pompeio proditum esse consulto reticet Lucanus, cf. Caes. I. 1. 19. 3.

480 *Pullato* Lips. ad Vellei. II. 50, refutatus ab Heinsio l. l. V. 478 *Corfini*, ni contra usum Lucani, propter metrum.

481 *Campo* vulgo; *campis* VUM, Bentl.

Et tu montanis totus nunc fontibus exi, 485
 Atque omnis trahe, gurges, aquas, ut spumeus alnos
 Discussa conpage feras. Hoc limite bellum
 Haereat, hac hostis lentus terat otia ripa.
 Praecipitem cohibete ducem, victoria nobis
 Hic primum stans Caesar erit". Nec plura locutus 490
 Devolvit rapidum nequiquam moenibus agmen.
 Nam prior e campis ut conspicit amne soluto
 Rumpi Caesar iter, calida prolatus ab ira:
 „Non satis est, muris latebras quaesisse pavori?
 Obstruitis campos, fluviisque arcere paratis, 495
 Ignavi? Non, si tumido me gurgite Ganges
 Submoveat, stabit iam flumine Caesar in ullo
 Post Rubiconis aquas. Equitum properate catervae,
 Ite simul pedites; ruiturum adscendite pontem".
 Haec ubi dicta, levis totas accepit habenas 500
 In campum sonipes, crebroque simillima nimbo
 Trans ripam validi torserunt tela lacerti.
 Ingreditur pulsa fluvium statione vacantem
 Caesar, et ad tutas hostis compellitur arces.
 Et iam moturas ingentia pondera turreis 505
 Erigit, et mediis subrepat vinea muris,

485 fluctibus L, 486 omnis V, 488 ocia A, haec c. 489 cohibere U, cohibete u c. rell., 491 nequiquam VUARBG. 492 namque prior campis G, 493 rumpi... (4 lit. spat.) M, 494 non tantis c, pavoris V, 495 fluviisque MVU, 497 submoveat V, illo g, 498 rubiconis M, aquas M, 500 ubi M, abenas M, 503 vocantem M, vacante A, 505 etiam M, turreis M, 506 surrepsit gA, subrepsit EB (m addit *Stht*).

486 *Alnos*: publicaepontis.

491 *Evolvit* Heins., sed cf. *decurrite* 483.

492 „Prior e campis prospicit” prius quam Domitius eum prospexisset? Pugnatur cum 481. *Procul* aptum esset.

493 „Proclamat ab ira” Bentl. Non magis opus quam eiusdem *stabo*, 497, cf. VI. 729, VII. 249.

496 Consulto perturbata oratio, sequi debebat „cohibebor” vel sim., sed Rubiconis mentio iam accedere debebat. De breviloquentia *post R. a.* cf. ad VI. 145. Imitatus est Silius de Hannibale IV. 746.

500 „Totas habenas” cf. IX. 454 (lectio dubia), Verg. XII. 499: „irarumque omnes effudit habenas”. Silius XV. 724 „totas largitus habenas”, Ov. Met. I. 180.

501 „In collum” Bentl.

503 „Ingreditur fluvium”. Hoc fieri poterat equitibus cursui aquae in flumine oppositis, ut infra transeuntes milites quietum amnem haberent. Sed pugnatur hoc cum superioribus, ex quibus apparet pontem non ruptum fuisse, nempe ex v. 499 „ruiturum adscendite pontem,” et ex praesenti *rumpi* 493 („amne soluto” i. q. solutione amnis, modum rumpendi indicat). Equites primum accedentes „trans ripam” iaciunt hastilia, pontem iam equis non habilem inventientes v. 502; id non prohibet, quominus paulo post pons restitatur. Pro *fluvium* requiro *pontem*. Nimis tenue hoc fortasse visum est, sed immerito, et convenit cum iusso „adscendite pontem”, nam *Caesar* i. q. Caesariani. Confirmantur haec a Caes. Civ. I. 16.

506 Pro *et mediis* Damstè con. *atque imis*

Ecce, nefas belli! reseratis agmina portis
 Captivom traxere ducem; civisque superbi
 Ut stetit ante pedes, voltu tamen alta minaci
 Nobilitas recta ferrum cervice poposcit. 510
 Scit Caesar poenamque peti, veniamque timeri.
 „Vive, licet nolis, et nostro munere, dixit,
 Cerne diem. Victis iam spes bona partibus esto,
 Exemplumque mei, vel si lubet, arma retempta,
 Et nihil hac venia, si viceris, ipse paciscor”. 515
 Fatur, et adstrictis laxari vincula palmis
 Imperat. Heu quanto melius vel caede peracta
 Parcere Romano potuit fortuna pudori!
 Poenarum extremum civi, quod signa secutus
 Sit patriae Magnumque ducem totumque senatum, 520
 Ignosci. Premit ille gravis interritus iras,
 Et secum: „Romamne petes pacisque recessus
 Degener? In medios belli non ire furores,
 Iamdudum moriture, paras? Rue certus, et omnis

509 ut stetit *conicci*, constitit O *vulgo*, alte p. g, 510 ferum G, 511 timere MAG, timeri m (m. 2), 515 ac M, hac m (m. 2), 516 laxare M, 517 quantum U, 518 romanum M₁ in marg. versum ponit T, 519 poenaro M₁, *signa* M (man. 2) VULb, castra A, rell. 520 patria M₁, 521 gravis M₁, 522 petis A, 524 *rue* M, omnis MVAR.

Mediis hostem inter et ipsum, qui separant eum ab hoste, cf. III. 538.

507 „Nefas belli” iungendum, non „belli — ducem”, cf. VII. 868.

508 Invidiose Caesar *civis*, cui militiae imperium non fuerat commissum, cf. I. 279, VII. 267.

509 In *constitit* otiosum est *con*, et omissio subiecti dura. Glossa *constitit* videtur et *ut* pepulisse.

513 *Victis*, hinc male efficitur Caesarem vicisse iam Pompeium sibi videri; *iam* est paulo post, mox, ut saepe. *Esto* est 2^a pers.

514 *Retempta* codd., *πειρᾶσθαι*, ambigua vetus orthographia: *retenta*.

515 Heinsium voluisse: „hac nihil e venia” testatur Burmannus. „Si viceris, ipse pac.”, vulgo distinguunt; „si viceris ipse”; probandum, si *ipse* oppositum haberet: „alius pro te”. Mecum facit Bentl.

519 Ante Grotium legebatur: „extremum ... quod... fil” et sic Haskins cum Weisio, in qua lectione non aptum *fit*. — Civi Romano summa poena est veniam accipere pro

fide Pompeio et legibus praestita. Eum sic pudet virtutis. *Civi* (sic O) h. l. in bonam partem. Cohaerent verba: civi poenarum extremum est ignosci (ei) quod, rell. (pro *ignominiae* esse quod —).

524 sq. „Pro verss. 524, 525 hic versus in textu (Lipsiensis) legitur: „Thessalicisque suum finivit robor in armis”, sed sub. textu leguntur illi versus et additur ibidem: „hec ait et tumidos pepulit de corde furores” manu eadem”. BAERHRENS MS. In Cortii MS et Lips. C Weberi hi versus: „haec ait et tumidos (sic, non *timidos* ut refert Burm.) pepulit” — et „Thessalicisque suum” — cum v. 524 et 525, et quidem post hos, in margine positi sunt. Versus sunt manifesto interpolati (cf. Web. II. p. 501 et 571) et ab O absunt. Versus autem 524, 525 exciderunt *postea* quam interpolati illi additi sunt, ut apparet ex *furores* in fine v. 523 et versus interpolati prioris („haec ait” —). Non ad necessarium, ut videbatur interpolatori, supplementum sed ad ostentationem doctrinae (cf. VII. 600) a viro quodam docto additi sunt.

524 *Iamdudum paras* iungi collato IV.

Lucis rumpe moras, et Caesaris effuge munus." 525
 Nescius interea capti ducis arma parabat
 Magnus, ut inmixto firmaret robore partis.
 Iamque secuturo iussurus classica Phoebo
 Temptandasque ratus, moturus, militis iras
 Adloquitur tacitas veneranda voce cohortis: 530
 „O scelerum ultores melioraque signa secuti,
 O vere Romana manus, quibus arma senatus,
 Non privata, dedit, votis deposcite pugnam.
 Ardent Hesperii saevis populatibus agri;
 Gallica per gelidas rabies effunditur Alpes; 535
 Iam tetigit sanguis pollutos Caesaris ensis.
 Di melius, belli tulimus quod damna priores.
 Coeperit inde nefas. Iamiam me praeside Roma
 Supplicium poenamque petat. Neque enim ista vocari
 Proelia iusta decet, patriae sed vindicis iram. 540
 Nec magis hoc bellum est, quam quom Catilina paravit
 Arsuras in tecta faces, sociusque furoris

525 minas MA, muuus ma, 527 *ut* (m. 2) M, partis M, 528 secutoru M, 529 l. [Probus] IV. 261. 8 K, moturi O vulgo, 533 dep. bellum g, 535 perfunditur MA, effunditur m (m. 2) difunditur a, 536 pollutas M, ensis A, 540 ira C, 541 quod cat. MVAB, (cum UG mab).

545 defendit Weise, interpretatus „brevi post”, sed l. l. „iamdudum transigit”, i. q. quantocius, et sic Verg. „iamdudum sumite poenas” (A. II), quod ab h. l. alienum; „iamdudum moriture” i. q. cui iam diu destinatum fuit mori (pro patria). Ceterum cf. Catullus 64. 375, Ovid. Amat. II. 457, Metam. XIII. 457.

525 „I, Caesaris” Heinsius.

526 „Arma parabat”. Sic Pompeio favens Lucanus, contra Caes. b. Civ. I. 19. 3 recusasse Domitio auxilium Pompeium narrat.

527 *Admixto* ante Oudendorpium erat, et sic Burm., alii; *hinc misso* Heinsio adscribitur; *inmisso* pravum, ut ipsa Oudendorpii defensio docet. *Admixto* caret auctoritate, in 3 deterioribus Burm. exstat. Melius tamen aliud non invenitur. Satisfacit *invicto*, novos erat additur milites.

529 *Moturi*. *Commoti* Heins., *mature* Bentl. Qui defendunt, interpretantur: „moturi castra”. Sed non movet castra miles, sed dux; praeterea nondum constabat Pompeio de protectione, sed animos militum antea

experiri volebat, temptandisque animis moturus militis iras erat Pompeius. Scribendum censui *moturus* cum, sive antea quam moveret castra. Librarii ante genitivum *militis* substituerunt eundem casum.

535 *Perfunditur* cum BM (sic) habet A, *di-* a, *effunditur* m rell. sine dubio recte.

537 *Di melius* de praeterito sc. *fecerunt*, plene Horatius Sat. II. 6. 4, cf. III. 93.—Melior est, qui iniuriam patitur, quam qui infert.

538 Pro *iamiam* Bentleius: *dum iam*, ante *iamiam* necessarium dicens *coepit*; sed concessivo etiam utitur qui acquiescit in re facta; honorem istum concedit adversario.

539 *Petat* insolens pro *paret*.

541 „*Quo Cat. rotavi*” Heins.; posterius non necessarium, *quo* ferendum esset si codd. offerrent, sed excusandum; ante *quo* splendendum esset *bellum*; ergo: non est bellum bellum quo Cat. paravit; vocaret igitur *bellum* id quod negat bellum esse.

Lentulus, exertique manus vesana Cethegi.
 O rabies miseranda ducis: cum fata Camillis
 Te, Caesar, magnisque velint miscere Metellis, 545
 Ad Cinnas Mariosque venis. Sternere profecto,
 Ut Catulo iacuit Lepidus, nostrasque securis
 Passus, Sicanio tegitur qui Carbo sepulcro,
 Quisque feros movit Sertorius exul Hiberos.
 Quamquam, si qua fides, his te quoque iungere, Caesar, 550
 Invideo, nostrasque manus quod Roma furenti
 Opposuit. Parthorum utinam post proelia sospes,
 Et Scythicis Crassus victor remeasset ab oris,
 Ut simili causa caderes, quo Spartacus ense.
 Te quoque si superi titulis accedere nostris 555
 Iusserunt, valet en! torquendo dextera pilo,

543 exertique — Cethegi l. C ad VI. 794, Lact. Theb. I. 413 om. nomine auctoris, exporrecti glossa in M, exertive u, 545 velit M₁ velim c, 546 at A, ad a c. rell., 547 securis M, 548 passos M₁, 553 arvis VUABg, oris uMG, victor Crassus GF, 554 l. Acro C. III 14. 18, et simili (A ap. Hauthal: ut) Acro, qua vulgo, quo a, quas partacus ensis R, hostis vulgo, hoste m, 556 in MVUAg, en G, torquenti G, torquendo MVUAg,

543 Sil. It. VIII. 585: „ipse (Cethegus) humero exertus gentili more parentum”, Verg. Aen. II. 492: „subnectens exertae cingula mammae” a verbo *sero*, (cf. *prosero insero* Sil. III. 448) i. q. *tendo* (uitsteken, transit.). Qui manum aut brachium e toga plus quam vulgo exerit, paene nudus, dissolutus „discinctus” est. Cethegis signum familiae proprium ferociam significat. Manus ex. Cet. = Cethegus manu exerta. Cf. supra 96 et de verbo *insero* Fleckeis. Jahnni Ann. a. 1890 p. 294.

544 Rabies *nefanda*” Bentl.

545 Q. Caecilius Metellus Pius urbem contra Marium et Cinnam defendit et cum ipso Pompeio Sullae partes secutus est. App. Civ. I. 69, 80. *Miscere* tanquam similem, aequiparare. Hor. C. I. 1, 30 (me) „dis miscent superis”.

547 „Pulsus a Q. Lutatio Catulo et Cn. Pompeio in Sardinia morbo absumtus” Florus II. 11, App. I. 107, Sall. Hist. Orat. Philipp. I. 51. *Iacuit* i. q. succubuit.

548 Cf. 426, supra: „nullasque vado qui Macra moratus alnos! vicinae percurrit in aequora Lunae”. — Carbonem securi percussit in Sicilia App. I. 96, Plut. Pomp. 10. Quod huic Caesarem postponit praecipue acerbum, quia Carbonem maxima cum ignominia et contemptu interfecit.

550 „Si qua fides” sc. in me, ut vere de me profitear.

553 *Syriis* Burmannus, cf. contra Oudend. — *Arvis* Burm., quod satis ineptum ubi de Scythia sermo est nec conferendum VI. 814: „Siculis — arvis”. Val. Flaccus hunc versum imitatus iudice Hosio IV. 589 „remeat qui victor ab oris”.

554 Regius pro *hostis* habet *ensis*, quod fortasse ex *ense* correctum (in *hoste*; a: *quo*). *Hosti* Burm.; quo recepto inutili copia laborat locus. *Causa* libri et Acro ad Hor. C. III. 14. 18. Non immerito *hostis* offensionem fuit; primo obscurum est, dein loco alieno inutile trahitur; debebat esse ante *caderes* aut ante *Spartacus*. Desideratur praeterea quod caput rei est, a *Crasso* esse victum *Spartacum*. Verum censui: *quo Spartacus, ense*. „Simili causa” ablativus abs.: cum similis sit tua et Spartaci causa (uterque arma sumsit contra Romam). *Hostis (hoste) ad ensis (ense)* interpretandum adscriptum, cum *qua pro quo* in textum aperta de causa surrepsisset et constructionem corrupisset, pepulit *ense*.

555 cf. Ov. Her. IX. 1 „gratulor Oechaliam titulis accedere nostris”.

556 „In torq.” O praeter G, in quo *en torquenti* erasum et *in torquendo* manu prima supra scriptum. Ex Witt. ap. Burm. Confunduntur etiam alibi, cf. VIII. 51. — Parum apta haec de Pompeio sene. Cf. Verg. Aen. IX. 51. Nec recte conveniunt cum 561.

Fervidus haec iterum circum praecordia sanguis
 Incaluit; discet non esse ad bella fugaces,
 Qui pacem potuere pati. Licet ille solutum
 Defectumque vocet, vos ne mea terreat aetas. 560
 Dux sit in his castris senior, dum miles in illis.
 Quo potuit civem populus perducere liber,
 Adscendi, supraque nihil nisi regna reliqui.
 Non privata cupis, Romana quisquis in urbe
 Pompeium transire paras. Hinc consul uterque, 565
 Hinc acies statura ducum est. Caesarne senatus
 Victor erit? Non tam caeco trahis omnia cursu,
 Teque nihil, Fortuna, pudet. Multisne rebellis
 Gallia iam lustris, aetasque impensa labori
 Dant animos? Rheni gelidis quod fugit ab undis 570
 Oceanique, vocans incerti stagna profundi,
 Territaque excitis ostendit terga Britannis?

557 circa AG, 558 dis cet M discet Uc, disces ABVC, discam a, discent R disces vulgo, 560 ne vos O vulgo, nec GT, ne gc, rell., 561 duxit A (s adscr. m. 2), 562 populos M₁ A, 564 cupit MVAg, 565 hic M (n s. s. m. 2), parat MVg, 566 du... cum M, 567 trahes R, 570 quos VUaG, fuciet (ut vid.) V₁ (fudit?) fudit G, 571 l. Anecd. Helv. p. CCXXXIV. 24 (Hag.), oceanumque O vulgo, in fine pag. versum habet M. 39um m. 2 (post 603), 572 que sitis M, quaesitis O vulgo.

557 *Frigidus* Bentl.

558 *Discet* iure praefert Bentl., quoniam sequitur „Licet ille”, ubi transitus ad 3^m pers. admodum durus. — Post *pati* convertit se ad milites, quare *vos* (560) emphasin requirit, unde pro *ne vos* substitui *vos ne*.

561 Post *senior* distinguendum, „dum miles” sc. „sit senior”. *Senior* praedicatum est.

564 *Cupis* — *paras, cupit* — *parat* vulgo. Illud Bentl., qui *orbe* sine causa. (De metro vid. supra ad I. 602.) Secundam personam librarii non substituisent, sed oscitantia sua potius contra.

566 „*Ducum* i. e. procerum” Weise. Non recte, in acie Pompeiana multi erant, qui exercitus duxerant et imperatores erant salutati.

567 „*Num* tam” Guyet.; *casu* Bentl. conferens VII. 446 „cum caeco rapiantur saecula casu”. Praeferendum *cursu*; non recte quis diceret: „equus, iumentum trahit casu”. — *Tam* pertinet etiam ad *nihil* = tam parum, quod non latinum est; „tam ni-

hili”, „tam non multum” et similia vid. apud Krebs-Allgayer in *parum* p. 752. Sententia: „non ita destituta es pudore”.

568 „Multisne rebellis — *castris*” Hosius, magis probo „*geminisne* — *lustris*” Bentleii.

571 *Oceani* ex con. dedi pro *Oceanum*. In vulgata, in qua oratio continuatur usque ad *Britannis*, verba cohaerent: „(datne animos) quod fugit a Rheno et terga ostendit Britannis, vocans Oceanum stagna profundi”. Deest sic id quod necessario adesse debebat, causa memorati Oceani. Scelus non erat, quod *nomen* Oceani male usurpabat, sed quod *dum traiciebat* brevia et aestuaria, vocabat haec *Oceanum*. Fugisse Caesarem a Rheno dicit, quoniam post expeditionem traiecto Rheno, fluvium reliquerat; eodem modo ab eo, quem Oceanum vocabat, fugisse poterat dici. *Vocans* i. q. quomodo vocabat, ut Graeci λέγων omisso οὐτως. De asyndeto vid. ad II. 53, V. 560. Bentl.: *trepidus* — *ab arvis*, peius vulgata. Sed coniunctio necessaria est; quare scripsi *que excitis* pro vulg. *quaesitis*; populi exciti sedibus Caesarem fuderant: cf. M et Var. Lect. IV. 611, ubi *excivit* et *quaesivit* confusa.

An vanae tumuere minae, quod fama furoris
 Expulit armatam patriis e sedibus urbem?
 Heu demens, non te fugiunt, me cuncta secuntur, 575
 Qui cum signa tuli toto fulgentia ponto,
 Ante bis exactum quam Cynthia conderet orbem,
 Omne fretum metuens pelagi pirata reliquit,
 Angustaque domum terrarum in sede poposcit.
 Idem per Scythici profugum divortia Ponti 580
 Indomitum regem, Romanaque fata morantem,
 Ad mortem, Sylla feliciore ire coegi.
 Pars mundi mihi nulla vacat, sed tota tenetur
 Terra meis, quocumque iacet sub sole, tropaeis.
 Hinc me victorem gelidas ad Phasidos undas 585
 Arctos habet; calida medius mihi cognitus axis
 Aegypto, atque umbras nusquam flectente Syene.

573 minuere R, 575 l. Prisc. II. 283 H et 304. 20, ubi: secuntur pars codd., fugient M, 576 quicum M, 577 clauderet in (man. 3), 578 exactos — orbis c, 579 angustamque VG, [in] R, 580 idem s. s. ego VUB, versum in marg. habet G, 582 l. [Probus] IV. 262 K, coegit Prob., 584 meis M, trophaeis O, 585 hic M (n s. s.), idem A vectorem M (e corr.), ad M (n 2), phasidis A, 586 calida — Syene (587) l. Prisc. 511. 9 [medius] Prisc., melius g, orbis U, axis u, 587 atque — Syene l. Macrob. Somn. Scip. II. 7. 18, numquam Prisc. cUA, nusquam M, pellente C, flectenti A, flectente a, var. l. in C, rell. Syenen A.

577 Nempe ante quam duo menses essent expleti; Florus I. 40 (III. 6 D.) „quadragesimo die (victoria) parta est“. Condere i. q. finire: „condit quisque diem collibus in suis“ Hor. C. IV. 5. 29, „condere lustrum“ alia. Nec aptum est *exhaustum*, nec opus *cogeret* (Gayetus, coll. I. 537: „cornuque coacto iam Phoebe, rell.).

578 „Metuens pelagi“ iungendum, non „fretum pelagi“.

579 *Angustam* VG, „Angusta sedes“ continentis opposita latis spatiis maris. Bentl.: „*angustamque* domum *terrestri* (vel: *terrena*) in sede poposcit“. Pompeius partim in montanis (*angustis*) locis piratas collocavit: Cilicia, Tauro, Calabria, Dymae in Graecia, Laude Pompeia in Gallia Transpadana (Lodi hodie, Plin. III. 124. *Laudum* Schol. Voss. ad h. l.). Cf. Servius ad Georg. IV. 127, Velleius II. 32, Plut. Pomp. 28, supra I. 346.

580 *Ponti* puto Euxinum, non regionem significari, ut grandius.

581 *Morari* differre, IV. 351 „nil fata moramur“, Afranius tradens se Caesari

eius cursum fatalem non impedit. VII. 460. „Fati suprema morantem consumpsere locum“.

583 „Mihī nulla vacat“ quid sit apparet ex oppositis; *vacat* absolute positum; suppleendum: „me, gloria mea“, *mihī* est dativus ethicus. Hinc Pompeius regiones coeli recenset: septentriones 585, meridiem 587, occidentem 588, orientem 590. *Hinc* (585) non ex Italia (Weise) sed per anacuthiam *illinc* omissum ante *calida*.

586 *Medius axis* est aequator, cf. X. 250 „frigore ab arctoo medium revocata sub axem“. Verg. Georg. III. 351: „medium Rhodope porrecta sub axem“, eadem *ἀρκτοία* qua *polum* pro *coelo* dicunt.

587 *Nusquam* praeter Vm (2a manu) G Puteaneus et Harleianus vetusti Bentleii; cum Bentleio censeo Macrobiū corruptam iam lectionem habuisse, verum esse *nusquam*. Nisi *nusquam* posuisset Lucanus, inquit, non dixisset „*flectente* umbras“, sed *faciente*. *Flectere umbras* nisi addatur quorsum ineptissimum est. Nimi-

Occasus mea iura timent, Tethynque fugacem
 Qui ferit Hesperius post omnia flumina Baetis.
 Me domitus cognovit Arabs, me Marte feroces 590
 Heniochi, notique erepto vellere Colchi.
 Cappadoces mea signa timent et dedita sacris
 Incerti Iudaea dei, mollesque Sophenae.
 Armenios Cilicasque feros Taurumque subegi.
 Quod socero bellum praeter civile reliqui?" 595
 Verba ducis nullo partes clamore secuntur,
 Nec matura petunt promissae classica pugnae;
 Sensit et ipse metum Magnus, placuitque referri
 Signa, nec in tantae discrimina mittere pugnae.
 Iam victum fama non visi Caesaris agmen. 600
 Pulsus ut armentis primo certamine taurus
 Silvarum secreta petit, vacuosque per agros
 Exul in adversis explorat cornua truncis,
 Nec redit in pastus, nisi cum cervice recepta

588 time. t M, timet VU, timent AR, tethymque V, 589 sperius, he add. m. 2 M, hesperium G₁, 591 henioschi M₁ eniochi VU, 593 di VU, molesque (s. s. l m. 2) M, mollesque AT, . . phene (so s. s. m. 2) M, sophenae G, sefonte C, mollisque sophene vulgo, 594 ferox G (s. s. s.), taurosque O vulgo, 595 quid G, 600 victi V₁, 604 repleta u.

rum *flectere* absolute est „incurvum facere”. Quid cum rerum natura conveniret, vidit Macrobius, Lucanum reprehendens qui *numquam* scripsisset, ut in suo MS. invenerat, vidit etiam Strabo XVII. 48, qui κατὰ τὰς θρηνας τροπὰς κατὰ μεσημβρίαν ἕσσιον εἶναι τὸν γνώμονα dicit. Idem cum omnes dicant qui Syenen memorant (cf. omnino Palmerius apud Oudend. p. 918), non improbabile est, iam ante Macrobius *numquam* errore librorum, quibus *numquam* magis familiare esset, ex parte librorum evanuisse.

588 *Tremil* pro *timet* Bentr.

589 Non omnino recte extremus totius occidentis Baetis dicitur, cf. Haskins, sed parum refert in hac magnifica oratione.

590 Nec *cognoscit* (Bentr.), nec *dominum* necessarium.

593 Claudianus in Eutr. I. 220: „in mercem veniunt Cilices, Iudaea, Sophene, Romanusque labor Pompeianique triumphus”. *Sophenae* ex G dedi, i. e. Sophene maior et minor aut quomodocumque divisa, *molles* MAV, Schol. B ap. Weberum. Ib. „Incerti Iudaea dei”. Commentum Bemense: „Livius

de Iudaeis: Hierosolymis fanum cuius deorum sit non nominant, neque ullum ibi simulacrum est, neque enim esse dei figuram putant”.

594 *Taurumque* scripsi cum Guyeto; imperiti librarii nomen populi desiderantes temere finxerunt.

597 sqq. *Petunt* i. q. accedunt ad. Proximo die proposita signa, recusante militiam milite, in praetorium reportantur: „placuitque *referri*”. Militum segnitias ad excusandum ducem ficta. Pompeio laudi datur, quod detrectat certamen, cui impar est, post viribus auctis rediturus vestigia eius premente Caesare et exercitu: „comitantibus agmina tauris”, 606. A superiore die, quo oratio habetur (528) ad proximum (597 *matura*) transitus nullus est. V. 605 „red. dita (armenta) — comitantibus *agmine vaccis*” Jeverenus, satis supra refutatus. Res in comparationem adhibita subinde variatur ad maiorem similitudinem, quare *parvis* Bentr. non probo, cf. ad I. 151. — „Et ipse” 598 non monitus. „Metum” militum.

604 „Cervice recepta”. Ut „corpus facere” (Celsus) et „corpus amittere” (= robor, pinguedinem) sic h. l. „cervicem recipere”,

Excussi placuere tori, mox reddita victor 605
 Quoslibet in saltus comitantibus agmina tauris
 Invito pastore trahit, sic viribus impar
 Tradidit Hesperiam, profugusque per Apula rura
 Brundisii tutas concessit Magnus in arces.
 Urbs est Dictaeis olim possessa colonis, 610
 Quos Creta profugos vexere per aequora puppes
 Cecropiae, victum mentitis Thesea velis.
 Hinc latus angustum iam se cogentis in artum
 Hesperiae tenuem producit in aequora linguam,
 Hadriacas flexis claudit quae cornibus undas. 615
 Nec tamen hoc artis inmissum faucibus aequor
 Portus erat, si non violentos insula Coros
 Exciperet saxis, lassasque refunderet undas.

608 hisperiam M₁, 609 concessit M, conscendit V, brundisii U, magnus conscendit T, 610 rem refert Io. Lydus, de mag. III. 46 addens ὡς ὁ Ῥωμαῖος Λουκανὸς ἐν τῇ δευτέρῃ τῶν ἐμφυλίων φησίν, 613 hac vulgo, hanc MaGc, hinc VUcg, arcum A, arcu a, 614 producet AM₁ italiae g, linguam M, fuisse videtur undas (cf. 615), ante mutationem 2^a m. al. linguam s. scripsit, sulcum A, sulcum B₁, 615 claudit M, qua (e erasa) M, 617 choros A, 618 laxasque VAGc, effunderet T.

toros exstantes, pinguedinem, palear reparare. De formula „amittere corpus” cf. Munro ad Lucr. I. 1039: „corpus facere”, gaining flesh, amittere c., losing flesh”. Repleta (u) interpretamentum est, defensum a Burmanno. Jeverenus: *refecto* coll. Verg. Georg. III. 235: „post ubi collectum robur viresque *refectae*”. Contra Statius Theb. II. 326 „cum profugo (tauro) placuere tori cervixque *recepto* | sanguine magna *redit*”, id quod rem conficit, cum Lucanum manifesto sequatur. — Ad 603 cf. Verg. et Statius II. II.

605 „Excussi — tori” satis insolens pro concussi; praeludens pugnae leo vel taurus quatit iubas et cervices; excutit quis lacertos, dum roboris sibi conscius vehementer brachia commovet et quasi tela vibrat. Cf. tamen Verg. A. XII. 6: „mover arma leo gaudetque comantis | excutiens cervice toros.” Ovid. Heroid. IV. 43 „tremulum excusso iaculum vibrare lacerto”. Supra I. 424 versus dubius.

609 Condit se Burmannus sine causa. Confert Hosius in Jahnni Annal. I. I. Stat. Silv. III. 3. 163 „Diomedea concedere iussus in arces”. Concessit Bentleius quoque, eodem loco usus.

610 Strabo VI. 232 Βορυντέσιον δ' ἐποικῆσαι λέγονται Κρήτες οἱ μετὰ Θρησίας ἐπελθόντες

ἐκ Κνώσσου. Redux secundum haec ex Creta in Atticam Theseus novam expeditionem suscepit. „Victum — velis” i. q. postquam vela nigra falsam opinionem de Thesei morte sparserant.

613 Arcum A, Haskins. Sed aliquid se cogit in artum, expandit se continens in arcum.

615 Strabo I. I. ἐνὶ στόματι πολλοὶ κλῆγονται λιμένες; ἄλλυστοὶ, κόλπων ἀπολαμβανομένων ἐντός, ὥστ' εἰκέναι κέρασιν ἐλάφου τὸ σχῆμα, ἀφ' οὗ καὶ τοῦνομα, τῇ δὲ Μεσσαπία γλώττῃ βρῆεντιον ἢ κεφαλῇ τοῦ ἐλάφου. Secundum Strabonem urbs efficit caput, latera portus utrinque serrata cervi cornua. secundum Lucanum lingua terrae projecta scinditur bifariam. Ea lingua excludit s. arceat (*claudit*) Hadriam.

616 „Patulis inmissum” Bentl.

617 Erat cf. III. 345 (*deerat*) VIII. 571 (*deerant*), 155 (*poterant*), 586 (*poteras*), IX. 685 (*pensabat si scinderet*), III. 597 (*ruperat*), X. 25 (*erat*), IX. 685. Val. Flacc. II. 314 (*deerat*), VII. 441 (*occideras*), alia. De Caesare et Cicerone cf. J. Priem, Philol. Suppl. V. 2 p. 261, sqq.

618 Laxas insolens, lapsas, quod ex Argen-

Hinc illinc molis scruposae rupis aperto
 Opposuit natura mari, flatusque removit, 620
 Ut tremulo starent contentae fune carinae.
 Hinc late patet omne fretum, seu vela ferantur
 In portus, Corcyra, tuos, seu laeva petatur
 Illyris Ionias vergens Epidamnos in undas.
 Huc fuga nautarum, cum totas Hadria vires 625
 Movit, et in nubes abiere Ceraunia, cumque
 Spumoso Calaber perfunditur aequore Sason.
 Ergo ubi nulla fides rebus post terga relictis,
 Nec licet ad duros Martem convertere Iberos,
 Cum mediae iaceant immensis tractibus Alpes, 630
 Tunc sobole ex tanta natum, cui firmior aetas,
 Adfatur: „Mundi iubeo temptare recessus;
 Euphraten Nilumque move, quo nominis usque
 Nostri fama venit, quas est volgata per urbes
 Post me Roma ducem. Sparsos per rura colonos 635
 Redde mari Cilicas. Pharios hinc concute reges,
 Tigranemque meum. Nec Pharnacis arma relinquant,

619 montes O vulgo, scopulosae O vulgo, 620 fluctusque T, 621 tremolo A₁, 624 epidaunos mUTg, epidaurus (ros) GV, ionios M, 625 hoc MACB₁, 627 saso R, 628 erga M₁, 631 sobole M, e O, 633 euphratem M, 636 parthos ARgB, huc G, 637 l. Prisc. II. 279. S H, Tigranemque c, ne M (nec m) Prisc. codd. aliquot, reliquas M, relinquit A.

tinensi ed. Weise, ineptum est, *lassas* poeticum, fatigantur undae frustra tudentes scopulum. Ovid. Her. IX. 56 „qui lassas in se saepe retorquet aquas.” — „Refunderet *auras*” temere Bentl.

619 „*Montes scopulosae rupis*” omnes codd. et edd., sed genitivus materiae ille non recte se habet, scopulis congestis non fit mons. Praeterea tautologia est inepta. — *Moles* pro *montes* Bentl. — Id recepi; sunt aggeres portum tuentes, Britanno *pier*, Romanis noti, ut apparet e pictura Pompeiana. Genitivus est definitivus: „scopulosa rupes quae pro mole est.” *Scruposae* (V. 675) necessarium videtur; rupes in mare prominens semper est scopulosa; inepta est copia verborum.

621 *Contentae* non est *retentae* (Weise), cf. III. 534 „ordine contentae gemino crevisse liburnae”. „*Tremulae — contento fune*” memorat Burmannus, contra cf. Haskins. Laxat funes navis in pacato mari, tendit quassa, cf. Stat. Theb. V. 470.

626 Ceraunia tegunt culmina nubibus,

evanescent ex oculis et aqua marina mergitur Sason, insula parva et humilis. Cf. Silius IX. 469, VII. 480, infra V. 650. Strabo VI. 281. Ceterum malim: „*spumosos Calabro* perfunditur aequore Saso” quod contra usum insula nomine regionis designatur, et *Saso* respondet numerose τῶν Calabro.

631 *Tunc: ubi — tunc* cf. 609; similiter *si — tunc* IX. 931. Pro *tanta* Bentl. *gemina*, quod Pompeius habebat tantum duos filios. „*Tanta, nobilissima*” Weise.

636 „*Bactros — reges*” Bentl., cf. Weber II p. 533, sq. *Parthos* manifesto est librarium error: *Parthi* erant magis noti quam reges *Pharii*. Benteleus post „*Nilum move*” 633 Aegypti iteratam mentionem non fert; sed post Tigranem regem Armeniae 637 similiter Armenia postea memoratur (640). Ceterum Tigranem *suum* appellat tanquam clientem pro more Romanorum, quo victores exterarum civitatum earum patroni fiebant. Ordo regionum non convenit cum situ geographico: Armenia, Pontus 637, utraque Armenia 638, Ponti Euxini littora 639, Scythae 640, 641. — Ad v. 635 cf. 579.

Admoneo, nec tu populos utraque vagantis
 Armenia Pontique feras per littora gentes
 Rhipaeasque manus et quos tenet aequore denso 640
 Pigra palus Scythici patiens Maeotica plaustris.
 Sed quid plura moror? totos mea, nate, per ortus
 Bella feres, totoque urbes agitabis in orbe
 Perdomitas: omnes redeant in castra triumphis.
 Et vos, qui Latios signatis nomine fastos, 645
 Primus in Epirum boreas agat, inde per arva
 Graiorum Macetumque novas adquirite vires,
 Dum paci dat tempus hiems." Sic fatur, et omnes
 Iussa gerunt, solvuntque cavas a littore puppis.
 At numquam patiens pacis segnisque quietis 650

638 vacantes A, 639 littora MU, gentis M, 640 rhipoeasque V, rhipheasque AR, quas O vulgo, 641 Lib. gloss. cod. Sangall. 905 p. 590: Scistiae (l. scythiae) paludes ubi aqua nimio frigore adeo congelescit ut plaustris iter praebat. Lucanus: Scitis (sic) — plaustris. Eadem verba l. C ad V. 436, Scitis gl. Sang., scitii codex B Commenti, maeotia C ad V, c, meotida R, 642 et quid MVUG, latio MVUGTcA, latios R, 645 signastis mu, fastus M, fastos m (2 m), 646 egyptum T, 647 macedumque V, 648 iemps M, 649 littore A, 650 patiens segnis MVRT, patiens pacis UvAB, longaeque quietis O vulgo.

640 Quos scripsi cum Heinsio, libri *quas*.

641 *Maeotica* A quoque et M (secus Steinh.). *Maeotia* solum Commentum.

642 „Quid plura loquor” proponit Guyet. Cf. Verg. A. V. 331 „nec plura moratus”. De *Rhipaeas* cf. ad III. 2. 3.

643 *Feres* O, *seres* Modius, *leges* Bentl. i. q. colliges, coll. *redeant*. Sed *feres* i. q. sparges nuntius. *Seres* non praefendum post *mea* (Bentl.), nec aptum *serere* de bello, quod iam exstabat.

644 *Praedomitas* Bentl. recte, sed non emendatio; *perd.* sc. a me. — *Triumphis* gentes triumphatae.

645 *Latio* Oud., Hos. — Claud. Hon. IV. 155 „signas posito modo nomine fastos”. Similia Zingerle. „zu späteren Latein. Dichtern”, II. p. 18. Consules cum parte exercitus ante Pompeium in Epirum traiecerunt, cf. Caes. Civ. I. 25, sqq.

646 „Primus boreas” i. q. cum primum boreas flare inceperit, quem miro errore Brundisio Dyrrhachium in Epirum ferre opinatur; ineptior etiam correctio *Aegyptum* (T: egyptum), cf. 617 *coros*, qui locus adversa fronte cum hoc pugnat, nam corus flat a septentrione (NW). Cf. III. 1.

648 „Paci dat tempus hiems”, Pompeius

in Epirum traiecit Martii d. 17. Cf. O. E. Schmidt, Rhein. Mus. XLVI. (1892) p. 248. Hiems iam paene praeterierat. Improbanda tamen correctio iam vetus („Turr. a. m. 2”): „tempus *iners*”, unde Burmannus coniecit: „dum *pacem* dat (vel „dum *pacis stat*”) tempus *iners*”. Secundum Lucanum post Urbem a Pompeio relictam Caesar Mediam Italiam subicit, expugnat Corfinium et dimittit Domitium, tum i. e. post 14 Febr., Brundisium recedit Pompeius. Cum Caesar ad Brundisium venit, 9 Martii, Consules iam abierant, cf. Civ. I. 27. Igitur v. 645 pertinet ad initium Martii, tum ad finem hiemis i. e. Idus Martias ad quietem aliquid tempus supererat, quamvis exiguum. Cf. I. 522. II. 525, 609. — Kalendarium ante Caesaris correctionem verum tempus praecesserat; a. d. XVI Kal. Apr. (17 Mart.) = 25 Ian. Iulianae aerae. Quod si teneatur, media hieme traiecit Pompeius (nempe a Caesare coactus); Lucanus qua est incuria in rebus historicis hoc vix curavit, et potuit a Livio habere, quem vel in orationibus fontem habet, cf. IV. 354 cum Commento. Pompeius „naturalem” hiemem significat.

650 „Patiens *segnis* longaeque quietis” praefert Oudendorp. Sed numquam „patiens *segnis* quietis” honorificum est et minus aptum. Silius XII. 726 „indocilis pacisque modique” (Hannibal) et alia apud Hosium. Jahni Ann. l. 1., *Semi* Heins. Advv. p. 254,

Armorum, ne quid fatis nutare liceret,
 Adsequitur generique premit vestigia Caesar.
 Sufficerent aliis primo tot moenia cursu
 Rapta, tot insessae depulsis hostibus arces,
 Ipsa, caput mundi, bellorum maxima merces, 655
 Roma, capi facilis. Sed Caesar, in omnia praeceps,
 Nil actum credens, cum quid superesset agendum,
 Instat atrox et adhuc, quamvis possederit omnem
 Italiam, extremo sedeat quod littore Magnus,
 Communem tamen esse dolet, nec rursus aperto 660
 Volt hostes errare freto, sed molibus undas
 Obstruit et latum deiectis rupibus aequor.
 Cedit in inmensum cassus labor; omnia pontus
 Haurit saxa vorax, montesque inmiscet harenis;
 Ut maris Aetnaei medias si celsus in undas 665
 Depellatur Eryx, nullae tamen aequore rupes
 Emineant, vel si convulso vertice Gaurus

651 *liceret* U, mutare O vulgo, 652 generoque G, 653 aliis M, tot primo RG, 654 *oppressae* Mu, *infestae* VU, *difessae* A, *deiectis* g, 656 *sed* U, 657 *credens actum* U, *actum* M, 660 *tamen esse* M (m 2), 661 *mollibus* R, 664 *inmisit* M (scet s. s. m. 2), *hausit* M, 665 *aegaei* vulgo O.

oti Bentl. Sed *pacis* post *patiens* exciderat et versus per *longae* suppletus.

651 *Mutare* O et vulgo; quod recepi Heinsii est, Advv. p. 256. Cf. supra 41 „dum pendet fortuna ducum”; IV. 393 „mundi nutante ruina”, VII. 244; Birt ad Claud. Gild I. 281, Drakenb. ad Sil. VI. 234, Jeverenus ad h. l.

654 *Obpressae* vulgo. *Insessae* Heins. Advv. p. 256, Bentleyus, unde facile existere potuit *infestae*, *obsessae*, *oppressae*, non contra ex *oppressae: infestae*. Cf. Tac. Hist. II. 98 „Alpes praesidiis insessae” et al. ap. Bentl. In M. signo appicto *tot oppressae* iunguntur.

657 *Dum* Grotius, Heinsius (teste Burm.), dubia latinitate.

658 *Insederit* Heins. (teste Burm.). In *tamen* (660) offensus Bentl. *terram*. Mire permixtae sunt protasis et apodosis: „extremo sedeat quod littore Magnus” explicant voc. *communem*, ideoque sequentibus adhaerent tanquam pars apodosis, cum *adhuc*, (= etiam tunc) in protasi positum, pertineat ad partem illam apodosis (*sedeat*), et per *tamen* partes apodosis inter se opponantur. *Rursus* (= contra) vult Pompeium exturbare Italia.

sed tamen nihilo magis mare concedere. Puto haec in Lucano ferenda.

662 „*Et latum deiectis*” Bentl.: *eliditque ingestis*. *Latum* operis difficultatem auget. 663 idem: „*crescit* in imm.”; inter laborem finis operis *cedit* in infinitum; finis non appropinquare sed usque removeri videtur.

665 „*Ut maris Aegaei*” vulgo; nubes est coniecturarum; Bentl.: *Ausonii, Ionii, Aeolii*, Burm.: *Hadriaci*, Cortius: *Hennaei*. *Aegatum*, melius certe quam Baier (thesi in diss.): *Aegatē*; Oudend. *Aetnaei*. Alii corruptum statuunt *Eryx*, pro quo Athos Hortensius, *apex* Withof. Non comparari debet v. 613: „*Aegaeas* transit in undas Tyrrhenum”, ibi enim longe dissita maria exempli causa memorantur, nec Aegaeum ibi Siciliae propinquum mare significat. Cum hoc loco error librariorum aut editorum antiquorum sit statuendus (nam ignorare mare *Aegaeum* et *Erycem* non potuit poeta), *Aetnaei*, minimam mutationem recepi; ad horrorem aptius „*Aetnaei*” quam „*Hennaei*”, reliqua plane improbabilia sunt. Quod *Aetna* occidentem versus iacet, in hoc poeta non offendit; dixit pro *Siculo*.

Decidat in fundum penitus stagnantis Averni.
 Ergo ubi nulla vado tenuit sua pondera moles,
 Tunc placuit caesis innectere vincula silvis, 670
 Roboraque inmensis late religare catenis.
 Talis fama canit tumidum super aequora Xerxen
 Construxisse vias, multum cum pontibus ausus
 Europamque Asiae, Sestonque admovit Abydo,
 Incessitque fretum rapido super Hellesponto, 675
 Non eorum zephyrumque timens, cum vela ratisque
 In medium deferret Athon. Sic ora profundi
 Artantur casu nemorum; tunc aggere multo
 Surgit opus, longaeque tremunt super aequora turres.
 Pompeius tellure nova compressa profundi 680
 Ora videns, curis animum mordacibus angit,
 Ut reseret pelagus, spargatque per aequora bellum.

668 l. Consentius V. 345. 23 K, 669 hubi M, 672 talis M₁, per M (su s. s. m. 3), sersen Mc, Xersem VUARB, persen ug, 673 ausis M (ausus m, m. 3) A, 674 sexton C, 675 [que] M, rapidi super hellesponti O vulgo, 676 eorum M₁, 677 in medium defert AB at non A (athon margo) differret MUT, 678 nemorum casu R, 679 turris A, 681 animum curis T, 682 referet A.

669 „Sua pondera”, stabilis fuit nulla moles, sed deiectae omnes. Ponderibus recte aequatis corpus suo loco manet; inde de aequilibrio: „terra cadit in sua pondera” i. e. locum stabilem accipit, „trans pondera dextram porrigere” ultra aequilibrium Hor. Ep. I. 6. 52, ubi cf. intpp., et, quem laudat Haskins, Munro ad Aetnam 324.

670 *Complacuit* Guyet. Cf. ad 631.

671 Ut rates conficeret. Caesar Civ. I. 25. moles prope terram confectas, et deinde his annexas versus mare rates fuisse refert. Huc pertinet *late*: *late religabat*, trabes longis catenis aliquantum a terra remotas affigebat, quae moli firmamento essent.

672 *Persen* est var. lect. in U et G; reliqui boni codd. *xersem*, *xersen*, *sersem*, quare *Persen* glossema videtur, cui adhaesit exitus nominis proprii, cf. Heins. p. 250. X et S confusae ut *Sexton* 674 Comm., *xanctus*, *mīlex*, simin. in Inscr. Corssen¹ I. 125, Schuchardt II. 47. 64, *Sestius* et simm. huc non pertinent, sed veterem pronuntiationem indicant.

673 *Construxisse* minus recte Bentl. Reliqua cum irrisione dicta, si sana, sed ea aliena a Lucano. Bentl.: „*tum cum dementibus ausis | Europen Asiae*” aut: *olim cum ingentibus ausis*. Burm.: *stulto quum pontibus ausu*”, minus etiam commendabile. Ego

propono *nimum* pro *multum*; sc. non successit ei, auster rupit pontem.

675 „*Incessitque pedes*” Bentl. Jeverenus: „*inclusitque fretum ratibus!*” De v. 675–678 cf. Weber II. p. 627, sqq. Vulgo: „*rapidi super Hellesponti*”, quod defendunt editores iungendo: „*super fretum rapidi Hellesponti*”. Ponitur sane *super* post casum IV. 310, 431, VIII. 226, sed non interposito alio casu. Per illam structuram praeterea perit proprietates dicti („*incedere mare*”), quod liquet coll. Cic. Tuscc. II. 13: „*si Xerxes — Hellesponto iuncto, Athone perfosso maria ambulavisset, terram navigasset*”. Hoc non sensit is, qui desiderans praepositionem, unde penderet accusativus legit aut substituit genitivum *rapidi Hellesponti*.

677 „*Sic — nemorum*” spuria iudicat Bentl. offensus repetita particula comparativa *sic* post *tales* 672, sed cf. V. 183 „*talis — sic*”, IV. 549: „*(iuvenes cadunt mutua caede) sic semine Cadmi emicuit Dircaea cohors — sic mutua pacti fata cadunt iuvenes*” (556). Tum desiderat, quoniam de arboribus agitur, quae *caeduntur*, aliud quam *casus*. At quidquid *caeditur*, *cadit*, et *casus* verbalem suam naturam a *cadere* retineat ut in „*stilicidi casus*” apud Lucretium, aliis. „*Ora profundi*” i. q. ostium portus.

Saepe Noto plenae, tensisque rudentibus actae
 Ipsa maris per claustra rates fastigia molis
 Discussere salo, spatiumque dedere carinis, 685
 Tortaque per tenebras validis ballista lacertis,
 Multifidas iaculata faces. Ut tempora tandem
 Furtivae placuere fugae, ne littora clamor
 Nauticus exagitet, neu bucina dividat horas,
 Neu tuba praemonitos perducatur ad aequora nautas, 690
 Praecepit sociis. Iam coeperat ultima Virgo
 Phoebum laturas ortu praecedere Chelas,
 Cum taciti solvere ratis. Non anchora voces
 Movit, dum spissis avellitur uncus arenis;
 Dum iuga curvantur mali, dumque ardua pinus 695
 Erigitur, pavidi classis siluere magistri,

683 tens. rud. act. l. Prisc. 520. 15 H. 684 rate U₁, 685 discessere m, sal...o M, 686 totaque T, 687 multifides iac. fides l. Osbernus, p. 354. 688 littora U, non littora C. 689 neu M, ne G, bucina MUR, 690 ne BM (u adser m 2), nec T, permonitos M, permonitos VA, deducatur VTG, perducatur MUA, 692 phoebū U, thelas R. 693 tacita ex tacitas corr. M, tacitas VUG, taciti gA, 694 avelleret M (avellitur m. 2), 696 classis pavidi T.

683 *Plenae*, non de ratibus (vloten) sed de navibus onerariis agitur, quas Pompeius in portu Brundisino invenerat; cf. 698, Caes. Civ. I. 26. „Naves plenae vento” uno exemplo defendit Burm. Plin. NH. IX. 25, Heinsius malebat (teste Burm.) *pleno*. Neutrum satisfacit; fort. *pulsae*. — „Tensis rudentibus”. de remulco cogitari non potest, Caesariani molem tenebant, in qua funem ducentes ingressi essent; sunt igitur funes velorum s. pedes, cf. III. 40.

684 sq. *Fastigia* cf. IV. 296 (irrigui campi fastigia), Varro RR. I. 14. 2 et saepius, ubi fundum significat. *Solo* Sulpitius „removerunt e suo firmamento” interpretatus. Potius *fastigia* i. q. omne quod exstabat aqua, cf. Curtius VIII. 10. 31 „agger aequaverat summae fastigium terrae”. *Salo* = in mare. Cf. VI. 362 „Ionio fluit inde mari”. Alia Gron. diatr. Stat. p. 35 et Hand, ib. Ceterum M habet: *sal...o*. Fuit *sabulo* fortasse.

687 *Multifidas*, i. q. crinitas, Stat. Theb. V. 337, „multa crinitum missile flamma”.

690 a Benteleio proscribitur (cf. Weber II. p. 595) quod post 688, sq. supervacaneus sit. At „ne — exagitet” pertinet ad Caesarianos, „ne tuba — nautas” ad Pompeii milites, qui in terra pernoctant; hi *praemo-*

nentur (male *permonitos* in aliquot libris), ut ne signum tubae expectent. *Ne bucina* G, *ne tuba* MB, sed anaphorae vehementia ab h. l. aliena.

691 sq. Mensis September sub Virgine, October sub Libra, November sub Scorpione est; omittit igitur Lucanus Libram secundum antiquos quosdam astronomos, qui Scorpionem etiam per Librae duodecimam partem, hac exclusa, extendebant, cf. J. H. Voss ad Verg. Ge. I. 32-35. Fieri potest, ut contra Lucanus ad Virginem retulerit partem vulgo Librae assignatam et sic tempus significaverit proximum ante Novembrem; utique non serius. Itaque pugnant hi versus cum 648, ubi *pars* hiemis dicitur superesse, cum h. l. *tota* instet. Cf. etiam Pendlebury ap. Hask. „Praecedere ortu chelas” i. q. ante Scorpionem (quo sol transierat) oriri; *ultima praecedere* sic dictum, quasi deinde sequatur; Virgo cedit Scorpioni aut evocat Scorpionem sive ducit, sed melius non tangere.

693 „Voces” nempe nautarum, ut hodie.

695 Iuga, i. e. the yards, *antennae*, in position like the beam of a balance. Haskins. Significantur ligna malo fixa, quibus erigitur et quae pondere mali curvantur. Huic usui antennae vix inservire possunt, cf. Val. Fl. IV. 682.

Strictaque pendentes deducunt carbasa nautae,
 Nec quatiunt validos, ne sibilet aura, rudentis.
 Dux etiam votis hoc te, Fortuna, precatur,
 Quam retinere vetas liceat sibi prodere saltem 700
 Italiam. Vix fata sinunt, nam murmure vasto
 Impulsum rostris sonuit mare, fluctuat unda,
 Totque carinarum permixtis aequora sulcis.

Ergo hostes portis, quas omnis solverat urbis
 Cum fato conversa fides, murisque recepti, 705
 Praecipiti cursu flexi per cornua portus
 Ora petunt, pelagusque dolent contingere classi.
 Heu pudor! exigua est fugiens victoria Magnus.
 Angustus puppis mittebat in aequora limes,
 Arctior Euboica, qua Chalcida verberat, unda, 710
 Hic haesere rates geminae, classique paratae
 Exceperere manus; tractoque in litora bello
 Hic primum rubuit civili sanguine Nereus.

697 diducunt m, 698 rudentis A, 699 sequetur V, 700 perdere O vulgo, 704 omnis MU, 705 receptis R, 707 classes ABEMVU, classi M(Stht.), 710 quae MAEBcU, arcior A, 711 paratas M, herere c, 712 litore MuaB, littoris m (3 man.), ad litore A, 713 tum (sic) — Nereus l. Acro C. II. 1. 35.

697 *Pandentes* Grotius pro *pendentes*; *tendentes* Heins. ad Sil. III. 129 „et promoti ratis penditibus arbore nautis” ipse reiecit. Cf. V. 428 „summaque pandens, suppara velorum perituras colligit auras (navita)”. In vulgata lectione *pendentes* nautae in antennis deducunt vela, cum malus sit mobilis (695. III. 45). *Pendentes* non damnandum, cf. Sil. l. l. et Ov. Met. III. 613 et delineatio in Guhl et Koner ed. Engelmann, ubi nautae, ut apud nos, in antennis pendent vela constricta pandentes.

700 *Prodere* Heins. *Perdere* dicunt = amittere et sic oppositum ex adverso τῶ *retinere*, sed eo non defenditur „perdere regionem”; de re quapiam mobili sic loquuntur, non de stabili et manente, quod absurdum esset. *Prodere* est alii relinquere (prijsgeven). *Per* et *pro* confundi nemo nescit.

703 „Permixtis aequora sulcis” O et vulgo; „permiscent aequora sulci” Guyet. et Burm.; „torta c. p. verbere s.” Bentl., non una de causa improbandum. Probabilius Guyet., nisi gravius ulcus latet; nam *permixta* aequora minus apte dicuntur pro *turbata*; miscentur enim res diversae. Durum

est genus loquendi, quo verbum *sonuerunt* mente addendum est ex superiore *sonuit*, alio verbo (*fluctuat*) intercedente. Expectes: „totque carinarum tremuerunt aequora sulcis”. Accedit tautologia et v. 701 mira iunctura per *nam*. Vix fata sinebant relinqui Italiam, nam — mare obstrepebat. Hoc impedire poterat ne audiretur: „audiri vix fata sinunt”. Et fortasse *motu* car. permixtis aequora sulcis”. *Mota* in tota corruptum et *tot*; tum metrum correctum adiecto *que*.

706 „Cornua” cf. 615.

707 *Classi* Burmannus primus = evenire *classi* ex fragm. Sangermanensi. *Classi* ex M notavit Steinhart; Ashb. tamen plerumque consentiens cum M: *classes*, nec de Buh. (i. e. M) quidquam Oudend., nec ego de M.

711 *Paratas* O et vulgo. *Paratae* aut *paratas* *acceperere* (malim utique *incurrere*) Burm.; *caedique paratae* Bentl. „Naves (nomina) *exceperere* manus” sane ineptum. nec offendit subiecti mutatio. *Manus* pro acc. habitum traxit appositum errore librariorum. Manus ferreae quasi praedam expectantes naves prehenderunt et traxerunt (*tracto*) in terram.

Cetera classis abit, summis spoliata carinis,
 Ut, Pagasaea ratis peteret cum Phasidos undas, 715
 [Cyaneas tellus emisit in aequora cautis]
 Rapta puppe minor subducta est montibus Argo,
 Vanaque percussit pontum Symplegas inanem,
 Et statura redit. Iam Phoebum urgere monebat
 Non idem Eoi color aetheris, albaque nondum 720
 Lux rubet et flammis propioribus eripit astris
 Et iam Pleias hebet, flexi iam plaustra Bootae
 In faciem puri redeunt languentia caeli,
 Maioresque latent stellae, calidumque refugit
 Lucifer ipse diem. Pelagus iam, Magne, tenebas, 725
 Non ea fata ferens, quae, cum super aequora toto
 Praedonem sequerere mari. Lassata triumphis
 Descivit Fortuna tuis. Cum coniuge pulsus,
 Et natis, totosque trahens in bella penates,

715 l. [Probus] IV. 223. 20 K: ut — phas.; ut — ratis l. Lact. ad Stat. Achill. I. 65, pegasaea Lact. phasides A₁, 717 l. Prisc. 336. 17 H. Mythogr. Vat. II. 136, rupta Mythogr., U, 718 vanaque — redit (719) l. Prisc. 124. 23 H, inane m, 721 erigit a, 722 plias MG, flexo A, botae M₁, boetae T, 726 aequore MRTG, aequora mVU, victor (pro: toto) g, facta T, 727 maris bTRG, lassata — tuis (728) l. Lact. ad Stat. Theb. II. 311, lassa Lact., 728 descivit MUA Lact., desivit gV, destituit RTG, 729 penatis M₁.

714 *Corymbis* vel *ceruchis* Heins., sed „summæ carinae” sunt extremae naves; tota classis cum una Argone, ultimae naves cum eius puppe comparantur. Bentl. „sociis — carinis”. Sed ita tertium comparationis (extremum utriusque) obscuratur.

716 De odiis Telluris nihil cognitum, sed Iunonis et Palladis, Val. Fl. IV. 682; non in aequora emittendae erant cautes sed in navem, denique impedit versus structuram, Tellus emisit gigantes aut spartos, sed non sublimes montes. *Cum peteret et (cum) emisit* iuxta stare non possunt, *emisit et subducta est* pendent ab *ut* per asyndeton non ferendum.

717 l. q. imminuta, spoliata, puppe.

719 Descriptio caeli sole oriente per momenta singula fit; primo color caeli mutatur, rubescit, albescit, evanescunt stellae ab oriente, tum septentrionales concolores iunt aetheri, denique lucifer, nuntii iam munere functus, abit. De perfecto *refugit* post praesentia cf. ad VI. 237.

726 „Tuto — mari” Heinsius, sine causa

improbat Bentleius proponens: „super aequora *tota*, praedonem sequerere *maris*”. Mare enim iam *tutum* erat, cum piratae fugerent Pompeio insequente. Sed „toto mari” i. q. in omnibus maribus, Aegaeo. Tyrrheno, Hadria etc., per omnes latebras et recessus. *Totus pro omnis, quivis* satis notum. „Super *aequore* toto praedonem sequerere *maris*” et „super aequora *victor* — mari” (cf. var. lect.), sunt tautologa.

728 Heins.: *desuevit*. Bentleius: „*triumphos destituit f. tuos*”. Cum *destituit* cf. V. 293: „quando pietasque fidesque destituunt”, cf. v. 133 al. Reliqua apud Bentl. exempla ex Seneca conferenda. *Descisco* Lactantius quoque ad Stat. Theb. II. 311, quo loco absolute ponitur: „respicens descisse deos”. Qui cum Haskinsio damnat omnia post *desciscit* verba *a te*, eodem iure desiderare debet *te* post *destituit*. Neutrum satisfacit. Quare propono: *te lassa t. destituit*; ex *te lassa* factum est ordine mutato *lassa te, lassate, lassata*. *Lassa* habet Lactantius. *Destituit* melius exprimit condicionem eius, qui sine auxilio ad incitas redactus est, et tanquam difficilior lectio praefendum. Antiquissima videtur esse varietas.

Vadis adhuc ingens, populis comitantibus, exul. 730
 Quaeritur indignae sedes longinqua ruinae.
 Non quia te superi patrio privare sepulcro
 Maluerint, Phariae busto damnantur arenae:
 Parcitur Hesperiae, procul hoc ut in orbe remoto
 Abscondat Fortuna nefas, Romanaque tellus 735
 Immaculata sui servetur sanguine Magni.

731 facta, 732 et 733 in M in fine pag. m. 2 scripti, sunt versus paginae 39 et 40 733 sed phariae U, 734 et in UGc, orbo A.

734 Acute Bentl. rationem inversam esse animadvertit: „non parcitur, inquit, Hesperiae, ut Fortuna abscondat, sed Fortuna abscondit, ut parcat Hesperiae“. Sed hoc est ingenio abutentis. Est amarum opprobrium; Lucanus non reprehenderet Italiam theatrum esse belli, si modo Pompeius servaretur; sed improbae Fortunae omnia satisfaciunt, etiam spectaculum

gloriae removeri, ut in angulo procul Pompeius moriatur. Non probo igitur Bentleyi coniecturam: „et in orbe remoto *abscondit* F. nefas — sui *servatur*“ rell. — „*Et — abscondat — servetur*“ Hosius. Concessivus parum aptus videtur et acerbitatem minuere. De rhetorica omissione particulae adversativae ante *parcitur* cf. ad II. 53.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER TERTIUS.

Propulit ut classem velis cedentibus Auster
Incumbens, mediumque rates tenuere profundum,
Omnis in Ionios spectabat navita fluctus;
Solus ab Hesperia non flexit lumina terra
Magnus, dum patrios portus, dum littora numquam 5
Ad visus reditura suos, tectosque cacumen
Nubibus et dubios cernit vanescere montes.
Inde soporifero cesserunt languida somno
Membra ducis. Diri tunc plena horroris imago
Visa caput maestum per hiantis Iulia terras 10
Tollere, et adscenso furialis stare sepulcro.

2 *movere* MAVUGR, *tenuere* mavC, schol. Voss., 3 l. Schol. Pers. IV.19, 6 *tectum-*
que O vulgo, 7 et — *montis* l. Serv. Aen. III. 522, 8 *cessarunt* AB₁, 11 *sepulchro* M,
accenso O vulgo.

1 Temere Boream supra II. 647 in Epi-
rum ferre dixerat, cf. ad V. 414, 703. Cum
quibus locis ut noster conveniat Benteleius
abusus Cicerone ad Att. IX. 6 et Strabone
VI. p. 195 conicit „*remis cessantibus aura*”.
Modestius Heins. „*velis turgentibus*”. Liceat
Lucano semel recte dixisse (*auster*).

2 *Movere* parum aptum, cum agatur de
mari iam vehementer moto (*incumbens*),
ubi remis locus non est. *Tenuere* per se
rectum, et antiquam esse lectionem apparet
ex scholiis et Verg. Aen. V. 8, multis
aliis locis. Receptit Oudend. *Movere* h. l. a
bono poeta proficisci non potuit, cf. V.
449, II. 725.

6 „*Tectosque cacumen*” rell. Venuste

describit adspectum montium, quorum
cacumina nebula occultantur. *Tectosque*
correxī pro vulgari *tectumque* in O, quod
accommodatum est proximo *cacumen* a
librariis, qui Graecam constructionem non
intellegebant. Simul distinctionem post
nubibus sustuli. Benteleius inde a v. 4: „non
flexit lumina *Magnus, Carae dum patriae*
portus” tum v. 6 „*terraeque cacumen*” (?)

8 *Cessarunt* male AB₁. „*Languida Somno*”
Bentl. de dei persona interpretans.

9 *Cum* Bentl. Libri tum.

11 *Accenso* vulgo et O; *adscenso* (s.
ascenso) Guyeti est; *escenso feralis* coll. VI.
536 Heins., *effracto feralis* Bentl., *excelso*

„Sedibus Elysiis campoque expulsa piorum
 Ad Stygias, inquit, tenebras manesque nocentis
 Post bellum civile trahor. Vidi ipsa tenentis
 Eumenidas, quaterent quas vestris lampadas armis. 15
 Praeparat innumeras puppis Acherontis adusti
 Portitor, in multas laxantur Tartara poenas.
 Vix operi cunctae dextra properante sorores
 Sufficiunt, lassant rumpentes stamina Parcas.
 Coniuge me laetos duxisti, Magne, triumphos: 20
 Fortuna est mutata toris, semperque potentis
 Detrahere in cladem fato damnata maritos
 Innupsit tepido paelex Cornelia busto.
 Haereat illa tuis per bella, per aequora signis,
 Dum non securos liceat mihi rumpere somnos, 25
 Et nullum vestro vacuum sit tempus amori,
 Sed teneat Caesarque dies, et Iulia noctes.

13 stigyas A, 14 furentis ug, tonentes V, 16 pupes M₁, et usti c, 18 dextra M, 19 suffitiunt A, rumpunt stamina parcae Acro epod. 13. 15, „parcae fata hominum — exposuerunt, alia — alia rumpendo ut Lucanus ait”. Schol. Bern. Verg. Buc. 4. 47, lassant — parcas l. Prisc. 124. 20 H, Laet. Theb. III. 642. VIII. 27, rumpentes stamina M, stagmina R, parcae M (s. s. s. m. 2), 23 en nupsit V (in *corrigit m. 2*), ennupsit RTG (inn. g) M₁, pelex O, pelex M, 26 nulli vestrum RG (nullum vestro g), 27 sed M.

Jever., quod optimum est, sed non Lucani. Cf. Eur. Hec. 37 ὁ Πηλέως γὰρ παῖς ὑπὲρ τύμβου φανείς κατέσχε' Ἀχιλλεύς. Iulia e terra disrupta prodit et adscenso tumulo, inde visa loqui. *Accenso* vix ineptia liberabis; nam quod dicunt *accenso* sc. *ab alio* coactum, *ascendere* non melius, quasi Caeciliae Metellae monumentum aliquod Iulia habuisset; *feralis* aequae inutile atque *ferali* (Burm.). *Furialis* = tanquam furia aliqua vindex.

14 „Post bellum civile” i. q. ex quo coeptum est geri. Cf. ad VI. 145.

15 Eumenides faces (*lampadas*) praeferrunt bellantibus, „armis vestris” datus est.

16 Versus in paucis iure a Petronio notatus 111 „vix navita Porthmeus sufficiet simulacra virum transducere cymba, classe opus est”. *Laxantur* (17) i. q. dilatantur, ut multos recipiant.

18 Infelix Heinsii tentamen *iunctae* recepit Cortius. Omnia exempla apud Heins. ad Sil. IX. 641, quibus *iunctus* est i. q. *continuus*, *iugis* aut *admixtus* (cf.

etiam Gron. Obs. II. 3 fin.) hinc separanda. Nec tamen *cunctae* de tribus satis defensum comparando l. 86. Collato Horatio C. IV. 11. 9: „cuncta festinat manus” conicio „*cuncta dextra properante*”. Certe id me retinet quominus Heinsium sequar. Idem in subsidium emendationis *intentae* proponit.

23 Librarii *en pro in* substituerunt, contra factum est II. 556. *Innupsit* verbum Romanis familiare absolute positum esse, cum facile *familiae* vel *domo* supplerent, non est mirum. „Tepido busto” casus absolutus est et intellegendum de cineribus Iuliae (non *Crassi*, ut vult Jever.); ante legitimos luctus dies in Pompeii sinum involarat Cornelia, cuius etiam viva Iulia fidem coniugalem sollicitaverat (*paelex*). Bentleius *lecto pro busto*; ante Grotium erat *ennupsit*. — Non ex historiae fide haec dicta; Cornelia duobus annis post Iuliae decessum Pompeio nupsit.

25 *Non securos* ut *non iustus* et simm. iungenda, cf. ad V. 58.

27 Caesar te interdium angat, Iulia in somniis tibi appareat.

Me non Lethaeae, coniunx, oblivia ripae
 Inmemorem fecere tui, regesque silentum
 Permisere sequi. Veniam te bella gerente 30
 In medias acies. Numquam tibi, Magne, per umbras
 Perque meos manes genero non esse licebit;
 Abscidis frustra ferro tua pignora: bellum
 Te faciet civile meum". Sic fata, refugit
 Umbra per amplexus trepidi dilapsa mariti. 35
 Ille, dei quamvis cladem manesque minentur,
 Maior in arma ruit certa cum mente malorum.
 Et „quid, ait, vani trememur imagine visus?
 Aut nihil est sensus animis a morte relictum,
 Aut mors ipsa nihil". Titan iam pronus in undas 40
 Ibat, et igniferi tantum demerserat orbis,
 Quantum deesse solet lunae, seu plena futura est,
 Seu iam plena fuit. Tunc obtulit hospita tellus
 Puppibus accessus facilis; legere rudentis,
 Et posito remis petierunt littora malo. 45
 Caesar, ut emissas venti rapuere carinas,

32 genero (corr. in: generum) MRGV, generi A, generum MgUv, 33 abscondis m, pignora A, 36 quatus U, 39 sensus nihil est *Heinsianus*, 40 itavi iam U, 41 dimerserat M, 43 tunc — rudentes (44) l. Prisc. 157. 3 H, obtulit M, optulit VU, 44 legere rudentes l. Pompeius V. 234. 30 K Cledonius V. 60. 6 K, rudentis A.

29 *Regesque* i. e. sed reges. Nam sententia est, quae latet in *permisere*: „sed rogavi, ut te sequerer", ut VI. 756 „nec se — paulatim per membra levat, terraque repulsum est," et alia.

31 „Per umbras" interpretatur Schol.: beneficio umbrarum. Laudandum certe conamen est tautologiae tollendae.

32 *Genero* corr. in *generum* M; scilicet o et ū (s. s.) coaluerunt de more, quod imposuit Steinhart) *generos* legentis. Eadem correctio aliis quoque locis. Pro *genero* A quoque facit, praebens *generi* ex falsa correctione dativi *genero*.

33 Ante Oud. *abscondis* contra O praeter m. Per se quoque recepta h. l. melior. Heins. „malebat" *vincula*.

35 Heins. ludit: „*ter amplexu* trepidi *delapsa* mariti". Dilabebatur per brachia, nihil habens solidi. Supplendum reliquit L. lectori Pompeium amplexum esse umbram; cf. v. 11.

37 „Certa iam mente" Bentl. conferens VI. 1; sine causa.

39 „Aut sensus morte relictus nihil est aut mors ipsa (nihil)". Ita iusta oppositione requirebatur, *nihil sensus* (n̄) metrum suadebat. Sententia huius loci, a multis similibus distinguenda, est „aut opprobrium suppliciumque non sentiam, aut non exstabo." Heinsianus codex habebat: „aut *sensus nihil est*", recte, modo sequeretur *relictus*. Quinctiliani Excerpta e cod. Voss. p. 492 Burm.: „aut nihil est *animi nobis* a morte relictum aut mors ipsa nihil".

44 Rudentes, quibus malus mobilis (*posito*) fixus erat.

46 „Caesar — non illum". Anacoluthon, pro „non lactificatur", eius generis, quod in concitatore sermone aptum et frequens, iam ab Homericis ἴππος — ἧίυφα Ἔε γούνα φέρε. Iliad. VI. fin. — *Abscondit* praes. post *rapuere*, cf. ad VI. 237. Usus nauticus verbi, quo ipsi nautae abscondere dicuntur

Absconditque fretum classis, et littore solus
 Dux stetit Hesperio, non illum gloria pulsi
 Laetificat Magni: queritur quod tuta per aequor
 Terga ferant hostes. Neque enim iam sufficit ulla 50
 Praecipiti fortuna viro, nec vincere tanti,
 Ut bellum differret, erat. Tunc pectore curas
 Expulit armorum pacique intentus agebat,
 Quoque modo vanos populi conciret amores,
 Gnarus et irarum causas, et summa favoris 55
 Annona momenta trahi. Namque adserit urbes
 Sola fames, emiturque metus, cum segne potentes
 Volgus alunt: nescit plebes ieiuna timere.
 Curio Sicanias transcendere iussus in urbes,
 Qua mare tellurem subitis aut obruit undis, 60
 Aut scidit, et medias fecit sibi littora terras.

47 abscondit M, litora A, 48 non — magni (49) l. Prisc. 435.26 H, 49 quaeritur M, 50 nec VU, 52 differret M, 54 consciret (s e corr.) G, conscisceret g, 56 urbis M₁, 57 signe a, 58 nescit — timere l. Prisc. 320.22 H, 59 in arces c.

terras ex oculis recedentes, nihil cum h. l. commune habet; sed fretum dicitur h. l. abscondere naves, quae a littore conspectae sensim mari tegi videntur, dum tandem etiam cacumen mali mergitur. Quod animadversum Valerio l. 496: „iam celsior arbore (malo) pontus — vatem spectantibus abstulit”.

51 Malebat omnia in aleam dare quam nunc non reportare victoriam qualemcunque, sive: vincere in perpetuum non tanti erat ei, ut propterea partem belli dilatam vellet.

54 *Varios Modius* in Gruteri Lampade Crit. V. 173; Bentl. „quoque modo populi sibi *conciliaret* amores”, quod *vanus* accipit pro *irritus* et *concire* in malam partem (*iram, odium, simm.*) tantum dici putat, cf. Livius l. 8 „obscuram atque humilem conciendo multitudinem”. *Vanos* inconstantes eoque facile Caesari parabiles.

55 Ira et favor parantur annona negata aut data. Metaphora sumta a bilance, cuius una lanx pondere premitur (*trahitur*).

56 *Urbem* Bentl., quasi Lucanus tantum de Roma cogitare potuerit. *Adserit* i. q. subicit; nihil a vulgari vi verbum differt, nisi quod ipsa fames dicitur facere, quod is, qui pro tempore uti ea in suum commo-

dum novit; qui alit plebem dominatur ei. Plebs famelica non novit modestiam nec obsequium. Seneca Dial. X. 18. 5 „nec rationem patitur, nec aequitate mitigatur, nec ulla prece flectitur populus esuriens”

59 *Annonae comparandae causa* Curionem in Siciliam, Q. Valerium Orcam in Sardiniam missos esse non diserte dicit L., sed hoc consilium facile e nexu apparet, cf. 71 „haec (i. e. annona) ubi sunt provisiva duci”. Cf. Caes. b. Civ. I. 30. Comm. Usen. ad 59: „ut ait Livius, Marcum Catonem expulit provincia”, quae verba licet suspicari cum Usenero in fine periochae l. CIX interiisse. De Catone pulso cf. Cic. Att. X. 16. 3, scr. d. 14 Maii 49: „Cato qui tenere Siciliam nullo negotio potuit — Syracusis profectus est, ut ad me Curio scripsit. Utinam, quod aiunt, Cotta Sardiniam teneat”. Confuse Baier „de Livio Lucani auctore” p. 9. *Transcendere* parum apte de maritima navigatione. *Arces* lemma C, ubi est: l. I. A. Sic enim liber aliquis apud Cortium. Usener: *Auras*, corruptum, ut putat, ex *oras*. *Iussus*, omissum est verbi passivi ut VIII. 211, IX. 331.

60 „Qua mare”, rell. aut mersit terram (nunc sub freto conditam), aut expulit et cumulavit discissam in oras freti.

61 (Mare) „medias fecit sibi littora terras” fecit ut quae fuerant mediterranea, iam

Vis illic ingens pelagi, semperque laborant
 Aequora, ne rupti repetant confinia montes.
 Bellaque Sardoas etiam sparguntur in oras.
 Utraque frugiferis est insula nobilis arvis, 65
 Nec prius Hesperiam longinquis messibus ullae,
 Nec Romana magis conplerunt horrea terrae.
 Ubere vix glebae superat, cessantibus austris
 Cum medium nubes borea cogente sub axem
 Effusis magnum Libye tulit imbribus annum. 70
 Haec ubi sunt provisa duci, tunc agmina victor
 Non armata trahens, sed pacis habentia voltum
 Tecta petit patriae. Pro! si remeasset in Urbem,
 Gallorum tantum populis arctoque subacta,
 Quam seriem rerum longa praemittere pompa, 75

60 et 61 l. Prisc. 516. 17. H, 61 l. Phocas V. 433. 19 K, 63 ne — montes l. Lact. ad Stat. Theb. III. 597, monti a, 65 frugiferis M, 66 plus AVg, prius EUGCM, 68 vix glebae gleba C, 69 axe (m deleta) A, 70 l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 710, libyae Lact., magnus M (— um 2^a m.), libiae MU, intulit G (tulit g), 71 agmina ductor MUG, agm. victor mABVgT, 73 pro si — subacta (74) l. Prisc. II. 92. 48 H, ad urbem A (m. 2 in) B, 74 arctoque M.

essent littora. Littora est accusativus praedicativus. Pelorum et Rhegium olim erant in media terra, nunc littora. Vulgaris interpretatio, ex qua *medium* est i. q. inter continentem et Siciliam situm, facit ipsum fretum Siculum littus.

64 *Velaque* Heins., non ferendum. Significatur Q. Valerius Orca, vid. Comm. Usus particulae *que*, qui h. l. invenitur, est sine exemplo; proximum, sed tamen diversum est VIII. 400: „num barbara nobis est ignota venus, quae ritu caeca ferarum polluit innumeris leges et foedera taedae coniugibus? thalamique patent secreta nefandi”, ibi sententia explicativa annectitur (fere: „dum patent” s. „accedit quod p.”). Non mirarer si L. dedisset: „Sardoas etiam bellā sparguntur in oras” (V. 118 „quippē stimulo”).

66 A prava lectione *plus*, quam a manu prima soli A et V habent, Bentleius profectus, „nec plus *Massilium* long. mess. ullae”. Sicilia et Sardinia subiectae antequam Africa frumentum adveheret. Cf. Comm. E lectione *plus* existit haec oppositio inepta: nec plus, nec magis conplerunt.

68 lunge: „Libye vix superat (eas), cum cessantibus austris tulit magnum annum”. „Medius axis” est aequator, cf. ad II. 586. Cum e septentrione nubes meridiem versus

pelluntur, imbres Africae fertilitatem afferunt. Comparetur quorundam sententia de Nilo ad X. 239.

70 *Annus* i. q. messis, sed post Augusti demum tempus; hinc *annona*, ut *Pomona* a *pomum*, factum, quod primitivi (*annus*) usum pro messe pepulit, donec archaistae revocarunt; Varro in libris de Re Rustica hunc usum voc. *annus* ignorat. Cf. Gronovius, Diatr. Statiana p. 157 (267 Hand). Infra 452 et certius exemplum IX. 437, Stat. Theb. IX. 406, Silv. I. 3. 22, Val. Fl. V. 423, Claud. XV. 57.

71 „Ubi — tunc —” Bentl.: haec ubi sunt provisa *satis*, tunc agmina *ductor*. *Ductor* post *duci* merito displicet, sed non erat *duci* sine libris mutandum, ut *ductor* posset intrudi. *Haec*, nempe legati in Siciliam et Sardiniam iam ante reditum in urbem missi. Pro *vulturn* Heins. teste Barm. aliquando *multum* aut *cultum*.

73 „Ad urbem” AB, quod olim probavi. Caesar non ad urbem constitit; triumphus dilatus est.

75 Florus de triumpho post Pompeium victum II. 13 (IV. 2 Duker): „pinnium de Gallia triumphum trahens; hic erat Rhenus et Rhodanus et ex auro captivus Oceanus”.

Quas potuit belli facies! Ut vincula Rheno,
 Oceanoque daret! Celsos ut Gallia currus
 Nobilis et flavis sequeretur mixta Britannis!
 Perdidit o qualem vincendo plura triumphum!
 Non illum laetis vadentem coetibus urbes, 80
 Sed tacitae videre metu, nec constitit usquam
 Obvia turba duci. Gaudet tamen esse timori
 Tam magno populis, et se non mallet amari.
 Iamque et praecipitis superaverat Anxuris arces,
 Et qua Pomptinas via dividit uda paludes, 85
 Qua sublime Nemus, Scythicae qua regna Dianae,
 Quaque iter est Latiis ad summam fascibus Albam;
 Excelsa de rupe procul iam conspicit Urbem,
 Arctoi toto non visam tempore belli,
 Miratusque suae, sic fatur, maenia Romae, 90
 „Tene, deum sedes, non ullo Marte coacti
 Deseruere viri! Pro qua pugnabitur urbe?
 Di melius, quod non Latias eous in oras
 Nunc furor incubuit, nec iuncto Sarmata velox
 Pannonio, Dacisque Getes admixtus; habenti 95

76 quos M, gaudet — amari (83) l. Servius D. ad Aen. VI. 835, 84 anxuris M, arcem a praecipites VGm, 85 pontinas (s. s. p) URc, quae G₁, 88 excessa U, 94 et iuncto — pannonio (95) l. Prisc. 286. 9 H, non T Prisc.(?), 95 getis M, getas A.

76 *Potuit* cf. ad II. 617.

77 *Daret* sc. in imagine pompae.

77 Verba cohaerent: „ut (quomodo) Gallia nobilis et mixta flavis Britannis sequeretur celsos (triumphantis) currus”. Quo ordine offensus Bentl.: „ut *Gallia* currus *nobilitas* flavis *anteiret* mista Britannis”. Non operae est causas exponere futiles.

79 *Plura* quam Gallos et Britannos. Schol. Voss.: „quia et victoria belli civilis accessit” (ob quam triumphare non licebat). Haskins: „Because he could not triumph for victory in civil war”. Ergo quia de Pompeio non potuit triumphare, non magis de Gallis? Abstrusa nec vera sententia!

. 80 *Cantibus* non male Oudend. nec refutatus a Burmanno; „*Tacito* metu” Bentl. *Constitit* Bentl. defendit contra Heins. *confluit* (ad Claud. Ruf. II. 427). *Coetus* de euntibus quoque, cf. Stat. Theb. VI. 131 (138), sed attendas antitheton *tacitae*, et *cantibus* magis placebit. — *Urbes*, ad Appiam, cum Brundisio Romam peteret.

84 *Praecipitis* iung. cum Anxuris; arx erat in monte sita. *Praecipites* manifesta correctio est. — Ex ordine enumerat loca iuxta Appiam sita: Anxur s. Terracinam, paludes Pomptinas, Ariciam. Prope Ariciam nemus erat sacrum Dianae Nemonensi sive Tauricae, quae ab Oreste e Chersoneso Taurica huc transvecta dicebatur. Cf. Commentum. Sacerdos, qui praeerat loco, *rex* dicebatur, cf. Suet. Cal. 35, Val. Flacc. II. 305, Ovid. Fast. III. 271. Inde *regna*. De Albano cf. VII. 395, de Aricia VI. 74. *Per regna* malebat Heins.

88 *Et celsa* Bentl. Superiora praeparant hunc versum, quasi: cum loca illa transisset, ascendit tumulum, rell. Asyndeton aptum.

92 „*Deseruere tui*” Heinsius; cf. IV. 655.

94 *Et iuncto*” Prisc. l. l., quod fortasse ex numeri nota III, nunc ommissa, exstitit.

95 „*Dacisve* Getes *adiutus*” Bentl. offensivonem fingens ut Arundelianum *adiutus* defenderet.

Tam pavidum tibi, Roma, ducem Fortuna pepercit,
 Quod bellum civile fuit". Sic fatur, et urbem
 Adtonitam terrore subit. Namque ignibus atris
 Creditur ut captae rapturus maenia Romae
 Sparsurusque deos, fuit haec mensura timoris: 100
 Velle putant, quodcumque potest. Non omina fausta,
 Non fictas laeto voces simulare tumultu,
 Vix odisse vacat. Phoebea palatia complet
 Turba patrum, nullo cogendi iure senatus
 E latebris educta suis. Non consule sacrae 105
 Fulserunt sedes, non proxima lege potestas
 Praetor adest, vacuaeque loco cessere curules,
 Omnia Caesar erat, privatae curia vocis
 Testis adest, sedere patres censere parati,

96 non pavidum G (tam g), 99 capturus G₁, 101 festa M, festa UA, 102 nec AR, 104 cogendi more g, 105 producta TG (educta g), 107 „vacuoque loco cessare quirile l. et legit liber glossarum cod. Palat. 1773 f. 268^v = cod. S. Gall. 905 p. 813 (quurule)" Hosius. — Vacuaeque — curules Serv. D. Aen. XI. 334.

97 *Tulit pro fuit* Heins. Sententia: quod victor Urbis civis est, non excindet eam. (Si barbarus urbem caperet, vastaret).

99 „Rapturus maenia" II. 653 „primo tot maenia cursu rapta". VI. 269 „castella rapit." I. 483 „iussamque — Urbem Romano spectante rapti". „Ignibus atris rapere maenia" intellegendum de omnibus aedificiis, nam homo Romanus absurdum esse sentiret muros Servianos comburere, solido lapide structos. Jever. conicit: „*sparsurus* moenia, *rapturusque* deos", quo offensio siqua est, non tollitur. Vulgo post *deos* plene distinguitur, quod mutavi; sententia: ut (quemadmodum) creditur urbem capturus et incensurus, fuit haec mensura rell. (i. e. apparet hanc mensuram fuisse). In vulgata *ut*, sive *quasi*, sive *utpote* interpretaris, inutile est. — *Mensura* rell. Nihil tam atrox erat, quin putarent Caesare esse dignum; nolebat tantum peccare, si non posset. *Mensura* igitur est amussis, ad quam exigebant malos rumores.

101 *Fausta* Pulmanno auctore Bersmannus; libri *festa*. Omina festa i. q. celebratione festorum perspicua? At parum hoc convenit cum *simulare*. Contra „fausta omina" fingit populus ut ap. Tac. Ann. V. 4, I. 35, ubi omina ab hominibus fiunt, non divinitus offeruntur. *Fausta* Bentl. quoque probat, *festa* Hos.

103 „Vix odisse vacat" i. q. signa dare

odii. Jeverenus: *audisse*. At non agitur de Caesare verba faciente; vulgatae etiam oppositum „laeto voces simulare tumultu" favet.

104 Caesar, privatus, non habebat ius cogendi senatum; ipse tamen, non per tribunos (qui libera rep. senatum interdum convocaverant) id egit; cf. Caes. b. Civ. I. 32. Non est igitur cur *more* recipiatur; iungenda verba cum proximis „e lat. ed. suis.", quibus probabile est significari patres e suburbanis villis a viatoribus excitos. Vocabulum *educere* satis mite est, sed tanquam de pecore. Alius senatus extra pomerium habitus convocantibus tribunis Antonio et Cassio (Dio XLI. 15. 2); cf. 103 „Phoebea palatia".

106 *Sedes* satis ineptum foret, si cum Bentl. esset intellegendum de sellis curulibus, omnibus paene occupatis ab insidentibus, sed int. de *sede* Apollinis Palatini, quod templum ab Augusto instauratum, non conditum est. Supra 103 „Phoebea palatia". Mons Palatinus, ut notum est, Palatium dicitur ut Ianiculum, Capitolium. Bentl. *aedes*. — *Consule* = consulari maiestate. — „*Locum* cessere" (107) sine causa Jev. Sellae curules remotae erant suo loco.

108 *Curia* insolenter pro vestibulo templi aut loco quovis, ubi congregatur senatus. Consulto reticet, Caesari tanquam senatori licuisse verba facere, etsi senatum habere non licebat.

Si regnum, si templa sibi, iugulumque senatus 110
 Exiliumque petat; melius <di>! plura iubere
 Erubuit, quam Roma pati. Tamen exit in iram,
 Viribus an possint obsistere iura, per unum
 Libertas experta virum; pugnaxque Metellus
 Ut videt ingenti Saturnia templa revelli 115
 Mole, rapit gressus et Caesaris agmina rumpens
 Ante foris nondum reseratae constitit aedis.
 Usque adeo solus ferrum mortemque timere
 Auri nescit amor: pereunt discrimine nullo
 Amissae leges, sed pars vilissima rerum 120
 Certamen movistis opes, prohibensque rapina
 Victorem clara testatur voce tribunus:
 „Non nisi per nostrum vobis percussa patebunt
 Templa latus, nullasque feres nisi sanguine sacro
 Sparsas, raptor, opes. Certe violata potestas 125

111 exiliumque M₁, melius quod O vulgo, 113 possent mbEU, possint ABVRGT, possit M, 120 et VUCG (sed g), 124 nullasque feres sine sanguine n̄tro M, nostro VUT, sacro ABvUG, 125 sparsas U.

110 *Senatus* pro *suum* necessarium erat post *sibi* = Caesari. *Exiliumve* Bentl. non recte.

111 *Melius* interpretantur: sc. „actum est”. Sine exemplo. Languidum vulg. *quod*. In nota formula *Di melius* comparativus a positivo non differt, cf. II. 537, Hor. Sat. II. 1. 45. *Quod* videtur interpretamentum, quod veram lectionem populi.

112 „Exit in iram” quam langueat sentient qui explicationem Haskinsii, pro re nata optimam, comparaverint: „Freedom trying by one men’s means whether right could resist might, ends by – causing a dispute”. Vide potius v. 133 (post verba Metelli) „his magnam victor in iram vocibus *accensus*”. Libertas libero ore Metelli usa excitavit semel tamen Caesarem post placidum senatum. Scripsit Lucanus, ut puto: „tamen *exiit* iram”. Cum scriberetur saepe *exire* pro *excire*, *exiit* pro *excivit* et, ut hoc loco *exiit* pro *excitit*, idque in *exit* corruptum esset, versus suppletus est per *in*. Cf. infra 291 „excivit populos”, II. 48 „gentes excite feras”. Casu factum quod brevioris perfecti plane ἀπὸ λόγου facti exemplum non exstare videtur. Post *iram* semicolon ponit Hosius.

113 *Possint* Bentl., Burm., melius quam

possent; quaerebatur in universum, non tantum de eo tempore.

118 Vere importunam exclamationem vocat Burmannus. Metellus non sibi custodit argentum, nec culpandus; aurum ad bellum necessarium *partem vilissimam rerum* dicere est ineptum hoc loco. Nihilo magis haec sunt curata quam quae imperfecta reliquit poeta (lib. IV–X).

119 „Discrimine nullo” accipio „sine ullius periculo”. Minus apte Haskins: indiscriminately.

122 *Ductorem* Bentl.

124 *Sacro*. Post „nostrum” v. 123 *sacro* praefendum; fortius est etiam „sanguine sacro *sparsas*” (conspersas) quam *nostro*, *sro* et *nro* confusa sunt.

125 Florus I. 45 (III. 11. Duk.): „tribunus plebi Metellus exeuntem ducem hostilibus diris devoverat” (nempe Crassum), errans in nomine et confundens quod Caesari et quod Crasso ante bellum Parthicum accidit. Cic. Divin. I. 29 augurem et censorem C. Ateium dicit, qui dirarum obnuntiatione M. Crassum retinere voluit. Sed tribunum tribunosve dicunt App. Civ. II. 18,

Invenit ista deos, Crassumque in bella secutae
Saeva tribuniciae moverunt proelia dirae.

Detege iam ferrum; neque enim tibi turba verenda est
Spectatrix scelerum: deserta stamus in urbe.

Non feret e sancto sceleratus praemia miles; 130

Sunt quos prosternas populi, quae maenia dones;
Pacis ad exhaustae spolium non cogit egestas,
Bellum Caesar habes". His magnam victor in iram

Vocibus accensus, „Vanam spem mortis honestae
Concipis, haud, inquit, iugulo se polluet isto 135

Nostra, Metelle, manus; dignum te Caesaris ira

Nullus honor faciet. Te vindice tuta relicta

Libertas! Non usque adeo permisceat imis

Longus summa dies, ut non, si voce Metelli

127 tribunitiae MAVUG, durae T, 128 enim tibi turba verenda est M, 130 e nostro vulgo O, 132 exustae UCT, 133 mana ex: in ara ut vid. U, 134 unam — conc. (135) l. Lact. ad Stat. Theb. III. 216, accessus A₁, vanam M, 135 concipitis Lact., polluet M, 137 est deest UC, reliqui relicta est, vulgo, 138 non — tolli (140) Prisc. 158. 33 H.

et Plut. Crass. 16, qui viatorem (ὄπηρέτην) commemorat, quem augur non habebat, et ritus quosdam in dirarum obnuntiati-
one ab Ateio adhibitos. Versu 126 *Ista*:
cf. ad V. 351 i. q. mea. *Deos* nempe ultores.

127 *Noverunt* Bersm. et Grotius, *voverunt* post Oud. vulgo, *moverunt* Damsté cum Guyeto; *novere* Bentl., qui *novere piacula dirae* commendat. Idem *sera*; *laeva* Heins. ad Sil. V. 660; *scaeva* Scaliger. Ad *voverunt* conferunt VII. 359: „Decios — caput — voventes”, VII. 658: „vovitque sui solatia casus” (loc. dub.), Stat. Theb. VI. 137 „quis hoc armis vovit scelus?” alia, quibus *vovere* figurate est: „promittere, sperare”. Hoc loco de vera devotione agitur (cf. etiam Dio XXXIX. 39), in qua aliquis, non res aliqua devovetur. *Moverunt* et *noverunt* in deterioribus aliquot inventa facile e *voverunt* nata. Expeditissima tamen sententia est in *moverunt*. Nec incredibile est, librarium iuxta *dirae* desiderasse *vovere*. Quod si tueris, multo maiore opus est mutatione. *Saeva* significatione nihil differt a *scaeva*, pro quo saepe ponitur. Ad *que* (*Crassumque*) cf. IV. 519 (*Nouit, uouit, uouit* conf. VII. 658).

123 *Vereri* i. q. αἰδέσθαι, cf. Homericum αἰδέσθαι Τηῶας; in Hectoris deliberatione.

130 *Nostro* i. q. publico, aiunt, Caesar privatus est, sed tamen publica non sunt tribuni; vere Bentl.: *sancto*.

132 Ex U (*exustae*) Heins. *exutae* coni.; *arcis* ad Schrad.; *aedis* ad *augustae* Jev., melius quam Bentl.: „*hostis* ad *aerari*”, „veram auctoris sententiam, si non et verba” eruens, ut ipse dicit; *bello* (133) Jev. *Pax* i. q. regio pacata, ut prox. versu *bellum* pro regione debellanda. *Exhaustae* mere poeticum ornamentum, nisi cum Hask. per prolepsin accipias. *Bellum* est opulentum, ut praeda onustum, *pax* suis vivens per se *exhausta*. Qui mutat, Lucanum corrigit. Cf. Stat. Theb. VII. 86, 87: „*pax* ipsa tumet” i. e. mare pacatum (Hask.).

133 *Ductor* Bentl. e deterioribus.

137 *Est* in fine versus omisi, multo gravius h. l. in exclamatione indignantis omittitur quam additur. Saepius additur a poeta eo loco versus, cf. 123, IV. 512. 804, II. 142, VI. 124, VII. 29, X. 267.

138 *Permiscuit* O et vulgo. In quo dubium est, quid sit *longus dies praeterlapsus*. Nec tempus postquam Caesar urbem reliquit, nec post susceptum bellum civile praeteritum *longus dies* commode dicitur; nec ad aetatem Metelli tribuni referri potest. Sic Lucanus me iudice scribere non potuit, quod Jevereni correctionem recepi.

139 *Acerbe*: melius est a Caesare vinci quam a Metello servari. *Serventur* vulgo: *servantur* melius convenit affectui loquentis.

Servantur leges, malint a Caesare tolli". 140

Dixerat et nondum foribus cedente tribuno
 Acrior ira subit; saevos circumspicit ensis,
 Oblitus simulare togam, cum Cotta Metellum
 Compulit audaci nimium desistere coepto.

„Libertas, inquit, populi, quem regna cohercent, 145

Libertate perit; cuius servaveris umbram,
 Si, quidquid iubeare, velis. Tot rebus iniquis
 Paruimus victi, venia est haec sola pudoris
 Degenerisque metus, nil iam potuisse negari.

Ocius avertat diri mala semina belli! 150

Damna movent populos, si quos sua iura tuentur.
 Non sibi sed domino gravis est, quae servit, egestas.

[Protinus abducto patuerunt templa Metello.]

Tunc rupes Tarpeia sonat, magnoque reclusas

140 servantur Prisc. VR, serventur VG, 143 simulate T_r, tunc vulgo O, 145 cohercent VRA, qua a, 146 Hic vers. in infima pag. in M. additus est adscripto SR (= supra rescribatur); in textu inter 145 et 147 legitur DR (= describatur), 148 venia — pudoris l. Serv. D. Aen. IV. 72, VI. 298, pavoris Serv., timoris Serv. ad VI, 149 non iam M, 150 otius A, avertet UVG, (avertent u), avertant B, 152 servit M, 153 postea add R.

141 „Dixerat at” Bentl.

143 „*Servire togae*” Jev.; at simulabat togam, i. q. pacem (inermem) se velle simulabat. Cotta Metelli in tribunatu collega (cf. Comm.) distinguendus a Cotta in Sardiniam m. Maio a Caesare misso (cf. ad 59), Metello *suadet*, ut a proposito desistat, ipse quoque Pompeianus, non *intercedit*. Cottae conciliatio a reliquis (Cic. Att. X. 4. 8. Caesare ipso I. 33 coll. 14. 1, Plut. Caes. 35, Dione XLI. 17. 2. Orosio VI. 15. 5) non memoratur. Eleganter et vere Bentl. v. 143 pro *tum (tunc)* substituit *cum*.

145 „Libertas populi oppressa, obnoxia est libertati eius, qui oppressit; cuius tamen retinebis imaginem, si libenter te subicias imperanti.” Schrevelius. Melius: quidquid libertatis populo superest, perit refragando (libertate oris, *παρρησία*), cf. Hask. Egregia sententia, Tacito digna.

148 I. q. haec sola est excusatio turpitudinis (turpis obsequii) quod coacti sumus („nil potuisse negari”). „Paruimus, victi venia — pudoris” distinguit Bentl., sed apte Romani victi dicuntur, ut intellegatur nihil eos *posse*, 149. — „Non iam” Hosius.

150 *Avertant* Grotius (= abeant in malam rem), Burm. (sc. Caesariani), *avertant divi*

dubitanter Guyet. Gronovius Obs. p. 568, IV. 5 multis exemplis probat *avertere*, ut h. l., alibi saepius poni pro: „fraude, iniuria in suam rem convertere.” Subiectum est *Caesar*. „Mala semina belli” (irritamenta malorum Ov. Met. I. 140) sunt aurum et argentum.

151 „Iacturam pecuniae curant populi, qui sui iuris sunt”, unde contraria sententia huic loco apta innuitur: „qui serviunt eam non magnopere curant”, i. q. tam gravis est nobis amissio libertatis, ut pecunia abrepta nihili esse debeat. Sententia est speciosa, praesenti temporis accommodata, non vera.

152 Cf. 58 supra: „nescit plebes ieiuna timere”. Egeni fame ad seditionem compelluntur.

153 Versum superfluum et lenem nimis ante sequentia cancellis saepsi; ineptum verbum *abducto*, idque de tribuno.

154 *Tarpeia* pro *Capitolina*. *Tarpeia* pars Capitolini a Saturni templo aversa.

Ib. *Reclusas* Dio XLI. 17. 2 *τὴν βαλανάγραν δέκωσαν, τὴν γὰρ κλεῖν οἱ ὑπατοὶ εἶχον, ὥσπερ οὐκ ἐξόν τισι πελέκσειν ἀντ' αὐτῆς χοήσασθαι*. *Revolvas* Heins.; sed *stridor* tuetur *reclusas*.

Testatur stridore foris; tunc conditus imo 155
 Eruitur templo multis non tactus ab annis
 Romani census populi, quem Punica bella,
 Quem dederat Perses, quem victi praeda Philippi,
 Quod tibi, Roma, fuga Pyrrhus trepidante reliquit,
 Quo te Fabricius regi non vendidit auro, 160
 Quidquid parcorum mores servastis avorum,
 Quod dites Asiae populi misere tributum,
 Victorique dedit Minoia Creta Metello,
 Quod Cato longinqua vexit super aequora Cypro.
 Tunc orientis opes, captorumque ultima regum 165
 Quae Pompeianis praelata est gaza triumphis
 Egeritur; tristi spoliantur templa rapina
 Pauperiorque fuit tunc primum Caesare Roma.
 Interea totum Magni fortuna per orbem
 Secum casuras in proelia moverat urbes. 170
 Proxima vicino vires dat Graecia bello.

158 victa M₁, 159 pirrus U, pyrrus R, pirrhus V, quae g, 160 quo — auro l. Acro
 Hor. C. I. 12. 4°, quod cB(MStht), aurum U (auro u), 164 quod c. l. l. [Max. Vict.] VI.
 831. 6 *K, Cato M, 165 victima regum R, regna a, 166 triumphys M, 167 et 168 omissi
 suo loco ad calcem pag. positi MA (in utroque ant. m. in M v. 40us et 41us), intra
 versus manu glossatoris U, 166 post 168 BE, corr. be, 167 egerit et U, ruina V₁.

156 *Non tactus pro intactus*, cf. ad V. 58.
Census latiore significatione cf. sqq.

160 *Regni* Bern. et M sec. Steinh.; A, geminus Montepessulani, *regi*; E: *regi*; tacet mea coll. et Oudendorpii cui Boh. = M. *regni* Hosius recepit, incertum qua sententia; *regno* Oudend. falsa Acronis ad Hor. C. I. 12 lectione deceptus („regno sive regi” Oud. interpretatur). *Aurum* U (*auro* u). Haskinsius: „aurum recusatum a Fabricio manebat in possessione Pyrrhi et una cum reliqua praeda illatum est in aerarium post victoriam Manii Curii”. Artificiose Pyrrhus non erat dives. sed bellum trahebat impensa sociorum; aurum his postea devictis collatum in aerarium non a Pyrrho relictum poterat dici. Praeterea si per *Pyrrhus* et *regi* eadem persona significatur, uterque versus eodem pertinet, et *quo* corrumpit anaphoram per octo membra v. 157—164 continuatam, et mere relativam sententiam explicativam annectit misere languentem. Ad diversa pertinere debent hi versus 159. 160, aut posterior eximendus. Apte Galli dicerentur aurum *reliquisse* sibi appensum subito adventante Camillo. cf. Plut. Cam. 29. Verum puto pro PYRRHUS: BREN-

nus. Sic per *quo* alio transitur. Fabricius pecuniam pro redimendis captivis debitam a Pyrrho recepit; ea Fabricius non prodidit patriam, sed auxit aerarium. Versus ex vulg. lectione non sine causa Burmanno suspectus, a Schraderi probante Jeepio omissus. Lectio *regno* exstitit ex *regi* *no*; *regni* est falsa correctio τοῦ *regno*. Ad attractionem *auro* cf. VI. 683.

164 „Cato — vexit super aequora” Florus I. 43 (III. 9 Duk.) „Porcius Cato Cyprias opes liburnis per Tiberinum ostium invexit, quae res latius aerarium P. R. quam ullus triumphus implevit”. post publicatum lege Clodia regem insulae Ptolemaeum, fratrem P. Auletiae.

167, 168 omissi in AMU, adsunt in RV. aliis. In prioribus suppleti sunt in marg. aut inter versus m. 2 sed antiqua. Cum nihil habeant a Lucani genere alienum et structurae paene necessarii sint. casu eos omissos esse statuendum est et ex familia altera (V) suppletos, cf. Mnem. XVIII. 13. Sunt hi versus eximendi *manifesto spuris* Mnem. XIX. 39. Soli sunt in I—III de quorum fide propter consensum mutilorum MSS. dubitatio est (nimirum omissis l. 436—440).

Phocaias Amphisa manus scopulosaque Cirrha,
 Parnasosque iugo misit desertus utroque.
 Boeoti coiere duces, quos inpiger ambit
 Fatidica Cephisos aqua, Cadmeaque Dirce, 175
 Pisaeaeque manus, populisque per aequora mittens
 Sicaniis Alpheos aquas. Tunc Maenala liquit
 Arcas, et Herculeam miles Trachinius Oeten.
 Thesproti Dryopesque ruunt, quercusque silentis
 Chaonio veteres liquerunt vertice Selloe. 180
 Exhaustit totas quamvis delectus Athenas,
 Exiguae Phoebea tenent navalia puppes,
 Tresque petunt veram credi Salamina carinae.
 Iam dilecta Iovi centenis venit in arma

172 cirrha V, cyrrha rell. et vulgo, 173 parnasosque M₁A₁, 174 quos inpiger — aqua (175) l. Lact. Theb. VII. 340, boeotii V, venere A (coiere a), 175 schephisos M, dyrce A, 176 populosque M₁, pisaeque T. 177 alpheos MVU, alpheus A, sicanis U, alpheis R, linquit AUB₁. 178 trachenius M, 179 diopesque (s. s. r) M, silentis (corr. in — tes) M, 180 selloe V. 181 dilectus MAURBC del. U, totus U, 182 puppis M₁, 183 salamina M, 184 tē g.

172 Confundit *Phocidem* et *Phocaeam*, cf. ad V. 53. Pro vulg. *Cyrrha* dedi *Cirrha* auctoribus Graecis obsecutus.

175 Themidos oraculum ad Cephisum commemorat Ovid. *Metam.* I. 379 Schol. Voss., qui Tiresiae Orchomenium addit. De aqua eius in furorem agente nihil comperi. Per *Cephisum* et *Dircen* alterum septentrionalem, alteram prope Thebas sitam, Boeotia satis indicatur, sed in sequentibus poeta recta excidit regione viarum; Elea Pisa multum abest a Boeotia, Alpheus est in Elide; haec ne ab imperito quidem potuerunt ad Boeotiam referri; Arethusam subter mare ex Alpeo Eleo fluere poeta Romanus quivis ignorare non potuit. Ut nunc est, duriter ex v. 174 *coiere* praedicatum est supplendum. Itaque Alpheus coit? Non ferendum, quoniam ipse fluvius ob oculos ponitur, non populi propinqui (Schol.). Suspicio versus 174 *Boeoti* — et 175 *fatidica* — post 178 (— *Oeten*) esse ponendos, ubi transitum ad septentrionalem Graeciam faciunt, versu autem 176 pro MANUS substituendum NEMUS. „Parnasus iugo misit desertus utroque, Pisaeaeque nemus”. *Pisaea* est quam Graeci Πισαίην appellant. Loca sic sibi succedunt: Phocis 172, 173, Elis 176 sq., Arcadia 177, Locris 178, (Boeotia 174 sq., Epirus 179 sq., Athenae 181. His tria nobilissima oracula Delphi, Olympia, Dodone tanguntur. Loca poeticis figmentis nobilitata coacervare studuit poeta.

Veteres Selloe fatidici mire interponuntur

181 Commentum: „Livius in primo libro belli civilis [l. CIX] ait: nam Athenienses de tanta maritima gloria vix duas naves effecerunt.” *Delectus* et *dilectus* perpetuo confunduntur, hoc quoque loco; *delectus* omnino verum puto, alterum si probatur etiam *diligere* milites erit probandum; *deligit* et *diligit* dux milites, sed sententia diversa.

182 „*Piraea* — nav.” Omnibonus et Gronovius Obs. p. 27 (I. 3), „*Piraea* tamen nav.” Bentl. Versum 182 (*exiguae* —) ante 181 (*exhaustit* —) collocat Gron. l. l. p. 29. Nihil mutandum puto, modo procul absit fabula de Teucro et „ambigua Salamina”, quae nihil cum hoc loco commune habet. Athenae ita degeneraverant, ut victoria Salamina vix fidem inveniret. Tres tamen naves veterem gloriam vindicant; postulant victoriam Salaminiam (*Salamis*) veram haberi (*credi*). Phoebea navalia Heinsius Advv. p. 258 de Rhodo interpretatur collato V. 50, alii de Munichia, Phoebea propter „Dianae Munichiae templum” (sic Comm.), alii de Apollonia in Epiro, alii de Actio intellegunt, cf. Strabo VII. 6. Aut Rhodus aut Actium (prolepsi historica) significatur.

183 Cur *vetant* pro *petunt* cum Burm. legamus, nulla causa est. Naves illae exiguae bonitate se commendare nec dedecori Athenis esse potuerunt.

Creta vetus populis, Gnososque agitare pharetras 185
 Docta, nec Eois peior Cortina sagittis.
 Tunc qui Dardanium tenet Oricon, et vagus altis
 Dispersus silvis Athaman, et nomine prisco
 Enchelidae, versi testantes funera Cadmi,
 Colchus et Hadriaca spumans Absyrtos in unda. 190
 Penei qui rura colunt, quorumque labore
 Thessalus Aemoniam vomer proscindit Iolcon —
 Inde lacessitum primo mare, cum rudis Argo
 Miscuit ignotas temerato littore gentes,

185 enosasque M (g s. s. m. 2) U (o m. s.), parethras A, 186 gort. AG, cort. rell. etiam g, -tyna VUMAR, -tina TG, cf. VI. 214, 187 quid hardaniam A, dardanicam u, 189 enchelidae — Cadmi l. Lact. ad Stat. Theb. III. 290, enchelidae V, enchelidae rell. vulgo, caesi g, 190 colchis et hadriacas — undas vulgo, absyrtus M, assirtos V, absyrtos AUG, apsisitos U, absirtidos c, cholcis U, 192 proscidit M, 193 sequebatur in A v. 211 (Iliacae —) alia manu deletus, unde? C ad 192.

185 „Potens populis” Bentl. „Aptare pharetras” Bentl.; propius erat „ag. pharetris” sed cf. VII. 767.

186 Eois i. q. Parthiis.

187 Ab Heleno Troiano conditam sec. Comm.

188 Athaman scripsi cum Bentl., vulgo Athamas, falso a librario, cui heros Athamas in memoria haerebat, substitutum; Athamanes populus Epiri; cum forma cf. Acarnan, Atintan et alia ethnica.

189 Vulgo Enchelidae. Cadmi (in ἔγγελον anguem, pro ἔχιν, ἔχιδναν, conversi) et Harmoniae posteri; a Strabone Ἐγγελοί dicuntur VII. 326 C, ab aliis Ἐγγελοί, a Steph. Byz. Ἐγγελαί, quae forma errore ab acc. vocabuli ἔγγελό; — λία; ficta. Nomen latine sonare debebat Enchelēi, et Enchelidae hoc uno loco et Mela III, 160 exstat. Scripsi cum V Enchelidae. — Pro funera Bentl. sibila, etiam Stat. Theb. I. 227, ubi funera est, temere mutans.

190 Plin. III. 151: „(insulae) Absyrtides Graiis dictae a fratre Medaeae ibi interfecto Absyrto; sunt in mari Ionio” cf. Pape i. v. Ἀψυρτίς. Codices: „Colchis et Hadriacas spumans Absyrtos in undas”. Colchis alii de regione ad pontum Euxinum, alii de Colchinio (Plin. III. 144 „Olcinium, quod antea Colchinium dictum est a Colchis conditum”); neutrum probandum. Grotius cum Micyllo adiectivum fem. putat, scribitque Absyrtis, probat Bentl., dubitans tamen an versus spurius sit. Fluvium esse aliquem Absyrtum nemo dixit veterum nisi Vibius Sequester ex hoc loco, vid. Reland. ad Vib. p. 83 Oberlin. Cogitandum

igitur de insula, quod si est verum, „Hadriaca — in unda” legendum; spumat in undas fluvius, qui incurrit in mare, in unda insula, ad quam mare cautibus repulsum spumas agit. Ante spumans littera s iterata est, inde undam vocabulo Hadriacas accommodantes undas fecerunt. Insula „venit in arma” (ut Creta supra, 184 et alibi pro incolis), h. l., ut vere Bentleius, inter Enchelidae et qui rura colunt v. 191 ferri non potest. Minus durum si nomen personae Absyrtus cum codd. legitur, quare „Colchus (= Colchius) Absyrtus” scripsi. „Absyrtus spumat in unda” pro: „insula de eius nomine dicta” καρόζηλον dicere licet, modo ne propterea neget quis a Luciano potuisse proficisci. Cf. VI. 365.

191 Et, quod ante Grotium huic versui praeponebatur, deest in omnibus MSS. et Pheneon Heins. ad Ovid. Met. XV. 332 („est lacus Arcadiae, Pheneon dixere priores” cf. Stat. Theb. IV. 291) et post dubitanter Adv. p. 257. Duram synaloephen non licet obtrudere Luciano, contra usum poetarum, qui praeter Verg. Georg. IV. 355, semper recte vocabulum trisyllabum fecere (Graecum est Πηνειός) cf. ipse Lucanus VI. 372, 377. Cum copula abesse debeat, restat ut credamus poetam excidisse constructione incohata et post parenthesis 193—197 praedicatum („ruunt in bellum” vel sim.) omisisse, aut excidisse versum ante 191, quod probabilius; eo enim offensio asyndeti tollitur.

192 Aemoniam Heins. quia Haemoniam sit superfluum.

194 Ignotas non visas antea in freto Pagasaco. Heroes erant e diversis locis collecti, inde miscuit, sine causa imbuat

Primaque cum ventis pelagique furentibus undis 195
 Conposuit mortale genus, fatisque per illam
 Accessit mors una ratem. Tunc linquitur Haemus
 Thracius, et populum Pholoe mentita biformem.
 Deseritur Strymon tepido committere Nilo
 Bistonias consuetus aves, et barbara Cone, 200
 Sarmaticas ubi perdit aquas, sparsamque profundo
 Multifidi Peucen unum caput adluit Istri,
 Mysiaque, et gelido tellus perfusa Cayco
 Idalis, et nimium glebis exilis Arisbe.
 Quique colunt Pitane, et quae tua munera Pallas 205
 Lugent damnatae Phoebos victore Celaenae,
 Qua celer et rectis descendens Marsya ripis
 Errantem Maeandron adit, mixtusque refertur.
 Passaque ab auriferis tellus exire metallis

198 pholoen M₁, 199 bello ub, 200 conu M₁, conae U, 201 ubi perdit M, linquit G (perdit g), 202 abluit T, allinit G (alluit g), 203 moesiaque MAUGT, misia g (1^a m) V, 204 arisba M, arispe U, 205 pitane c, 206 damnatae — Celaenae l. Lact. Theb. IV. 186, Cilaenae M₁, 207 qua — adit (208) l. Prisc. 202 14 H; et rectis — adit (208) l. Lact. Theb. IV. 136, mars. i. a M, marsia A, marsea a, 209 auriferis R.

Jev. et ignaras id. — *Gurgite* Bersmannus et Schrad., cf. Val. Flacc. I. 801 „indignatos temerato littore reges”. Id. I. 627: „teme, rare rudentibus undas”. *Temerare* i. q. violare; littus, vacuum antea et tacitum, impletur armis et quasi mari praeripitur. *Argo* = expeditio Arg. Ceterum cf. VI. 800.

196 *Conposuit* tanquam par gladiatorum cf. V. 469.

197 I. q. novum genus mortis accessit superioribus. Jev.: „mors *uda*”. Non vidi magis! cf. Stat. Theb. I. 109 „et populis mors una venit.

199 „Tepido” sqq. Bentleius: *trepidus* committere bello *Pygmaeis assuetus* aves”. Nihil plane desidero, et miror Bentleium. Strymon solet committere grues cum tepidis Nili accolis; nempe Strymon mittit aves, quae pugnam ineunt cum Nilo (Nili accolis). *Committere* = componere ad pugnam. Res ex Homero nota de gruibus ἰνδράσι Πυγμαίοισι φόνον καὶ χήρα φερούσαις. Fluvius, ut locus quivis, poetis dicitur facere ipse quae fiunt in eo.

202 *Caput* est h. l. ostium, cf. ad II. 51. Significatur unus locus 200—202, ubi Cone influit in Istrum et Peuce insula est: Cone non amplius suas (Sarmaticas) aquas habet, sed fundit in Istrum; reliqua *sparsam*que e. q. s. sic expedienda: „et (ubi) caput

unum multifidi Istri adluit Peucen, sparsam profundo”, in quo *sparsam* i. q. aspersam, *profundo* i. q. aqua maris. Multo minus toleranda alia explicatio, qua ante *perdit* subiectum est „unum caput Istri”. *Sparsamque profundo* tamen corruptum, nam molesta est interpretatio supra proposita, et altera, qua *sparsa profundo* sit „dispersa in mari” non Latina est. Desidero sententiam „properansque profundo” (= in profundum); unum ostium festinat in mare ei proximum.

203 *Moesiaque* exstitit ex *mesiaque*, quod habet T, idque ex primitivo *misiaque*, quod a prima manu unus V. *Moesia* h. l. alienum in plerisque. Omnia in proximis ex Asia Minore.

204 *Idalis* ignota, et substituissem *Aeolis* (Ortelius), nisi plura satisfacerent: *Lydias*, *Daedalis*, *Attalis*, cf. Burm.

205 De certamine inter Apollinem et Minervam agitur, in quo cum Phoebus Celaenarum iudicio vicisset, Pallas succensens munus aliquod (oleas, Schol.) civibus praeripuit. Sic Schol. Voss. et Comm. rem, puto, ex ipso poeta divinantes. Marsyae fabula cum Pallade nihil commune habet.

208 *Refertur* quasi repetens vestigia cum Maeandro, qui itque reditque vias, et „venturas adspicit undas”, Ovid. *Metam.* VIII. 164.

209 Pactolum e specu prodire significat.

Pactolon, qua culta secat non vilior Hermus. 210
 Iliacae quoque signa manus perituraque castra
 Ominibus petiere suis, nec fabula Troiae
 Continuit, Phrygiique ferens se Caesar Iuli.
 Accedunt Syriae populi: desertus Orontes,
 Et felix (scit fama) Ninus, ventosa Damascos, 215
 Gazaque, et arbusto palmarum dives Idume.
 Et Tyros instabilis, pretiosaque murice Sidon.
 Has ad bella rates non flexo limite ponti,
 Certior haud ullis duxit cynosura carinis.
 Phoenices primi, famae si creditur, ausi 220
 Mansuram rudibus vocem signare figuris.
 Nondum flumineas Memphis contexere byblos
 Noverat et saxis tantum volucresque feraeque
 Sculptaque servabant magicas animalia linguas.
 Deseritur Taurique nemus, Perseaeque Tarsos, 225
 Coryciumque patens exesis rupibus antrum,
 Mallos, et extremae resonant navalibus Aegae.

210 l. Acronis cod. γ Hauthal epod. 15. 20, pactalon M, 211 *delevit A* (cf. 194), *antea per signa a et b hunc versum post 212 posuerat, post 193 BE*, 214 *accedunt s. p. l. Lact. Theb. VIII. 366*, 215 *ventura Damascus l. Probus IV. 20. 24 K, ninus a, minos M (minos m), ventura Prob., 216 et — idume l. Serv. Georg. III. 12. idyme MR, ydume U*, 220 et 221 l. Isidorus I. 3. 5., *magnis pro famae Z. ap. Is., magni, de'eriore Is., ausis Z, ausi det. Is., 221 l. C. ad v. 715, vocem rudibus Is., 222 byblos (per γ) AMR, 224 scul- taque T, maicas T, 226 coricumque MARV, antro M, 227 sonant R, eiae g.*

215 Vulgo „sic fama”. Recepta debetur Heinsio Adv. p. 259. „Sic fama” de re dubia, „scit fama” de re inclita dicitur. Cf. Stat. Theb. II. 103 „iamque ille novis (scit fama) superbit | conubiis”, et alia ap. Heins. Bentleius proponit: „et felix sic fama *nimis, prunosa Damascus*”, quia Ninus iam deleta erat, et Damascus non ventosa; talia corrigere est laterem lavare.

217 *Instabilis* „terrae motu (cf. Sen. Q. N. VI, I. 13) aut quoniam Dido inde navigavit”. Comm. Fortasse propter Novam Tyrum.

218 „Non flexo limite ponti” i. q. non flexuoso itinere ponti, sed recta. Hi qui navigant secundum indicia maris, puta promuntoria et alia, oculis procul in mari oblata. non sequuntur brevissimam viam. Fortasse *fluco* et cf. VI, 15.

219 Nullis populis certior est cynosura i. e. nullus populus magis confidit ea. Phoenices in navigando cursum secundum cynosuram, ursam minorem, cuius cauda

proxime ad polum borealem accedit, dirigunt, Graeci minus recte ad ursam maiorem s. Helicen. quae, paulo a polo remotior, maiorem motum habet et incertius indicium praebet. Res saepe notata Arato 36, sqq., Germanico in Arateis 47 „Sidoniamque ratem numquam spectata fefellit”, Manil. 301 „Poenis haec certior auctor | non apparentem pelago quaerentibus orbem” (*non apparentem* i. q. absconditum) Ovid. Fast. III. 107, infra ad VIII. 175. Ante *certior* omissum *sed*. Sine causa igitur Grotius: „*gratior* haud ulli”.

220 „*Māgis* si creditur” voluit Z qui ap. Isid. *magnis* dedit.

224 „*Magicas* linguas”, dicta sacerdotum.

225 *Persea* longe repetitum epitheton: Perseus interfecit Medusam; Medusae sanguine prosiluit Pegasus, Pegasus Tarsi in terram decidit. Ammianus XIV. 8. 3: „hanc (Tarsum) condidisse Perseus memoratur”, fortasse coniciens ex epitheto. Idem Schol. Voss.

Itque Cilix iussa, iam non pirata, carina.

Movit et Eoos bellorum fama recessus,
 Qua colitur Ganges, toto qui solus in orbe 230
 Ostia nascenti contraria solvere Phoebo
 Audet, et adversum fluctus inpellit in Eurum;
 Hic, ubi Pellaeus post Tethyos aequora ductor
 Constitit, et magno vinci se fassus ab orbe est,
 Quaque ferens rapidum diverso gurgite fontem 235
 Vastis Indus aquis mixtum non sentit Hydaspem,
 Quique bibunt tenera dulcis ab arundine succos,
 Et qui tingentes croceo medicamine crinem
 Fluxa coloratis adstringunt carbasa gemmis,
 Quique suas struxere pyras, vivique calentis 240

228 idque AB, iusta vulgo, iuxta c, 229 extremos G (eoos g), 230 orbae M., 231 hostia A, 232 attollit Rg., 233 te thyos, *supra* te: ger M m. 2, tethios U, 234 s.e M. se vinci V, passus G (fassus g), est om. U, 235 diviso VUMg diverso G, pontem m, pontum VU (fontem u), 236 l. Isidorus XIII. 21. 12, ydaspem R, 237 duces M₁, 239 coloratis M₁, coronatis R.

228 *Iussa* cum Heinsio Adv. p. 261 scripsi pro vulg. in O: *iusta*, quod interpretantur: non praedante. At „iusta carina” significare debet aut potest certe (eoque ambiguum esset): plene structa. Magis intellegerem e. g. de Salamina, sed quis probaret, hanc aut Paralum iustum navigium dici, et tamen magis ferendum esset. *Iussa* est quae patitur imperium alienum, quod non facit pirata. *Iam non* ut saepe i. q. non amplius, cf. Hor. C. I. 4. 3. 1V. 12. 3, Hand ad Turs. III. 130.

231 „Nascenti Phoebo” Bentleius, ut Lucanum aliquatenus defendat contra Scaligerum, interpretatur de „*regione orientis*”; quasi Ganges solus extremae Asiae oppositus dicatur. Scaliger de plaga coeli orientali recte acceperat, Eurum hic non inter Orientem et Meridiem (ZO), sed orientalis ventus est, cf. Gellius II, 22. 11.

233 „Post Tethyos aequora i. q. ut tetigit mare, cf. ad VI. 145.

233, sq. Hos versus spurios putat Guyetus quia in „aliis” sit „et magno se fassus ab aequore vinci est”. Nimis praefidenter, tamen scabra est oratio, nam post *hic* verbum aliquod sequi debebat. Puto legendum: „constiterat magno”. De plq. perf. post *ubi* cf. Kuehner II. p. 900. 5. Melius esset *victor* ante *vinci se*, et confunduntur *ductor* et *victor* saepius. Post 234 oratio abrupta resumitur; reliqua usque ad 241 (*rogos*) cohaerent cum:

„movit fama recessus” v. 229, in quibus offendit *qui* 237 e correctione restitutum, ut *bibunt* haberet subiectum expressum, (quo opus non est) pro *qua*. Secuta sunt 233 *et qui* et 240 *quique*, pro quibus verum puto *et qua, quaque*.

235 Vulgo *diviso*. Bentl. „*quaque petens rubrum* *diviso gurgite pontum*”. Cortius: *qua feriens — pontum*. De fluvio sermonem esse apparet ex epitheto *rapidum*. *Diverso* ex G (s. s. *diviso*) recepi. *Diverso* = remoto; significatur ipse Hydaspes. *Fontem* i. q. aquam.

237 „Indicam intellegit harundinem ex qua hodie fit saccharum, quod olim non fiebat, sed aqua duntaxat exprimebatur ad potum”. (Salmasius Exerc. Plin.) „Arriano μέλι τὸ καλάμινον τὸ λεγόμενον σάκχαρι”, cf. Schrevelius et Triller ap. Cort. ad h. l., Usener ad Comm. Plin. XII. 32 „saccharum — mel ex harundinibus collectum”. Saccharum non pulvis siccus, ut nobis, sed spissus liquor, quasi mel. Cf. etiam Marquardt Privatalt. p. 448.

238 Tingere Cathaeos Indos crinem et vestes Strabo XV. 30 med. narrat, et uxores in rogo cum viris comburi, de quo Ciceronis locus in Tusc. notus, Q. Curtius VIII 9. 32 „apud hos (sapientes Indiae) occupare fati diem pulcrum, et vivos se cremari iubent quibus aut segnis aetas est aut incommoda valetudo”; cf. ib. § 21 et 24. De fibulis gemmeis 239 alibi non inveni.

Conscendere rogos. Pro! quanta est gloria genti,
 Iniecisse manum fatis, vitaeque repletos
 Quod superest donasse deis! Venere feroces
 Cappadoces, duri populus non cultor Amani,
 Armeniusque tenens volventem saxa Niphaten. 245
 Aethera tangentis silvas liquere Cohatrae.
 Ignotum vobis, Arabes, venistis in orbem,
 Umbras mirati nemorum non ire sinistras.
 Tunc furor extremos movit Romanus Orestas,
 Carmanosque truces, quorum iam flexus in austrum 250
 Aether non totam, mergi tamen adspicit Arcton;
 Lucet et exigua velox ibi nocte Bootes;
 Aethiopumque solum, quod non premeretur ab ulla

241 focos Rg, 242 ingentisque U₁, 243 diis VT, 244 amanni MAVUGR, 245 saxa tenentem (s. s. nifatem) V, 246 cohatrae MABU, coatrae VRT, coarae c, 247 ignotum — sinistras (248) l. Hyginus grom. I. p. 188. 10 Lachm., invisum Hyg., 249 extremos MG, romanos M₁, horestas T, 250 iam flexus AVUMGRT, 252 velox — Bootes l. Isidorus de nat. rer. XXVI. 5, lucet in U, 253—255 l. Servius Aen. VI. 795.

241 „Quanta” medium vocabulum; quam exigua laus donare diis, quod tibi nimium est. *Repletos* enim i. q. satiatos.

244 *Nunc* ante Grotium; libri omnes non: Amanus culturam non patitur. *Nunc* defendit Haskins: „since Pompeius’ conquest; they now cultivate the soil instead of being pirates”. Sed iam Pharsalicis temporibus omiserant piraticam. Mire Jeveren.: „duri populus *nunc ultor* Hamani” legens interpretatur de Iudaeis *etiam tunc* quotannis Hamanum caedentibus ad Mordechai ultionem.

246 *Coatrae* ante Grot. qui *Coatrae* dedit; sic vulgo, *Choatrae* Bersmanni tres et Colb. vetus. Graecum vocabulum non exstat, nec est ap. Plin. VI, ut Grotius dicit, certe § 19 hodie *Cetae*.

248 *Sinistras*. Sinistrorsum a mane ad vesperum paulatim moventur umbrae ei, qui infra tropicum meridionalem collocatus est, contra nobis, qui supra tropicum sept. sumus, cf. IX. 538, sq. Non per *numquam* interpretabatur non male Grotius, cf. Palmerius p. 917 Oudend., Plin. VI. 87 rem turbat.

249 *Orestas* Grotius, Ὠρεΐτα; Strabonis (cf. Arriani Anab. VI. 21, Indic. 22. 10, 25. 2), significari ratus, non motus laesa quantitate. Eisdem Plinius II. 184, „Oretum mons” designare potest; alii quoque, Oudendorpio laudati, quantum apparet, primam producunt. Itaque restitui cum Hosio traditam

lectionem. *Olostres* lectionem commemorat ex uno Grotius.

250 *Duces* vulgo, *truces* correxit Bentl. de feritate Carmanorum conferens Strabonem XV. 727 C 1013 Mein. Non *duces* soli ibant. *Devertex* ex uno Bersm. Grotius (= declives), *deflexus* Aldina, Weise. *Iam* usurpatur in enumeratione, ubi terminus aliquis cito tactus esse significatur; *iam* perventum ad hemisphaerium australe. Bentl. assensum non inveniet: „quorum *it* deflexus”.

251 „Videt Arcton non totam quidem. sed tamen aliquatenus mergi”. Qui magis meridiem versus habitant, nusquam Ursam vident, quemadmodum meridianus polus nos latet. „Exigua nocte” i. q. parte noctis. „Aether adspicit” i. q. ii qui sub aethere, coelo illo habitant. Bentleius v. 252 (*lucet* —) spurium existimat propter *ibi* male ad *duces* relatum.

253 Bentleius Lucanum correxit v. 255: „*truncati* procederet ungula capri”. Credidit Lucanus Aethiopiam tam austrum versus sitam esse ut nullum sidus Zodiaci ei immineret, nisi Taurus crure uno extra Zodiacum promincret; itaque Lucanus putavit esse Taurum signum australe, cum contra sit boreale. Sine causa hunc errorem sustulit Bentleius. Taurus in zodiaco prolapsus prominente crure uno designatur, in quo extremo una stella est, quae iam a poeta fingitur supra Aethiopiam esse,

Signiferi regione poli, nisi poplite lapso
 Ultima curvati procederet ungula Tauri; 255
 Quaque caput rapido tollit cum Tigride magnus
 Euphrates, quos non diversis fontibus edit
 Persis et incertum, tellus si misceat amnis,
 Quod potius sit nomen aquis. Sed sparsus in agros
 Fertilis Euphrates Phariae vice fungitur undae, 260
 At Tigrim subito tellus absorbet hiatu,
 Occultosque tegit cursus, rursusque renatum
 Fonte novo flumen pelagi non abnegat undas.
 Inter Caesareas acies diversaque signa
 Pugnaces dubium Parthi tenuere favorem, 265
 Contenti fecisse duos. Tinxere sagittas
 Errantes Scythiae populi, quos gurgite Bactros
 Includit gelido vastisque Hyrcania silvis.
 Hinc Lacedaemonii, moto gens aspera freno,
 Heniochi, saevisque adfinis Sarmata Moschis, 270
 Colchorum qua rura secat ditissima Phasis,
 Qua Croeso fatalis Halys, qua vertice lapsus

254 lapsa U₁, post hunc versum iterabatur 244, nunc erasus AB, 258 inc. est VGT, 259 par. sus A, 260 fertiles M₁, fingitur U₁, 262 cursus M, renatus m, 263 undas M₁, undis rell, 266 cont. f. d. l. Schol. Voss. ad VIII. 360, contentus Schol., deos corr. in: duos, s. s. populos, M. 269 et moto T, lacedemonia c, populos M, 270 haenioci M, mochis T, 272 qua vertice M₁.

i. e. Aethiopiam *premere*. Cf. omnino delinatio in Grotii Arateis ad p. 24^b. „Non prem. — poli” i. q. non iaceret sub ulla parte eclipticae. *Polus* pro circulo, *regio* pro directione, nec austro nec borea, rell. Ceterum pendent 253–255 a *movit* 249.

256 *Quaque* i. q. et eos (movit 249) qui habitant, qua —. Non curanda vitia geographica: simplicissima interpretatio verborum *non diversis* est, eisdem. V. 259 *sed* sqq. opposita sunt verbo *misceat*, non coniunguntur sed utrumque flumen suis partibus fungitur, Euphrates vice Nili. — Ceterum *si misceat* est in perpetuum a fontibus inde; non hinc sequitur, Lucanum Pasitigrin ignorasse, ut putat Burmannus.

261. De Tigri idem Nero Imp. Schol. Voss. ad h. l., Baehrens, fragmenta poet. Lat. p. 363.

263 Vulgo *undis*, ut subiectum ad *abnegat* sit *tellus* v. 261. *Undas* M₁ (correxit 1^a m. aut coaeva), non A, nec ex mea coll. g. Recepti: flumen non recusat maris consortium. In vulg. *flumen* abundat.

265 *Ancipites* pro *pugnaces* Bentl. quoniam Parthi tunc non pugnant!

266 „Fecisse duos” caeso Crasso ex triumviris fecisse duumviros. Satis inepte. Cf. I. 106 „bellum victis civile dedistis”. Nihil iuvat Jeverenus: *suos* et A. Schaefer, (diss. Monast. a. 1856) p. 17, sq.: „*servasse* duos”, i. q. observasse duos. Poetae lusus est Ovidio dignus, satis tamen certus e loco laudato. — *Tinxere* Heins. ad Sil. IX. 13. Contra Bentl. confert „*spicula tincta venenis*” Ov. Pont. IV. 10. 31, Trist. III. 10. 64.

267 *Bactros* fluvius, Curtius, VII. 4. 31, Strabo XI. 11. 2 (p. 516 C.), Vib. Sequ. (Geogr. Min. ed. Riese) p. 147: „Bactros Scythiae fines Hyrcanos alluit”.

269 *Lacedaemonios* ex Iasonis expeditione, ducibus aurigis Castoris et Pollucis, Heniochorum regionem incoluisse fama ferebat, Strab. XI. 2. 12 (p. 496. C). — „*Docto freno*” Bentl.

270 *Moschis* Plin. VI. 13 „(Phasis) oritur in Moschis”.

271 *Laetissima* Heins. in marg.

Rhipaeo Tanais diversi nomina mundi
 Imposuit ripis, Asiaeque et terminus idem
 Europae, mediae dirimens confinia terrae, 275
 Nunc hunc, nunc illum, qua flectitur, ampliat orbem.
 Quaque fretum torrens Maeotidos egerit undas,
 Oceanumque negat solas admittere Gades 279
 Pontus, et Herculeis aufertur gloria metis; 278
 Hinc Essedoniae gentes, auroque ligatas 280
 Substringens, Arimaspe, comas, hinc fortis Arius,
 Longaque Sarmatici solvens ieiunia belli
 Massagetes quo fugit equo, volucresque Geloni.
 Non, cum Memnoniis deducens agmina regnis

273 riphaeo MAVUGR, ritheo T, 276 huc (ex hunc) M, huc UAEG vulgo, hunc Vg. illum, VMg illuc UAEG, 277 quaque — maeot. I. [Prob.] IV. 228.22 K, maeotidas ABCE, 279 negant O vulgo, negat G, 280 hinc et sidoniae M, esidoniae AB, et sidoniae VUERCGR, 281 l. Prisc. 72.26 H, substringens M, hic M₁, animasphe (s. s. r) R, armaspe T, 282, 283 T in marg. a l m., 282 sarmatici M, sermatici T, 283 massagete G (-tes g), 284 meoniis T.

273 *Riphaeo (ripheo)* O et vulgo, aspiratione, ut saepe, in secundam syllabam proiecta, ut apud Graecos tenuis et aspirata locum mutant ut *Καλχηδών* et *Χαλχηδών*, al.; Graecum vocabulum est *Ῥιπαία ὄρη* unde „*Rhipaei montes*” et aspiratione male mutata *Riphaei*, id quod Hosius dedit (*Riphaeo*).

Ib. *Diversi*, rell. alteri ripae Europae nomen, alteri Asiae dedit, itaque *mundi* i. q. partium mundi. Quoties nomina imponebat, toties diversi mundi nomen eligeat. Ita quodammodo singularis excusatur.

275 „*Medio dirimens confinia tractu*” Bentl., non intellegens, quid sit *terra media*. *Medius* con. Hosius, recte opinor, quamvis non necesse. Saepe per hypallagen media dicuntur quae rem quampiam mediam includunt. Horatius C. III. 27. 27 „*mediasque fraudes | palluit audax*”. Val. Fl. VII. 103, „*medios inter deserta parentes*”. Infr. VI. 313 „*exire (?) e mediis potuit Pharsalia fastis*”.

276. „*Nunc Asiam nunc Europam ampliat, prout flectitur in contrariam partem*”. Quod si rectum, (ut *orbis* sit terrae, non fluminis) absurda est lectio vulgo recepta *huc illuc*, quasi orbis terrarum sic augeri posset.

278, 279 Versus transposuit Postgate, Mnemsoyne N. S. XIV p. 439 et Usener; V. 277 *Maeotidas* Heins., Oudend., Bentl.; *undae (Maeotidos)* Gronovio adscribitur; utraque lectio inventa, quod *Maeotidos*

genetivus quo referretur dubium esset; sed caesura iam satis docet ad *undae* pertinere. *Negant* Heinsius Advv. p. 276, Burmannus, Hosius.—Bentl.: „*et vetus Herculeis aufertur gl. m. | oceanusque negat solas se admittere Gades*”. In vulgari versuum ordine minus recte: *pontus egerere dicitur fretum, undae*, inepta appositione, et insolenter *fratum* ipsum egeri, quae offensio non tollitur lectione „*fretum Maeotidos undae*”. In recepta supra lectione *fretum* apparet subiectum, *undae* obiectum esse, Bosphorus Cimmerius emittit undas Maeotidis in Pontum Euxinum, quas accipit ex Oceano Boreali. Porro iungendum „*oceanumque negat — Pontus*”. Oceanus Atlanticus per columnas Herculis influit in mare Medium.

280 *Et Sidoniae* libri praeter A et Bern. (*esidoniae*); in M *et* in rasura. Vulgatam restituit Heins. ad Val. Fl. VI. 95 e fragm. S. Germanensi *Issidoniae* praebente, cf. Sylloge Epist. III p. 459. „*Essedones gentes*. Pulmanni duo; cf. Val. Fl. VI. 750. Veram lectionem invenit postea Bentl. in „*Colbert. vetere et Regio*” diverso a nostro *Regio* qui *et sidoniae* habet.

281 Ad apostrophem cf. I. 30, III. 161. *Distringens* Heins.

282 „*Solvens ieiunia*” cf. Ov. Metam. V. 535, Fast. IV. 607.

283 „*Quo fugit equo*” sanguine caesi equi, qui eum avexit. Caesura non quinaria feminina, sed septenaria post *equo*, ubi distinguendum.

Cyrus, et effusis numerato milite telis 285
 Descendit Xerxes, fraternique ultor amoris
 Aequora cum tantis percussit classibus, unum
 Tot reges habuere ducem. Coiere nec umquam
 Tam variae cultu gentes, tam dissona volgi
 Ora. Tot inmensae comites missura ruinae 290
 Excivit populos et dignas funere Magni
 Exequias Fortuna dedit. Non corniger Ammon
 Mittere Marmaricas cessavit in arma catervas,
 Quidquid ab occiduis Libye patet arida Mauris
 Usque Paraetonias Eoa ad littora Syrtes. 295
 Acciperet felix ne non simul omnia Caesar,
 Vincendum pariter Pharsalia praestitit orbem.
 Ille ubi deseruit trepidantis maenia Romae,
 Agmine nubiferam raptio superevolat Alpem
 Cumque alii famae populi terrore paverent, 300
 Phocais in dubiis ausa est servare iuventus
 Non Graia levitate fidem, signataque iura,
 Et causas, non fata, sequi. Tamen ante furorem
 Indomitum duramque viri deflectere mentem

286 descendit M, perses vulgo, persis M persis A, xerses T, 288 coire A, 290 mensura a mixtura u, 291 excivit pop. l. CGI. V. 196, populos et M, sed AB₁ (et a), 293 barbaricas RG, (marmaricas rg), marmaridas var. lect. C, 295 faretonias C, 296 semel MAVUG, simul GH, 299 l. Prisc. 328.18 H, super evolat M, Alpen C, 303 [fata] M (add. m 2).

255 „Effusis numerato milite telis”. Nemo tradidit nec intellexit, nisi Schol. Berol.: „non potuerunt numerari, sed quisque centenarius misit sagittam”. Quod a nullo auctore vetere traditum e coniectura profectum puto, aequae ac Scholion Voss., quod vide apud Oudend. Conieci: „effusis *umbrato lumine* telis”. Jeverenum video proponere: *umbrato sidere*, quo coniectura mea firmatur ex parte: NUMERATO et UMBRATO admodum similia, cum praesertim B et U centies confundantur. De sole obscurato telis Persarum omnia nota.

286 Tres duces memorantur Cyrus, Xerxes, Agamemnon. Pro *Xerxes* vulgo *Perses*; cum saepius *Aerses* in codd. sit et Cyrus aequae Perses ac X., correxerit *Xerxes* cum Grotio; locus, ne vel sic quidem nimis perspicuus, in vulgata lectio admodum obscurus. Cf. ad II. 672. *Aerses* h. l. Taurinensis. In vulg. lector non potest non verba de una expeditione accipere, et ita Bentleyis scribens contra historiam: „Cyrus — descendit *Perses* de eodem dictum”. Cyri

expeditio in Croesum significatur. *Memnonis* i. q. orientalibus.

290 *Mer* i. e. mensura A m. 2 in marg., quod propter dativum nunc (cf. Mnem. XIX. 26) improbo. Minus displicet *mixtura* in u ex *mistura* i. e. admixtura cladi Pompeii (*inmensae ruinae*); sed post *comites* non minus aptum *missura*, in eo enim latet iam admixtionis notio. *Ruinae* est dativus; ut „mittere aliquem comitem Magno” sic: *inmensae illi ruinae Pompeii* (= Pompeiorum).

296 *Semel vincere* est ita vincere ut altera victoria non requiratur pro imperfecta prima; *simul* vincuntur hostes divisi ab initio, qui solent requirere plures pugnas. Alterum h. l. requiritur. *Simul* h. l. G. et Heinsianus tantum, sed perpetuo confunduntur *simul* et *semel*, cf. index Weberi, si tanti. Saepae *semel* esse i. q. nos: *eens voor al* notum. Clara exempla II. 147. VIII. 707, VI. 824. Heins. in collatione sui manuscripti addidit „lego: ne non simul”. *Ne non* = ut, cavet fortuna ut simul omnia acciperet.

Pacifico sermone parant, hostemque propinquum 305
 Orant Cecropiae praelata fronde Minervae:
 „Semper in externis populo communia vestro
 Massiliam bellis testatur fata tulisse,
 Comprensa est Latiis quaecunque annalibus aetas.
 Et nunc, ignoto si quos petis orbe triumphos, 310
 Accipe devotas externa in proelia dextras.
 At si funestas acies, si dira paratis
 Proelia discordes, lacrimas civilibus armis
 Secretumque damus. Tractentur volnera nulla
 Sacra manu. Si coelicolis furor arma dedisset, 315
 Aut si terrigenae temptarent astra Gigantes,
 Non tamen auderet pietas humana vel armis
 Vel votis prodesse Iovi; sortisque deorum
 Ignarum mortale genus, per fulmina tantum
 Sciret adhuc caelo solum regnare tonantem. 320
 Adde quod innumerae concurrunt undique gentes,
 Nec sic horret iners scelerum contagia mundus,
 Ut gladiis egeant civilia bella coactis;
 Sit mens ista quidem cunctis, ut vestra recusent
 Fata, nec haec alius committat proelia miles, 325
 Cui non conspecto languebit dextra parente,
 Telaque diversi prohibebunt spargere fratres?

305 pacifero UGRB, pacifico VAM, 309 compressa C, 310 quo H, 312 at M, 319 per fulmina — tonantem (320) l. Acro C. III. 5. 1, fulmina M, flumina c, 320 sonantem AB, 322 iners A, 323 gladiis. egeant M, egeant gladiis T, 325 committat et committis (328) M, comitetur V, 326 dextra parenti M, 327 proibebant U.

305 *Pacifico* minus aptum, quoniam nondum bellum exarserat cum Massilia. In memoria haerebat librariis e 300 „nubiferum”.

313 *Latebras pro lacrimas* Guyetus, cogitans de perfugio victis parato. Claud. de 4° Hon. cons. 271 „(monebo) cunctis tua gentibus esse | facta palam nec posse dari regalibus usquam | secretum vitiis.”

314 „Secretumque damus” malumus de his tacere, ut parum honorificis.

Ib. „Nulla manu” iungendum. Abstineat manus mortalis a rebus deorum i. e. Romanorum. Haec fere requiritur sententia. Sed nudum *manus* non potest significare „humana manus”, nisi dii non habeant manus. *Nulla* interpolatum videtur; conicio:

„tractentur volnera *diva* sacra manu”. Dei sua volnera curent. DIUA et NULLA non valde diversa confusis LL et U.

320 „Coeli solio” Bentleius. *Solum*, non alium, cui fulmen non proprium sit.

324 *Sit* non est concessivus (*si sit*), ut Bentleio videtur, cum quo non recte conveniret apodosis, post concessivum enim „si recusent gentes” sequi debebat: tamen vos soli satis valetis. Contra memorato auxilio exterarum gentium pergat: utinam, quod vix credibile (*quidem*), scelerum societatem recusent, vel sic tamen satis erit miseriae, quod filii patribus oppositi erunt.

327 Omissum *conspiciti* e sup. versu splendendum.

Finis adest rerum, si non committitis illis
 Arma, quibus fas est. Nobis haec summa precandi:
 Terribilis aquilas infestaque signa relinquo 330
 Urbe procul, nostrisque velis te credere muris,
 Excludique sinas, admisso Caesare, bellum.
 Sit locus exceptus sceleri, Magnoque tibi
 Tutus, ut, invictae fatum si consulat urbi,
 Foedera si placeant, sit, quo veniatis inermes, 335
 Vel, cum tanta vocent discrimina Martis Iberi,
 Quid rapidum deflectis iter? Non pondera rerum,
 Nec momenta sumus; numquam felicibus armis
 Usa manus patriae primis e sedibus exul,
 Et post translatas exustae Phocidos arces 340
 Moenibus exiguis alieno in littore tuti,
 Inlustrat quos sola fides. Si claudere muros
 Obsidione paras et vi perfringere portas,
 Excepisse faces tectis et tela parati,
 Undarum raptos aversis fontibus haustus 345
 Quaerere et effossam sitientes lambere terram,
 Et, desit si larga Ceres, tunc horrida cerni

329 haec nobis TG₁, 331 *que velis* M, 333 exceptus c, 334 est inv. T, sic R, 335 faedera U, sic R, 337 non – sumus l. Serv. A. X. 528, quod T, 338 non momenta A₁, 339 us. a M, e sedibus U, a sedibus rell. vulgo, 340 phocidus U, 345 haustus M, austis T₁, frontibus U, 347 *ceres expunctit et coma* s. s. b, cernes V, cernis a.

328 „Finis adest orbis et imperii, si non arma datis iis, quibus fas est gerere” (i. e. civibus, sed exteris) Grotius, cui Bentl. assentitur: „id est his, qui putant sibi licere bellum gerere civile, sine quibus necessario bellum civile interibit.” Hoc est, quod Galli: et le combat cessa faute de combattants. Premitur non una difficultate haec explicatio: secundum eam nonnullis *fas* est bellum *civile* gerere, porro sententia est intricata, qua nihil nisi axioma quod aiunt continetur: sine civibus non est bellum civile.

333 *Exemptus*, Heins. Advv. p. 82. Nihil opus; cf. Sen. de Const. Sap. 9. 4 „dum sapiens iniuriae excipitur”. Ambiguitas aequae in *exemptus* est. Sententia clara, i. q. „praereptus.”

334 *Invictae*, Heins., Bentl., quod invictam dicere urbem discordia distractam non oporteat. Legato supplicanti Roma semper invicta est.

336 „*Vel, cum*” i. q. vel nunc (foedera non probans) debes nobis abstinere.

339 „*Exul a primis sedibus*” i. q. inde a primis sedibus semper errantes (nusquam patriam invenientes), „*e sedibus exul*” i. q. pulsus e sede. Haec lectio praestat, si (ut oportet) *e sedibus* cum *exul* iungitur, sin cum *numquam* cohaereret, *a* esset praefendum.

340 Cf. ad V. 53. *Exhaustae* conl. Burman., *infaustae* Jever., *aras* id. Non ab erroribus huius generis liber Lucanus; in dubiis abstinendum. *Arces* sc. novos muros; novam Phocaeam aedificaverant.

346 *Quaerere* sc. effossa terra; *quaerere* arcte sequentibus adhaeret.

347 *Stat, desit* conl. Burm.; *invat horrida cerni* Withof; (pendet „carpere” a „parati”), „tunc horrida cerni, foedaque *vel fingi*, maculato attingere morsu” Bentl.; „si forte Ceres” id.; *larga* est epitheton ornans veluti

Foedaque contingi maculato carpere morsu.
 Nec pavet hic populus pro libertate subire
 Obsessum Poeno gessit quod Marte Saguntum. 350
 Pectoribus rapti matrum, frustra que trahentes
 Ubera sicca fame medios mittentur in ignis,
 Uxor et a caro poscet sibi fata marito,
 Volnera miscebunt fratres, bellumque coacti
 Hoc potius civile gerent". Sic Graia iuventus 255
 Finierat, cum turbato iam prodita voltu
 Ira ducis tandem testata est voce dolorem.

„Vana movet Graios nostri fiducia cursus.
 Quamvis Hesperium mundi properemus ad axem,
 Massiliam delere vacat. Gaudete cohortes: 360
 Obvia praebentur fatorum munere bella.
 Ventus ut amittit vires, nisi robore densae
 Occurrunt silvae, spatio diffusus inani,
 Utque perit magnus nullis obstantibus ignis,
 Sic hostis mihi deesse nocet, damnumque putamus 365
 Armorum, nisi qui vinci potuere rebellant.
 Sed si solus eam, dimissis degener armis,
 Tunc mihi tecta patent? Iam non excludere tantum,
 Inclusisse volunt. At enim contagia belli

348 maculato attingere UABEc, *attingere* M, maculato corpora VRG (in ras), 350 l. Schol. vet. Iuven. XV. 93, gessit quae nec arce schol. Iuv., quo M₁G (quod mg), 352 l. Probus IV. 226, 4 K, ignes M, mittantur A, 354 miscebant U (correxerit rec. m), 355 fata G (graia g), 357 testatur Heinsianus, 359 in axem AB₁ (ad a), 360 mass. d. v. l. Servius D. A. IV. 132 et VI. 60, choortes M, 362 amittit U, denso MB, robora VG, 363 occurrant AB₁Eu *diffusus* MA, 365 *deese* M, 366 rebellant M (re a m 2) AUGR, rebellent Vu, vincti R, 367 [si] U (add. m. rec.).

βιόδωγοι: „Sunt horrida cerni — corpora” Dorvillius. *Carpere* emend. Grotius, inventum postea in uno Rott. Burmanni, tribus Cortii ignotis. *Attingere* in Paulinis q. d. debilius est et post *contingi* inopiam verborum probat, non propriam Lucano, qui in diversis versibus, non eisdem, idem vocabulum repetit. De metro cf. Trampe p. 16. *Attingere* Hos.

349 *Paveat populus* Heins.

350 *Quod passum est* Heins. Sed factum (res gesta) est, quo respicit: mortem sibi intulit civitas. Eo refutatur quoque Bentl., probans *quae*.

355 *Ilic* Heins.; bellum hoc civile est mutua caedes intra moenia.

362 „Robore densae” probat Bentl. conferens Silium III. 442 „iamque per et colles et densos abiete lucos”. „Robora densae” Grot., Oud., sed huic magis placet „robore denso”, quod non miror. Eodem redit „denso robore silvae” et „densae robore”, sed huius potior est auctoritas. *Robora* autem molestum est sive substantivum regens habetur, sive appositum, et existit eo quod „densae silvae” genitivum rati sunt.

366 *Nostrorum* pro *armorum* coniecit Benteius. *Armorum* est genitivus obiectivus, arma i. e. bellum nobis praeripi putamus (cum lucro et gloria). *Nisi* pro *si* non positum.

Dira fugant: dabit poenas pro pace petita, 370
 Et nihil esse meo discetis tutius aevo,
 Quam duce me bellum". Sic postquam fatus, ad urbem
 Haud trepidam convertit iter, cum moenia clausa
 Conspicit, et densa iuvenum vallata corona.
 Haud procul a muris tumulus surgentis in altum 375
 Telluris parvom diffuso vertice campum
 Explicat; haec patiens longo munimine cingi
 Visa duci rupes tutisque aptissima castris.
 Proxima pars urbis celsam consurgit in arcem,
 Par tumulo, mediisque sedent convallibus arva. 380
 Tunc res inmenso placuit statura labore,
 Aggere diversos vasto committere colles.
 Sed prius ut totam, qua terra cingitur, urbem
 Clauderet, a summis perduxit ad aequora castris
 Longum Caesar opus, fontesque et pabula campi 385
 Amplexus fossa, densas tollentia pinnas
 Cespitibus crudaque extruxit brachia terra.
 Iam satis hoc Graiae memorandum contigit urbi,
 Aeternumque decus, quod non impulsa neque ipso

371 tucius M, 373, 374 A in inf. pag., 373 haud M, tunc vulgo, tum AV, 374 om. B₁, 375 aut C, muro C, 376 parvo diffusum Rg, 378 rupis M₁, 379 *conscendit* MAB, (consurgit m), 380 *par tumulo* M, 381 *tunc res* M, 382 diverso. M, diversos AB, diverso EUV₁g. vastos EUV₁gcB, 383 orbem U₁, 384 produxit g, 387 extrux *brachiaterra* M, 388 gratiae C, 389 nec MAG, neque MRVU, in ipso U.

373 Alacritas narrationis violatur vulgato *tunc*, eodem tempore accessus erat et conspectus; *tunc* languet. Igitur Bentleianum *cum*, natum e *tum*, recepi.

374 „Circuit et densa” Heins.

375 *Crescentis* Bentl., quod *consurgit* sequitur versu 379. *Patulum* pro *parvum* v. 376 idem, putans hoc pugnare cum *diffuso vertice*, sed id significat summum tumulum non fuisse acutum sed planitiem quandam effecisse; *patulus* non est aptum epitheton verticis sed camporum.

377 Tumulus ita situs erat, ut undique plena loca haberet, quae una cum tumulo munimine cingi possent. Jeverenus: „*hinc patiens*”, rell. Bentleius distinguit et legit: „*haec, patiens — cingi, visa duci rupes tutis aptissima castris*”, omisso *que*. At „*haec rupes*” = tumulus.

379 „Urbi” Heins., minus bene; inter tumulum castrorum et alterum moenibus

inclusum s. arcem *mediae* erant convalles v. 380. *Concrescit* coni. Hosius coll. IV. 10 et Avieno, Descr. Orb. 485, ubi de montibus dicitur *concrescere, excrescere*. Me *consurgit* non offendit.

382, sqq. A castris utroque usque ad mare aggeres, *brachia*, duxit, includens praeter urbem pascua, quae intrinsecus fossa a moenibus separabat. *Colles* si essent supra descripta *cumulus* et *rupes* 375, 378, recipiendum esset *hinc* 377, sed possunt plures et alii significari. Nam ex Caesare Civ. II. 1, qui de collibus vicinis non agit, nihil sciri potest. De arce v. 379 cf. ib.: „*pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita*”. *Committere* est coniungere. Curtius III. 1. 13 „*nisi tenue discrimen obsisteret (vulgo: obiceret), quae nunc dividit maria (terra), committeret*”. Caes. B. G. VII. 22. — *Brachia tollunt pinnas* i. q. ostendunt, erigunt.

Strata metu, tenuit flagrantis in omnia belli 390
 Praecipitem cursum, raptisque a Caesare cunctis
 Vincitur una mora. Quantum est, quod fata tenentur,
 Quodque virum toti properans inponere mundo
 Hos perdit Fortuna dies! Tunc omnia late
 Procumbunt nemora, et spoliantur robore silvae, 395
 Ut, cum terra levis mediam virgultaque molem
 Suspendat, structa laterum conpage ligata
 Artet humum, pressus ne cedat turribus agger.
 Lucus erat longo numquam violatus ab aevo,
 Obscurum cingens conexis aera ramis, 400
 Et gelidas alte submotis solibus umbras.
 Hunc non ruricolae Panes, nemorumque potentes
 Silvani Nymphaeaeque tenent, sed barbara ritu
 Sacra deum, structae diris feralibus arae;
 Omnisque humanis lustrata cruoribus arbor 405
 [Si qua fidem meruit superos mirata vetustas]
 Illis et volucres metuunt insistere ramis,
 Et lustris recubare ferae, nec ventus in illas

390 strato M (corr. m. 2), fragrantis M, 397 suspendant vulgo O, ligatam vulgo O, 398 humum M, 400 ramus V, 404 diris altaribus vulgo O.

390 *Stagnantis* Heinsius.

392, 393 *Quo* utroque versu coni. Burm. *Quantum* non est: „quam exiguum” (Burm.); magnum erat properanti fortunae moram inicere. „Vincitur una” sc. Massilia.

397 Ut *artet* v. 393 subiectum haberet, dedi *suspendat* nempe *terra*, pro *suspendant*. *Terra* remotius, sed gravius subiectum, cui adhaeret *virgultaque*. *Humus* est fluxa materia, quod optime caret epitheto, unde *ligata* praefendum, sic quoque melius haec *terra* et *artet* per *ligata* cohaerent. Bentl.: „ligatam | artet humum pressus, nec cedat turribus agger” paulo obscurius. *Suspendere*, fulcire, et est verbum fere technicum: „suspenso furculis ab hostibus muro” Liv. XXXVIII. 7. 9. „Tellus ligneis columnis suspenditur” Plin. NH. XXXIII. 68, unde „pendent anabathra tigillo” apud Iuvenalem 7. 46. *Levis* terra opposita *compactae* videtur (nos: slap, los).

400 „Obscurum *efficiens*” Bentl, non intellegens „lucus cingens obscuram aera”. Poetica est ratio loquendi pro: „habens ramos cingentes (circumdantes)”, ut dicatur aliquid facere id quod in eo fit: „cingens tempora

lauro” i. q. cincta habens; loca vacua circumdabant opacae arbores, lucem paene excludentes. *Aerem* loca videtur dixisse sub dio ubi aer conspicitur. *Umbras* (401) loca umbrosa similiter a *cingens* suspensum; ea erant gelida, cum soles (radii solis) altitudine arborum longe submoti essent. Lux erat dubia, umbrae gelidae.

404 „Sacris feralibus” Grotius secundum Bersmannum qui „m. scr. sacris feralibus” annotat; reliqui omnes „diris altaribus” cf. VI. 432. Discrimen inter *altare* et *ara* tam saepe negligitur, ut putidum sit ea distinguere; *struere* aras habet certum et definitum usum, nec pro *instruere* usurpatur, nec *structus* pro *instructus*, ubi de ara sermo est. Haskins: „basements with—altars built upon them”; hoc est ac si quis dicat: structa terra aedificiis. Non dubitavi recipere *feralibus*; „diris fer.” est dativus neutr.

406 „Sique” coni. Peerlkamp ad Aen. v. II. p. 293 et Bentl., rara iunctura. Mihi versus suspectus. Quid enim admiratio deorum huc facit? Quid *vetustas* cum re praesenti tunc et Lucanum uno saeculo antecedenti?

407 *Insidere* Burm.

Incubuit silvas, excussaue nubibus atris
 Fulgora; non ullis frondem perflantibus auris 410
 Arboribus suos horror inest. Tunc plurima nigris
 Fontibus unda cadit, simulacraue maesta deorum
 Arte carent, caesisque extant informia truncis.
 Ipse situs putrique facit iam robore pallor
 Adtonitos; non volgatis sacrata figuris 415
 Numina sic metuunt: tantum terroribus addit,
 Quos timeant non nosse deos. Iam fama ferebat
 Saepe cavas motu terrae mugire cavernas,
 Et procumbentis iterum consurgere taxos,
 Et non ardentis fulgere incendia silvae, 420
 Roboraue amplexos circumfluxisse dracones.
 Non illum cultu populi propiore frequentant,

409 excussaue A, 410 aures A₁, fulgora R, 411 arboribus — inest l. Serv. A. I. 165
 412 frondibus m, 413 truncois M, versus m. ant. adscriptus, U, 415 attotos s. s. ni (2 m.)
 M, 417 timeant... non M, 421 draconis AB₁, circumflexisse G, circumfluxisse g, fulsisse
 T, 422 populi cultu VU.

410 Vulgo *praebentibus*. *Fronde* Cortius, sc. horrorem, dubio metro et dura structura, sed recte intellegens, quid loco deesset. Arborea sponte moventur, sine vento. *Horror* lenis motus est foliorum sive tremulus motus; is vento solet excitari, sed in luco Massiliensi nascitur sine auris s. ventis. Conieci *perflantibus*. Benteius, ut postea vidi, *quatientibus*. Haskins explicat: „horror suos inest arboribus praebentibus frondem non ullis auris”, ut tam *auris*, quam *arboribus* dativussit; itaque *praebentibus* et *auris* iuxta collocata dativi sint sed non iungendi, quod durum. Ausus sum *perflantibus* recipere quod *per* et *prae* lineae unius positu tantum differunt: p \bar{p} , eoque confusio facilis. Minus probabilia puto: *rapientibus*, *agitantibus*, *laedentibus* alia apud Oud. et Burm.

414 *Situs* sordes, neglectus, tantopere diversus a vulgari cultu et nitore. *Paedor* pro *pallor* Bentl. sine causa; quae colorem amiserunt et mucida sunt *pallida* dicuntur, ut h. l. stipites illi putres, ζόαρα; propter neglectum signorum iram divinam metuunt.

415 *Attonitos* non accolat, ut Weisius dicit, sed obiectum est generale. Deinde iunge: non sic metuunt numina sacrata vulgari figura.

417 *Timeas* prius Cortius; *videant* Jeverenus. Sine causa. Sententia confirmat superiorem: tantopere metus augetur, si timentur ignota. *Iam* = porro.

419 Commentum: „utrumque miraculum

est: et procumbunt sponte et surgunt”. *Consurgere* pro *regerminare* vix recte Weisius.

420 Cf. Seneca Thyest. 673, sqq. inter portenta: „quin tota solet | micare silva flamma et excelsae | ardent sine igne”.

421 *Circumfluxisse* ut defendat Cortius affert VI. 408: „(Python) Cirrhaeaeque fluxit in antra”, quod dicitur de undante serpentis motu, id quod hoc loco non usu venit, nam serpens arborem circumdat, motusque ille est heliceis, non fluctuum. Claud. II (non III) Stil. 366 „malum circumflua vestit pampinus”, quocum comparandum *reperere* de plantis dictum. Minus huc facit (Haskins) Stat. Theb. VI. 540 „chlamys circumflua limbo Maëonio”, quod aptum est lanae flexibili, cuius plicae tam mobiles sunt quam undulae, ut cum dicitur „pedes vestis defluxit ad imos”. Aequabilem serpentis motum *allapsus* quoque continet; *circumlabor* non de serpente extat. Nec Graece ἀμφιχουθεῖ; de serpente, sed de somno et clangore, qui undique ad aures allabitur. Valde suspicor Lucanum dedisse *circumfluxisse*.

422 I. q. non prope lucum habitant. Distinguendum post *deis*, non post *tenet*: „incolae (semper) cessere deis, sacerdos ipse, cum Phoebus, rell. Nempene deum meridianam aut nocturno sopore excitet, cf. Theocr. I. 15.

Sed cessere deis. Medio cum Phoebus in axe est
Aut caelum nox atra tenet, pavet ipse sacerdos
Accessus, dominumque timet deprendere luci. 425

Hanc iubet inmisso silvam procumbere ferro;
Nam vicina operi belloque intacta priore
Inter nudatos stabat densissima montes.
Sed fortes tremuere manus, motique verenda
Maiestate loci, si robora sacra ferirent, 430

In sua credebant redituras membra securis.
Implicitas magno Caesar torpore cohortis
Ut vidit, primus raptam librare bipennem
Ausus et aeriam ferro proscindere quercum
Effatur merso violata in robora ferro: 435

„Iam ne quis vestrum dubitet subvertere silvam,
Credite me fecisse nefas. Tunc paruit omnis
Imperiis non sublato secreta pavore
Turba, sed expensa superiorum et Caesaris ira.
Procumbunt orni, nodosa impellitur ilex, 440

Silvaeque Dodonis et fluctibus aptior alnus
Et non plebeios luctus testata cupressus
Tunc primum posuere comas, et fronde carentes

423 medio — luci (425) l. Serv. Georg. IV. 400, medio — axe et: sacerdos — deprendere l. Schol. Bern. Georg. IV. 401 (teste Hosio), 424 tenet tunc ipse Serv., 425 accessum Serv., 427 priori M, priori ABE, 428 montis A, 430 robora sacra M, 431 securis M (corr. in — res), 432 l. Prisc. 473. 5 H, terrore AUG, torpore Prisc. g cum rell., choortes M (ut saepe), 433 vibrare a, bipennem UM₁, 434 aeream M (e ex corr.) c, 435 et fatur GB, misso T, 439 suspensa glossa in U, 441 dodonis maG, dodone (e corr. in. i) U. dodones rell. et vulgo, 442 l. Lact ad Stat. Theb. IV, 460, plebeos Lact.

429 *Renuere* Heins., „sed *sontes tenere manus*” i. e. cohibuere, Bentl., cui non assentior, *fortes* non ad virtutem sed ad robur h. l. pertinere contententi: quae manus non tremebant in proelio, nunc deficiunt dum arbores caedunt.

432 *Magico* pro *magno* non male aliquando Burm. — *Terrore* defendit Burm., *torpore* Bentl. conferens V. 434 „alto torpore *ligata*”, Burm. „*implicitas terrore*” dici posse negabat.

433 *Vibrare* M sec. Steinh., de quo dubito propter Oudendorpii contrarium testimonium, propter ABE, et meam collationem. Quod addit *b ex p ex* confusione proximi *bipennem p ex b* (vid. supra) fortasse natum. Utique praestat *librare*, i. e. rem pondero-

sam movere, *vibrare* est movere ut emittas manu; prius de gravi pondere bipennis aptum h. l. Sil. It. V. 293 „fronti librare securim”.

434 Bentl.: „aeriam *properans prosternere quercum*”, negans *proscindere* pro *evertere* esse latinum, sed h. l. *proscindere* significat *laedere, violare. Aereus* (per e) etiam I. 689 M.

441 *Dodonis* Cortius coll. „Dodonida quercum”, Val. Fl. 1. 302. Sine dubio recte; „*Dodones silva*” pro *Dodonaea* ab usu cultioris linguae abhorret, ut nemo nescit. De ultima producta vid. ad I. 642. *Silva qualis Dodonae est*, non potest dici *Dodones silva*.

Admisere diem, propulsaque robore denso
 Sustinuit se silva cadens. Gemuere videntes 445
 Gallorum populi, muris sed clausa iuventus
 Exultat. Quis enim laesos inpune putaret
 Esse deos? Servat multos fortuna nocentis,
 Et tantum miseris irasci numina possunt.
 Utque satis caesi nemoris, quaesita per agros 450
 Plaustra ferunt, curvoque soli cessantis aratro
 Agricolae raptis damnum flevere iuvenicis.
 Dux tamen, inpatiens haesuri ad moenia Martis,
 Versus ad Hispanas acies extremaque mundi
 Iussit bella geri. Stellatis axibus agger 455
 Erigitur, geminasque aequantis moenia turris
 Accipit; hae nullo fixerunt robore terram,

447 *putaret* U, 450 *iamque satis* G, 451 *plaustra* M, *cessantis* M, 452 *flevere* M, *annum* vulgo, O, 455 *stellatis* — *accipit* (457) l. [Servius] A. IX. 527, 456 *aequates* M (*n s. s.*), *aequantis* VUG, *turris* G, *turres* *rell.*

444 „*Verbere* denso” Heins., sed „robore denso” iungendum cum seqq.: silva non procidit sed cadens arbor stante alia sustentata est, ut post procellam in silva videre licet.

448 *Magnos* f. *nocentes* Markl. ad Stat. Silv. III. 3. 68. Prox. versu Heins. adscripsit „*noscunt* vel *poscunt*”. Non opus; vacat diis tantum nocentibus succensere, si pauperes (*miseri*) sunt dum potentes, ut Caesar, vindictae eximuntur. Ad *miseri* int. *nocentibus* e sup. versu. Ceterum Jeverenus: „*servat melior* f.”.

450 *Sat est* Bentl., quo non opus, cf. Heitland ap. Haskins p. CVIII a. Omittitur post *ubi*, IX. 109, 500, post *ut* potuisse omitti etiam sine exemplo credendum.

452 *Annum* vulgo, cf. supra ad v. 70. Locus corruptus; iungunt: „agricolae fleverunt annum soli cessantis aratro”, quod eleganter vertit Haskins, ut solet (and the husbandmen wept for the years produce of the soil, now resting from the curved plough), qua eleganter vulnus fere tegitur, non sanatur. Minus est quod: „*flere messem*” (annum) dicitur pro „*fl. iacturam messis*” et quod „*annum flere*” turpiter ambiguum est, maius et non ferendum quod *annum soli* iungitur. Optime se habet: „*agricolae raptis damnum flevere iuvenicis*”. Quale damnum? „*soli cessantis* (ab) *aratro*”. Qui *annum* invexit non cogitavit de recon-

ditiore significato, quem *annus* habet (*annona*). MN et NN conf. IIII. 284 et al.

454 „*Arces*” Heins. ut alia in prox., ludens, in marg. cod.

455 Cf. Sil. It. XIII. 109 „*hic latera in-textus stellatis axibus agger* (surgebat)”. „*Axes stellati*” esse videntur pali directi ferreis capitibus muniti; cuspides splendentes nomini *axis* ansam potuere dare cf. 386. Caesar, ut ipse narrat, valde incendium metuebat. Civ. II. 9. Quamquam vocabulum *stellatus* apud Caesarem non invenitur, sed *asser*, qui saepe memorantur, ab *axibus* non valde diversi. Vocabula sunt cognata. Deminutivum est *axulus*, apud Catullum prisce *acsulus*, de quo docte Baehrens ad Catull. 17. 3. *Assis* etiam tabula lignea est legibus scribendis, Gr. ἄξων, Gell. II. 12. Paul. Ep. Festi, p. 3. „*Stellatis cancellatis*” Comm.

456 *Aequantia* maluit Heins. teste Burm Ceterum haec facta a Trebonio, Caesare in Hispaniam profecto. Obscure Luc. 455.

457 „*Fixerunt robore terram* placuit tanquam singulare aliquid Lucano” inquit Burm. „ut *figere* corpus, pectus, viscera etc.” Sane singulare, nam hae res sunt quae transfigi possunt. Robore = stipitibus roboris. Malim *fixere* i. e. afflixere. *Strinxerunt* Schrad.

Sed per iter longum causa repere latenti.
 Cum tantum nutaret onus, telluris inanis
 Concussisse sinus quaerentem erumpere ventum 460
 Credidit, et muros mirata est stare iuventus.
 Illinc tela cadunt excelsas urbis in arces.
 Sed maior Graio Romana in corpora ferro
 Vis inerat. Neque enim solis excussa lacertis
 Lancea, sed tenso ballistae turbine rapta, 465
 Haud unum contenta latus transire quiescit,
 Sed pandens perque arma viam perque ossa, relicta
 Morte fugit, superest telo post volnera cursus.
 At saxum quotiens ingenti verberis actu
 Excutitur, qualis rupes, quam vertice montis 470
 Abscidit impulsu ventorum adiuta vetustas,
 Frangit cuncta ruens, nec tantum corpora presa
 Exanimat, totos cum sanguine dissipat artus.
 Ut tamen hostilis densa testudine muros

458 l. Prisc. 531, 23 H.. 459 inanes M₁AVU inanis s. s. e G. 460 quaerentem — credidit Servius Georg. II. 479, A. III. 73, Lactant. Ach. I. 206. Myth. Vat. II. 17, 462 urbis M, v. 462 in marg. G, 464 nec M₁, 465 balistae MVAG ballistae U₁, 469 l. Phocas V. 423. 24 K, ad saxum Phoc. CA, quatiens G, actu MAVR, ictu U Phocas, 471 l. Anecd. Helv. 295. 23 (Hos.), abstulit uvg, 472 sternit mavT, pressa vulgo O, 473 totus U.

458 „Rotam machinariam dicit.” Comm. ad 455, nempe sub machina latentem. Melius dixisset „phalangas” (rollen), quibus naves subductae in littore moventur; Caesar Civ. II. 10: „hoc opus omne (musculum et turrim latericium) machinatione navali phalangis subiectis ad turrim hostium admovent,” ubi sine causa Paul ed. 1889 verba *mach. nav.* inducit.

459 Terrae motum oriri e vento ex cavernis subterraneis erumpere studentem credidit vetustas, Sen. Nat. Q. Q. VI. 25. 1, Serv. ad Georg. l. l.

465 Ballistae et catapultae habent *turbinem* i. e. trochleam (spil), qua versa nervus una cum telo reducitur, *tenditur*, cf. in delineatione ap. Marquardt. Kriegsalt. p. 504 pars machinae indicata litteris *ef*; H. Schiller Kriegsalt. p. 740.

469 Glossa in V „ordo: ad (leg. at) saxum frangit cuncta ruens” (472). *Ponderis ictu* Grotius ex uno Bersmanni. Infra 490 „aries suspenso fortior ictu”, ubi Heins. con. *actu*, vere. Sil. I. 491 „pronoque silex (devolutus in pugna) ruit incitus ictu”, ubi Heins. *actu*, recte, nempe = dum adigitur, cf.

Verg. infra laud. „fertur in abruptum magno mons improbus *actu*” (procella) cum Servio A. VI. 360, deteriores *ictu*. Infra IX. 472 „(arena) pilaque contorsit violento spiritus *actu*”. (Sen. Ag. 432 dub. propter var. l. *tactu* supra II. 77). Vides *ac'um* poni pro impetu. et librarios passim *ictus* substituisse. Magnum momentum habet Verg. locus. Ubi *actionis* notio requiritur, ut infra 490, *actus* necessarium, idque praeterea pro vi et impetu ponitur, ubi saepe *ictus* ferri potest. *Verber* per metonymiam pro causa verberis, ut vulnus pro telo.

470 „Qualis rupes” caret verbo; ante *frangit* subiectum est *saxum*. Similiter I. 185, et *qualiter* I. 152, 543, 574. — Manifesta Vergilii imitatio A XII 634 „ac veluti montis saxum de vertice praecipit | cum ruit avolsum vento, seu turbidus imber | proluit aut annis solvit sublapsa vetustas; | fertur in abruptum magno mons improbus actu, — | sic urbis ruit ad muros”.

472 *Prensa* pro *pressa* Bentl. Recte. Non agitur de saxo, quod homines suffocet tectos, sed de missili. cf. Sil. XV. 632. Idem Heins.

Tecta subit virtus, armisque innexa priores 475
 Arma ferunt, galeamque extentus protegit umbo,
 Quae prius ex longo nocuerunt missa recessu,
 Iam post terga cadunt, nec Graiis flectere iactum
 Aut facilis labor est longinqua ad tela paratis
 Tormentis mutare modum, sed pondere solo 480
 Contenti, nudis evolvunt saxa lacertis.
 Dum fuit armorum series, ut grandine tecta
 Innocua percussa sonant, sic omnia tela
 Respuit, at postquam virtus incerta virorum
 Perpetuam rupit defesso milite cratem, 485
 Singula continuis cesserunt ictibus arma.
 Tunc adoperta levi procedit vinea terra,
 Sub cuius pluteis et texta fronde latentes
 Moliri nunc ima parant et vertere ferro

475 innexa MuA, innixa UVR, prioris U (ex - res), 476 extensus A (ex - sos factum) G, extentus g cum rell., 478 p. rga U1, graiis AVUR, 479 haud facilis A1VG, aut g rell., paratis RgB1, parati vulg. rell., 480 tormenti vulg. O, 484 at - arma (487) l. Serv. A. IX. 515, incesa s. s. n M (forma n ambigua); incerta AUGCB incensa aVugb, 485 gra- tem, T 487 adoerta V1, 488 fronde mVTbE, fronte tUAMBe, tecta v, 489 evertere T.

475 „Innixa prioris” Grotius, *innixa priores* Oud., Burm., *innexa priores* Weis. Hoc verum puto, nempe *armis* sunt Massiliensium, *arma* Romanorum, id apparet ex vocabulo *priores* = ubi primi oppugnatores cum hostibus manus conseruerunt (ἀσπί; ἄρ' ἀσπίδ' ἔρρισε). In Grotiana lect. (*prioris* nos; voorman) singularis offendit, in Oud. *innixa* male se habet, nam in testudine *omnes*, non tantum *priores* nituntur scutis. Praeterea dicendum erat *appropinquasse* muris (cf. apodosis). Bentr. „innexa prioris (sc. seriei, ut dicit) arma haerent.”

477, sqq. Caesar l. l. 16 „(hostes) cum paene inaedificata [in] muris ab exercitu nostro moenia viderentur ac telum manu coniceretur (cf. 481), suorumque tormentorum usum, a quibus ipsi magna speravissent, spatii propinquitate interire”, rell. cf. Drakenb. ad Sil. IX. 821 „amisere ictus”. Ante Grotium erat *recussu*. V. 478 Bentr. „nam Gr. fl. i. haud fac. lab. et long.”

482 Heins. antea *ruit*, *subit* Adv. p. 386 e cod. quodam Hamb., quia *fuit* frigidiusculum sit. Ad pluralem *tormentis* (ex mea corr.) cf. Caes. II. 1 „multitudo tormentorum in oppido”.

484 *Incerta* cum Heinsio Adv. p. 387 Burm., *incensa* Cortius, alii, *accisa* Guyetus. *Incerta*

defendit Heins. adhibito VII. 129 „sua pectora pulsant | ictibus incertis”, Sen. Ag. 777 „vulnus incertum”, aliis, in quibus *incertus*, oppositum *stabili*, est *vacillans*, non *destinatus*. Qui *incensa* probant, intellegunt *virorum* de Massiliensibus; sed et his et Romanis virtus iam antea erat accensa; *virorum* pertinet ad Romanos, quorum virtus per temporis momentum deficiebat; sic demum *at* recte dictum. Ceterum in M sitne *n* an *r* supra scriptum dubium; in cod. primitivo illa ambigua correctio iam fuisse videtur, cf. A.

487 *Levi* cf. supra 896 et Caesar II. 10, qui lateres impositos musculo dicit (ut h. l. terra), utrumque manifesto ut incendii periculum averteretur. *Texta fronde* (488) Guyet et Bentr. i. e. ramis contextis, quibus terra sustentaretur cf. 508 „viridi robore,” vulgo *tecta fronte*, sed tota vinea erat tecta. Probabilius est *texta* et *fronde* in *tecta* et *fronte* transiisse quam contra, et saepius permutantur, ut h. l. Erlangensis l m. ab AMB recedit.

489 *Ferro*, falcibus, simm., Bentr. sine causa *fundo*. Ad 490 cf. supra ad 469. *Actu* Heinsii est, i. q. penduli ponderis motione, qua validior est aries. Distinctionem post *parant* sustuli.

Maenia, nunc aries suspenso fortior actu 490
 Incussus densi compagem solvere muri
 Temptat et inpositis fundum subducere saxis.
 Sed super et flammis et magnae fragmine molis
 Et sudibus crebris et adusti roboris ictu
 Percussae cedunt crates, frustra que labore 495
 Exhausto fessus repetit tentoria miles.

Summa fuit Graiis, starent ut maenia, voti.
 Ultro acies inferre parant, armisque coruscas
 Nocturni texere faces audaxque iuventus
 Erupit; non hasta viris, non letifer arcus, 500
 Telum flamma fuit, rapiensque incendia ventus
 Per Romana tulit celeri munimina cursu.
 Nec quamvis viridi luctetur robore, lentas
 Ignis agit vires, taeda sed raptus ab omni
 Consequitur nigri spatiosa volumina fumi, 505
 Nec solum silvas, sed saxa ingentia solvit,
 Et crudae putri fluxerunt pulvere cautes.
 Procubuit maiorque iacens adparuit agger.

Spes victis telluris abit, placuitque profundo

490 ictu O vulgo, 492 temptat MVUG *semper*, unum O vulgo, 495 frustra que M₁, grates R, 496 repeti A₁, 497 grais R, 499 nocturni M, nocturnis U, 500 loetifer M VU *ut solent*, erumpit a, 501 rapiens[que] T, 503 et quamvis AB, nec a *cum rell.*, 504 tedas et R, si et raptus T, 509 telluris M.

492 *Fundum* correxeram cum idem Withofio et Schradero placuisse vidi. Fundamentum erat substrahendum, non *unum* saxum, quod sane non suffecisset etiam si molare. *Imum* Omnibonus. *Super* 493 quasi per tmesin a verbo separatum i. q. *desuper*, ut „cum super e totis emisit collibus agmen” VI. 291.

495 *Pertusae* Heins. Adv. p. 386, nimis mite vocabulum, „pertusum vas” novimus. Non perforabantur tantum crates robore *adusto*, i. e. flammis durato, ut fieri solebat, propria vi praepositionis (ad = paulum).

505 *Sinuosa* Grotius.

507 Liquefactae et dissolutae sunt. Simile quid Livius XXI. 37. 2.

509 Contra historiam narrationem instituit, quasi bellum terrestre perfectum esset, cum mari pugnare inciperent, ut recte Guyetus animadvertit. Cf. Caes. b. Civ. I.

34. 2: Domitius cum navibus actuariis 7 Massiliam profectus; 36 § 1 recipitur a Massiliensibus; initium obsidionis § 4, naves longas Arelati construit XII, intra dies 30. Caesar D. Brutum his praeficit, ipse in Hispaniam proficiscitur. Prima pugna navalis, qua Domitius vincitur I. 56—58. Post oppugnationem terrestrem susceptam (II. 1 et 2) L. Nasidienus cum classe auxilio missus nova spe Massilienses implet (3 et 4); Brutus navibus Arelatensibus auctis confligit et vincit II. 5—7. Obsidio continuatur cap. 8. — Naves Arelati constructae initium fuerunt classis Caesarianae, quas nunc Rhodano deferri narrat Lucanus v. 515, manifesto duo proelia navalia confundens. Quae de relecta classe Romana narrat 512 (invidiose *victis*) conferantur cum Caes. I. 58, med., vid. supra 503. *Conseritur* v. 513 i. q. connectitur; nempe *arbor* (trabs) collective dictum; post *conseritur* distinxi cf. IV. 136. *Cum gurgite* i. q. secundo flumine Rhodani, Arelato.

Fortunam temptare mari. Non robore picto 510
 Ornatas decuit fulgens tutela carinas,
 Sed rudis et qualis procumbit montibus arbor
 Conseritur, stabilis navalibus area bellis.
 Et iam turrigeram Bruti comitata carinam
 Venerat in fluctus, Rhodani cum gurgite, classis, 515
 Stoechados arta tenens. Nec non et Graia iuventus
 Omne suum fatis voluit committere robur,
 Grandaevosque senes mixtis armavit ephebis.
 Accepit non sola viros, quae stabat in undis
 Classis: et emeritas repetunt navalibus alnos. 520
 Ut matutinos spargens super aequora Phoebus
 Fregit aquis radios et liber nubibus aether,
 Et posito borea pacemque tenentibus austris
 <Pro>stratum bello iacuit mare, movit ab omni
 Quisque suam statione ratem, paribusque lacertis 525
 Caesaris hinc puppes, hinc Graio remige classis
 Tollitur, impulsae tonsis tremuere carinae,
 Crebraque sublimis convellunt verbera puppis.
 Cornua Romanae classis validaeque triremes,

510 fortuna a, 511 tutela M, docuit U (decuit m. 3) G₁, 516 stechados A (corr. in: stolchados), stecados R, stocados C, arva O vulgo, 518 ephoebis U, 520 emeriti C (lemma — tos), 521 matutinus G (s. s. os), 522 radius m, aquas R, aer Rg, 523 astris G₁, 524 iacuit bello VU, servatum bello O vulgo, 525 sua c, 526 hinc puppes hic M (n ss. m. 2), pupes T, 529 triremis U.

515 „Cum milite” Heins. contra rem gestam, etiam „in fluctus Rhodani” iungere coactus, nam nemo sane Rhodani inter fluctus et milite positum iunget cum milite. Fluctus dubium, requiritur quod stationem significet.

516 Stoechades plures fuisse Plinius XXVII. 107 refert et nomen ipsum indicat; Una ex his significatur, Caes. I. 56 fin. „ad insulam, quae est contra Massiliam”. Sed miraculi instar est quod classis arva tenebat, probo arta i. e. angustias (Guyetus). Jeverenus corrigit: „Rhodani de gurgite — Stoechados alta petens” sine dubio improbandum, sed sententia apta.

520 Et pro etiam omisso, ut saepius, sed.

524 Servatum Schol. paratum interpretatur; ne hoc quidem recte se haberet, multo minus servatum, quasi vero interire possit mare. Num prostratum? De simplici stratus

sic usurpato pro planus non dubitatur; stratum et servatum non multum differunt, excidit initio versus praepositio. Prostratum iacet durior est metaphora sed non falsa, cf. e. g. amplecti IV. 15. Iacet mare pacatum, sic Val. Flacc. IV. 712. Infra V. 433 „aequora lenta iacent; alto torpore ligatae — haesere undae”. Verg. Ecl. 9. 57 „et nunc omne tibi stratum silet aequor.” Plin. Paneg. 31 „tuis virtutibus materiem campumque prosterni”, ubi alii praesterni, de quo verbo Heins. ad Ov. Am. III. 13. 24 et Arntzen. ad Plin. l. l. (Iustinus II. 10 „Xerxes maria pontibus sternebat” Bentl. ad II 672 diversum).

527 Cf. IV. 418 „neque enim de more — puppes levant.” Val. Fl. I. 340 „concussoque ratem gauderem tollere remo”. V. 526 pubes Grotius cum Regio quodam et Burn.

529, sq. „Biremes | quamque” („biremium quamque” interpretatus) Heins. Adv. p. 82,

Quasque quater surgens extracti remigis ordo 530
 Commovet, et plures quae mergunt aequore pinus,
 Multiplicis cinxere ratis. Hoc robur aperto
 Oppositum pelago. Lunata fronte recedunt
 Ordine contentae gemino crevisse liburnae.
 Celsior at cunctis Bruti praetoria puppis 535
 Verberibus senis agitur, molemque profundo
 Invehit, et summis longe ferit aequora remis.

Ut tantum medii superat maris, utraque classis
 Quod semel excussis possit transcurrere tonsis,
 Innumerae vasto miscentur in aethere voces, 540
 Remorumque sonus premitur clamore, nec ullae
 Audiri potuere tubae. Tunc caerulea verrunt,
 Atque in transtra cadunt, et remis pectora pulsant.

531 aequora M₁R, pinos U (pinus u), 532 robor M₁AU, cinxere C, 533 o.b. positum M, classe UVR (fronte v), recidunt M (ex *recedunt* corr.) RTG, *recedunt* UV, *reducunt* v, 534 contemptae T, crepuisse G, (crevisse g 1^a m), 535 a cunctis a, 537 et — remis l. Serv. A. X. 207, ferit Serv., petit vulgo O, 538 fuerat O vulgo, 539 possit AVRTEB posset MUG, concurrere u, remis RT, 540 innumeras g, *aethere* M, *aetherae* R, 543 l. Serv. A. V. 189, rastra M, (transtra m), trastra T.

(*biremes* operarum vitium puto). V. 531 idem p. 84 „et plures quae *tergunt aequora pini*”. Salmasius: et *longae* quae *verrunt aequora pini*” et 532 *ratem*. Burmannus: „plures quae mergunt aequore *quinis*”, de penteribus intellegens. Peius vulgata! *Pinus* pro remo h. l. dicitur, quod cum sit sine auctoritate, tamen satis apertum est de triremibus et quadriremibus dici, mox de seremi v. 535 (Jeverenus: *palmas* pro *pinus*). „Naves quae amplius, quam quadriremes, remos aqua tingunt” (531) satis perspicue dictum: „Multiplicis rates” est obiectum a *cinxere* pendens, reliqua omnia subiectum efficiunt. Multiplices rates intellegendae onerariae aliaeque ad praesentem usum armatae.

532 Heins. l. l. p. 85 *hinc* et v. sq. *reducunt*, a quo pendeat *robur*: „robur reducunt Liburnae” i. e. Massilienses, ut explicat, sed hi cur retro moventur? corrumpit quoque ordinem narrationis; v. 533 demum appropinquant Massilienses. Liburnae biremes significantur verbis „contentae gemino ordine *crevisse*”, quod dicit ad constructionem navis a carina inde sensim sursum latioris attendens, i. q. ordinem duplicem habere (Minus recte Comm.). *Recedunt*, ut apparet, ab aperto pelago, propius insulam, ubi satis aquae est parvis navigiis. *Lunata fronte* manifesto intellegendum de primo

ordine lunulae formam referente; Sil. It. XIV. 301 „(turris) tabulata decem cui cre-scere Graius | fecerat”.

536 Minus apte *verberibus* pro ordinibus; nam pulsus universorum remigum unus est, sed Cf. Sil. It. XIV „ipse adeo senis ductor Rhoeteius ibat | *pulsibus*”. Re- cepi e Servio *ferit*; non enim describitur, quem locum *capiat* navis praetoria, sed describitur tanquam vasta et longis summi ordinis remis instructa. „Longe petere” vulgo est „e longinquo petere”, et qui vult intellegi non hoc verbum praeferet. Remiges feriunt.

539 Non de nihilo est quod optimi plerique habent *possit*, quod nullam iuxta vulgatam *fuerat* rationem habet, lectio *posset* MU infringitur per AB et Erlangensem eiusdem familiae; V diversae habet *possit*; id igitur commendatur traditione. At plqper. *fuerat* cum hoc conciliari non potest; pro f scripsi s; b, pro quo centies u, excidit post alterum u. *Superat* i. e. superest; intervallum postquam sensim accesserunt altera classis alteri, significatur. — *Quod* pro *quantum*.

543 „In transtra (*trastra* ut T Pers. V. 143) cadunt” capite prono, dum remos protrudunt, quisque in scamnum superioris ordinis incurrere videtur (thalamitae in zygitas etc.); transtra (sedilia remigum) obliquo

Ut primum rostris crepuerunt obvia rostra,
 In puppim rediere rates, emissaque tela 545
 Aera texerunt vacuumque cadentia pontum.
 Et iam diductis extendunt cornua proris,
 Diversaeque rates laxata classe receptae.
 Ut, quotiens aestus zephyris eurusque repugnat,
 Huc abeunt fluctus, illuc mare, sic, ubi puppes 550
 Sulcato varios duxerunt gurgite tractus,
 Quod tulit illa ratis remis, haec rettulit aequor.
 Sed Graiis habiles pugnamque capessere pinus
 Et temptare fugam, nec longo frangere gyro
 Cursum, nec tarde flectenti cedere clavo; 555
 At Romana ratis stabilem praebere carinam
 Certior, et terrae similem bellantibus usum.
 Tunc in signifera residenti puppe magistro
 Brutus ait: „Paterisne acies errare profundo,
 Artibus et certas pelagi? Iam consere bellum: 560
 Phocaicis medias rostris oppone carinas”.
 Paruit, obliquas et praebuit hostibus alnos.
 Tunc, quaecumque ratis tentavit robora Bruti,

544 *rostris* M, 545 in — rates l. Prisc. 330. 2 H, puppem V, *diserte* Prisc: -em, cf. 592, 546 *taxerunt* T. 547 *rostris* m VU, 548 *lassata* T, 549 ut — mare (550) l. Serv. A. V. 289, *quotiens* M, *euris* zephyris H, ve TGH, *repugnat* V, 550 *habeant* R, *illo* AUG₁C, 551 *sulcatos* vario U, *sulcato* et g, 552 *rettulit* MGR, *retulit* ATVU, 553 *grais* MAVU, *capessere* M *capessere* AVUGRT, 554 *giro* MVU, 555 *rursum* R₁, *caedere* A, *credere* g, *tardae* G.

ordine posita erant. Remiges reducentes remos surgunt („insurgunt remis”), et eos deinde pectori admovent: „pectora pulsant”.

545 Prisciani lectionem *puppem* unus habet V.

546 Antiquum perfectum *taxi*, quod h. l. in T exstat, a sententia alienum.

549 Ad comparationem cf. II. 454. Aestus (stroom) oppositus ventis comparatur cum diversarum navium in mari movendo vi. *Fluctus* sunt maris superficies (aequor), *mare* est profundum.

552 *Reppulit* Grotius cum Bersmanno contra MSS. *Aequor* cum *quod* iungendum est aqua marina, cf. Ov. *Metam.* XI. 488 „egerit hic fluctus aequorque refundit in aequor”. Remis pellitur aqua in puppem, ut cuique manifestum; hanc aquam non possunt repellere remi alterius navis, nisi *post* priorem naviget, et quidem directione

opposita, quae igitur iam transvecta est. Non reputavit hoc poeta, qui susque deque omnes naves motas cogitavit. Haskins difficultatem sensit (the sea, which one ship drove forward with its prow, another ship drove back with its oars), ita vero post *ratis* esset distinguendum contra rationem versus.

553 *Lacessere* Grotius cum deterioribus et fortasse sic M₁ „rectius, inquit, ob id quod sequitur”, sed sequentibus („et temptare fugam”) *capessere* non minus recte respondet.

555 *Tardae* Hosius: „Nec tarde cedere” (i. q. et non tarde cedere) tam recte cum *habiles* iungitur quam „nec frangere” (et non frangere). Ceterum mutatio paene nulla est.

558 „Residenti” Sil. XIV. 401 „residentis puppe magistri”.

560 „Artibus pelagi” i. q. nauticis.

Ictu victa suo percussae inpacta cohaesit.

Ast alias manicaeque ligant, teretesque catenae, 565

Seque tenent remis: tecto stetit aequore bellum.

Iam non excussis torquentur tela lacertis,

Nec longinqua cadunt iaculato volnera ferro.

Miscenturque manus. Navali plurima bello

Ensis agit. Stat quisque suae de robore puppis 570

Pronus in adversos ictus, nullique perempti

In ratibus cecidere suis. Cruor altus in unda

Spumat, et obducti concreto sanguine fluctus.

Et quas inmissi traxerunt vincula ferri,

Has prohibent iungi conferta cadavera puppes. 575

Semianimes alii vastum subiere profundum,

Hauseruntque suo permixtum sanguine pontum.

Hi luctantem animam lenta cum morte trahentes

Fractarum subita ratium periere ruina.

Inrita tela suas peragunt in gurgite caedes, 580

Et quodcumque cadit frustratum pondere ferrum,

564 percusse M percussaq G percussa et mAVUg percussaeque T, capta vulgo O, 566 remi Cg, 568 haec longinqua T, 571 nullique MUARg, multique mVug, 572 unda MAVUgE, undis G vulgo, 573 concrescunt mV (concreto v), *concr. sang.* fl. U, 574 immensi G, 575 puppis M, (puppis m), conferta VGH, conserta rell. (vulgo), 576 semianimes V₁, 578 trahentis M₁, hii U, 579 l. Aldhelmus p. 528 M. (239. 13 G, Hos.), subito Aldh. (M), ratum U, 580 inrita AMR, 581 quocumque M₁T, frustrato O vulgo.

564 „Fixa” Heins. Idem: „suo est, infixae et capta” vel „percussae ut capta” vel „percussa et”; Rutgers ex con. „*percussae capta*” cum olim legeretur „*percussa et capta*”. Sic inde a Grotio vulgo. Suo ipsius impetu victa cohaesit Bruti navi percussae. Sed *capta* abundat nec aptum. Suspicio CAPTA existisse ex PACTA et corrigo *inpacta*; cf. VI. 137 „*roboris inpacti crebros gemit agger ad ictus*”. V. 209 „*tunc pectore vatis | inpactae cessere fores*”. Elisio longae in quarta thesi legitima est. Ceterum c. Liv. XXXVI. 30.

566 „Seque tenent” impediuntur, nempe dum remi remis hostium implicantur, *tenere pro retinere*. Aliud est „detergere remos” in loco consimili Silli XIV. 382. Nec *tenere* h. l. significare potest i. q. *sustinere*. „Excutere lacertos” IV. 386 et alibi.

568 *Volnera* sunt tela letalia, inde *cadunt*. Infra VII. 517 „inde (ex aere) cadunt mortes” i. e. tela mortifera. Saepius apud Vergilium, ut „*volnere insequi*”; „*volnera derigere*” Aen. II. 529, X. 110.

572 *Unda* Hosius.

574 „*At* quas” Heins.

575 Tam infra IV. 490 ex A, quam Val. Fl. III. 274 *confertus* est reponendum. Ancillae Ulixidis tanquam ficedulae una linea iuxta suspensae erant *consertae*; densa aut stipata, sed non iuncta, sunt *conferta*. *Conserta* sunt ordine iuncta, τὰ ἐψηῆς, cf. IV. 31.

579 „*Fractarum ratium*” fragminum nauticorum.

581 Vulgo *frustrato*. Schraderus: „*frustrato corpore*” aut „*frustratum corpore*”. Haec (581 sq.) explicant versum 580. „*Frustrato pondere*” obscurius dictum putat Burm.; nos tam obscurum, quam perversum; si quid, ut h. l., pondere premitur et cadit, pondus non frustra est, contra agit et trahit deorsum. Itaque legendum *frustratum* (passive), ferrum frustratur, non attingit propositum, pondere suo, et ante quam vulnerat humi, h. l. in mare cadit. „*Quocumque* (quaquaversus) cadit” minus rectum, nam omnia eodem (in mare) cadunt.

Exceptum mediis invenit volnus in undis.

Phocaicis Romana ratis vallata carinis
 Robore diducto dextrum laevomque tuetur
 Aeque Marte latus; cuius dum pugnat ab alta 585
 Puppe Tagus, Graiumque audax aplustre retentat,
 Terga simul, pariter missis, et pectora telis
 Transigitur; medio concurrit pectore ferrum
 Et stetit incertus, flueret quo volnere, sanguis,
 Donec utrasque simul largus cruor expulit hastas, 590
 Divisitque animam sparsitque in volnera letum.

Dirigit huc puppim miseri quoque dextra Telonis,
 Qua nullam melius pelago turbante carinae
 Audivere manum; nec lux est notior ulli
 Crastina, seu Phoebum videat seu cornua lunae, 595
 Semper venturis componere carbasa ventis.
 Hic Latiae rostro compagem ruperat alni,
 Pila sed in medium venere trementia pectus,
 Avertitque ratem morientis dextra magistri.

584 deducto M₁A, 585 cuius — puppe (586) l. [Sergius] IV. 497. 34 K, 586 tagus M tagus AuGBE, cagus VT, catus aUvR Serg. Cg targus t, retentant a, 588 transigitur G, 592 puppem V, 593 qua — manum (504) l. Lact. ad Stat. Theb. V. 412, nullae a, turbare carinam Lact. (qui explicat audire: „obtemperare“), pelago M, 594, 595 omissos inter lineas adscr. m. ant. U, 597 solverat H, 598 tela mVUTG, 599 sequebantur 594 et 595, post in suum locum translati U.

586 *Catus* Hosius, propter Silium, apud quem *Tagus* nomen est Hispani, l. 152. Sed apud eundem XIV. 443 *Telon* est Poeni nomen, quod h. l. Romani. Rarius nomen probabilius videtur, cf. Verg. A. IX. 416, VII. 734. Aplustre ἄπλαστον, clatri (hekwerk) cum ornamentis in puppe, puppim igitur puppi propinqua.

587 Propter Burmannum moneo *simul* pertinere ad *et pectora, pariter ad missis*.

592 *Puppem* supra 545, hoc loco et 600 habet V, Prisc. qui 545 *puppem*, 626 *puppim* habet cum V, reliqui *puppim*, sed parum constanter. — Quae h. l. et in seqq. memorantur sunt e genere miraculorum, quod solum sapientia Stoica poetae reliquerat pro deorum interventu et mirificis documentis roboris divini in epica poesi. Sed vetustam epicam poesin, quo propius aberat a divina origine, talia minus dedecent, quod priscis facilius creditur. Quam incredibilia de hac pugna narrata sint apparet ex Cae-

sare, qui fando audiverat de ea, dum in Hispania aberat, Civ. II. 6. 5.

596 „*Certus venturis*“ proponit Burm. *Sollers* Jeverenus coll. Hor. C. IV. 8. 8 „sollers ponere“. Ita tamen „semper | ventis“ trahuntur contra mentem poetae in sententiam secundariam. Infinitivus est epexegeticus, non necessarius ad supplementum id quod antecedit, fere i. q. ὥστε. „Impotens sperare“ apud Hor. i. e. ita sui impotens ut speraret, et multa alia habent laxam iuncturam non dissimilem.

597 *Ruperat* tanquam per condicionem dictum accipit Burm., quasi sequeretur *nisi*, cf. ad II. 617. Recte, ut apparet e seqq. „avertitque ratem“, id fieri non potuisset, si iam rostrum fixisset compagem alni, s. texturam *solvisset*, quo vocabulo utitur Schol. Voss.: „rostrum scil. navis suae solverat Romanam ratem“ unde origo lecti-onis Heinsiani (*solverat*) apparet.

Dumque cupit sociam Gyareus erepere puppim, 600
Excipit inmissum suspensa per ilia ferrum,
Adfixusque rati telo retinente pependit.

Stant gemini fratres, fecundae gloria matris,
Quos eadem variis genuerunt viscera fatis
(Discrevit mors saeva viros; unumque relictum 605
Agnorunt miseri sublato errore parentes,
Aeternis caussam lacrymis. Tenet ille dolorem
Semper, et amissum fratrem lugentibus obfert)
Quorum alter, mixtis obliquo pectine remis,
Ausus Romanae Graia de puppe carinae 610
Iniectare manum, sed eam gravis insuper ictus
Amputat; illa tamen nisu, quo prenderat, haesit,
Deriguitque tenens strictis inmortua nervis.
Crevit in adversis virtus: plus nobilis irae

600 dum cupit in vulgo, dumque U, [in] U, girare et reperi U, gyareus ir u, idem: irrūpere, gyareus erumpere M, erumpere AVGBE, puppem MAVR, puppim U, 601 inmensum g, 605 discrevit... mors M, 606 agnorunt M, adgnorunt A, parentes M, aggnorunt VU, 607 alternis M₁, aeternam U, dolore A, (dolorem a), 608 et — offert l. Servius A. X. 392, Lactant. Theb. IX. 295, v. 608 in fine paginae M₁ 39us in pag., deinde verus locus ei assignatur litteris DR, 609 pectore m (s. s) aVG, (pectine g), 612 prenderat M, 613 diriguitque VG, iam mortua M, inmortua mURG, imm. gV.

600 *Subrepere* Heinsius in marg. Idem Adv. p. 85 *erepere* coll. VIII. 39 „correpsit in alnum”. Schol. Voss.: „erepere] ut pro illo (Telone) navem gubernaret”. Nimirum haec cum superioribus cohaerent, quare ex U recepi „dumque cupit sociam” omisso in. Moritur Telo magister et in eius locum succedere studet Gyareus, sed dum erepit in navem sociam, ex alia hostili transfigitur. Accusativus nudus post *erepere* suspectus erat, unde in addiderunt; que omiserunt postea alii, ut metro succurrerent. Cf. Hor. S. I. 5. 87 „(montes) quos nunquam erepsemus, nisi”, rell. Avienus, descr. orbis de Erembis 1143 „erepunt ardua semper | culmina saxorum”. Cf. Heins. Adv. p. 372. Totus versus convenit nunc cum U correcto.

600—646 spuria putat Guyetus quod sint „inepta”. Satis pro arbitrio.

605 Imitatur Vergilium A. X. 390 „similima proles | indiscreta suis gratusque parentibus error, | at nunc dura dedit vobis discrimina Pallas”.

605—608 Parenthesin primus notavit Grotius. V. 604 Bentleyus commendat: „quos eadem simili genuerunt viscera forma”, ut illa „discrevit” et „sublato errore” habeant

quo referantur, cum in vulgata de similitudine nihil dicatur. Eleganter Jeverenus v. 603 „gemini similes fec. gl. matris | quos eadem v. gen. sidera fatis” et v. 605 *agnorunt*. Est hoc corrigere poetam potius quam librariorum. Minus apte hoc (605—608), praemissum summarium narrationis, continet quae epilogo conveniunt. De parenthesi apud Lucanum cf. IX. 38, 150, 413.

609 „Obliquo” nempe remi cum navi non efficiebant rectum angulum; ita quodammodo intellegitur, quomodo spatium inter naves tam exiguum esse potuerit. Suetonius Iul. 68 „Acilius (miles Caesaris) navali ad Massiliam proelio injecta in puppim hostium dextera et abscisa, memorabile illud apud Graecos Cynaegiri exemplum imitatus, transiit in navem umbone obvios agens”. Haskinsio assentior eandem historiolum significari statuente; quod tamen Massiliensi adscripsit factum Caesariani, consulto factum ut Caesari detrectet, vid. Cortius. cf. Valerius Max. III. 2. 22, Plut. Caes. 16.

612 cf. Verg. Aen. X. 394 „te decisa suum, Laride, dextera quaerit | semianimesque micant digiti ferrumque retractant”

Truncus habet, fortique instaurat proelia laeva; 615
 [Rapturusque suam procumbit in aequora dextram]
 Haec quoque cum toto manus est abscisa lacerto,
 Iam clipeo telisque carens, non conditus ima
 Puppe sed expositus, fraternaue pectore nudo
 Arma tegens, crebra confixus cusptide perstat: 620
 Telaque multorum leto casura suorum
 Emerita iam morte tenet. Tum volnere multo
 Effugientem animam lassos collegit in artus,
 Membraque contendit toto, quicumque manebat,
 Sanguine et hostilem, defectis robore nervis, 625
 Insiluit, solo nociturus pondere, puppim.
 Strage virum cumulata ratis multoque cruore
 Plena per obliquom crebros latus accipit ictus.
 At postquam ruptis pelagus compagibus hausit,
 Ad summos repleta foros desedit in undas, 630
 Vicinum involvens contorto vertice pontum.

615 abet M, 616 rupturusque T, 618 conditus MVUREB, conditur GA, (conditus g ex corr.), 619 in ima pag. antiqua manu A, rupe et A, pectora R, 620 teges m, perfixus R, perstat M, 621 multorum in ras. 9 litt., rum per comp. M, (Stht.: telatot...), virorum rg, 623 collegit M, 624 quaecunque Rg, tenebat A, manabat a, tenebant g, 625 membris MAB₁, nervis VUGRTE, deiectis RT, 626 l. Prisc. 541. 2 H, puppim Prisc. diserte, VU, puppem MA, 629 sed M, et m, sed GT (at g), 630 descendit vulgo O, 631 cum torto A.

616 Hunc versum alienum puto ab hoc loco, primum quia dextra non in mare deciderat, porro quod *procumbit* h. l. non potest significare inclinat se (in mare autem Graecus non cadit, vide sequentia), denique quod *haec quoque* proximo versu non pertinet ad dextram, quo post 616 referendum erat, sed ad laevam v. 615, quod non fieri potest, nisi omissio interposito versu.

618 *Conditur* (absconditur) post Oud. vulgo, sed *conditus* bene respondet τῶν *expositus*.

621 *Casura* vim condicionalem habet i. q. quae cecidissent. Corpore suo colligebat tela nocitura suis, ut Scaeva clipeo et Arnoldus v. Winkelried. ut fama fert, corpore. „Emerita morte” cum (gloriosam) mortem iam meruisset. Memorabile exemplum ablativi *leto* pro: cum leto. Heinsius aliquando *cessura*, non nimis feliciter; non satis causae cur „casus latura suorum” aut alia violenta probemus.

625 *Nervis* Oud. c. MSS. restituit. Cum „defectis robore nervis” cf. X. 281 „defectus epulis”. *Membris* Weise-Haskins.

628 „Per obliquom latus” Val. Fl. X. 618 „conversaue frontem | puppis in oblicum resonos latus accipit ictus”.

630 *Desedit* Heins. coll. Ov. *Metam.* VI. 390 et Bentl., quod praesentis temporis esse vult. *Desedit* Sabellicus, quem refellit Oudend. adhibito *Statio*, *Theb.* III 57 „iam descendente carina (Heins. con. *desidente*)” et Claud. XV. 220 „undarum verbere nutat descensura (*desessura* Heins.) ratis.” Sed certum Verg. A. III. 564 „subducta ad manes ima desedimus unda”. Plin. ad Trai. 39 (X. 48) „(theatrum) ingentibus rimis descendit et hiat” legendum *desedit*. Omnino cf. Silius in pugnae navalis descriptione, in qua saepe Lucanum ob oculos habet, XIV. 412 „(ratis) media subsedit in unda | divisitque fretum.” Alia vide apud Oud., sed IX. 337 „pars sedet una ratis” huc non pertinet, nec Claud. VIII. 628 (= fixa haeret). De terra hiante nullus, quantum scio, unquam liber *descendere* sed *desidere*. (De praes. *desideo* non audio Oudendorpium). Addatur Val. Arg. VIII. 332. Cum Heinsio Cortius, cum Bentl. Burm. facit.

Aequora discedunt mersa diducta carina,
Inque locum puppis cecidit mare. Multaque ponto
Praebuit illa dies varii miracula fati.

Ferrea dum puppi rapidos manus inserit uncos, 635
Adfixit Lycidan. Mersus foret ille profundo,
Sed prohibent socii, suspensaque crura retentant.
Scinditur avolsus; nec sicut volnere sanguis
Emicuit lentus: ruptis cadit undique venis,
Discursusque animae diversa in membra meantis 640
Interceptus aquis. Nullius vita perempti
Est tanta dimissa via: pars ultima trunci
Tradidit in letum vacuos vitalibus artus,
At tumidus qua pulmo iacet, qua viscera fervent,
Haeserunt ibi Fata diu, luctataque multum 645
Hac cum parte viri vix omnia membra tulerunt.

Dum nimium pugnax unius turba carinae
Incumbit prono lateri vacuumque relinquit,
Qua caret hoste, ratem, congesto pondere puppis
Versa, cava texit pelagus nautasque carina, 650
Bracchia nec licuit vasto iactare profundo,
Sed clauso periere mari. Tunc unica diri
Conspecta est leti facies, cum forte natantem
Diversae rostris iuvenem fixere carinae.
Discessit medium tam vastos pectus ad ictus, 655
Nec prohibere valent obtritis ossibus artus,
Quominus aera sonent. Eliso ventre per ora

632 *discedunt* m, *discedunt* M (3^a m.), *discidunt* u, *moesta* V ss. *mersa*, 633 *inque* — mare l. *Lactant.* Theb. IX. 502, *cedit* T, 634 *ille* AGT, 635 *rapidos* M, *insinus uncos* R₁, 636 *lycidan* MU, *lycidam* AGV, *lydan* R, *lycida in mersus* B₁, 637 *retentat* U, 638 *vulnera* A, (*vulnere* a), 641 *perempti* MVURG, *peremti* A, 643 *artus* M, 645 *tibi* AB, 647 *pugnans* M, *pugnans* m, 648 *incubuit* mVU, 650 *mersa* V, 654 l. *Lactant.* Theb. VIII. 218, *afixere* T.

632 *Discedunt* illustrat Heins. ad Ov. Fast. III. 371.

633 „Multaque ponto” Guyetus *porro*; frigide, sed dubito an *spectacula* prox. versu melius sit quam *miracula*, ut *Ponto* sit dativus.

639 Bentleius distinguit post *emicuil*, quod *lentus* et *emicare* inter se pugnent. Quo fit ut Lycidae sanguis contra sententiam *lentus* ruptis venis cadere dicatur. Idem praeterea: *ruptis lentus*.

642 „Tanta via” i. q. tam lato vulnere.

Ib. „Pars ultima trunci” nempe crura, quae retinent socii (637), avulsa a corde, statim exstincta sunt, reliqua vix mors abstulit. Bene de his exposuit Burmannus in Praef. — *Μόλις κήρεις ἔθαν θανάτοιο φέρονσαι.* Versus quoque 633, sq. aliquid habent Homericum (*ἐνθα ζεν οὔτις ἀνὴρ ἔργον ἀρόσαιτο μετελθών*).

651 *Vacuo* pro *vasto* Bentleius.

Eiectat saniem permixtus viscere sanguis.
 Postquam inhibent remis puppes, ac rostra recedunt,
 Deiectum in pelagus perfosso pectore corpus 660
 Volneribus transmisit aquas. Pars maxima turbae
 Naufraga, iactatis morti obluctata lacertis,
 Puppis ad auxilium sociae concurrit, at illi
 Robora cum vetitis pressarent artius ulnis,
 Nutaretque ratis populo peritura recepto, 665
 Inpia turba super medios ferit ense lacertos;
 Bracchia linquentes Graia pendentia puppe,
 A manibus cecidere suis; non amplius undae
 Sustinuere gravis in summo gurgite truncos.

658 perm. v. sanguis l. Serv. Georg. I. 139, Lucretio verba adscribens, electat M, flectat m, viscera AGcB₁ME, viscere m c. rell., mixtus *post* volnera R, 659 remis MaV, remos mATGCUB, puppes *ac* M, recedunt MRg, reducunt mGVU, 660 perfosso M perfuso A, corpus M, 661 transmisit, 663 concurrit M, illis M₁ (post *illi* add. *s* sed eadem erasa), 664 ventis R, pressarent D₁ Hosii, T vulgo prens., artius G, altius vulgo rell., 667 puppe MAURE, puppi GV, 669 truncus a.

658 Bentleius: „*sanie* perm. *viscera*”; Cor-tius: „*saniem* perm. *viscera* sanguis” quod explicat „mixtus per viscera”. Lectio Bentleii recedit a Servio, sed assentiendum est Bentleio ineptum esse saniem a sanguine separari sed non minus ineptum sanguinem eiectare solida viscera. Cf. Ov. Metam. VI. 259.

659–669 spuria iudicat Guyetus propter *auxilium* 663 („accipiendum an ferendum?” rogat, procul dubio prius verum), porro propter *super*, quod male pro *desuper* sit usurpatum, denique quod incertum sit, num *corpus* v. 660 sit eiusdem *iuvenis* de quo 654. Sed hoc minime dubium. Omnino haec teratologia placuit Lucano.

659 „Postquam inhibent *remos* puppes” Gronovius Obs. p. 831. *Remis* iam Grotius, et reliqui praeter Oud., qui *remi* dedit contra usum loquendi. *Inhibere* absolute vel *inhibere remis* est remis conversis reducere navem, ut puppis anteeat; id fiebat cum in pugna, a recedentibus, tum in navi subducenda, ut prora obversa esset mari et facili opera navis deduci posset. Ita postulabat sermo nauticus; depravata consuetudo (veluti apud Quint. X. Praef. 4) tulit fortasse *remos* pro: „cessare a remigando”; utique non „*remi* inhibent”, sed „*remiges*” ut h. l. per meton. *puppis*. Notus est de ea re Ciceronis locus ad Att. XIII. 21. 5, ubi usum et suum ipsius errorem exponit. Germ. Arat. 345: „(Argo stella)

puppe etenim trahitur, non recto libera cursu, | ut cum decurrens inhibet iam navita remos (Gron. *remis*) | *aversamque ratem* voti damnatus ad oram | perligat”, rell. Praeter nostrum locum, in quo „rostra recedunt” clarum documentum est, alios multos collegit Gron. l. l. p. 819, sqq. cf. Boot ad Ep. Att. l. l. Ceterum *remi* non exstat in G, sed supra litteras OS punctis deletas scripta est littera *i*, sed haec rursus superscripto puncto et linea obliqua inducta, ut correctio non videatur perfecta; fortasse corrector *s* additurus erat.

663 *Illis* recepit Hosius.

664 *Artius* dedi ex GU et *pressarent* ex T, idque coniectura assecutus erat Damsté. „*Altius* pressare” significaret altiore loco (longius ab aqua) latus navis prendere, quod cum parvo modulo navigii, quod sibi fingit poeta (cf. v. 626 et h. l. *nutaret*) non optime convenit, et perplexum est; nam ubi tandem prehenderent parvum navigium depressius quam uno loco, ad foros? Sed *artius* premunt, metu mortis et externati (krampchtig) in nisu perstantes. Lectionem *artius* sequitur paene necessario *pressare*, praesertim cum *prensus* et *pressus* perpetuo confundantur. Haskinsius, si recte intellego, interpretatur *altius*: lacertis non manibus, neglegens significationem v. *ulnis*. *Artius* Heins. quoque Adv. p. 86.

Iamque omnis fuis nudato milite telis, 670
 Invenit arma furor; remum contorsit in hostem
 Alter, at hi tortum validis aplustre lacertis
 Avolsasque rotant, expulso remige, sedis;
 In pugnam fregere ratis. Sidentia pessus
 Corpora caesa tenent, spoliantque cadavera ferro. 675
 Multi inopes teli iaculum letale revolsum
 Volneribus traxere suis, et viscera laeva
 Oppressere manu, validos dum praebeat ictus
 Sanguis et hostilem cum torserit exeat hastam.
 Nulla tamen plures hoc edidit aequore clades, 680
 Quam pelago diversa lues. Nam pinguibus ignis
 Adfixus taedis et tectis sulphure vivax
 Spargitur: ac faciles praebere alimenta carinae
 Nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cera.
 Nec flammam superant undae, sparsisque per aequor 685
 Iam ratibus, fragmenta ferus sibi vindicat ignis.

670 omnis MAURTE, omni VG, 672 hic OER, totum AG (tortum ag), 673 rotant pulsos a (*marg.*), excusso Ag, expulso MVUGRT, 674 in — rates l. Serv. A. II. 446, sidentia — tenent (675) l. Prisc. 515. 9. H., sedentia M₁ (corr. m. 2) A (m. 2 marg. corr.), pesus *ver. lect.* Prisc., 675 spoliantque U, 677 vulneribus MARTGVU, viscera MATGVU, 678 cum A, (dum a), 679 hostilem — hastam l. Lactantius Theb. VIII. 727, dum Lact., exeat hostem M (*in: hastam corr. m. 2*), hastam m (*in marg.*) hastem A, 680 hoc edidit U, edidit hoc V, 682 tecto O vulgo, sulphure O, 683 ac MAE, ad a, at *rell.* vulgo facilis M₁U, carinas (*del. as*) M, carina m, 686 ferox G.

670 Vulgo, ut sententia constet, ex deterioribus scribunt *omni*, admodum dura structura: „omni milite nudato fuis telis”. Reliqui *omnis*; puto *iamque omni* corrupta. Dicendum erat „omne genus arma” invenisse furorem, non simpliciter *arma*; aut omnia aliorum telorum mentione (v. 670) nihil amplius quam: „Invenit arma furor”.

674 Ut *pessumire* et *pessumdare*; manifestum studium, alibi obscuratum, vetera aut rara usurpandi. *Pessum subsidere* Lucr. VI. 588.

677 Grotius primus ex „Bersm. uno et Vossiano uno” *visceribus — vulnera*. Eodem redit; utraque lectione viscera sunt vulnerata iisque compressis sanguinis impetus per totum corpus ita crescere dicitur ut dextrae iaculantis vim augeat.

679 „*Ethostilem*]. For the order cf. l. 14, V. 387, VI. 710, 711” Haskins. „Tum demum exeat, cum torserit hastam” Weise. Ita sanguis dicitur torquere hastam, quod quamvis mirum, magis tamen ex Lucani quidem ge-

nere dicendi potest defendi, quam si *dextera* omissum credas aut *miles*. „Hostilis” est hasta ab hoste ante missa, nunc retorta. *Compressere* vel *oppressere* malebat Heins.

682 *Tacto* Guyetus et Bentleius; Oudend. idem cum aliis coniecturis proponit. Cur sulphur tegerent non erat, nec cur eo aliud tegerent (si *tegere aliquid* sic potest dici). Lego *tectis* „taedis pinguibus et tectis sulphure”. S ante *sulphure* omnia peperit mendum. Ov. Metam III 374 „summis circumlita taedis — sulphura” memorat. Ramis pineis (taedis) pice saturatis et oblitis sulphure ignis incitur. — *Pascitur* Heins. *Admotus* pro *adfixus* praeferrem, si liceret.

683 *Carinas* defendi posse putat Hosius, receptam vero magis usitatam ostendit. Re vera *carinas* nullam habet auctoritatem, cum ABE cum M vulgo facientes, consentiant in *carinae*, dum in M litterae *as* lineis traductis sunt deletae.

685 *Flammam* Cortius, Burm.

Hic recipit fluctus, extinguat ut aequore flammās,
 Hi ne mergantur, tabulis ardentibus haerent.
 Mille modos inter leti mors una timori est,
 Qua coepere mori. Nec cessat naufraga virtus: 690
 Tela legunt deiecta mari, ratibusque ministrant,
 Incertāsque manus ictu languente per undas
 Exercent. Nunc rara datur si copia ferri,
 Utuntur pelago; saevus complectitur hostem
 Hostis, et implicitis gaudent subsidere membris 695
 Mergentesque mori. — Pugna fuit unus in illa
 Eximius Phoceus animam servare sub undis
 Scrutarique fretum, si quid mersisset arenis,
 Et nimis adfixos unci convellere morsus,
 Adductum quotiens non senserat ancora funem. 700
 Hic ubi compressum penitus deduxerat hostem,
 Victor et incolumis summas remeabat ad undas.
 Sed se per vacuos credit dum surgere fluctus,
 Puppibus occurrit, tandemque sub aequore mansit.
 Hi super hostiles iecerunt brachia remos, 705
 Et ratiū tenere fugam. Non perdere letum
 Maxima cura fuit; multus sua volnera puppi
 Adfixit moriens, et rostris abstulit ictus.

687 fauces a(marg.)uRg^b, *fauces* V, flammās v, 688 hinc mergantur U, 689 mille — mori (690) l. Lact. Theb. IX. 230, timorem [est] Lact., 692 incertāsque — exercent (693) l. Lact. ad Stat. Theb. V. 384, iactu U, ictu u, 693 exercent a, rata U, rara u, 694 complectitur M, saevum VRg, 697 animam — undis l. Lact. Theb. IX. 238, 698 [que] A. *uid.* a, 699 adnixos C, uncis R, 701 compressum MVAGE, compressum mUR, diduxerat VG₁, 702 incolumis M₁A, superas V, *remeabat* M, *adundas* M, in undas AVG, 705 legerunt A, iecerunt a, 707 multos M₁A.

687 „*Restinguat* ut aequore *fauces*” Heins.

689 Curtius IV. 16. 17, laudatus Bentleio, „quippe ubi intravit — animos pavor, id solum metuunt, quod primum formidare coeperunt”. Sen. Phoen. 181 „hac parte mortem perage, qua coepi mori”. Sententia: mille atrocia pericula capessunt, ut unum vitent quod nunc minatur. Stat. Theb. IX. 281 „mille modis leti miseros mors una fatigat”. Cf. Curtius.

691 *Reiecta* mallet Heins. teste Burm.; melius *diseiecta* Guyet., sed non opus.

696 „Unus Phoceus” est *aliquis* Ph. et *eximius* arcte iungendum cum *servare*, non cum *unus*, quasi hoc tantum ad intenden-

dam vim v. *eximius* esset additum; sententia: exstitit in illa pugna unus aliquis Massiliensis, admodum peritus.

698 Heins.: si quid mersisset, arenis | et nimis adfixos”, ut *mergere* sit neutrum, cf. 696. Melius: „si quid (fretum) mersisset arenis.”

701 *Compressum* praefert Bentr. Non tantum prehendebat hostem, sed fortiter corpori suo apprimebat, ne nare et effugere posset. Et v. 702 iungit *victor* cum *incolumis*. *Pedibus demerserat* Jeverenus; *pedibus* non aptum, *demerserat* glossemati simile.

706 *Non perdere letum* i. q. per letum suum nocere.

Stantem sublimi Tyrrhenum culmine prorae
 Lygdamus excussa, Balearis tortor habenae, 710
 Glande petens, solido fregit cava tempora plumbo.
 Sedibus expulsi, postquam cruor omnia rupit
 Vincula, procurrunt oculi, stat lumine raptō
 Adtonitus, mortisque illas putat esse tenebras.
 At postquam membris sensit constare vigorem, 715
 „Vos, ait, o socii, sicut tormenta soletis,
 Me quoque mittendis rectum componite telis.
 Egere quod superest animae, Tyrrhene, per omnis
 Bellorum casus. Ingentem militis usum
 Hoc habet ex magna defunctum parte cadaver; 720
 Viventis feriere loco”. Sic fatus in hostem
 Caeca tela manu, sed non tamen inrita, mittit.
 Excipit haec iuvenis generosi sanguinis Argus,
 Qua iam non medius descendit in ilia venter
 Adiuvitque suo procumbens pondere ferrum. 725
 Stabat diversa victae iam parte carinae
 Infelix Argi genitor, non ille iuventae
 Tempore Phocaicis ulli cessurus in armis;
 Victum aevo robur cecidit, fessusque senecta
 Exemplum, non miles erat. Qui funere viso 730

709 sublime M₁, 710 excussae MVURTG, lydamus A, 711 frangit T, 712 exclusi u g, 713 stat M, procurrunt ORTE, 715 nervis m a, vigorem U, sensit membris TG, 716 mox ait T, 717 iniciendis A, sicut tormenta soletis U, 718 omnis A, tirrenae U (sic 709, 718), 721 viventes M₁, 722 inrita M₁R, misit UT, 723 iuvenes M₁, arcus c, 724 l. Prisc. 103. 16 H, discedit MVRG, (descendit m), descendit A, ad ilia c, 725 ferro M₁, 726 diversa vita A (diversae victa m. 2), iam victae diversa GT, div. victae i. g., in parte T, 727—731 in marg. T, 729 senectae H₁.

710 *Excussae* exstitisse videtur accommodato exitu ad *habenae*. *Balearis* in gen. I. 229 („*Balearis fundae*”). *Excussa* cum Ascens. Oud., Heins. Ov. Met. VII. 777 („*excussae contorto verbere glandes*”).

711 *Solido*, non fuso, cf. ad VII. 513.

712 *Expulsi* Heins.

713 *Procumbunt* Grotius, Burm., Weise-Hask. (i. e. procidunt) ex dett. aliquot, *prorumpunt* veteres editt., quod in nullo cod. exstat. Oculi protuberantes videntur significari verbo „*procurrere*”, alibi de iis non lectum; *procumbunt* a libris oblatum ferrem, sed non nimis placet. *Lumine* i. q. visu.

717 *Lectum* „volebat Heinsius”. In *componite* nemo haesisse videtur; dicit de se tanquam „cadavere” (750), quod sane longe petatum, de eo, qui mittere tela debet.

724 *Desedit* Heins. *Iam non* inficete, ac si de terra ageretur, per quam iter fit. Stantis hominis medium est venter, sive umbilicus, infra quem a capite progressus si descenderis, *iam non*, non amplius, eris in medio; infima pars ventris infra umbilicum non est medium corpus.

730 „*Vulnere* viso” Bentl. Futtilis Jevereni animadversiones neglegere possumus; tam *longae* (731) quam *saepe cadens* habent eximiam vim. *Transtra*, obliqua, impediunt currentem.

Saepe cadens longae senior per transtra carinae
 Pervenit ad puppim, spirantisque invenit artus.
 Non lacrimae cecidere genis, non pectora tundit,
 Distentis toto riguit sed corpore palmis.
 Nox subit atque oculos vastae obduxere tenebrae, 735
 Et miserum cernens agnoscere desinit Argum.
 Ille caput labens et iam languentia colla
 Viso patre levat; vox fauces nulla solutas
 Prosequitur, tacito tantum petit oscula voltu,
 Invitatque patris claudenda ad lumina dextram. 740
 Ut torpore senex caruit, viresque cruentus
 Coepit habere dolor, „Non perdam tempora, dixit,
 A saevis permissa deis, iugulumque senilem
 Confodiam. Veniam misero concede parenti,
 Arge, quod amplexus, extrema quod oscula fugi. 745
 Nondum destituit calidus tua volnera sanguis,
 Semianimisque iaces, et adhuc potes esse superstes.”
 Sic fatus, quamvis capulum per viscera missi
 Polluerat gladii, tamen alta sub aequora tendit
 Praecipiti saltu. Letum praecedere nati 750
 Festinantem animam morti non credidit uni.

Inclinant iam fata ducum, nec iam amplius anceps

ⁿ
 731 cadis M₁ (cades m. 2) A (cadens 2m marg.) B₁, 732 spirantis M₁A₁VU₁, puppem U₁, 735 oculos M oculis aB₁, 737 etiam M, 738 faucis M₁A, soluta est (ex solutas m. 1) A, 740 dextra, 747 semianimesque M₁A, simanimisque U₁, 748 capulum quamvis V, mersi mUvGb, missi uVgM, 749 polluerit AUG, aequore U₁, 750 praeceps et laetum gaudens a (versus inter 750 et 751 repetitus), 751 l. Ennodius lib. pro synodo p. 306. 6 Hast. (Hos.), morti M.

734 *Distensis* Bentl. quod illa forma Lucono placeat. Sane *tensus*, sed nusquam *distensus* fide librorum nititur. Vid. Cortius ad III. 476. Distenta brachia habitus sunt subito perculti.

735 *Subit* praesens, quamvis perfectum sequatur, vid. ad VI. 237.

738 „Solutas prosequitur” i. q. deficit hiantem, vox frustratur conantem Mirum *prosequi* sic usurpatum.

739 *Nutu* pro *vultu* Heins. Contra Burm. *tacito vultu* confirmat ex Ovid. Am. I. 11. 18, II. 7. 5.

742 *Tempora* me ipsum interficiendi et mortem filii praecedendi. Sed cur hoc

tam ardentem cupit, ut extremum votum filii propterea recuset?

748 i. e. quamvis gladium capulo tenus adegisset in viscera.

751 *Festinans* Bentl., sine causa (in poeta quidem) *animum* desiderans et negans „animam festinasse”. Alia essent corrigenda, non hoc, si minus poetica corrigere oporteret. Ceterum quomodo praeposteram philosophiam h. l. adhibuerint aliquot interpretes vid. ap. Burm.

Ib. „Morti non credidit uni” sed tam ferro, quam mari commisit eius caedem.

752 „Fata ducum” ut Pompeius vinceretur, superior esset Caesar.

Belli casus erat; Graiae pars maxima classis
 Mergitur, ast aliae mutato remige puppes
 Victores vexere suos; navalia paucae 755
 Praecipiti tenere fuga. Quis in urbe parentum
 Fletus erat! quanti matrum per littora planctus!
 Coniunx saepe sui, confusis voltibus unda,
 Credidit ora viri Romanum amplexa cadaver,
 Accensisque rogis miseri de corpore trunco 760
 Certavere patres. At Brutus in aequore victor
 Primus Caesareis pelagi decus addidit armis.

753 *pars* M. per A₁ (corr. m. 1). 755 *vectores* R, 757 *quantus* G, *planctus* M, 758 *coniunx* M, *sepesiti* U, 760 *trunci* ma, 761 *at* M, 762 l. Aldhelmus p. 530 M, 244. 7 G.

757 *Quantus* ante Oudend. legebatur.

759 „Amplexa Romanum cadaver credit (esse) ora viri.” Constructio διὰ μέσων, obiectum pertinet ad *amplexa* et *credidit*, cf. V. 694, ubi vulgo sic interpretantur: „mundi iam summa tenentem permisisse mari (sc. ea)”.

762 „Primum — belli decus” Bntl. Non nimis curiose quaerendum est, num in hoc bello aliquam gloriam mari reportaverit Caesar, sed notandum poetam inscium gloriam Caesaris, adversarii, his verbis augere. At Bentleius habet alia, quae obiciat, in

quibus, ut ipsius verbis utar, „non libet diu arguari.”

Quae in altera huius libri parte absurda et improbabilia inveniuntur bilem iam moverunt Burmanno (Praef.). Ex manifesto ubique studio exaggerandi efficere licet hoc lectoribus poetarum placuisse, et exigenda haec sunt ad aetatem, qua exstiterunt. Ut semel migramus verum et phantasiam admiscemus, difficile est, ubi fines sint designare. Si quis credere potest deos in certamine Homericis intercedere, potest alia. Et ne pro veris quidem accipere haec figmenta lector debet; volunt sibi illudi, qui toti sunt in admirando heroe. Potius genus poesis historicum reprehendendum est quam poeta.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER QUARTUS.

At procul extremis terrarum Caesar in oris
Martem saevus agit, non multa caede nocentem,
Maxima sed fati ducibus momenta daturum.
Iure pari rector castris Afranius illic
Ac Petreius erat; concordia duxit in aequas
Imperium commune vices tutelaque valli
Pervigil alterno paret custodia signo.

5

3 monimēta a (s. s.) (monumenta Lips. c. Web.), 4 illis vulgo O, 6 tutela—signo (7) l. Prisc. 354.1 H, tetula M.

2 „Non multa caede *cruentum*” Peerkamp. Aen. vol. I. p. 61. b; *rubentem* Bentleyus ex Bersmanni cod. (sic Lips. b pro var. lect.). Praeferendum prius. Florus II. 13 (IV. 20) „anceps variumque sed incruentum in Hispania bellum”. Sed impium bellum nocens est (3: *innocens*) aut noxium. cf. I. 203, VII. 260.

3 I. q. ducibus (qui in eo vicissent) ad reliquum bellum potentiam fatalem conciliaturum.

4 Marklandus: „Afranius *unis* ac Petreius *erant*”. *Illic* Schrad. De castris nihil dictum erat, itaque *illis* non aptum.

Errat Lucanus in definitione temporum. dum initium expeditionis Hispanicae. quae hoc libro enarratur. refert ad exitum hie-
nis a^o 49 (v. 48, sqq.) et inundationem Sicoris et Cingae aequinoctio verno (21 Mart. aerae rectae) factam dicit, quod per confusionem temporum a^o 49 incidit in diem, quem notabant sextum Idus Maias, cf. Unger Zeitrechnung der Griechen und Römer in I. Mulleri enchiridio p. 643 volum. I. Caesar non ante medium Aprilem ab urbe

profectus (cf. Fischer Zeittafeln p. 272). cum Massiliae aliquamdiu moratus esset, parata expeditione in Hispaniam Pyrenaeos cum copiis superavit, itaque non potuit facile ante mensem Iunium Ilerdam pervenire. Iam parte belli profligata et remoto incommodo aquarum scribit Caesar Civ. I. 48 „tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in herbis (? vulgo: in hibernis) erant, neque multum a maturitate aberant”, fere Iunio mense exeunte (Afranius et Petreius se tradiderunt IV Non. Sext., 2 Aug., secundum Kalendd.). Videtur poeta credidisse incrementa aquae primo vere per nives liquefactas facta esse.

Alia ratione initium belli Afraniani conficitur e Caes. Civ. II. 32, ubi legimus res Caesaris in Hispania actas „diebus XL quibus in conspectum adversariorum venerat Caesar”. Retro computando inde a d. IV Non. Sext. invenimus in conspectum hostium venisse a. d. IX Kal. Quinct. i. e. 22 Iunio (qui tum habebat 29 dies). Vid. Exc. in fine libri.

7 Vulgo post pervigil distinguitur, sed sic lauguet nudum *custodia*.

His praeter Latias acies erat inpiger Astur,
 Vettonesque leves, profugique a gente vetusta
 Gallorum Celtae, miscentes nomen Hiberis. 10

Colle tumet modico, lenique excrevit in altum
 Pingue solum tumulo; super hunc fundata vetusta
 Surgit Ilerda manu; placidis praelabatur undis
 Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis,
 Saxeus ingenti quem pons amplectitur arcu, 15
 Hibernas passurus aquas. At proxima rupes
 Signa tenet Magni; nec Caesar colle minore
 Castra levat, medius dirimit tentoria gurges.
 Explicat hinc tellus campos effusa patentis,
 Vix oculo prendente modum, camposque coerces, 20
 Cinga rapax, vetitus fluctus et littora cursu
 Oceani pepulisse tuo; nam gurgite mixto,

9 profugique — Hiberis (10) l. Serv. Aen. I. 2 (p. 8. 15 Th.), vectonesque m, vesto-
 nesque R, profugique a M, 11 collectum et R, medico T, 13 hilerda R, blandis V,
 14 l. Serv. A VIII. 328, amnes MVUG, amnis Serv. A, 17 minori M (i ex e) V, ne U₁,
 18 dirimit t. g. l. Prisc. II. 56. 26, 20 coerces MVGR, coercet mUG, coerens (s. s. h et
 c) A, 22 suo VUMG, tuo u.

10 App. Ibericis I. 2 Κέλτοι μοι δοκοῦσι
 ποτε τὴν Πυρρήνην ὑπερβάντες αὐτοῖς; (Ἰβήροι)
 συνοικῆσαι, ἔθεν ἄρα καὶ τὸ Κελτιβήρων
 ὄνομα ἐρρῶν, cf. Strabo III. 168 C. (226 Mein.)
 Nomen Celtiberi, non aptum metro dactylico,
 hac periphrasi primus Lucanus, tunc Silius
 et Martialis vitarunt, Zingerle z. spät. Lat.
 Dicht. II. 17, sq.

11 Tumens Heins. teste Burm. (non in
 Advv. p. 132); ita que iungeret colle modico
 tumens et leni tumulo, quo verbosa nascitur
 oratio; per que annectitur sententia expli-
 cativa. Lenis ut in „lenius fastigium” (veluti
 Caes. b. Civ. II. 24) et „clemens clivus”.

13 Blandis proplacidis Heins. p. 132 cum V.

14 Amnis accusativus est; in codd. amnes,
 nihil probans, nam id pro amnis a librariis
 saepe substitutum.

16 Passurus tam validus, ut aliquando
 repellat hibernas aquas. Participium fut.
 significat istiusmodi locis non tam τὸ posse,
 quam propensionem et id quod rebus iuvan-
 tibus et opportunitate fiet. Ad exempla
 Hask. IV. 39, 680, VI. 456 add. „sonaturus”
 Hor. S. I. 4, 44, „positurus” Hor. C. III. 4. 60,
 „laturus” Liv. XXIV. 4, „erupturus” Tac.
 A. I. 28.

17 Bentl.: „colle minori | castra locat”.
 Exquisitiorem lectionem non tollo, quam.
 vis insolentem. Ceterum h. l. ut alibi verba
 apta sunt ad Caesarem celebrandum, nihilo
 inferior est Pompeii ducibus. „Elevare con-
 tabulationem” Caes. Civ. II. 9 fin.; saepe
 simplici pro composito usus est Lucanus.
 Nec iung. cum minore. „Medius — gurges”,
 ex Caesare I. 41, 42 apparet flumen non
 interfuisse inter bina castra, cf. etiam ib.
 48. Ilerda iacet in dextra ripa Sicoris, ali-
 quanto infra urbem, exiguo spatio ante
 confluentes Iberi et Sicoris, Cinga in hunc
 (Sic.) a dextra infundit aquas; spatium
 inter Sicorin et Cingam erat sedes belli.
 Vs. 23 Sicoris erat nominandus.

20 Primus Heinsius Advv. p. 133 coerces
 propter tibi 23 et tuo var. lectionem in U,
 cf. V. 805. Cinga et Sicoris circumdabant
 castra et locum pugnae, cf. Caes. l. l. 48.
 Cinga absorptus ab Ibero Oceanum non
 attingit; A. Schaefer, diss. Monasteriensi
 p. 20 conicit ad littora, speciose; nam
 „littora pellit fluvius” insolitum est; mare
 pellit littus, non fluvius qui effunditur;
 durius etiam post fluctus (maris), ita aqua
 fluvialis propellere fluctus maris dicitur
 et retrogrado motu littora, at „Cinga veta-
 ris cursu tuo fluctus (tuos) (pro)pellere ad
 littora” recte se habet. V. 23 praestat sc.
 nomen, Hiberia.

Qui praestat terris, aufert tibi nomen Hiberus.

Prima dies belli cessavit Marte cruento,
Spectandasque ducum vires numerosaque signa 25
Exposuit. Piguit sceleris; pudor arma furentum
Continuit, patriaeque et ruptis legibus unum
Donavere diem, prono cum Caesar Olympo
In noctem subita circumdedit agmina fossa,
Dum primae perstant acies, hostemque fefellit, 30
Et prope consortis obduxit castra manipulis.
Luce nova collem subito conscendere cursu,
Qui medius tutam castris dirimebat Ilerdam,
Imperat. Huc hostem pariter terrorque pudorque
Impulit, et rapto tumulum prior agmine cepit. 35
His virtus ferrumque locum promittit, at illis
Ipse locus. Miles rupes oneratus in altas
Nititur, adversoque acies in monte supina
Haeret, et in tergum casura, umbone sequentis
Erigitur. Nulli telum vibrare vacabat, 40
Dum labat et fixo firmat vestigia pilo,
Dum scopulos stirpesque tenent, atque hoste relicto

23 l. Prisc. 234. 2 H et 295. 3 H. sibi U, 24 cesavit T, 28 cum Caesar ORT, olympo A, 29 noc...tem A, 30 prestant M (s. s. perseverant m. ant.) VU, 31 abduxit A, 33 l. Prisc. II. 57. 1 H, castris tutam Prisc., 34 huc g, hunc g, versus intra lineas adscr. manu, ut vid., 1^a U, 35 caepit M, coepit VU, 37 honoratus v̄, 38 aversoque G, 39 integrum ABT in tergum a, 40 vocabat M, vacavit A₁U, librare A, vibrare a.

23 *Sibi* Heinsio adscribit Burm., refutatus rursus (cf. ad 11) Advv. l. l.

24 *Belli* Bentl., iungens „marte belli” conferens Liv. VII. 7, ubi „communis mars belli” est „communis fortuna belli”, „fortuna alternans” quae h. l. non significatur.

28 *Tum* Oudend. quod Weise—Haskins reducerunt, contra Bentl., Burm., Cort.

29 *Occulta* pro *subita* Bentl. contra sententiam; ad praesentem usum fossa subitaria circumdabat milites, cf. Caesar I. 41, fin. De bello hoc praeter Caesarem cf. App. Civ. II. 42, Vell. Pat. II. 50, Suet. Caes. 34, Florus II. 13 (IV. 2 D.), Orosius VI. 15. 6, Plut. Caes. 36. Plurima autem L. debet Livio, ut ex fragmentis discimus.

31 *Consortis* cf. supra ad III. 575.

32 Cf. ad haec Caes. I. 44, sqq. praecipue 46.

33 „*Castra et tutam*” Cortius ad X 312, cf. Prisc.

35 „*Cepit*” nempe hostis. *His* (36) Caesarianis; *hic* in oppositione subinde non id quod proximum est in oratione sed quod, ut praecipuum, menti primum obversatur. *Illis*, Afranianis „locus promittit collem”, nam propius aberant et prius collem occuparunt. Iniuria haeret Burm.

39 *Sequenti* ex Rott. 2 probat Heins. Assentior, sed nemo demonstrabit *sequentis* Lucanum scribere non potuisse.

42 *Scopuli* malebat Heins., nec sequentia obstant; scilicet „atque — viam” explicarent superiora: occupant (*tenent*) eos stirpes caeduntque viam; sed vulgata, in qua *tenent* est i. q. arripiunt, non minus recta est, in qua *tenent* (manu) et *caedunt* idem subiectum habent.

Caedunt ense viam. Vidit lapsura ruina
 Agmina dux, equitemque iubet succedere bello,
 Munitumque latus laevo praeducere giro. 45
 Sic pedes ex facili nulloque urgente receptus,
 Inritus et victor subducto Marte pependit.
 Hactenus armorum discrimina; cetera bello
 Fata dedit variis incertus motibus aer.
 Pigro bruma gelu, siccisque aquilonibus haerens, 50
 Aethere constricto pluvias in nube tenebat.
 Urebant montana nives camposque iacentis,
 Non duraturae conspecto sole pruinae,
 Atque omnis propior mergenti sidera caelo
 Aruerat tellus hiberno dura sereno. 55
 Sed postquam vernus calidum Titana recepit
 Sidera respiciens delapsae portitor Helles,

44 *equitemque* M, 45 *producere* M₁A, *praeducere* a *praecingere* C (Usen. susp.) lato pr. g, cyro A (giro a) *monitumque* T, 47 *invitus* MR, 48 *arborum* RG, 49 *incertj* U₁, (ex j facta *ligatura us*), 50 *siccis* C, 51 *nuba* R₁, 54 *omnes* M₁, *proprior* AT, 57 *dilapsae* VRG, *partitor* A₁ (corr. o), *partitor* a (marg.).

44 „Succedere *collis*” suspitio Burmanni.

45 „*Praeducere*” primus Grotius; *praecedere* placebat Heinsio. In 45—47 non sine causa haeret Guyetus, qui eos proscribit. Recedit L. in singulis a Caesare ex cuius comparatione nihil proficitur. Equitatus auxilio missus pressis militibus eos tegit et inter pedites, se recipientes, et hostes insequentes positus munitum latus suum i. e. sinistrum praepandit hostibus. Sic nullo urgente facilis receptus est recedentibus. Huic explicationi tamen obstat quod, qui se convertit ut laevum latus (*munitum*) opponat, non *laevo* sed dextro giro flectitur. Vereor tamen ne culpa sit poetae. *Girus* vox propria, cf. Paneg. Mess. 94.

47 „*Inritus et ductor*” (i. e. Caesar) Burm. suspicatur. Victores erant Afraniani, recedebant enim Caesariani. Praeceptis adversariis (quos tegebat equitatus) incertus pendebat hostis fructu victoriae destitutus. Rursus contra operis institutum poeta extollit consilium Caesaris, tanquam insigni prudentia Pompeianos frustraverit, cum tamen non insigne sit artificium secundum ipsum Lucanum. Haskinsius sic interpretatur, ut munitum latus praeponatur recedentibus (to interpose before the infantry their protected side), quod cui bono? Cum „subducto marte” cf. VI. 250.

49 *Aer* est temperies, quae instabilis erat variis ventis.

50 *Horrens* Bentl., quod „certissimum” iudicat, potuit tamen bruma pro (brumali) frigore dici, quod non desinebat. Frigus retinebat pluvias quasi congelatas in nubibus. *Horrens* iam Heins., recepit Cortius. „*Aquilonibus*” est ablativus, quod non intellexit Burm.

52 Vulgo distinguunt post *nives*, sed non disiungenda „*montana camposque iacentis*”. — „*Non — pruinae*” continent ampliationem subiecti.

54 „*Propior caelo mergenti sidera*”, propior occidenti, qui mergit sidera oceano. Hispaniam significat ab Italia occidentem versus sitam. *Sereno* substantivum, ut *profundum* saepius apud Lucanum, adiectivum admittit.

57 Vulgo *portitor*, certatim *proditor* Scriverius ad Mart. I. 79, Heinsius. Burmannus, Oudendorpius, Bentleius, — Gronovius Obs. III. 29, p. 462 sqq. ed. Lips. docuit *portitoris* vocabulum vectorem, navicularium (veluti Charon est) quin etiam custodem significare; ex magnis copiis Gronovianis unus sufficit locus Columellae X. 155 „mox ubi nubigenae Phryxi, nec portitor Helles | —

Atque iterum aequatis ad iustae pondera Librae
 Temporibus vicere dies, tunc sole relicto
 Cynthia quo primum cornu dubitanda refulsit, 60
 Excluserit borean, flammisque accepit ab euro.
 Ille suo nubes quascumque invenit in axe,
 Torsit in occiduum Nabataeis flatibus orbem,
 Et quas sentit Arabs, et quas Gangetica tellus
 Exhalat nebulas, quidquid concreescere primus 65
 Sol patitur, quidquid caeli fuscator Eoi
 Impulerat corus, quidquid defenderat Indos.
 Incendere diem nubes oriente remotae
 Nec medio potuere graves incumbere mundo,
 Sed nimbos rapuere fuga. Vacat imbris arctos 70
 Et notus; in solam Calpen fluit humidus aer.

58 ad iustae p. libr. l. Isidorus III. 70. 29, aequitatis M₁, 60 cum primum ma, eupō M₁ (corr. euro) eurum m, 61 borean MAR, boream VU, in euro UG (ab ug), accepit euro A (s. s. in), 63 nabatheī V (var. lect.), 64 araps M, gangeneta T, 65 exalat U₁, 67 chorus MARV, defenderet M₁, impulerat BUM, intulerat AVGETR, 68 nubesque M₁, 69 gravis M, 70 arctos V, nimbos M, 71 umidus MA, notos A₁.

„caput efferet undis” i. e. ubi Aries qui transvexit Phryxum, non transvexit Helen, oriatur. *Portitor* ut *ianitor funditor* brevi penultima a substantivo *portus* ductum mire olim ad *portare* relatum. — Sententia: „postquam sol (Titan) intravit arietem (mense Martio)”. *Respicens* Commentum p. 123. 8 Us.: „quod sic inter XII signa pingatur aries veluti retrorsum respiciens”.

58 „Atque iterum vicere dies” i. q. longiores facti sunt quam noctes. „Iterum” iungendum cum *aequatis*, aequinoctium vernum post sex menses successit autumnali; „ad iustae pondera Librae” ad iustam adaequationem noctium et dierum, quae sub Libra fuit.

59 „Sole relicto” i. e. aliquot diebus post novilunium. In novilunio luna e regione solis posita terrae obvertit obscuram partem, dein cum paulatim recessit a sole, (eum „reliquit”) exiguam partem aliquam eius („cornua”) illustratam videmus; hoc est tempus illud, quo primum luce maligna („dubitanda”) Cynthia cornu refulget. Cf. e. g. Mädler popul. Astron. p. 63, delineatione 20.

61 „Excussit b. f. recepit in euro” Bentl., quo illud in tueatur, sed collato A exstitisse videtur, postquam ab omissum est, ad

supplendum versum. Luna effecit ut ventus orientalis succederet boreae, et sic calorem attulit. Non opus est coni. Guy. *flamenque*.

62 *Axis* h. l. pro cardine (meridiaan) et inde pro regione.

65 „Primus sol” est oriens.

67 Corus ad orientem ab occidente nebulas movens caelum Eoum obscurat. *Intulerat*, ante Oud. in quibusdam editionibus lectum; verbi *ferre* compositum, quod huic loco conveniret tantum esset *adferre*. De *impellere* cf. ad VII. 452. Burm. ad III. 232. *Defenderat* contra ardores solis.

68 Heins. *intendere* coll. 112. V. 67 in quibusdam edit. post *Indos* oratio continuatur; omnia v. 64—67 pendent a *torsit*, v. 63 per se sententiam efficit, in qua participium, ut saepe, pro substantivo est; auxit solis ardores quod nubes oriente remotae erant, i. e. quod aurora statim clara praefulsit. Pro *perturbare* („made tempestuous”) accipit Hask. coll. Verg. A. X. 895, Justin. XXXVIII. 8. Ita matutini temporis notio perit.

70 „Sed nimium rapuere fugam” Guyet, non sine causa, mirum enim quod nubes leves rapiunt procellas; contra est. Legendum puto *nimbi* (cf. M) i. e. procellae.

Hic, ubi iam zephyri fines, et summus Olympi
 Cardo tenet Tethyn, vetitae transcurrere densos
 Involvere globos, congestumque aeris atri
 Vix recipit spatium, quod separat aethere terram. 75
 Iamque polo pressae largos densantur in imbres,
 Spissataeque fluunt, nec servant fulmina flammās.
 [Quamvis crebra micent: extinguit fulgura nimbus]
 Hinc imperfecto complectitur aera giro
 Arcus, vix ulla variatus luce colorem, 80
 Oceanumque bibit, raptosque ad nubila fluctus
 Pertulit, et caelo defusum reddidit aequor.
 Iamque Pyrenaeae, quas numquam solvere Titan
 Evaluit, fluxere nives, fractoque madescunt
 Saxa gelu. Tunc qua solitis e fontibus exit, 85
 Non habet unda vias; tam largas alveus omnis
 A ripis accepit aquas. Iam naufraga campo
 Caesaris arma natant, impulsaque gurgite multo
 Castra labant, alto restagnant flumina vallo.

72 hic M, summos *corr. in:* summas R, 76 densentur GR, 77 ruunt g, fulmina V flumine U₁, cursum s. s. flammās U, 78 *in marg. m. 2, omissis* quamvis c et fulgura, quae absca sunt cum marg.; m. rec. Igura add. abscais fu M, *versum om.* RT, m. 2 *intra versus aut in marg.* AV, *adest in* UG, extingunt m, extinguit G, nimbi mG₁, fulgora G, 80 variatas A₁, 82 fusum de caelo M, defusum c, diffusum mVAUGB, difussum E, 85 quae vulgo O, 86 amnis MAU₁, 87 ripis M, e ripis T, campis VUR.

72 „Et extrema linea meridiana excludit oceanum”. Cardo meridianus cf. V. 71, IV. 672. Non continuat cardines per oceanum.

74 „Involvere globos” accusativus verbalis ut „saltare Cyclopa”, „Satyrum moveri”, „agmina iungere”, cf. ad V. 386, i. q. se condensarunt in globos. *Congestum* (= congeriem) est obiectum.

76 *Densare* (non *densere*) IV. 780, VII. 221 in omnibus est, h. l. in optimis libris.

78 Pro altera parte (*e. f. n.*) „moriuntur fulgura nimbis” invenitur in Hosii D, (Berol. saec. XIII), in Erl. m. 4^a et aliis deterioribus, ante Grotium et in Weis.—Hask. Defendit Kindler in diss. Monast. a. 1852 p. 5. Versus ineptus nec defendendus ex V. 630; est antiqua interpolatio ex interpretatione, quae sensim formam versus accepit, ad „nec servant fulmina flammās”, male intellectum, quasi *servant* habeat tritam significationem. Sententia: ne fulmina quidem *obtinent* naturam suam. Cf. Mnem. 1890 p. 12.

80 „Luce colorum” Guyet., sed cf. VI 828.

82 Bentl.: „*retulit et rursum de caelo r. a.*” Nexus sententiarum postulat ut vulgatam interpretemur de aqua in terram refusa, non (cum Grotio) de aqua in caelum subducta, ut Bentl. animadvertit; sed haec sententia in vulg. inest, modo iungatur: *caelo defusum*. De arcu *bibente* cf. J. H. Voss. ad Verg. G. I. 380 p. 170, Sen. Nat. Q. I. 6. *Pyrenaeo* ut *Tarbella Pyrene* Tib. I. 7. 9.

85 *Qua* Burm. cum uno Vossiano, quod recepi. *Quae* non continet aptam sententiam: omnes rivuli exeunt solitis e fontibus, sed non semper solitis alveis, de quibus h. l. nihil. Non eo loco (*qua*) ubi effunditur alias, nunc viam potest reperire unda obstructis canalibus.

87 *A ripis*, nempe utrinque ex aliis fluviis redundantibus.

89 *Restagnant'* stagnum efficiunt contra altum vallum. Vallo dativus est. Castra labant, sed ubi altius vallum, eo aqua

Non pecorum raptus faciles, non pabula mersi 90
 Ulla ferunt sulci; tectarum errore viarum
 Fallitur occultis sparsus populator in agris.
 Iamque, comes semper magnorum prima malorum,
 Saeva fames aderat, nulloque obsessus ab hoste
 Miles eget; toto censu non prodigus emit 95
 Exiguam Cererem. Pro lucri pallida tabes!
 Non deest praelato ieiunus venditor auro.
 Iam tumuli collesque latent, iam flumina cuncta
 Condidit una palus, vastaue voragine mersit,
 Absorpsit penitus rupis, ac tecta ferarum 100
 Detulit atque ipsas hausit, subitisque frementis
 Vorticibus contorsit aquas et reppulit aestu
 Fortior Oceani. Nec Phoebum surgere sentit
 Nox subtexta polo; rerum discrimina miscet

90 messi a, peccorum U, facilis U (s. s. sc. fuit), nec pabula T, 92 occultis MVURT occultos ABE, agris MVURT, agros ABE, 94 obseptus b, 96 proh V, 97 de. est M, pro lato vulgo O, 100 l. Prisc. 491, 16 H, Caper VII. 94. 15 K, absorpsit VUR absorpsit T, et Prisc. VRg acM, at T, 101 depulit Mg, 102 ac (sic) repp. — oceani (103) l. Prisc. II. 175. 3 H, II. 308. 2 (ubi *et*), vorticibus M, verticibus AUv, gurgitibus Vag, equos U₁Vg aquas V₁, reppulit MVU, aestus O vulgo, 104 subtexta MU, subiecta AVTG, subtexta R.

retinetur. *Slagni* significatio etiam Sil. IV. 750 in composito manet. Cf. 99.

90 *Pastus* Heins. Adv. p. 133 coll. Sil. XV. 710. Significatur raptus pecorum alimenti causa.

91 *Caecarum* Heins.

94 *Obseptus* Heins. Advv. p. 133 ex Voss. uno correcto, coll. VI. 292. Sic B. pro var. lect. Exquisita et quaesita elegantia. In proximis *non* ad *toto* pertinet.

97 *Praelato* olim Heins., Schraderus. *Pro lato* e scriniis vel crumena, sc. ab emtore, unum temporis momentum significat. *praelato* (i. q. praeferens aurum) ad subiectum *venditor* referendum, perpetuam conditionem ieiuni. Itaque correxi. Non ieiunus aliquis fit ostento auro, sed manet semel vendito frumento.

100 „*Tesqua* ferarum”, Heins. coll. VI. 41, sine causa cf. Verg. A. VI. 8. *Depulit* placet Bentleio: mihi quoque, ut fortius, sed quomodo varient poetae in *depellere* et *deferre* apparet coll. II. 666 cum Sil. II. 523, ubi cf. Burm.

102 *Aestum* Heins. *Aestus* Oudend. nomi-

nativum putat. Perinde est; praesentiori remedio indiget vulgata: *aestus Oceani*, qua ipse Oceanus dicitur repulisse sive aquas sive equos, sed ab oceano multum aberant; *aestum* minus etiam satisfacit, nam *palus* (99) ita repellit oceanum. Correxii igitur *aestu*; oceani aestus sic tantum in comparisonem adhibetur. Satisfaceret „aestus fortior oceano” sed lenius remedium praelati. Subiectum est *palus*, 99. — *Equos* etiam missa auctoritate postponendum; *fremere*, iungendum cum *subitis vorticibus*, aptius h. l. de aquis; fremitus equorum non nascitur vorticibus, nec *repellitur*. Ceterum cf. Haskins ad 102, qui incrementum aquarum aestu oceani repellente bene explicat; veruntamen iunctura „*et* repulit” non ferenda. *Equos* correctio videtur ex *frementis* nata. Vid. Hosius, JJ. 1893 p. 343.

104 *Subtexta* Grotius iam coni. ex *subtexta* et Gronovius ad Stat. Diatr. p. 60 (112 Hand.), ubi agit de *subfectus* et *subtextus*, sed de priore h. l. non agitur. Cf. Stat. Theb. I. 346 „subtextit nox atra polos”, infra IX. 519 „ferro subtextitur aether”, Mnem. XIX. 26. „Tenebrae non sentiunt Phoebum” audax translatio, pro non experiuntur eius vim. In alio poeta desiderares *sivit*.

Deformis caeli facies iunctaeque tenebrae. 105
 Sic mundi pars ima, iacet qua zona nivalis
 Perpetuaeque premunt hiemes, non sidera caelo
 Ulla videt, sterili non quidquam frigore gignit,
 Sed glacie mersos signorum temperat ignis.
 Sic, o summe parens mundi, sic sorte secunda 110
 Aequirei rector facias, Neptune, tridentis,
 Et tu perpetuis inpendas aera nimbis,
 Tu remeare vetes quoscumque emiseris aestus.
 Non habeant amnes declivem ad littora cursum,
 Sed pelagi referantur aquis, concussaue tellus 115
 Laxet iter fluviis. Hos campos Rhenus inundet,
 Hos Rhodanus, vastos obliquant flumina fontis,
 Rhipaeas huc solve nives, huc stagna lacusque
 Et pigras, ubicumque iacent, effunde paludes,
 Et miseris bellis civilibus eripe terras. 120
 Sed parvo Fortuna viri contenta pavore

105 cunctaeque m, 106 sic — hiemes (107) l. Isidorus III. 40, de N. R. IX. 3, pars una G 1 ap. Is. illa u, quam O vulgo, sola G 1 ap. Is., 108 sterili — gignit l. Isidorus XX. 10. 1, Serv. Aen. VI. 265, sterili A, nec u, a frigore g, 109 glaciae M₁, glacies U, medios O vulgo, 110 sic o summe parens M, pater AB, 112 intendas a, 113 quoscumque . . emiseris M, immiseris V, in miseris R, 115 pelagi referantur aquis M, 118 rhipaeas MA rhipaeas VUR rhipaeas T, hic A, solvent M₁ dissolve G, effunde g, hic stagna MA (huc m), 119 paludes v, huc funde T.

106 *Latet* Schrad. *Pars ima ἀριζων*; vulgo: „iacet, quam”, sed de situ (*iacet*) non agitur, at de condicione; porro (109) *medios*, quod frustra conati sunt interpretari. „Perpetuaeque” i. q. „et quam perpetuae”. Constructio Graeca, cf. Commentationes Lysiacae meae p. 93. Eberhard-Jahn ad Cic. Brutum § 258, cf. Mnem. l. l. supra I. 260 et IV. 745.

103 „A frigore” ex deterioribus Cortius.

112 *Intendas* Heins. Advv. p. 133, sq. coll. IV. 67 (ubi *incendere* hodie), I. 530 (v. s.), VII. 477, IX. 473 („spiritus intentus”), V. 438 (falsa lectio) et 569 (pelagus intendit ventum) quae dubia sunt aut huc non faciunt. Quasi nimbi nutriri aut reparari debeant, hoc dicitur. Placet hoc Burmanno, Haskins: „devote to” quod eodem redit, nisi quod vocabulum exquisitius est. — Mihi legendum videtur *praepandas* = *pandas* nimbos ante aethera. Cum *p* ante *pandas* excidisset, locus male suppletus est. Eodem rediret *praetendas* sed — *tendas* in uno a est. De duplici constructione talium compositorum non est quod dicam.

113 Pluvia ex evaporatione maris nascitur, itaque mare recipit per pluviam humorem ante a se emissum. „Tu, Neptune, prohibeas, quominus de caelo descendant aquae (*aestus*), quas (ante) emiseris”. Satis perplexa haec. *Aestus* evaporationes, causa pro effectu. Post *sic ἀναζολούθω; et* (112) sequitur.

115 *Referantur* i. q. repellantur. *Laxet*, solvat, permittat fluviis qua velint ire.

116 Conicio: „quos campos”.

117 *Fontes* pro fluctibus, cf. II. 419 „casuros in quaelibet aequora fontes”. Int. in hos campos.

118 *I, solve* Heins. — *Dissolve* con. Cortius, male. *Rhipaeas* eadem varietate scribitur qua II. 640, III. 273, ubi *Rhipaeus* scribendum esse monui.

120 Versus 98—120 interpolatos iudicat Guyetus. Eadem temeritate multa in libro III possis damnare, et alibi.

Plena redit, solitoque magis favere secundi
 Et veniam meruere dei. Iam rarior aer
 Et par Phoebus aquis densas in vellera nubes
 Sparserat, et noctes ventura luce rubebant, 125
 Servatoque loco rerum discessit ab astris
 Humor, et ima petit quidquid pendebat aquarum.
 Tollere silva comas, stagnis emergere colles
 Incipiunt, visoque die durescere valles.
 Utque habuit ripas Sicoris camposque reliquit, 130
 Primum cana salix madefacto vimine parvam
 Textitur in puppim, caesoque inducta iuvenco
 Vectoris patiens tumidum superenatat amnem.
 Sic Venetas stagnante Pado, fusoque Britannus
 Navigat Oceano; sic, cum tenet omnia Nilus, 135
 Conseritur bibula Memphitis cymba papyro.
 His ratibus transiecta manus festinat utrinque

122 favore, a forma insolita, fere langob., in spatio 2 litt., 123 clarior G (rarior g), 124 vellere T, 127 petet U, 129 rurescere V₁, deducere R₁, valles UMaG, calles V(Stht:colles)G, 131 primum — puppem (132) l. Prisc. 336. 14 H, robore Prisc. VRg, vimine v rell., 132 puppem Prisc. puppim MA cf. III. 592, induta (ex corr., deleta c) M, 133 l. Serv. Aen. IV. 72 victoris U emicat M, emicat AVGRT, enatata Uv, 134 britannus M₁R, 136 l. Isid. Orig. VI. 20. 1, conficitur Isid., cumba AR, papiro R, 137 traiecta AGT.

124 Vellera sunt perspicuae nubes. Verg. Georg. I. 397. Tensas Benteleius; frustra.

125 Montes pro noctes Bentl. Aestate noctu lux paene caelum non relinquit.

126 Descendit Heins.; discessit melius convenit cum „servato loco rerum”.

127 „Quidquid pendebat aquarum”. Aqua pendens, nempe in nubibus, uno tempore et simul in effluvia solita emissa est. Notio illa τοῦ καθάπαξ elicienda est ex quidquid; nam de aquis dudum stagnantibus pendere vix recte dicitur.

129 Quamvis speciosa lectio calles repudianda est, ut nata e confusione; superioris versus exitus habet colles quod non satis intento oculo librarii cum valles confusum peperit calles. Cf. Verg. Georg. I. 72 „patiere situ durescere campum” et Aen. XI. 318 „vomere duros | exercent colles” laudat Burm.; Ecl. 8. 80 „limus ut hic durescit” (igni); sic lubricae valles solis radiis („viso die”) post nebulas sempiternas exsiccatae.

132 Inducta vel insuta Heins. Advv. p. 401. Inducta iam Grotius pro mendoso in-

duta. Cf. Val. Fl. II. 109. „inducto craterem defendere tergo”. Caes. I. 54 „corpus navium viminibus contextum coriis integebatur”. Ad insuta cf. „circumsutis navigiis corio”, Plin. IV. 104, sed nihil opus coniectura.

133 Supereminet unus Bersmanni, melius certe quam superemicat, quod a poeta non potuit dici de tardo cursu horum navigatorum; enatare sine dubio verum est (cf. „natare uncta carina” ap. Verg. alia).

134 „Britannus”; Caes. I. 54 „cuius generis (navium) eum superioribus annis usus (usum?) Britanniae (— a?) docuerat”. Fuso i. q. effuso, minus recte de mari, quasi hoc tanquam fluvius redundet; Haskins fuso fere infuso significare dicit, de aestuariis cogitans. Credidisse homines, Britannos vitilibus navigiis in Oceano navigare apparet e Plinio, l. 1.

137 „His ratibus”, rell. dicta licenter pro: „traiecta manu ab hac et altera, quae remanserat, festinatum est”. Utrinque ex utraque ripa. Caes. I. 54: „ex utraque parte pontem institutum biduo perficit”.

Succisum curvare nemus, fluviique ferocis
 Incrementa timens, non primis robora ripis
 Inposuit: medios pontem distendit in agros. 140
 Ac ne quid Sicoris repetitis audeat undis,
 Spargitur in sulcos et scisso gurgite rivis
 Dat poenas maioris aquae. Postquam omnia fatis
 Caesaris ire videt, celsam Petreius Ilerdam
 Deserit, et noti diffusus viribus orbis 145
 Indomitos quaerit populos et semper in arma
 Mortis amore feros, et tendit in ultima mundi.
 Nudatos Caesar colles desertaque castra
 Conspiciens, capere arma iubet, nec quaerere pontem
 Nec vada, sed duris fluvium superare lacertis. 150
 Paretur, rapuitque ruens in proelia miles
 Quod fugiens timuisset iter. Mox uda receptis
 Membra foveant armis, gelidosque a gurgite cursu
 Restituunt artus, donec decresceret umbra,
 In medium surgente die. Iamque agmina summa 155
 Carpit eques, dubiique fugae pugnaeque tenentur.
 Adtollunt campo geminae iuga saxea rupes,
 Valle cava media. Tellus hinc ardua celsos

138 fluvique M₁, feroces A₁. 142 et scisso—fatis (143) l. Lactant. Theb. IV. 106. sicco g, 147 mortis MABVUE, martis uG, 149 nec carpere T, 158 cava VMABRTG, cavae U, cava E₁, celos (i. e. alos, fort. ex *altos*) R.

133 „Succisum” nempe stirpes singulae (*nemus*) bipenne acciduntur, tum accisae „curvantur” funibus donec franguntur. Cf. Haskins.

139 *Robora* sunt statumina, fulcra; „primis ripis” iuxta ipsa fluenta, in margine ripae.

140 *Sed*, ut saepius, omissum.

142 cf. Caes. I. 61, 62, Sil. IV. 615. Sen. Dial. V. 21. 3 „(Cyrus) adsedit operi, donec C et LXXX cuniculis divisum alveum in CCC et LX *rivos* dispergeret et siccum relinqueret”. — „Ire fatis” i. q. impelli fatis (abl.) *Scisso* i. q. diviso alveo (*gurgite*) in rivos s. canales. — „Maioris aquae”, incrementi, ut Germani *gross* de aqua.

146 In Celtiberiam bellum transferre conabantur Afranius et Petreius, Caes. I. 61.

147 „Mortis amorem” quod adscribit bellantibus est exaggeratum, sed tamen de Druidis similia, I. 46), utique *Martis* lan-

guet. Nihil pulcrius iis videtur quam mortem reperire in proelio.

149 *Rapere* Cortius, de quo prudenter Burm.

150 *Ductis* vir doctus apud Oudend. i. e. extentis ad nandum coll. Gronovio Obs. I. 13 p. 83 ed. Lips. et Ov. Metam. IV. 353.

151 Sine causa *rupit* Burm. ad Val. Fl. I. 3 et Cortius, et *animis* 153 Burm.

158 *Cavae* Grotius et Cortius, et Burm. haesitabundus, mire desiderans *cava mediae*. Quod Cortius affert pro *cavae* alius est naturae; „fluvius currit per cavum saxum” intellegitur, est enim excavatum; sed non possunt propterea „continui montes, nisi quod dissocientur opaca valle” (Hor.) montes cavi dici. Saepissime *a* et *ae* in MSS. confunduntur, sed tamen consensus omnium bonorum praeter U memorabilis. Quod duo contigua nomina in ā exeunt non offendit, quod „valle” „cava”, sententia cohaerentia, iuxta locata sunt. Hosius *cavae*.

Continuat colles, tutae quos inter opaco
 Anfractu latuere viae. Quibus hoste potito 160
 Faucibus, emitti terrarum in devia Martem
 Inque feras gentes Caesar videt. „Ite sine ullo
 Ordine, ait, raptumque fuga convertite bellum,
 Et faciem pugnae vultusque inferte minaces;
 Nec liceat pavidis ignava occumbere morte, 165
 Excipiant recto fugientes pectore ferrum”.
 Dixit et ad montis tendentem praevenit hostem.
 Illic exiguo paulum distantia vallo
 Castra locant. Postquam spatio languentia nullo
 Mutua conspicuos habuerunt lumina voltus, 170
 [Et fratres natosque suos videre patresque]
 Depreſsum est civile nefas. Tenuere parumper
 Ora metu, tantum nutu motoque salutant
 Ense suos. Mox ut stimulis maioribus ardens
 Rupit amor leges, audet transcendere vallum 175

160 amfractu AV, 161 emittes A₁, 163 raptum[que]T, 165 ne VT, 166 fu. gentes M, 171 om. M, post 177 inserunt ABE, in marg. manus saec. X m, per A et B verum locum post 171 ei assignavit 1^a m. in A., hic fr̄s AVUG (et g), fratris a, parentes a, 172 [est] Ag, depressum G (depreſsum g), 173 motuque A.

159 „Ex hoc loco (*hinc*), post primum ingressum faucium regio montana plures sine intervallo colles nectit”.

163 „Raptumque”, rel. i. e. bellum quod vos fugit, e fuga retrahite. *Raptum* = ereptum vobis, *fuga* nempe hostium. Per fugam hostium bellum substrahitur Caesarianis. Similiter Haskins, *bellum* tamen sine causa pro exercitu accipiens. *Prævertite* Cortius propter 167, sed hoc diversum est, vide proximum versum: „et faciem pugnae” (minacem) speciem magni exercitus et proelii instantis obequitando ostendite cf. v. 156 et Caesar I. 64; dein (*nec* 165) reliqua belli persequitur, de quibus Caesar I. 65.

168 *Exigua—valle* Schraderus, speciose; nam exercitus non erant separati muro quodam, sed spatio aut intervallo (diversum est I. 516). Praefero tamen *campo* pro *vallo*, quod haec emendatio subsistit in ultimo versus vocabulo. *Locant*, tam Caesariani quam Afraniani significantur, ut apparet ex sqq. Cf. Caes. I. 65, in fine.

171 Om. etiam Voss. 3. Cancellis saepiunt Oud., Burm, cf. Mnem. XIX. 29 (N. S.) XVIII. 12. Quod a 1^a m. hunc versum habet A post 177, et eadem manu in alium

locum remissus est, id ostendit in archetypo huius cod. non exstitisse in corpore sed in margine, post aut iuxta 177; eo enim factum est ut librarius de loco quem debebat occupare, dubitare potuerit. Confirmatur id Bernensi et Erlangensi, nec pugnat cum Montepessulano. U potuit idem exemplar describere, sed statim versus suo loco (post 170) collocare, animadversa fortasse correctione (e. g. per A et B) in suo exemplari facta. Sequitur auctoritatem versus superflui esse exiguam. Accedit quod *hic* in aliis codd. lectum speciem habet indicii loci, quo versus marginalis esset reponendus, ita enim solent librarii cf. Mnem. XVIII p. 8. Cum sententia versus cf. infra 564 et VII. 462. Versus adscriptus esse videtur a quodam lectore non indocto, qui huius posterioris (VII. 462) meminisset. Antiquior est saec. X.

172 *Depreſsum* delectu non nimis felici pro *perspectum*; neque illud *tenuere ora*. Sen. Oed. 915 „infandum scelus deprehendit (Oedipus)”, Claud. b. Goth. (XXVI) 103 („procul absit ut barbarus) possit—arcantum tanti deprehendere regni” non conveniunt; non antea ignotum erat nefas; non inveniunt, sed reputant.

Miles, in amplexus effusas tendere palmas;
 Hospitis ille ciet nomen, vocat ille propincum,
 Admonet hunc studiis consors puerilibus aetas,
 Nec Romanus erat, qui non agnoverat hostem.
 Arma rigant lacrimis, singultibus oscula rumpunt, 180
 Et quamvis nullo maculatus sanguine miles,
 Quae potuit, fecisse timet. Quid pectora pulsas?
 Quid, vesane, gemis? fletus quid fundis inanis,
 Nec te sponte tua sceleri parere fateris?
 Usque adeone times, quem tu facis ipse timendum? 185
 Classica det bello, saevos tu neglege cantus;
 Signa ferat, cessa; iamiam civilis Erinnyes
 Concidet, et Caesar generum privatus amabit.
 Nunc ades, aeterno complectens omnia nexu,
 O rerum mixtique salus, Concordia, mundi 190
 Et sacer orbis Amor; magnum nunc saecula nostra
 Venturi discrimen habent. Periere latebrae

176 et amplexus m, perfusas c, 177 propinqui MAVUCEB, propinque g, propinquum M₁, 178 admovet AB, pueri libertas T, 179 a. gnoverat M, agnoverat A. agnoverat VU, 183 times GT, (gemis g), 185 esse timendum U (ipse u), 186 det bello ABv, dat bello U, dent bellum MRT, dant bellum V, 187 ferat MAVU, ferant V, 188 amavit m, 190 mixti[que] R, 191 socer u, nostri R, 192 venturum c.

177 *Propinqui* in M. manus 2^{ae} correctio est, quae tum demum recta esset, si „vocare nomen” pro „exclamare nomen” usitatum esset. Versu proximo *admonet* imperfectam habet notionem; omittitur cuius rei; obiectum videtur ex *studiis iuvenilibus* repetendum. Aetas adversariorum, suae aequalis, consors ipsius ludis iuvenilibus, eorum illum admonet.

179 Non = „nec ullus erat”, sed: qui neminem in tanta turba agnoscebat, profecto Romae non nutritus erat.

192 Ne se culpa iam obligasset.

186 sq. Sic, ut dedi, Grotius; *dent bellum* Oudend.; *dent, belli tu — signa ferant* Burm.; *dent bello — signa ferant* Cort.; *dent bellum — signa ferant* Weise-Haskins. Duae sententiae condicionales, omissa particula condicionali; protases tanquam interrogationes pronuntiandae. Utrobique *Caesar* subiectum, diserte enuntiatum v. 183, postulat hoc versus quoque qui praecedit, 185; sic demum nervosa est oratio. „Classica dare bello” ut imperium proelio. *Caesar signa fert* i. e. infert.

188 *Privatus* breviter; Caesar (qui nullo imperio erat) id quod est, privatus erit, et l'ompeio se subiciet.

191 „Sacer orbis amor”. Amor latiore sensu, affinium rerum et elementorum inter se attractio dominatur in mundo; *orbis* est subiectivus genitivus; *quædam* Empedocleam in mentem revocat.

192 *Venturi* sc. saeculi; magnum momentum s. vim habent in omne futurum aevum. *Saecula nostra* nec de momento hoc pacis reconciliatae (Weise) nec de aetate poetae (Haskins) potest intellegi, hoc cum nexu sententiarum, illud cum verbo *nostra* pugnat. Intellegas de utroque Iulii Caesaris et Neronis saeculo, ex quorum concordia an discidio omnis status mundi (aeternae Romae) pendeat. *Nunc* i. q. nunc apparet habere, rell. Saepe invocationes deorum ut h. l. habent apud L. aliquid acerbi.

Ib. Una erat latebra: ficta ignorantia hostium; *tot* iung. cum *scelerum*, quasi tot scelerosorum.

Tot scelerum, populo venia est erepta nocenti:
 Agnovere suos. Proh numine fata sinistro
 Exigua requie tantas argentia clades! 195
 Pax erat, et castris miles permixtus utrisque
 Errabat; duro concordēs cespitē mensas
 Instituunt et permixto libamina Baccho.
 Graminei luxere foci, iunctoque cubili
 Extrahit insomnis bellorum fabula noctes: 200
 Quo primum steterint campo, quo lancea dextra
 Exierit. Dum quae gesserunt fortia, iactant,
 Et dum multa negant, quod solum fata petebant,
 Est miseris renovata fides atque omne futurum
 Crevit amore nefas. Nam postquam foedera pacis 205
 Cognita Petreio, seque et sua tradita venum
 Castra videt, famulas scelerata ad proelia dextras
 Excitat atque hostes turba stipatus inermis
 Praecipitat castris, iunctosque amplexibus ense
 Separat, et multo disturbat sanguine pacem. 210
 Addidit ira ferox moturas proelia voces:

196 castris miles UR, *reliqui* miles castris, 197 dura c, 198 baccho M libamine V(sic)c, 199 gramineis vg. graminei M. luxere A, duxere G. fociis vg. 200 insomnis MA,U, 201 steterant VU. (steterint u), qua lancea O vulgo. 202 iactant M, iectant A (iactant m. 2 marg.), 204 revocata R, 205 foedera M, 207 post hunc v. duo versus et dimidius in fine pag. erasi sunt M, 208 tuba U₁, 209 praecepit A.

195 *Argentia*, nempe nunc sciunt in quos delinquant.

198 „Et prima sacro libamina Baccho, graminei luxere foci”, Bentl. *Fluxere* Cortius ex Berol., scribens: „libamina Baccho | gramineis fluxere fociis”, quasi significantur militaria, sed foci sunt ignes, circa quos milites sedentes noctem terunt. Tradita nihil habet offensionis: *libamina* i. q. computationes (pars pro toto), pendet ab *instituunt*.

200 *Insomnis* iungo cum *noctes*, ex eventu.

201 Vulgo „qua lancea”. „Qua i. e. quam forti”, Weise, perperam, at non sine causa haeret; sed non rectius de loco accipitur qua exierit. Pronomen videtur male accommodatum esse proximis vocabulis et verum esse quo sc. campo, per anaphoram. — *Fudere*, Hosius, 199.

203 „Et dum”, rell. i. q. et quae prava,

negant, cuiusmodi quid probabile est poetam positurum fuisse, si ultimam manum operi imposuisset. *Quod—patebant* ad sqq. pertinet.

205 „Amore”, quem nunc scientes violaturi erant. *Foedera*, ut foedera amoris dicuntur, sic h. l. i. q. congressus, datas acceptasque dextras significat. Cf. *pacem*, 210.

206 „Tradita venum” cf. V. 616 „quam celsa cacumina pessum | tellus victa dedit”.

207 Ut repetitum v. 208 castra vitetur Bentleius cum Regio uno: *cuncta*.

208 Caesar Civ. I. 75 „(Petreius) armat familiam; cum hac et praetoria cohorte caetratorum barbarisque equitibus paucis — improvise ad vallum advolat”. Inde Bentl. v. 208: „turma stipatus equestri”. Sed ipse locus Caesaris eum refellit, equites erant pauci, maior pars alii.

„Inmemor o patriae, signorum oblite tuorum,
 Non potes hoc causae, miles, praestare, senatus
 Adsertor victo redeas ut Caesare, certe
 Ut vincare, potes. Dum ferrum incertaque fata 215
 Quique fluat multo non deerit volnere sanguis,
 Ibitis ad dominum, damnataque signa feretis?
 Utque habeat famulos nullo discrimine Caesar
 Exorandus erit? ducibus quoque vita petenda est?
 Numquam nostra salus pretium mercesque nefandae 220
 Proditionis erit; non hoc civilia bella,
 Ut vivamus, agunt: trahimur sub nomine pacis.
 Non chalybem gentes penitus fugiente metallo
 Eruerent, nulli vallarent oppida muri,
 Non sonipes in bella ferox, non iret in aequor 225
 Turrigeras classis pelago sparsura carinas,
 Si bene libertas unquam pro pace daretur.

212 signorum M, 214 certe—potes (215) l. [Serg.] IV. 563, 7 K, 216 derit A, 219 petenda M, petita U (petenda u) G (petenda g), (petenda rell.), 221 non—agunt (222) l. Lact. ad Stat. Theb. II. 659, haec Lact., 222 trahimur s. s. h. U, trahitur V (Steinh.), 223 calibem VU.

212 „*Lariumque* oblite tuorum” Bentl., quia *signa* sint imperatoris, non militis (IX. 579) et vocabulum paulo post sequatur; neutra sufficiens causa mutandi; de rariore genetivi forma cf. Georges lex. der lat. Wortformen i. v.

213 Cum Burm. interpunxi ante *senatus*, quod iung. cum *adsertor*; multo facilius *causae* caret epitheto quam *adsertor*. *Causae* absolute, sc. „quam amplexus es”, tam rectum quam „causae servire”. „*Adsertor*” in libertatem, Suet. Caes. 80 „populo adsertores flagitante”. Iam Caesar dominus dicitur.

214 „Certe ut vincare, potes” iam ego „vos vincam”, „certe ignavi satis estis, ut vos deturbem, eoque milites *meos* a vobis et Caesare detraham”. Gestu haec adiuvanda.

215 „*Incertaine fati*” conl. Cortius, sine causa. *Incerta* „praedicative” positum aptius sententiae.

217 „*Damnata*” ad pestem, dedecus; signa vestra feretis, nempe *ad dominum*.

218 „*Nullo discrimine*” Bentleius interpretatur nullo periculo, nulla dimicatione et carpit „summum” Grotium, qui „differentiam” putat significare. Miror. Vergilius aliquoties et Claudianus (XXXVI. 411) et

alii „*nullo discrimine*” = promiscue, et „*nullo d. habere*” Aen. X. 108. „*Nullo discr.*” i. q. aequae viles omnes, tanquam attributum cohaeret cum *famulos*.

222 *Trahimur*, sqq. Haec ἀσυνδέτως adduntur, more Lucaneo omissa *sed*, quare semicolon posui; vox subsistit per momentum temporis, ut expectatio moveatur. *Trahere* vocabulum proprium est de eo qui in carcerem aut vi abducitur; nota illa „trahere aliquem vi, obtorto collo”, „ecce trahebatur passis Priameia virgo crinibus.” Sententia: his bellis non id agitur ut vivamus, compellimur (ad mortem), dum foedus iactatur.

223—227 Male venditur libertas otio et pace, v. 227. „*Pugnandum est vobis*”. Haec posterior sententia, quae vinculum efficit cum superioribus (trahimur —, pugnate —, numquam libertas bene pro otio data est), suppressa est, et apodosis 223—226 rhetorice exornata est, qua nihil significatur nisi: „non esset bellum”. Ferrum v. 223 tantum ad bella utile proponitur, quasi in aurei aevi descriptione versetur.

223 „*Penitus abstruso metallo*” (infra 293) „*Fugiunt*” quae frustra attingere studemus, sic Aeneam fugiebat Italia (Aen. VI. 61).

Hostes nempe meos sceleri iurata nefando
 Sacramenta tenent, at vobis vilior hoc est
 Vestra fides, quod pro causa pugnantis aequa 230
 Et veniam sperare licet! Proh dira pudoris
 Funera! Nunc toto fatorum ignarus in orbe,
 Magne, paras acies, mundique extrema tenentis
 Sollicitas reges, cum forsitan foedere nostro
 Iam tibi sit promissa salus". Sic fatur, et omnis 235
 Concussit mentes, scelerumque reduxit amorem.
 Sic ubi desuetae silvis in carcere clauso
 Mansuevere ferae, et vultus posuere minacis,
 Atque hominem didicere pati, si torrida parvus
 Venit in ora cruor, redeunt rabiesque furorque, 240

228 namque U, (nempe u), 229 hoc, s. s. in *et deleto* est, i. e. in hoc M, 230 pugna-
 bilis A, 232 funera MAGVU foedera aR, 234 forsitan, an *in litura* 4 *litterarum, fuitne*
 forsitan? M, 237 cluso M. (a s. s. m. 2), et carcere V, 238 minacis G, 239 atque —
 pati l. Lactant. Theb. VII. 569.

223 Supple: „recusatis pugnam". *Nempe*
 est affirmatio irrisionis plena: „(sicine?)
 sane". Repetit aliquis sententiam opposi-
 tam, ut sola mentio probet absurdam, cf.
 Hand. ad Turs. IV. 163 et 159. 7. „Nempe
 hostes mei obligatos se sentiunt iureiu-
 rando, quod sceleri (i. e. Caesari) praesti-
 terunt, vobis villior alga est fides, quod
 legitimam causam vobis secutis venia
 parata est". Caesariani utpote rebelles, a
 Pompeio victi, supplicium expectabant. De
nempe et *namque* confusis vid. Halm. l. l.
 p. 165.

231 *Et* (= etiam) male intellectum pepe-
 rit falsam lectionem *pugnabitis*, quam probat
 Grotius (*pugnabitis — sed*).

232 *Munera* vel *vulnera* Heins. Adverss.
 p. 134. *Vulnera* Bentl. comparans VIII. 350
 „pudoris hoc volnus" i. e. ignominiam
 hanc, quem locum Heins. quoque attulerat.
Foedera Bersmannus ex Canteri Nov. Lect.
 III. 11, reliqui editores *funera*. „Pudoris
 foedera" pro „ignominiosa foedera" non
 probo. *Munera* obscurum est. *Funera* reti-
 nui quod potest explicari (= miser pudoris
 interitus) et auctoritate vincit. Canterus
 laudat ex Prudentio Perist. XIV. 73 (Obb.)
 „qui me pudoris funere perderet". Lectio
foedera traheret aliam mutationem; nempe
 „plena pudoris", et obest *foedere* (234). Cf.
 Claud. VIII. 86 „proh damna pudoris!"

235 „Iam tibi sit promissa salus" cf.

Caesar Civ. I. 53 „multa rumor finge-
 bat, ut paene bellum confectum videretur, — multi
 ex Italia ad Cn. Pompeium proficisceban-
 tur ut principes talem nuntium attulisse
 viderentur". Hi *promittebant* i. e. praedice-
 bant Pompeio salutem propter fidelem
 operam (*foedere*) Petreii. Supple: atque in-
 terim nos (dux et milites) te prodimus.
 Id in hac desultoria oratione minus offendit,
 quam quod *foedus* vix recte de concordia
 ducum (non de pacto cum Caesare) dicitur.
 Sensit Burmannus, proponens *non tibi* aut
funere nostro (ut pro pignore vitae Pompeii
 Petreius interficeretur!). Haskinsium non
 intellego: „sarcastic; while Pompeius is
 exerting himself in the East, his safety has
 been bargained for by us". Desiderarem
 certe „*tua* sit". Sententia haec requiritur:
 pudorem abiecitistis (222), eo res adducta
 est, ut reges orientis parati sint ad opem
 ferendam, nos foedere nostro eum subver-
 tamus, s. eius salus sit proiecta, *concussa*,
 subversa, prolapsa. Num *praecisa*? *Promissa*
 non infrequenti errore PROMISA fere =
 PRECISA.

237 Heins. teste Burm. *in carcere claustrum*
 vel *clathri*, quae non repetivit in Adverss.;
 si quid mutandum esset, mallet: „*et* (V)
 carcere *clausae*".

239 „*Si torpida*" Heins. *Parcus*, id. *Simul*
horrida Withof; *torrida* est *sicca*, nec solli-
 citandum. *Parvus cruor* cf. „*parva tumu-
 latus harena*", Ovid. Met. VII. 361.

Admonitaeque tument gustato sanguine fauces;
 Fervet, et a trepido vix abstinet ira magistro.
 Itur in omne nefas et quae Fortuna deorum
 Invidia caeca bellorum in nocte tulisset,
 Fecit monstra Fides, inter mensasque torosque 245
 Quae modo complexu foverunt pectora caedunt.
 Et quamvis primo ferrum strinxere gementes,
 Ut dextrae iusti gladius dissuasor adhaesit,
 Dum feriunt odere suos, animosque labantis
 Confirmant ictu. Fervent iam castra tumultu, 250
 [Et scelerum turba rapiuntur colla parentum]
 Ac velut occultum pereat scelus, omnia monstra
 In faciem promsere ducum; iuvat esse nocentis.
 Tu, Caesar, quamvis spoliatus milite multo,
 Adgnoscis superos. Neque enim tibi maior in arvis 255
 Emathiis fortuna fuit, nec Phocidos undis
 Massiliae, Phario nec tantum est aequore gestum,
 Hoc siquidem solo civilis crimine belli
 Dux causae melioris eris. Polluta nefanda

242 ora A (ira a), 244 [in] M₁, 245 mensas[que] A₁, 247 strinxere M, 249 labentis AB, 251 om. MUVAGRTE, intra versus aut in marg. AV, 253 faciem cum rell V (contra *Stht*), posuere O vulgo, 255 airvis U.

242 „Fervet” rell. asyndeton in expletiva sententia cf. I. 142, IX. 339.

243 Quae fortuna belli excusasset per ignorantiam, haec piacula facta sunt cum inter se cognoscerent fide in tempus restituta. Quia concordia aliquamdiu fuit, fuit scelus. Cf. supra 192, sqq. Burmannus conicit *dies* pro *fides* falsa oppositione figuratae *noctis* et veri *diei*. Bentl. *nube* pro *nocte* et cum Grotio *nostra* pro *monstra*, i. e. fecit fides nostra (neutr.) quae alias fortunae adscripta essent. *Monstrum* de facto atroci sim. X. 337: „ultricesque deae dant (Pothino) in nova monstra furorem” cf. VII. 454. Ante omnia procuranda: „deorum invidia”, quae non habent unde pendeant. In Grotii lectione *quae—tulisset*, opposita τῶν *nostra*, sunt i. q. quae habuisset s. abstulisset, cum quo *invidia deorum* non potest iungi; nec minus haeremus in prius a me proposita explanatione. Esse debet aliquid cum quo iungatur ablativus ille; puto *luisse*, cf. Val. Flaccus III. 406 „Celaeneus insontes errore luit, culpamque remittens” rell. Sic *monstra* recte se habet. *Fecit* = effecit. *Luere* = absolvere, expiare.

251 Versum hunc interpolatum et ab Oudend. et Cort. inclusum defendit Burm. coniciens *paventum*. oblitus agi de militibus. Nec verbum *rapere* de mutua caede aptum est, et non parentes solum oportebat memorari. Placuit sibi interpolator in horrore belli civilis describendo, sic supra v. 171, ad quem locum Lucani ipsius simili sententia versus, fontem interpolationis contuli. Cf. Mnem. XIX. 29.

253 „In facie *movere*” Heins. Vulgo „in faciem *posuere*” insolita constructione et contra sententiam loci. *Promere* de re nova et insolita non tantum sed etiam de horrenda. „Saevissima *promere*” Tac. Anu. XII. 59.

259 *Eras* Bentl. mimime necessaria mutatio; *eris* ad iudicium posterorum pertinet i. q. memorabere. Sic etiam aptior est quam in lectione *eras* mentio rerum gestarum (in Thessalia et prope Alexandriam) quae post evenerunt. Scelere Petreii (*crimine*) factum est, ut meliorum partium esset tunc Caesar. *Polluta*, sqq. *Duces* Afranius et Petreius metuebant castra locare prope Caesariana

Agmina caede duces iunctis committere castris 260
 Non audent, altaeque ad moenia rursus Ilerdae
 Intendere fugam. Campos eques obvius omnis
 Abstulit, et siccis inclusit collibus hostem.
 Tunc inopes undae praerupta cingere fossa
 Caesar avet, nec castra pati contingere ripas 265
 Aut circum largos curvari bracchia fontes.
 Ut leti videre viam, conversus in iram
 Praecipitem timor est. Miles, non utile clausis
 Auxilium, mactavit equos, tandemque coactus
 Spe posita damnare fugam casurus in hostis 270
 Fertur. Ut effuso Caesar decurrere passu
 Vidit et ad certam devotos tendere mortem,
 „Tela tene iam, miles, ait, ferrumque ruenti
 Subtrahe; non ullo constet mihi sanguine bellum;
 Vincitur haud gratis, iugulo qui provocat, hostis. 275
 En sibi vilis adest invisā luce iuventus,

260 'om. U₁ (add. in fine pag. u), 262 *obvius* M, 265 havet m, habet ABC (avet a), 266 *brachia* M, 270 *spes* A₁, *hostem* VRg, 272 *Mendere* M, 274 *illa* a, constat ABE, 275 l. Prisc. 501. 13 H, non gratis moritur Prisc., *haud* M, *hostem* O vulgo, 276 *ensiviliis* MABG, (sibi a), *visa* M₁, *contempta* G (*invisā* g).

quod Caesar liberalitate sua adversarios milites facile erat ad se tracturus; hic enim Petreianos ex suis castris dimiserat, sponte remanentes honoribus ornaverat, interfecerat neminem. Cf. Caes. Civ. I. 77. Eo respexisse Lucanum puto, ut crediderit caede pollutos Petreianos, pudore et admiratione erga Caesarem motos, facile transfugere ad Caesarem paratos esse.

263 „Siccis collibus” est ablativus loci; ipsa res docet; inclusi undique collibus (instr.) in valle invenissent aquam.

265 *Pati* est infinitivus historicus, rarus apud Luc., cf. I. 132, sqq. 147, sq. „avet pati” ineptum est. Subi. ante *contingere* est *castra*; „bracchia”, rell. diversa a superioribus, non sunt enim castrorum ut Oudend. in ind., sed muri fortasse exstruendi; cf. III. 387, Liv. XLIV. 35, 23.

267 Quasi τὰς προσβάσεις, *leti* est genet. subi. et *via* figurate, ut contra „via salutis” X. 533, Verg. A. VI. 96, „via mortis” Georg. III. 482.

270 Non satis clarum hoc: abicit spem evasionis et impetum facit in hostem;

quo consilio? nempe ut evaderet. Mihi magis perspicuum esset *temptare* pro *dampnare*; coactus desperata tentare fertur miles in hostes. Secundum Lucanum nihil nisi mortem petunt hostes.

273 Recte Weise: ruenti sc. in ferrum (tuum), illud subtrahe.

274 *Bentleius* ex „aliis libris” mavult *vulnere*.

275 Correxī *hostis* (nomin.), quod pro accusativo plur. acceptum temere in *hostem* mutatum, ut supra 270 factum in VRg. Abstine a proelio, inquit, nam qui desperat, periculosus est hostis. Provocat hostis h. l., non Caesariani; *hostem*, i. e. nos, satis otiosum; cf. etiam sqq. „Provocat iugulo” qui proelio suam aut adversarii mortem petit. Cf. VII. 434 „(libertas) iugulo quaesita vagatur”. Ib. 533. Prisciani lectio „non gratis moritur” aptior esset imperatori ad mortem incendenti (legendum tunc *hostem*) quam dehortanti, sed memorabilis, quod memoriae vitio adscribi non potest; ad conjugationem verbi *mori* probandam loco utitur.

Iam damno peritura meo. Non sentiet ictus,
 Incumbet gladiis, gaudebit sanguine fuso.
 Deserat hic fervor mentes, cadat inpetus amens.
 Perdant velle mori". Sic deflagrare minacis 280
 Incassum et vetito passus languescere bello,
 Substituit merso dum nox sua lumina Phoebō;
 Inde ubi nulla data est miscendi copia Martis,
 Paulatim cadit ira ferox, mentesque tepescunt,
 Saucia maiores animos ut pectora gestant, 285
 Dum dolor est ictusque recens et mobile nervis
 Conamen calidus praebet cruor, ossaque nondum
 Adduxere cutem; si conscius ensis adacti
 Stat victor, tenuitque manum, tunc frigidus artus
 Adligat atque animum subducto robore torpor, 290
 Postquam sicca rigens adstrinxit volnera sanguis.
 Iamque inopes undae, primum tellure refossa,
 Occultos latices abstrusaque flumina quaerunt;

277 non s. ictus l. Prisc. II. 295. 7 H, 278 gladiis M, 279 inpetus omnis MAT, (amens a), in pectus omnes B, 283 miscendae copia mortis M, (martis m) A (martis a), glossa in Vg, 284 cadit M, fugit U, 285 maioris M₁. 288 sic R, 289 manum g, manus *rell. vulgo*, tenuitque T, 291 astringit G (-xit g), 293 obstrusaque c.

277 „Parata ad mortem propter damnum (si modo ego plectar)". Ablativus est causae moventis.

278 *Incurrent* conī. Burm., non opus; *gladiis* sc. nostris.

280 *Velle* i. q. desiderium. Sic iam ante Ovidium (Heitland p. CVI), nempe apud Plautum et Catonem. Vid. Kuehner Synt. § 123 d.

281 Copula omīssa; *passus* (est) verbum primarium est, unde *deflagrare* et *languescere* pendent.

283 „Miscendae copia mortis" Grotius praefert tanquam efficacius, coll. VII. 101, recte spretus; recepit tamen Burm. Libro VII l. l. id quod durum est in dictione, mitigatur opposito; isti, inquit Pompeius, nunc eo redacti inopia, ut procul ab hoste soli moriantur, quam mallent *permiscere* mortes in proelio!

285 Haec comparatio per *ut*, nulla nova sequente apodosi, superioribus adhaeret. Cf. I. 118, II. 665, 715, IV. 724. Est autem bipartita: „ut pectora saucia gestant — cutem" unum, „(contra) si conscius — adligat torpor" alterum membrum constitu-

unt. — *Conamen*, impetus, intentio iuvatur sanguine.

286 *nobile* Damsté, sed *conamen* sic non satis definitum videtur.

288 *Adducere* est contrahere (cutem, simm.), *inducere* superinicare. Adducit cutem macies (Ov. Metam. III. 397), sitis adducit artus (Verg. Georg. III. 483), sed ossa quomodo id faciant, non clarum; tamen *inducere* pro „*sibi* inducere" videtur sine exemplo. Cortius laudat Quinct. Decl. 5 (?) „haeret adstricta nudatis ossibus cutis". De nudis ossibus agitur, quae sibi adducunt cutem, aut adstrictam attrahunt, satis mire. Et praefero etiam sine exemplo *inducere*, collato *ducere* *colorem* et simm.

289 Bentleius: „rectius *manum*". Lectio codicis T *tenuitque*, manifesto nata ex *manu*, confirmat *manum* (*manū*). Desidero exemplum ubi de uno homine tela ministrante pluralis usurpetur. Victoris mentio facta ut comparatio plenior esset; victor ille significat Caesarem.

291 Stat, ut saepe, in vestigiis patruī. Sen. Epist. 56. 12 „deinde cum represso sanguine sicci vulneris dolor cresceret". Similia Epist. 85. 29. Malim versum abesse; onerat nimis sententiam.

Nec solum rutris durisque ligonibus arva,
 Sed gladiis fodere suis; puteusque cavati 295
 Montis ad inrigui premitur fastigia campi.
 Non se tam penitus, tam longe luce relicta
 Merserit Asturii scrutator pallidus auri.
 Non tamen aut tectis sonuerunt cursibus amnes,
 Aut micuere novi percusso pumice fontes, 300
 Antra neque exiguo stillant sudantia rore,
 Aut impulsa levi turbatur glarea vena.
 Tunc exhausta super multo sudore iuventus
 Extrahitur, duris silicum lassata metallis.
 Quoque minus siccos possent tolerare vapores, 305
 Quaesitae fecistis aquae. Nec languida fessi
 Corpora sustentant epulis, mensasque perosi
 Auxilium fecere famem. Si mollius arvom
 Prodidit humorem, pinguis manus utraque glebas
 Exprimit ora super. Nigro si turbida limo 310
 Conlucies inmunda iacet, cadit omnis in haustus
 Certatim obscaenos miles, moriensque recepit

295 puteosque A, 296 ad — campi l. lib. Gloss. Cod. S. Gall. 905 f 344r, premit SGall, non rigui M₁, ad rigui A₁, exigui a, dirigui T, 298 assirii MUG, asirii A, assurii V, 299 tecti G, 300 miscuere M₁, pumice T, 301 neque (alii: nec) MAV, 303 sic MATgB, simul G, 304 medullis V₁ (1 m. corr.), 305 tolerare M, siccos possint G₁, possent siccos rell. vulgo, 307 sustentant M, 311 conglucies T, inmota O vulgo, haustus M, 312 moriensque — aquas (3.13) l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 757.

294 Pulcram Heinsii coniecturam *rutris* Advers. p. 135 (ubi scriptores militares affert) recepi; *rastrum* est instrumentum rusticum ad terram aequandam subigendamve aut frangendas glebas; *quadridentes* memorat Cato R. R. X. 3; *rutrum*, etiam in re metallica, ad puteum fodiendum utile, unde *rutramina* in lege Metallii Vipascensis 45, eruta terra cum scaureis, memorata et *rutabulum*; *rastrum* radunt terram, *rutrum eruit*. *Rutra* habebant milites Liv. XXVIII. 45. 17, puta ad terram castris effodiendam, et nunc militi praesto erant. Alia Heins. ad Fast. IV. 843.

295 Puteus *premitur* i. q. demittitur, excavatur, usque ad fastigia („niveau“) campi irrigui. *Fastigium* sic usurpatum frequens apud Varronem R. R. veluti I. 6. 2 et 5, I. 14. 2, I. 19. 5. Ordo verborum: puteusque montis cavati premitur ad fastigia campi inrigui.

298 *Asturii* post Dausquium et Barthium

Heins. ad Sil. III. 335. Sil. I. 231: „Astur avarus | visceribus lacerae telluris mergitur imis | et redit infelix effosso concolor auro“ cf. *pallidus*, et VII. 755.

303 *Superfuso* Guyet. *Super* iungendum cum *extrahitur*; cf. *superenatat* supra 113, et alia bicomposita, in quibus *super* i. q. in superficie.

304 *Medullis* Cortius refutatus a Burm. *Metallis* pro abstracto verbali est.

305 Eo minus aestum subterraneum poterant tolerare, quod perpetuo aquam cogitabant. — *Siccos possent*“ (hoc ordine) Bentl., Cortius.

310 *Pigro* Heins.

311 „*Inmunda iacet*“ (quod olim mihi quoque in mentem venit) Bentl., *inmota* otiosum est; „*collucies iacens*“ semper est immota.

Quas nollet victurus aquas, rituque ferarum
 Distentas siccant pecudes, et lacte negato
 Sordidus exhausto sorbetur ab ubere sanguis. 315
 Tunc herbas frondesque terunt, et rore madentis
 Destringunt ramos, ac si quos palmite crudo
 Arboris aut tenera succos pressere medulla.
 O fortunati, fugiens quos barbarus hostis
 Fontibus inmixto stravit per rura veneno. 320
 Hos licet in fluvios saniem tabemque ferarum,
 Pallida Dictaeis, Caesar, nascentia saxis
 Infundas aconita palam, Romana iuventus
 Non decepta bibet. Torrentur viscera flamma,
 Oraque sicca rigent squamosis aspera linguis. 325
 Iam marcent venae, nulloque humore rigatus
 Aeris alternos angustat pulmo meatus,
 Rescissoque nocent suspiria dura palato;
 Pandunt ora tamen, nociturumque aera captant,
 Exoptant imbres, quorum modo cuncta natabant 330
 Impulsu, et siccis voltus in nubibus haerent.

314 dist. sicc. pec. l. Acro epod. 2. 46, distensas AG, siccantur R₁, 315 sordibus U (-dus u), 316 erbos U₁, nunc g, 317 dstringunt MAB, quis A (quos a) BU₁, et si G, si quos R, 318 tenerae A₁RG (-a g) VB, medullae VRg, arboris aut tenera M, 319 quod T, 323 in tumidas T, 325 linguis U₁, 328 palato M, 329 ora siti MABE, nocturnumque O vulgo, 330 natarant c, expectant O vulgo, 331 haerent M.

313 *Victurus* si credidisset victurum se esse; nunc non erat (ex ipsius opinione) victurus et propterea non cavebat a noxio potu. Sententia est absona, usus participii non abnormis. Cf. Heitland p. CVI.

317 *Stringere* proprium vocabulum est de frondibus abscidendis, et sic *destringere*, non *dstringere*.

318 Benteleius ludit: „*sambuci* aut tenera”. Aliud ulcus subest; propono: „ac succos palmite crudo | arboris aut tenera si quos pressere medulla”. In vulgata per *si quos* structura continuatur sub eodem verbo *destringunt*, quod cum nemo admittat facile, carent verbo; sed optime: ac succos palmite pressere aut, si quos, tenera medulla (pressere). Constructio nota et ratio corruptelae in promptu. *Si quos, sicos* cf. I. 375 *cocumque, quocumque* in M.

322 *Dictaeis* dubium, quod Creta venenis non fuit famosa. Multa tentat Burmannus,

iure tamen „reprimit manum”. Schrad.: „*pallidaque Acaeis*” incertum, ut alia, sed propter sententiam commendandum.

324 „Non decepta” i. q. non recusans venenum.

328—331 spurii Guyeto iudico.

329 *Nocturnumque* vulgo. *Nociturum* Dorrivillius e conii. Nempe de pluvia expectata agitur (cf. seqq.), non de nocturnis vaporibus; si quae guttae de caelo cadebant, hianti ore excipiebant; optime quoque superiora v. 328 explicantur. *Nociturum* etiam Benteleius. Contra Hosius p. XXVIII. — *Siti* frustra explicat Dorriv. „aeri sitim inducenti”, sed est memorabile exemplum glossematis quod veram lectionem expulit in his antiquioribus codd. *Expectant* perquam languet; *exoptant*, mutatione paene nulla, Benteleii est, nempe quos modo oderant et exsecrati crant.

Quoque magis miseros undae ieiunia solvant:
 Non super arentem Meroen Cancrique sub axe,
 Qua nudi Garamantes arant, sedere, sed inter
 Stagnantem Sicorim et rapidum deprensus Iberum 335
 Spectat vicinos sitiens exercitus annis.

Iam domiti cessere duces, pacisque petendae
 Auctor damnatis supplex Afranius armis,
 Semianimis in castra trahens hostilia turmas,
 Victoris stetit ante pedes. Servata precanti 340
 Maiestas, non fracta malis, interque priorem
 Fortunam casusque novos gerit omnia victi,
 Sed ducis, et veniam securo pectore poscit:

„Si me degeneri stravissent fata sub hoste,
 Non deerat fortis rapiendo dextera leto; 345
 At nunc sola mihi est orandae causa salutis
 Dignum donanda, Caesar, te credere vita.
 Non partis studiis agimur, nec sumpsimus arma
 Consiliis inimica tuis. Nos denique bellum
 Invenit civile duces, causaeque priori, 350
 Dum potuit, servata fides. Nil fata moramur;
 Tradimus Hesperias gentes, aperimus Eoas,
 Securumque orbis patimur post terga relictii.
 Nec cruor effusus campis tibi bella peregit,

332 unde C, 334 garamantes M, qua nudi garam.om. A i add. a, duvi T, 335 siccorim U, depressus G, stangantem T, 336 sciens T, 337 domiti cessere M, 339 seminimes V₁, 342 geret M₁A, novos altera o e corr. AB, 345 capiendo U, 346 at M, nunc causa m. e. or. sola MRG, nunc causa m. e. or. magna A (vulg. rest. a)B, 348 sumimus G, 351 morantur T, 352 eos M₁, asperrimus A (aperimus a)B, 353 orbis M₁, post terga M.

332 *Miseris* Heins. teste Burm., qui recte animadvertit tunc requiri *minus* pro *magis*. Coniunctivus non est sollicitandus, etsi sententia est: idque quo ieiunia magis solvunt (debilitant), est hoc: non super, rell. Post *solvant* exigua pausa in pronuntians facienda est. Diversum sed forma quodammodo simile *quo minus* supra 305.

339, sqq. Oratio e Livio petita, cf. ad 354; inde explicandum, quod aequabili tenore nec desultorie, ut in aliis sermonibus, sententiae decurrunt.

345 *Capiendo* praefert Bentleius, provocans ad I. 461 „animi capaces mortis”, at id ipsum dubium.

346 A codd. si ubique standum esset, alter ordo *causa — sola* esset praefendus, sed qui nunc est etiam invitis codd. esset restituendus, quoniam *emphasin* habet *sola*. Nititur ordo receptus Vossianis. *Credere* i. q. quod te credo, cf. ad 230. *Dignum*, a quo vitae beneficium accipiam (tu is es, cui vir bonus lubenter se obligatum sentiat). Haeret Burm.

353 „Securum *te*” tersa oratio requiret: negligentia haec videtur Lucano adscribi posse.

354 Commentum: „Livius [lib. CX]: et duces (= habebis) ulli usui in bello milites, per quos tibi licuit sine sanguine vincere?”

Nec ferrum lassaeque manus. Hoc hostibus unum, 355
 Quod vincas, ignosce tuis. Nec magna petuntur:
 Otia des fessis, vitam patiaris inermis
 Degere, quam tribuas; campis prostrata iacere
 Agmina nostra putes; neque enim felicibus armis
 Misceri damnata decet, partemque triumphi 360
 Captos ferre tui; turba haec sua fata peregit.
 Hoc petimus, victos ne tecum vincere cogas.”
 Dixerat, at Caesar facilis voltuque serenus
 Flectitur, atque usum belli poenamque remittit.
 Ut primum iustae placuerunt foedera pacis, 365
 Incustoditos decurrit miles ad amnis;
 Incumbit rivis, permissaque flumina turbat.
 Continuum multis subitarum tractus aquarum,
 [Aera non passus vacuis discurrere venis,]

357 *da M*, victis UV (*in ras.*), defessis GT, inermim M, inermem AG (*e corr.*), inermes VU, 358 tribuis O vulgo. 362 victos M, *versum bis ponit* A, tectum A²R₁, cogi A², 363 at caesar — serenus l. Lact. ad Stat. Theb. II. 655, caesar facilis (hoc ord.) Lact., vultum mentemque serenus Lact., 364 usus MV, usum m, visum T, 367 incubuit G, incumbunt R, turbant R, ripis O vulgo, 368 continuus — animam (370) l. Eutyches V. 483. 24 K, 369 decurrere U, (discurrere u), *versum uncinis saepsit editor.*

quod Caesari pulcrum est petimus: quibus armatis peperisti, deditis consulas.”

356 „Hoc unum remitte hostibus quod tibi opportunitatem (armis) vincendi demunt, remitte, quod armis non vincas. (noli armis nos vincere). Cf. 364 „atque usum belli poenamque remittit” de Caesaris responso. *Ignoscere* nove dictum. Haskins: „pardon thy enemies this solitary crime — that thou art conqueror”. Languida sententia. Nolunt rursus ad arma compelli et Caesarem gloria belli cumulare. Attende ad coniunctivum *vincas*, nempe si resistamus.

357 Ut *defessis* explicet Burm. sine causa: „otia *defessos*, vitam patiaris inermes | degere” *Tribuas* (358) Heins., quem secutus sum, cf. *vincas* 356. Nondum dederat Caesar.

361 Captos, nos si tecum bellum gesserimus.

362 „Victos tecum ne” Bentl., recte si offendere voluissent Caesarem.

364 *Usus*, pluralis, placet Benteleio. Si sententia esset: „ut utantur bello”, perinde esset, cf. IX. 905. Interpretandum tamen: morem militiae, ut pro victis habeantur, et victorem sequantur. Non convenit Sil.

XI. 607, ubi „belli usus” i. q. necessaria belli.

365 *Iussae* Heins. Advv. p. 261, quod non optime convenit cum *placere*.

367 *Rivis* Bentl. comparans Stat. Theb. IV. 318 in siti „incubere vadis”. Idem *incumbant, turbant* ex cod. Trinitatis. Ad *rivis* cf. Curtius IV. 16. 12 „omnibus rivis prostraverant corpora praeterfluentem aquam hianti ore captantes”. Et ad totum locum Curtius VII 5. 15 „sed qui intemperantius hauserant intercluso spiritu extincti sunt”. *Intercludere* pro quo h. l. *clausit* (370) vocabulum proprium, Lucr. VI. I. 265 „corpora — strata iacebant | interclusa anima nimia ab dulcedine aquarum”. Liv. XXIII. 7. 3 „aestu anima interclusa — expirarent”, Tac. A. VI. 50. Hoc loco non de suffocatis agitur, ut seqq. docent: perstant bibendo, et mox „robora rediere viris”. Is qui me iudice interpolavit *versum* 369 suo modo interpretatus est „*intercludere animam*”, quasi de anima (aere) inclusa venis et sic fatali ageretur; non discurrebat, inquit, anima per vacuas venas sed constipabatur. „*Moris* egens” Bentl. (371); ut morbus caducus, morbus intercus, sic morbus egens, i. q. eius qui eget sive indigentiae.

Artavit clausitque animam; nec fervida pestis 370
 Cedit adhuc, sed morbus egens iam gurgite plenis
 Visceribus sibi poscit aquas. Mox robora nervis
 Et vires rediere viris. O prodiga rerum
 Luxuries, numquam parvo contenta paratis,
 Et quaesitorum terra pelagoque ciborum 375
 Ambitiosa fames, et lautae gloria mensae,
 Discite, quam parvo liceat producere vitam,
 Et quantum natura petat. Non erigit aegros
 Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus,
 Non auro murraque bibunt, sed gurgite puro 380
 Vita redit. Satis est populis fluviisque Ceresque.
 Heu miseri, qui bella gerunt! Tunc arma relinquens
 Victori miles spoliato pectore tutus
 Innocuusque suas curarum liber in urbes
 Spargitur. O quantum donata pace potitos 385
 Excussis umquam ferrum vibrasse lacertis
 Poenituit, tolerasse sitim, frustra que rogasse
 Prospera bella deos. Nempe usis Marte secundo
 Tot dubiae restant acies, tot in orbe labores;
 Ut numquam fortuna labet successibus anceps, 390
 Vincendum totiens, terras fundendus in omnis
 Est cruor, et Caesar per tot sua fata sequendus.

370 clausitque AGE. amnem Eut. 372 sibi cepit MRc coepit VG querit m (*rec. m*),
 poscit mUvAgBE, 374 paratis A (*m. 2 paratu in marg.*) VGC, paratu *rell. vulgo*,
 376 lutae M₁, 378 agros M₁, egerit A (*erigit a*), 379 bachis R. (*s. s. u*), 380 sic gur-
 gite — redit, (381) l. Lact. Theb. V. 4, sed M, murraque MAVUGR (*sine h*), murrave
 g, gemmave u (*Stht.*), 382 quod bella AB, quid T, 383 *inter versus ant. m. add.* U,
 384 ad urbes G, 385 petitos T, 386 vibrasse O, (*librassse g*), inquam T, 387 sitim
 (*i altera in ras. 2 litt.*) M, 388 usi A₁, 390 fortuna M, 391 vincendum st M₁ (*s. s. ' ē*),
 toties M.

372 „Cepit aquas” probat Heins. Advv.
 136, sq., nec improbat Hosius JJ. 1893 p.
 343, sed *capere* hac sententia positum (*fas-*
sen, ertragen) non admittit dativum *sibi*.
 „Gurges” aqua cf. 380.

373 „Rediere animis” Markl. ad Stat.
 Silv. III. 1. 90. Hunc et sqq. versus usque
 ad 382 („o prodiga — gerunt”) proscribit
 A. Schaefer, diss. p. 20—23. Haesit iam
 Burm., sed merito Lucano haec adscripsit.

374 „Parvo paratis” probat Heins.; *parvo*
paratis non intellegebant librarii et accom-
 modabant: *paratu*.

375 Contra J. Obermeierum „Sprachge-
 brauch des Luc.” p. 50 genitivum *quaesi-*
torum (*i. e. exquisitorum*) ab *ambitiosa*
 (= *ambiens*) pendere puto, quocum iungo
 „terra pelagoque”.

377 Plane aliena ab h. l. *γνώμη*, ambiti-
 osum ornamentum; captat opportunitatem
 declamandi.

380 „Murrhavae” probat Bentl. moris An-
 naeani oblitus. „Gurges” cf. 371.

386 „Excussis lacertis” cf. III. 567.

Felix, qui potuit mundi nutante ruina
 Quo iaceat iam scire loco. Non proelia fessos
 Ulla vocant, certos non rumpunt classica somnos; 395
 Iam coniunx natique rudes et sordida tecta
 Et non deductos recipit sua terra colonos.
 Hoc quoque securis oneris fortuna remisit,
 Sollicitus menti quod abest favor: ille salutis
 Est auctor, dux ille fuit. Sic proelia soli 400
 Felices nullo spectant civilia voto.

Non eadem belli totum fortuna per orbem
 Constitit: in partes aliquid sed Caesaris ausa est,
 Qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas,
 Et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader. 405
 Illic, bellaci confisus gente Curictum,

393 natante U₁, 394 fessas A₁, 396 coniunx M, 397 diductos VRg, repetit G, 399 pavor aV (favor v) RT, 405 im M₁, immoles A (margo: molles), tepidus V, [in] V, discurrit R, hiades G, 406 illinc M₁, illac m, curitum G, curetum (corr. ex curictum) M, correctum V.

393 „Mundi nutante ruina” (i. q. mundo per ruinam nutante), verba Stoica (de mundi conflagratione) adhibuit ad imp. Rom. discrimen, ut Hebraei sui capitis interitum confundunt cum mundi interitu.

394 *Lateat* coni. Burm., non male ut Veianius ille apud Hor. armis positus „latet abditus agro”, sed notionem quietis fortiter per *iaceat* expressit, ut miles ille apud Xenophontem Anab. V. 1. 2 post labores nihil potius optat quam *ἐστραθεῖς εἰς τὴν πατρίδα ἀγκυροῦσθαι*. De sepultura noli intellegere.

396 Ad *sordida* cf. Verg. Ecl. II. 28 „o tantum libeat mecum tibi sordida rura atque humilis habitare casas.”

397 *Repetit* Burmannus elegantius putat. Aptius ad *tecta et terra est recipit*, quod per zeugma etiam accommodatum est subiectis *coniunx et nati* pro excipit.

398 Cf. Gronovius Diatr. Statiana II. 7 p. 126 (p. 219 Hand). *Favor*, non *pavor*, paene postulat epitheto *sollicitus*. Sententia: „quod in suam terram reduces nemini gratiam debent (ut debent coloni deducti beneficio aliquo).” *Menti*: perpetuo animum explet aucupium favoris beneficio affectis. „Hoc oneris” iungendum, ut Handius et Burm. ostendunt.

399 Exsequitur superiora; neutri se emanciparunt, *ille*, Caesar, salutem dedit, *ille*

alter, Pompeius, dux fuit; dum utriusque sunt, sunt neutrius.

402 sqq. Apud Caesarem huius eventus historia excidit inter c. 8 et 9 libri III. Schol. Voss. apud Weberum: „sciendum secundum Iul. Celsum [i. e. I. Caesarem], quod Caesar habuit a principio tres provincias, scil. Galliam Cisalpinam, Transalpinam et Illyricum. Ad Illyricum miserat duces Antonium et Basilum [MS. *Basilium* h. l. et infra] ad occupandas fauces maris Adriaci, et semotim castra metati sunt, Antonius in Illyricum (l. littore Curictum?) et Basilus prope Iadrum”. Lucanum ob oculos habuit Florus II. 13 p. 97 Jahn (IV. 2. 30 D) „aliquid tamen adversus absentem ducem ausa fortuna est circa Illyricam et Africam oram”, rell. ubi pro Antonio Dolabella nominatur. Antonii militumque deditionem ad Curictum memorat Caesar c. 10. 5, cf. Orosius VI. 15. 8, unde scimus Dolabellam ad Antonium fugisse, cf. Comm. ad 483.

404 *Longas* malim late extentas in littore quam remotas interpretari. Cf. Haskins.

406 *Illic* in Illyrico, nam Curictum sive insula sive litus, Salonae et Iader non exiguo spatio separantur. Curictae (Curictae Plin. III. 139) in angulo boreali Adriatici habitant, Iader et Salonae meridiem versus aliquot dierum itinere remota. Iader Lucano fluvius est, reliquis auctoribus urbs. —

Quos alit Hadriaco tellus circumflua ponto,
 Clauditur extrema residens Antonius ora,
 Cautus ab incursu belli, si sola recedat,
 Expugnat quae tuta, fames. Non pabula tellus 410
 Pascendis submittit equis, non proserit ullam
 Flava Ceres segetem; spoliarat gramine campum
 Miles, et adtonso miseris iam dentibus arvo
 Castrorum siccas de caespite volserat herbas.
 Ut primum adversae socios in littore terrae 415
 Et Basilum videre ducem, nova furta per aequor
 Exquisita fugae. Neque enim de more carinas
 Extendunt, puppisque levant, sed firma gerendis
 Molibus insolito contextunt robora ductu.
 Namque ratem vacuae sustentant undique cuppae, 420
 Quarum porrectis series constricta catenis
 Ordinibus geminis obliquas excipit alnos.
 Nec gerit expositum telis in fronte patenti
 Remigium, sed quod trabibus circumdedit aequor,

407 quos tenet V (alit v). 408 resedens A, extremis U (a u) g, oris U (a u) g, 411 proserit s in ras. 2 litt) M, 412 spoliavit g' rell: spoliabat sic vulgo, 414 l. Prisc. 526, 26 H, 414, 416. 415 A₁ (416 loco suo restituit a), 419 mollibus A (molibus a) 420 cuppae MAU, cuppae VG, culpae T, 423 egerit a, 424 ratibus a.

Confisus rell. haec sic supplenda: et deceptus ab iis, eo quod confidebat, clauderetur; ex insula (446) aut peninsula in continentem effugere non poterant, intercluserant Curictae eos et Basilum, quem in adverso littore adspicere poterant sed non nisi per mare attingere. Aestuaria (428) eos a continente separant. Peninsulam fuisse, quae, ut fit, altiore mari separaretur a continente, fidem facit quod equi adsunt. — „Proserit” i. q. emittit; de *serere* cf. ad II. 543 et V. 598, IX. 438, al.

412 *Spoliarat* pro *spoliabat* Guyetus, Bentleyus, ut paulo post *volserat*, quod metro tutum erat; non *erant* pabula, non *erat* frumentum, non gramen, nam id *spoliarat* miles (e campis) et tum quod in aridis caespitibus castrorum supererat *vulserat*. *Mulus* pro *miles* Dee., diss. Leid. 1891.

414 *Volserat* quod minus rectum pro *velerat* dicit Burm. confirmat Prisc. l. l.

415 Non probandum videtur, quod Weisius Dolabellam hic admovet sine auctore; nam sic Basilum potuisset L. omitttere.

417 „De more”, nempe longas, sive in

longum, extendunt vulgo carinas, nunc asseres, loco carinae, obliqui sive in latitudinem porrecti, fundus sunt navis, „Insolito ductu”, directione, ut nos dicimus. *Ducere* de eo quod aequabiliter extenditur usitatum est, ut „murum” simm. Puppae et prorae in antiqua navi exstant, inde *levare* i. q. „erigere”.

420 Simile inventum Maximini ad flumen traiciendum memorat Grotius, cf. Iulius Capitolinus, in Maximinis c. 22 med.: „ponte cupis facto fluvium transiit” et Herodianus VIII. 4. 9, sqq. — *Nam cratem* Heins. docte defensum Advv. p. 401. sed sine causa.

421 „Ordines gemini” sunt cuparum non alnorum. *Tortilibus* pro *porrectis* Heins. teste Burmanno.

424 „Remigium” i. q. remiges ut „nos remigium vitiosum Ulixii” ap. Hor. al. „Sed”, rell. explica: sed (remigium) ferit hoc aequor (i. e. eam aquam marinam), quod trabibus circumdedit (cinxit, remigium h. l. et in prox. subiect.), et praebet miracula cursus, quod (quia), rell. In meduis illis ratibus erant aperturae, per quas remos vel trabes agebant, quibus pro-

Hoc ferit, et taciti praebet miracula cursus, 425
 Quod nec vela ferat, nec apertas verberet undas.
 Tunc freta servantur, dum se declivibus undis
 Aestus agat, refluoque mari nudentur arenae.
 Iamque relabenti crescebant littora ponto;
 Missa ratis prono defertur lapsa profundo, 430
 Et geminae comites. Cunctas super ardua turris
 Eminent, et tremulis tabulata minantia pinnis.
 Noluit Illyricae custos Octavius undae
 Confestim tentare ratem, celeresque carinas
 Continuit, cursu crescat dum praeda secundo, 435
 Et temere ingressos repetendum invitat ad aequor
 Pace maris. Sic dum pavidos formidine cervos
 Claudat odoratae metuentis aera pinnae,
 Aut dum dispositis adtollat retia varis
 Venator, tenet ora levis clamosa Molossi, 440

425 hac taciti A (et a) ac BT, 426 verberat R (verberet r), 427 declivibus (v e corr. rec.) M, declinibus u, cum gR, 428 agrat A, 431 turres U, cunctasque T, 432 pennis U₁, 434 ratem M, celerisque V, 436 repetendum G (s. s. e), 440 clamore molosi G.

pellerentur navigia; sane „miraculum”; sic explicatur „apertas undas”, feriebant undas sed non conspicuas; apertura erat inter geminos ordines cuparum (v. 421). *Trabibus* abl. est 424. Hoc tantum dubium, num *aequor* sit nominativus (id, quod *aequor* circumdedit) an accusativus (ut subiectum sit *remigium* vel *dux*). Alterum praestat. *Hoc* postpositum antecedens est relativi.

427 „Freta servantur, dum se — agat” observatur tempus, quo aestus decrescit. *Servare* i. q. observare, gr. *τηρεῖν*, ut in „servare de caelo”. Quod in universum dicitur „freta servantur” per epexegetin (*dum*, sqq.) illustratur. „Se agere” i. q. moveri. *Declinis* non exstitisse videtur (nam Stat. Theb. V. 297 *declivis* est restituendum), et est absurda compositio, quod comparatio *τοῦ acclinis* docebit = corpore contra aliquam rem nisus firmamentum quaerens. De clivo littoris cessante aestu quasi rotantur in altum fluctus. *Relabenti* est dativus comm.

431 „*Iunctas* super” Heins. p. 137, non recte, cf. v. 452, sq. Si *iunctas* nihil sibi vult quam *propinquas*, abundat; positum est autem *cunctis* pro „omnibus s. singulis”. *Tabulata pinnis*, ne quis transscenderet,

instructa tegebant remiges. Ceterum v. 430 „prono profundo” iungendum tam cum *missa* quam cum *lapsa* cf. V. 694.

434 *Celeresque* s. s. in M: „sed” (vulgari compendio). „Crescat”, rell. ut secunda et tertia ratis primae accederent. Apparet ad suas naves accedere non potuisse Octavium, propter breviam et aestuaria, ut videtur; ceteroquin catenae (451) nullius usus fuissent.

437 „Pace maris” dum nihil hostile ostendit. Ad *formidine* G s. s.: indagine.

438 *Aer* i. q. odor, cf. X. 167 „cinnamon externa nec perdidit aera terra;” odoratae ex pennis ustulatis, cf. intpp. ad Grat. 80.

439 *Vari* sunt furcae bicornes ex quibus retia nectuntur, cf. Vlitius ad Gratii Cyneg. 87, ubi *ancones* vocantur. „Adtollat”, nempe funis, quo retia suspenduntur, per brachia bicipitis vari adducitur.

440 Cohibet latratum et impetum. Molossi ad venationem adhibiti Stat. Ach. I. 747 „muto legit arva Molosso | venator videat donec sub frondibus hostem”. Eadem genera canum Seneca Hipp. 32, sqq. cf. Thyest. 497. — „Presso rostro” cf. Sil. X. 77 „tacitoque premens vestigia rostro.”

Spartanos Cretasque ligat, nec creditur ulli
 Silva cani, nisi qui presso vestigia rostro
 Colligit et praeda nescit latrare reperta,
 Contentus tremulo monstrasse cubilia loro.
 Nec mora; conplentur moles, avideque petitis 445
 Insula deseritur ratibus, quo tempore primas
 Inpedit ad noctem iam lux extrema tenebras.
 At Pompeianus fraudes innectere ponto
 Antiqua parat arte Cilix, passusque vacare
 Summa freti, medio suspendit vincula ponto 450
 Et laxe fluitare sinit, religatque catenas
 Rupis ab Illyricae scopulis. Nec prima, nec illa,
 Quae sequitur, tardata ratis; sed tertia moles
 Haesit, et ad cautes adducto fune secuta est.
 Inpendent cava saxa mari, ruituraque semper 455
 Stat, mirum, moles, et silvis aequor inumbrat.
 Huc fractas Aquilone rates submersaque pontus

444 *laxasse* ug (2^a m.), *lustrasse* G, *monstrasse* g (1^a m.), 445 *mora* M, 446 *quo* — *tenebras* (447) l. Prisc. II. 278. 20 H et II. 297. 6, 447 *impe.dit corr. in: impetit* A (*impedit a marg.*), *impulit* U, 450 *freta* U₁, 451 *laxe* MAVURtgB, *laxas* G, 454 *abducto* R, 455 *ruitura* — *moles* (456) l. Prisc. 505. 13 H. et 559. 14 H.

443 „Nescit latrare” i. q. scit *non* latrare, latratum cohibere. Loro tantum, quo tenetur, moto significat feram investigatam.

447 Supra *impedit* V: „impellit, incipit”. Grotius *impulit*, Bentleius *impedit* „h. e. detinet, tardat, demoratur” et sic Prisc. interpretatur (*ἐμποδίζει*). Heins.: *impulit* aut *tenditur*. Hosius tentaverat *temperat*. *Impedit* Gronovius Diatr. Stat. c. 48 p. 320 (495 Hand) explicat „implicat, detinet, miscet” adhibens Stat. IX. 592 „et viridem ferri nitor impedit umbram”, longe diversum, sententia Statii est: ferrum tam splendebat, ut illustraret umbram arborum, sive impediret ne offuscarent locum arbores. Sententia manifesto requiritur: cohibet, densat, condensat. Id novo vocabulo significasse mihi videtur. *Impedire* *συνποδίζειν* potius quam *ἐμπ.*, inde (varia) retinere, colligere. Non maiore audacia quam alia significatione „caput impedire myrto” Hor. I. 4. 10, i. e. vincere. Sol *mutat* umbras Hor. III. 6. 42, vesper cohibet, conglomerat. *Impetit* alienum. Cf. ad VI. 223.

440 Schol. Voss. ad 402, ex Livio, ut videtur: „Octavius pirata Cilix, devictus olim a Pompeio, venit ad has (Pompeii)

partes cum maxima classe et illos deduxit ad magnam extremitatem, et potissime Antonium”. At M. Octavius, quem rerum scriptores memorant, qui a^o 704/50 aedilis curulis fuit. per aetatem in bello piratico a^o 657/67 non potuit notabiles partes habere. Fortasse antiquus aliquis a Pompeio olim in illa ora collocatus pirata (cf. ad II. 579) arma cepit pro Pompeio et Octavio stratagemam monstravit. Utique errores, qui huic relationi admixti sunt, non possunt Livii esse, cf. Periocha l. CX Florus II. 13 p. 97 Jahn, (IV. 2 82 D.), qui missas a Basilo rates dicit, in reliquis convenit cum Luciano. „Summa freti” = extrema angustiarum, mediis impendebat rupes v. 455, quo versu situs loci *ἐπεξηγητικῶς* illustratur. Ab illa rupe clam demittunt catenas in locum medium inter insulam et continentem.

451 *Laxe* recte Oudend.; *vincula* (funes) laxae fluitabant, non catenae, quae laxae per aestuarium delatis funibus annectebantur et trahebantur in locum angustis constitutum.

454 „Secuta est” sc. funem. Adducere, *inpalmen*.

Corpora saepe tulit, caecisque abscondit in antris;
 Restituit raptus tectum mare, cumque cavernae
 Evomuere fretum, contorti verticis undae 460
 Tauromenitanam vincunt fervore Charybdim.
 Hic Opiterginis moles onerata colonis
 Constitit; hanc omni puppes statione solutae
 Circueunt; alii rupes ac littora conplent.
 Volteius tectas sensit sub gurgite fraudes; 465
 Dux erat ille ratis, frustra qui vincula ferri
 Rumpere conatus poscit spe proelia nulla,
 Incertus qua terga daret, qua pectora bello.
 Hoc tamen in casu, quantum deprensa valebat,
 Effecit virtus: inter tot milia captae 470
 Circumfusa rati et plenam vix inde cohortem
 Pugna fuit, non longa quidem, nam condidit umbra
 Nox lucem dubiam, pacemque habuere tenebrae.
 Tunc sic adtonitam venturaque fata paventem
 Rexit magnanima Volteius voce cohortem: 475

458 ca. sisq; A, caesisque B, caessisque c, 459 tectum (tec in ras Glitt.) M, 460 evo-
 muere... fretum M, verticis OR et sic plerumque (non vort.), 461 karybdim M, carybdim
 (rib) AVURG, taurominitanam aVT, 462 opet.erginis A (opit a), 464 circumeunt
 MAG, aliae G₁, 465 sensit M, sentit U (Stht.) gurgite fraudes M, de U₁ tacitas O vulgo,
 466 rates A (ratis a), ferri VRg, ferro vell. et vulgo, 469 deprensa M, dep̄sa A₁, 471 [et]
 R, 472 condidit umbra ORT, iam U, 473 dubiam lucem R.

458 A et c monstrant variam lect.: *cas-
sisque*.

459 Inepte scholion in V „raptus est ea
 quae rapit et melius *ruptus* quam *raptus*
 legendum est” nisi vero *rupes* pro *ruptus*
 in schol. scribendum. *Rupes* conī. Grotius,
 sed in 2a ed. revocavit, *raptus* (= rapinas)
 restituens. „*Rapto* tectum” Handius ad
 Gron. Diatr. Stat. p. 182. „Bentleius si
 versum hunc fecisset, dedisset „*ustum*
mare”. „Tectum mare” est cui scopuli im-
 minent, in quo miror haesisse Handium,
 cum caeca antra et cavernae in proximis
 memorentur.

465 *Tectas* correxi, iuxta *sub gurgite* paene
 necessarium, quis loquitur sub gurgite?
 Nec quidquam huc facit „tacitum vivit
 sub pectore volnus”, Aen. IV. 67. Dido
 poterat eloqui dolorem.

466 Vulgo „dux—ratis” parenthesi inclu-
 ditur, sed tolerabilior est iunctura per *qui*
 cum *dux* quam cum *Volteius*. „Ferri vincula”

apte catenae dicuntur; *ferro* vulgo lectum
 absurdum est, an tentavit gladio rumpere
 catenas?

468 *Daret* non est deliberativus (ex *dem*)
 sed modus obliquus ex *dabat*, nesciebat,
 undique cinctus, ubi frons, ubi tergum
 hostium undique circumstantium esset.
 Nesciebat quando se opponeret aut aver-
 teret ab hoste. *Bellum* ut saepius *acies*.

471 „Inde” ab altera parte. „Plenam vix
 cohortem” Florus l.l. „vix mille invenum
 manus.”

472 „Umbra | *nox* lucem” Heins. *Umbra*
 rest. Oudend., in Argentinensi est *atra*
 (Regius rec. et Ox. pro var. lect.), unde
 Burm. et Weis. et alii *atra*, quod merito
 reicit Bentleius. Per crepusculum etiam
 pugnatum est, sed eam lucem dubiam
 condidit nox sua umbra.

475 *Magnanimam exercit* Heins. Advv.
 p. 138, antea etiam *flexit*. „Erexit magna
 V. voce cohortem” Schrader probante Jee-

„Libera non ultra parva quam nocte iuventus,
 Consulite extremis angusto in tempore rebus.
 Vita brevis nulli superest, qui tempus in illa
 Quaerendae sibi mortis habet; nec gloria leti
 Inferior iuveni est admoto occurrere fato. 480
 Omnibus incerto venturae tempore vitae
 Par animi laus est et quos speraveris annos
 Prodere et extremae momentum abrumpere lucis,
 Accersas dum fata manu. Non cogitur ullus
 Velle mori. Fuga nulla patet; stant undique nostris 485
 Intenti cives iugulis; decernite letum,
 Et metus omnis abest: cupias quodcumque necesse est.
 Non tamen in caeca bellorum nube cadendum est,
 Ut cum permixtas acies sua tela tenebris
 Involvunt, conferta iacent cum corpora campo, 490
 In medium mors omnis abit, perit obruta virtus.

476 quam parva G₁, 480 occurrere fato M, 482 l. Prisc. 223. 1 H, superaveris T Prisc., annus a, 483 perdere M, prodere A, perdere a c. *rell.*, 484 accersas MaVU, arcessas A, 485 latet V (s. s. patet), 486 *intenti* M, cives M, 487 abest M, abit AT, abest a *rell.*, 489 aut ORT vulgo, permixtas M₁ T, -tis *rell. vulgo.*, 490 involvent AT, conferta AU, conserta, *rell. vulgo.*, 491 indomitum T₁, medio V e *corr.*

pio. *Flexit* non est aptum, reliquae mutationes nimis magnae. Simplex pro composito verbo saepe Lucanus ut *regere* pro *dirigere* VII 350, 515; pro *erigere* hoc uno loco.

478 „Vita, quae superest, nulli brevis est (satis longa est), si quis sibi mortem consciscere potest”. Ergo: „quod consecratis (vita) magnum est”. Permanet poeta in morte *iuvenibus* subeunda in sequentibus: iuveni non est gloria inferior quam seni, si mortem avidè subeat. Haec sententia est in emendatione Bentleii *iuveni est pro iuvenes*, a me recepta. In vulgata *iuvenes* transitur ad genus mortis, relinquitur nota aetatis, quae tamen continuari debet, ut apparet e seqq.

482 Emphasis est in *annos*, verba *quos speraveris* poterant salva sententia omitti; opposita sunt *annos* et *momentum*.

483 *Perdere* (vulgatum) esset amittere, quod excludit proprii arbitrii factum, *prodit* vitam qui sponte abicit. — „Non cogitur” cogimini obire fortasse, sed arbitrium s. voluntas non imponitur. Et velle, ita fere pergit, facilius est, cum mors urgeat.

486 „Intenti *Cilices*” Rutgersius V. L. I. 12 acutius quam verius. „Intenti *en*, cives!

iugulis” Heins. nescio cur; Opitergini non erant cives. Alia apud Burm.: „vestris | intenti *Cilices* iugulis” et „stant undique nostris | intenti iugulis. Cives —”. Hoc est vulnus creditum certo vulnere curare. In *Cilices* praeter Rutgersium incidit Bentleius, sed hanc manum e *Cilicibus* constituisse nemo prodidit et per se incredibile, nec sequitur e v. 449 nec e Floro l. l. ad quem Oudend. provocat. Ubique illud infercit Lucanus *cives* esse, qui pugnent. An: „stat — intentus miles”?

487 „Cupias — est” generalis sententia, ut ex singulari apparet, ad praesentem casum adhibenda.

489 *Ut* Grotius; *commissas* Bentleius, eatenus recte, quod vidit adiectivum cum *acies* iungendum; idem 490 *conferta*. Cf. III. 575; *conserta* omnino hoc loco ferri non potest.

491 Val. Fl. VI. 200: „mixta perit virtus”, Liv. VI. 6 fin. „laudem conferentes potius in medium (i. e. in commune) quam ex communi ad se trahentes” faciunt pro *laus* potius quam pro *mors*. Sententia: singulorum (omnis) mortes (cadavera) communi strage admiscentur et proinde in oblivionem abeunt.

Nos in conspicua sociis hostique carina
 Constituere dei. Praebebunt aequora testes,
 Praebebunt terrae, summis dabit insula saxis:
 Spectabunt geminae diverso e littore partes. 495
 Nescio quod nostris magnum et memorabile fatis
 Exemplum, Fortuna, paras. Quaecumque per aevom
 Exhibuit monumenta fides servataque ferro.
 Militiae pietas, transibit nostra iuventus.
 Namque suis pro te gladiis incumbere, Caesar, 500
 Esse parum scimus, sed non maiora supersunt
 Obsessis tanti quae pignora demus amoris.
 [Abscidit nostrae multum sors invida laudi,
 Quod non cum senibus capti natisque tenemur.]
 Indomitos sciat esse viros, timeatque furentis 505
 Et morti facilis animos, et gaudeat hostis
 Non plures haesisse ratis. Tentare parabunt
 Foederibus turpique volent corrumpere vita.
 O utinam, quo plus habeat mors unica famae,
 Promittant veniam, iubeant sperare salutem, 510
 Ne nos, cum calido fodiemus viscera ferro,

495 [e] ARGV, 496 *memorable fatis* M, 498 monumenta, *supr.* nu *scr:* m U, 499 transisset CMVg, transibit Schol. Berol. ad 574 ap. Weber, mvUAGE, 502 *obsessis tanti* M, qua u, 503 *abscondit* M, a nostrae c, fors Prov. UG (M Stht) (sors ug) laudis Prov. UG, (laudi g), 504 *tenemur* M, 505 *furentis* V, 510 *promittant* M, vitam U (veniam u), 511 *valido* g.

495 Guyeto suspectus: *Diverso* i. q. ad-
 verso (proprie: remoto), nempe e conti-
 nente, adversa insulae; in eodem littore
 erant duae partes, Octavii et Basili. In
 insula nunc nemo supererat.

496 „Nescio *quid* — *exempli*” Heins. teste
 Burm. Cur *exempli*, non apparet, sed *quid*
 rectius opinor, modo distinguatur post
quid: paras nescio quid, certe exem-
 plum.

498 „Quaecumque monumenta exhibuit
militiae pietas” sancta disciplina militaris,
 quale est mors Leonidae comitum in
 Thermopylis, *simm.* — *Momenta* voluit sine
 dubio u.

499 *Transisse est* vel *transibis* Heins.
 Transibit = superabit, ut saepe. Coherent
 haec sic: transibit nostra iuventus, nam
 damus quod habemus maximum, vitam.

Interposita „esse parum scimus” praepa-
 rant sequentia.

501 Per attractionem *pignora* tractum
 est ad membrum relativum: „sed non
 maiora sunt pignora, quae demus”.

503 Qui *abscondit* dedit desiderabat for-
 tius verbum quam *abscidere*; sed praesens
 illud minus aptum quam perfectum *abs-
 cidit* = demisit. Ambigi potest de *laudis*,
 sed *laudi* utroque pertinet tam ad *invida*
 quam ad *abscidit*. Sed versus 503 et 504
 huc non pertinent; impediunt nexum, sunt
 tam frigide meditati ut nil supra, denique
 pugnant ex parte cum v. 502, ubi in mutua
 caede natus parenti incurrisse dicitur.

509 „Unica” i, e. unice, magis quam ulla
 consecratio, gloriosa.

511 *Gelido* pro *calido* F. H. Bothe Philol.
 XI. 4; idem iam Trillerus, refutatus a

Desperasse putent. Magna virtute merendum est,
 Caesar ut amissis inter tot milia paucis
 Hoc damnum clademque vocet. Dent fata recessum
 Emmittantque licet, vitare instantia nolim. 515
 Proieci vitam, comites, totusque futurae
 Mortis agor stimulis: furor est. Agnoscere solis
 Permissum est, quos iam tangit vicinia fati, —
 Victurosque dei celant, ut vivere durent, —
 Felix esse mori". Sic cunctas sustulit ardor 520
 Nobilium mentes iuvenum: cum sidera caeli
 Ante ducis voces oculis humentibus omnes
 Adspicerent, flexoque Ursae temone paverent,
 Idem, cum fortis animos praecepta subissent,
 Optavere diem. Nec segnis mergere ponto 525

512 desperare U (u: — asse), 513 [ut] U₁, 516 proieci M, tutusque m, 517 adnoscere A, 518 per missum [est] M (s. s. · | . Ⓒ) G (add. m. 1), leti M (fati m) UvG, mortis A, (fati a), 519 victuros — mori (520) l. Prisc. II. 342.9 H, dii V, victores U (victuros u), 520 sustulit MAU, si A, extulit VR, 524 iidem V. 525 mergere M (s. s. v m. 2) Aug, vergere VURTG.

Cortio. — *Fodiamus* Bentl. de lectione codd. male edoctus. „Desperasse” de venia impetranda, praetulisse mortem, quae certa esset, quasi coactos.

512 Ne Caesar dicat: e tot millibus paucos tantum amisi, facilis iactura!” sed „paucos amisi, sed fortissimos iactura irreparabili”.

514 „*Recursum* Cortius ex deterioribus. Si sententia esset: „reditum”, fortasse hoc praestaret; sic VIII. 767, Ovid. Her. VI. 59 „si dent modo fata recursus” [olim: *recessus*] et Metam. VI. 450 eadem varietate. Sed *recessus* i. q. evasio, exitus, cf. Caes. BG. V. 43.

516 *Fauturi martis* Heins. teste Burm., Advv. p. 133 vulgatam habet.

517 „Furor ista agnoscere solis, | permissi quos iam tangit vicinia fati” Heins. Advv. p. 183; ipse interpretatur: „furor est ista agnoscere solis his, quibus permissum est mori”. Immo his ipsis non est furor, hi non putant tale quid esse furorem. „Furor est” arte cohaeret cum praegressis; ab *agnoscere* pendet „felix esse mori”. Structuram (intricatam) adiuvit signis parenthesis. Secluso versu illo 519 sententia plana est. Philosophorum effatum: „vita, per se aerumnosa, peior est quam mors” egregie enuntiatur: si quibus

impositum est vivere scirent quam dulcis sit mors, hanc sibi consciscerent, propterea dii celant. Quae sententia Stoeae, cui subinde sponte excedere de vita permissum erat, hoc loco inferenda videbatur cum detrimento perspicuitatis.

521 *Mobilium* Bentl.; non apta haec levitatis mentio.

523 „Temo”: nota „plaustra bootae” „Flexo” post mediam noctem. Grotius confert notum Anacreontis locum: *Μεσο- νυκτίον ποθ' ἔσαν Στόρεται ἔτ' ἄρτος ἤδη Κατὰ χεῖρα τὴν βούττω.*

525 *Vergere* probare videtur Bentl. Observat Burm. *vergere* transitivum non usitatum esse nisi ubi de infundendo agitur. Cf. ad I. 55. Scilicet *vergere* natura intransitivum accusativum effectus sive verba- lem adsciscit, ut si quis diceret Graece *ῥέπειν ἄσπερον*, sic *pondera* VII. 504, *nisus* fortasse VI. 482; hinc explicandum „vergit patera vinum” et simm. cum quo cf. usum verbi „explodere aliquem”, et inde quasi de fluido ageretur Lucretius II. 212 solis ardor vergitur in terram i. e. funditur; improprie paterae non vergunt, sed *verguntur* apud Stat. Theb. VI. 211 (196 K.). Solitum transitivum *vergere* est, si sanum, Sen. Oed. 887 „(aura) non vergens latus” ratis). Ubi autem sidera tingui oceano

Tunc erat astra polus, nam sol Ladaea tenebat
 Sidera, vicino cum lux altissima Cancro est,
 Nox tum Thessalicas urgebat parva sagittas.
 Detegit orta dies stantis in rupibus Histros,
 Pugnaeque mari Graia cum classe Liburnos. 530
 Tentavere prius suspenso vincere bello
 Foederibus, fieret captis si dulcior ipsa
 Mortis vita mora. Stabat devota iuventus
 Damnata iam luce ferox securaque pugnae
 Promisso sibi fine manu, nullique tumultus 535
 Excussere viris mentes ad summa paratas,
 Innumerasque simul pauci terraque marique
 Sustinuere manus: tanta est fiducia mortis.
 Utque satis bello visum est fluxisse cruoris,
 Versus ab hoste furor. Primus dux ipse carinae 540
 Volteius, iugulo poscens iam fata relecto,
 „Ecquis, ait, iuvenum est, cuius sit dextra cruore

526 ladaea R, laedaea A₁, 528 thesalicas M, cum VRTG, Cū U, tum A, 530 libernos U, maris T₁, 531 tentare M₁, 534 vita ferox m, 535 manus u, 538 martis (ex mortis corr.) U, 542 et quis MU, en quis T.

dicuntur male *vergere*, ut apud Germanicum Arat. 314, cf. supra I. 55. Exempla confusionis verborum *mergo* et *vergo* peti possunt ex Heinsio ad Ov. ex Ponto I. 9. 52. Vid. infra ad VII. 504, VI. 482. *Segnis* non erat nox, quoniam brevissima erat;

nam Sol erat in Geminis 21 ^{Mai.} _{Iun.} (Ladaea sidera i. q. Castoris et Pollucis), „vicino cum lux altissima Cancro est” i. e. sol alte in caelum adscenderat, Cancro vicino (abl. abs.) sidere aestivo; significatur igitur prior pars mensis Iunii. Lux altissima secundum Haskinsium est sol meridianus; ita „vicino Cancro” abl. abs. est pro praedicato, quod non probandum. *Allissima* est superl. relativus (non absolutus).

528 Guyeto suspectus „Thessalicae sagittae” i. q. Sagittarii sidus, Chironem Thessalum ad sidera relatum. *Urgebat* = pellebat, metaphora sumta ab hoste, qui adversarium e vestigio sequitur. Sagittarius, e regione Geminis oppositus, lucet mense Iunio, sed nox tum brevissima. Tempore concidunt haec cum initio belli Afraniani, cf. ad initium huius libri.

530 „Liburnicae atque Achaicae classi

(cum Caesar traiciebat) Scribonius Libo et M. Octavius (praerant)”, Caes. Civ. III. 5. Liburnarum quod magna partes fuerunt in pugna Actiaca causa fuisse videtur cur Liburnos potissimum nominaret. Liburni in Dalmatia habitabant.

535 Recte Burm.: „quem sibi ipsi promiserant” coll. Ov. Metam XIII (Ulixes) „et iam promissa poteram cum laude reverti”. — V. 533 idem initium quod Liv. II. 5. 6: „Stabant deligati — iuvenes”. „Luce” vita iam interdicta.

538 *Morti* Cortius non male, sed *mortis* est genet. subi. = quam mors proposita dabat. Secus est „fiducia fati” VII. 75, „veneni” VIII. 388. Est fiducia sui nata inde quod nihil peius morte accidere potest. Laudat Sil. X. 218 Oudendorpius: „atque animos iam sola dabat fiducia mortis”.

542 „Ecquis *io*” Peerlkamp. Aen. vol. II. p. 158, sine causa. Mirum, Burmannum non „alienum” esse ab *et quis*, quod hoc loco ineptum est; librariis multis ignotum fuit compositum, ut ex perpetua fere confusione apparet. Sufficit libros inspiciere, ubicunque *ecquis* legitur.

Digna meo, certaue fide per volnera nostra
 Testetur se velle mori?" Nec plura locuto
 Viscera non unus iamdudum transigit ensis. 545
 Conlaudat cunctos, sed eum, cui volnera prima
 Debebat, grato moriens interficit ictu.
 Concurrunt alii, totumque in partibus unis
 Bellorum fecere nefas. Sic semine Cadmi
 Emicuit Dircaea cohors ceciditque suorum 550
 Volneribus, dirum Thebanis fratribus omen,
 Phasidos et campis insomni dente creati
 Terrigenae, missa magicis e cantibus ira,
 Cognato tantos inplerunt sanguine sulcos,
 Ipsaque, inexpertis quod primum fecerat herbis, 555
 Expavit Medea nefas. Sic mutua pacti
 Fata cadunt iuvenes, minimumque in morte virorum
 Mors virtutis habet: pariter sternuntque caduntque
 Volnere letali, nec quemquam dextra fefellit,
 Cum feriant moriente manu. Nec volnus adactis 560
 Debetur gladiis: percussum est pectore ferrum,
 Et iugulis pressere manum. Sic sorte cruenta
 Fratribus incurrunt fratres, natusque parenti.

544 locuto (ras. 2 litt.) M, 547 mories T, 548 totum — nefas (549) l. Prisc. II. 414. 19 H, 549 fecere nefas M, 552 vasidos M, 553 mixta u, omissa G, 554 tantus M, complerunt V, 555 fixerat m, 556 neca. M₁, 557 minimumque MAUVG, nimium vT, 558 ocadunt, post o s.s. l M, 560 feriat O vulgo, 562 iugulos G, manus RGV, sic sorte G, (cum g), cum *rell. vulgo*, 563 incurrunt M, incurrunt AVUTRBE, incurrant G.

545 *Iamdudum* i. q. quam primum, cf. ad II. 524.

548 In bellis caedit vulgo pars una, caeditur altera; nunc caedentes et caesi erant in eadem. *Fecere* i. q. effecere ut esset omne genus nefas in una parte. *Alii* ut saepe = reliqui.

552 *Insomni* indefesso, translatum a serpente ipso. *Missa* i. q. immissa. Hor. C. IV. 14. 24 „et fremement | mittere equum medios per ignes“. Prop. III. 1. 13 „missis in me — habenis“. Sic *ducere, trahere* pro *ded.*, *detr.* et alia passim, cf. VI. 539.

554 Bentleius: *latos* pro *tantos*, admodum speciose. Oudend. *totos* vel *cunctos*.

557 Cortius *nimum*, nescio qua sententia. Receptam intellego: minimam laudem habet mors ipsa, plus ratio qua moriun-

tur. Parum est quod moriuntur, multum quod intrepide et pugnantes.

560 Vulgo *feriat*; admoniti, spero, sentient lectores, quam inscite dicatur *dextra* ferire *manu*, nec apte: „nec quemquam, cum feriat“. Amphibolia certe erat cavenda. Confusio admodum frequens in codd.

561 Ferrum quasi vulnerabatur et iuguli adacti sunt in ferientis manum.

563 *Incurrant* Grotius, sed libri paene omnes indicativum tuentur. Vulgo Grotium sequuntur; at pugnat ea lectio cum 503, sq. (mihi tamen suspectis), sed sentit quisque quam improprie haec ad forte congestam manum referantur, quae pertinent potius ad urbem inclusam. Melius G sic. Horror captae urbis ubi cognati interne-civo vulnere cadunt in comparisonem adhibetur, cf. II. 21, I. 72, IV. 437.

Haud trepidante tamen toto cum pondere dextra
 Exegere enses; pietas ferientibus una 565
 Non repetisse fuit. Iam latis viscera lapsa
 Semianimes traxere foris, multumque cruoris
 Infudere mari; despectam cernere lucem,
 Victoresque suos voltu spectare superbo
 Et mortem sentire iuvat. Iam strage cruenta 570
 Conspicitur cumulata ratis, bustisque remittunt
 Corpora victores ducibus mirantibus ulli
 Esse ducem tanti. Nullam maiore locuta est
 Ore ratem totum discurrens fama per orbem.
 Non tamen ignavae post haec exempla virorum 575
 Percipient gentes, quam sit non ardua virtus
 Servitium fugisse manu. Sed regna timentur
 Ob ferrum, et saevis libertas uritur armis,
 Ignoratque datos, ne quisquam serviat, ensis.
 Mors, utinam pavidos vitae subducere nolles, 580

564 haut V, 565 *exegere enses* M, ex enses (s. s. egere) A, 566 *non repetisse* M, 567 *semanimes* G, *cruorem* MU, *cruoris* VBGAE, 568 *despectans* M₁ (*ult. littera deleta et t. s. s.*), *despectant* (*ex corr. m* 2) UT, 571 *conspicitur* M, *cummulata* A, 572 *ullis* c, 573 *nulla* AB, 575 *vivorum* T, 576 q. od m (*supra* quam), 577 *sed — ob ferrum* (578) l. Prisc. 391. 9 H., *manus* MB manu. A (*manu marg.*) manus R, 578 *quaeritur* g, 579 *ignorantque* VR, *servat* R, 580 *pavidis* M (o s. s. m. 2).

565 *Exigere* i. q. ad capulum usque protrudere ut VIII. 656 et saepius, etiam apud Verg., Ovid. *Metam.* V. 171, Valerium IV. 390. *Non repetisse* (566): tam fortiter ferire, ut unus ictus sufficeret. *Iam iung. cum lapsa.*

567 *Collatis codicis* M affinis apparet hos alium fontem quam M habere. *Cruorem* potuit ex correctione aut casu existere, non *cruoris*.

568 Heins. tentabat teste Burm. *defectam* vel *deceptam spernere*, quorum neutrum in Advv. Oxymoron sic corrumpitur.

575 „Post haec exempla virorum” traiecit pronomine pro: post exempla horum virorum. Structura parum elegans, quod prioris partis exitus (ante caesuram) non de more cum ultimo versus vocabulo iungitur (non: „ignavae — virorum”). V. 576 Num *mentes?* iungendum cum *virorum*.

577 *Manus* non potest verum esse, quod eo admissio significatio violentae mortis non satis aperta est. Sententia: quam sit

facile libera morte servitutem effugere. Stoicum, sed ex intima animi persuasione.

578 Pro *uritur* Heins. Advv. p. 138 con. *vertitur* vel *perditur*, Burm.: „at saevis libertas *utitur* armis | *imploratque* datos”. Nihil mutandum. *Uritur* est pro vexatur, compescitur, verbum de diro supplicio usurpatum. Libertas, i. e. liberi homines, ignorat ferrum non tyrannidi sed libertati stabiliendae creatum esse. *Ignorantque* Oudend. et Heins., quod, si *perditur* in superioribus recipitur, commendandum, sed si *uritur* intactum manet, minime opus est; perdita libertas non est persona, sed res, quae *ignorare* non potest dici; sed Libertas, quae uritur, stimulat, cruciatur, manet sui compos et cogitat. In toto loco sic Libertati adscribitur id quod hominum liberorum est. A futuro *percipient* (576) ad praesens *timentur, uritur, ignorat* transiens sua tempora cogitat poeta. „Regna *petuntur*” Heins. l. l. sine dubio memoriae vitio.

580 *Invidet* hominibus pavidis gloriam mortis; eo gloria mortis multis communis elevatur.

Sed virtus te sola daret!

Non segnior illo

Marte fuit qui tunc Libycis exarsit in arvis.

Namque ratis audax Lilybaeo littore solvit

Curio nec forti velis Aquilone recepto

Inter semirutas magnae Carthaginis arces 585

Et Clupeam tenuit stationis littora notae;

Primaque castra locat cano procul aequore, qua se

Bagrada lentus agit, siccae sulcator harenae.

Inde petit tumulos exesasque undique rupes,

Antaei quae regna vocat non vana vetustas. 590

Nominis antiqui cupientem noscere causas

Cognita per multos docuit rudis incola patres:

„Nondum post genitos Tellus effeta gigantas,

Terribilem Libycis partum concepit in antris.

Nec tam iusta fuit terrarum gloria Typhon 595

Aut Tityos Briareusque ferox, caeloque pepercit,

Quod non Phlegraeis Antaeum sustulit arvis.

Hoc quoque tam vastas cumulavit munere vires

Terra sui fetus, quod cum tetigere parentem,

Iam defecta vigent renovato robore membra. 600

Haec illi spelunca domus; latuisse sub alta

581 isto m, longior illo c, 582 armis R, 585 *inter semirutas* M, *carthaginis arces* M, 586 *clipeam* MAUV₁G, *clepeam* maB, *cipeam* VR, *clepetim* g, 590 *qua* M (e *add. m. 2 in ras.*) a *quas* T, *anthei* V, *vocant* R, 592 l. Serv. Aen. VII. 206, 593 *genitos* M, *effeta* M, *effecta* U₁, *gigantas* M, *gigantes* m VUE, 595 *pyton* a, *python* V (*typhon* v), 596 *tityon* M, ex corr. *titios* V, *briareu-que* M, 600 *defecta* M.

583 Ut imperatum erat a Caesare, Civ. I. 30 „mittit in Siciliam Curionem pro praetore cum legionibus tribus, eundem cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet”. Cf. porro ib. finem capitibus, et 31, II. 23, sqq.

588 Silius VI. 140 „turbidus aventes lento pede sulcat arenas | Bagrada”.

592 *Ruris* ex cod. Turriano Burm. proponens *ruris docet*. Haesisse eum non miror, nam aliquid offendit in hoc versu, non *rudis* (et „*ruris incola*” pro „*rusticus*” non satisfacit), sed *per patres* nemo sic dixit; *per* sic insolitum est non minus quam *patres*; desidero *gentes*, „*cognita per multas gentes*” (i. q. late. *Gens* pro regione est ut „*multas per gentes*” apud Catullum) aut „*tradita per — patres*”.

594 Temere Bentl. „*conceperat antris*” quasi *nondum* cum *concepit* sit iungendum. Idem: „*fecundae gloria Typhon*”. Sane personae Terrae notionem seponit poeta = „et nusquam terrarum fuit tam nobile monstrum”. *Python* serpens Terrae filius (cf. Hyg. fab. 140) hoc loco ferri posset, nisi auctoritate cederet (quamquam „*typhon*” in V est a m. rec.).

597 „*Quod non, in campis Phlegraeis natus, cum reliquis gigantibus potuit concurare*”. *Foetus* (599) codd. tam constanter quam *loetum*, utrumque contra etymon.

600 *Revocato* Burm.; alterum aptius, non abierunt sed defecerunt vires. Haec spelunca (601) cf. 589. Si libri faverent lectioni *revocato* defenderem cum Hosio JJ. I. 1.

Rupe ferunt, epulas raptos habuisse leones;
 Ad somnos non terga ferae praebere cubile
 Adsuerunt, non silva torum, viresque resumit
 In nuda tellure iacens. Periere coloni 605
 Arvorum Libyes, pereunt quos adpulsit aequor,
 Auxilioque diu virtus non usa cadendi
 Terrae spernit opes; invictus robore cunctis,
 Quamvis staret, erat. Tandem volgata cruenti
 Fama mali terras monstris aequorque levantem 610
 Magnanimum Alciden Libycas excivit in oras.
 Ille Cleonaei proiecit terga leonis,
 Antaeus Libyci. Perfudit membra liquore
 Hospes Olympiacae servato more palaestrae,
 Ille parum fidens pedibus contingere matrem 615
 Auxilium membris calidas infundit harenas.
 Conseruere manus et multo brachia nexu.

603 cubili UvR, 604 resumpsit VR, thorum u, 606 *aequor* M, libyae AVRTG, (-yes g), 610 terras — levantem Alcidem (611) l. Acro Hor. C. III. 3. 9 sine nomine auctoris levandum codd. Acronis aliquot, terram Ag, 611 alcidae codd. Acronis aliquot, quaesivit m, 612 ille — libyci (613), l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 160, v. 612 l. Servius D. Aen. VIII. 295, Lact. Theb. I. 355, *cleonei* M., *proiecit* M, 613 *antheus* Lact., perfundit M₁AGT, *libico* ARTVE, *lybiae* U, *libyci* MG, 614 *hospes* A, 616 *infudit* MAV, (*infundit* a).

602 *Captos* Heins. teste Burm.

606 Pro *aequor* Helmst. *error*, quod sub rasura in M potest latere, et arridet Cortio coll. Ov. Her. XV. 29 „neque nos huc appulit error”. Non tamen praefendum.

607 Tanta erat virtute ut ope Terrae non indigeret. Per *λιόσητα* „non utor” i. q. *sperno*, ut in nota formula „condicione tua non utor”. *Opem* fortasse dixisset si metrum ferret, cf. Hor. Epist. I. 10. 35 „imploravit opes hominis”.

612 Omissum est quod facile a lectore suppletur: lucta certarunt. Prima lex luctae, ut nudi certent, itaque proiciunt pelles, quibus teguntur, Hercules Nemeaei leonis Antaeus Libyci. Cf. Stat. Theb. VI. 835, quo loco usque ad 910 imitatur Lucanum.

613 Heinsius Advv. p. 139 probabat *Libyos*, genitivum a *Libys*. Cf. „*Libys lectulus*” Ciris v. 440, „*mons Libys*” Stat. Silv. IV. 2. 27, „*Herculeis pressum, sic fama, lacertis | terrigenam sudasse Libyn*” Stat. Theb. VI. 869 (894). At *libyco*, quod est in bonis libris, substitutum pro *libyci*, id enim (male) ad *liquore* accommoda um.

614 „*More palaestrae*” cf. Bentl. ad Hor. C. I. 10. 4.

615 *Pedibus* tam pertinet ad *fidens*, quam ad *contingere* (sc. *eos* subi.) aut „quod contingerent”. Non sola terra tutum se putabat.

616 Heins. teste Burm. *validos*, vix credo. Ceterum mythus ex parte aetiologicus est; Antaeus arenam infundit corpori, quoniam pars erat terrae unde vires sumebat, mansit mos arenae utendi. Sed summa fabulae est symbolica; Antaeus ob oculos ponit causam roboris, quo resistunt aggredienti gentes Libycae: valent notitia regionis; deserti auxilio sublato vincuntur. Luctae descriptionem a Scaligero impugnatam defendit docte Gronovius Diatr. Stat. cap. XXV.

617 „*Mutua brachia nexu*”. Heins.; cf. Stat. Theb. VI. 862 (837) „interdumque diu pendent per *mutua fulti | brachia*”. „*Multo nexu*” i. q. saepius, identidem necentes. *Nexus* est vocabulum technicum, et sunt plures. Quinct. II. 8. 13 „non *nexus* modo atque in his certos aliquos docebit”. Graece *συμπλοκή*.

Colla diu gravibus frustra tentata lacertis,
 Inmotumque caput fixa cum fronte tenetur,
 Miranturque habuisse parem. Nec viribus uti 620
 Alcides primo voluit certamine totis
 Exhaustique virum, quod creber anhelitus illi
 Prodidit et gelidus fesso de corpore sudor.
 Tunc cervix lassata quati, tunc pectore pectus
 Urgeri, tunc obliqua percussa labare 625
 Crura manu. Iam terga viri cedentia victor
 Adligat, et medium compressis ilibus artat,
 Inguinaque insertis pedibus distendit, et omnem
 Explicuit per membra virum. Rapit arida tellus
 Sudorem; calido conplentur sanguine venae, 630
 Intumuere tori totosque induruit artus
 Herculeosque novo laxavit corpore nodos.
 Constitit Alcides stupefactus robore tanto;
 Nec sic Inachiis, quamvis rudis esset, in undis
 Desectam timuit reparatis anguibus hydram. 635

618 frustra gravibus U, 619 tenentur V, 620 miratur AUV (*deleta n*) G (*corr. ex mirantur*), 623 fesso gelidus R, fessus T, gelide c, 624 tum (*corr. ex tunc*) M, tunc A, 625 labari R, 627 ibilus M, 628 et — virum (629) l. Lact. Theb. X. 271, 630 valido *supra* calido A, 631 totusque ind. art. l. Prisc. 397. 14, totasque codd. Prisc., 632 robore V, 634 *sic* in acheis M, inundis M, arvis m a.

619 *Tenentur* sine causa Cortius, Burmannus. Oratio post *lacertis* continuatur et *tenetur* pertinet ad utrumque subiectum. Tum *mirantur*, pro quo Heins. *miratus* volebat, quamvis singularis *parem* sequatur, referendum ad duos pugnantes; nemo offendat in „*dextra* pugnant”, *simm.* nec *dextris* requirat. „Habent pares” vitiosum esset.

623 „Et fesso gelidus” Benti. commendat ut suavius cum „codicibus suis” (et R.).

624 *Luxata* Heins. quod propria vi positum non aptum esset nec defenditur loco VI. 567, ubi *laxare* est aperire ut in „laxare fores”, „*terram*” II. 456.

625 „Obliqua manu percussa crura” ut Antaeum subplantet et subsidio terrae privet. Haskins. putat *luclam* et *cestum* h. l. confundi. Stat. l. l. 851 ubi de lucta: „*fictumque (ictumque) deteriores* in colla minatus | *crura* subit”. Ib. 861 „et iam alterna manus frontem — et vitantia crura lacessit”. Attendas ad hephthemimerin et spondeos graves.

627 *Duplicat* suggestit Scaliger coll. Stat. l. l. v. 859; mallet, ut similiter traditis *implicat* (ADLIGAT IPLICAT), cf. tamen ad I. 49 quodammodo apta ad vulgatam defendendam.

629 „Explicuit” humi fudit. *Omnem* = totum. Humi reparat vires: terra bibit avidae sudorem et contra novum affudit sanguinem; Antaeus solvit amplexum Herculis „*nodos laxat*”, Graece ἄμματα, δεσμούς. cf. Gronovius l. l. p. 237 H.

634 „Inachiis in undis” Ἰνάχου Ἀργείου ποταμοῦ πασιῶν βιοδώροις, poeta ap. Plat. Rpbl. II, non procul a palude Lerna. Ad primos labores refertur hydra Lernaea („*quemvis rudis* esset”) Val. Fl. I. 34 „(Hercules ante Argonautas) Cleonaeo iam tempora cinctus (Peerlkamp MS. in meo exemplari, vulgo *clusus*) hiatu | Alcides; iam Lernaeo (sic lego pro *olim Lerna*) defensus ab angue | Arcas”. Hydrae pro capitibus angues dant poetae aliquot ut Sil. It. III. 33, cf. Oudend. „In arvis” Benti.

Confluxere pares, telluris viribus ille,
 Ille suis. Numquam saevae sperare novercae
 Plus licuit. Videt exhaustos sudoribus artus
 Cervicemque viri, siccam cum ferret Olympum.
 Utque iterum fessis iniecit bracchia membris, 640
 Non expectatis Antaeus viribus hostis
 Sponte cadit, maiorque accepto robore surgit.
 Quisquis inest terris in fessos spiritus artus
 Egeritur tellusque viro luctante laborat.
 Ut tandem auxilium tactae prodesse parentis 645
 Alcides sensit, „standum est tibi, dixit, et ultra
 Non credere solo, sternique vetabere terrae.
 Haerebis pressis intra mea pectora membris,
 Huc, Antaeae, cades”. Sic fatus, sustulit alte
 Nitentem in terras iuvenem. Morientis in artus 650
 Non potuit nati tellus submittere vires.
 Alcides medium tenuit; iam pectora pigro
 Stricta gelu terrisque diu non credidit hostem.
 Hinc aevi veteris custos famosa vetustas

636 confixere M (l. s. s. m. 2) confluxere A, 638 *intra versus adscripsit m. 1* A, 640 membris M, fessos m, 643 infossus M, 644 erigitur uTg. que fero a, 645 tandem... auxiliium M, tacitae R, 647 sternique *vetabere terra* M, terram T, isternique c, terra O *vulgo* 648 *in A post insertus 1 a m.*, 649 cadis c, 651 permittere ABVRG, 652 alcides — gelu (653) l. Comm. ad IV. 50: medium, medio AG *iam* M, *pigro* M, 654 l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 32, et in veteres. Lact. (inventis Hos.), fam. veritas Lact., famosa T.

639 *Ceu* Heins., „*sicut cum ferret*” V. D. ap. Cort. Recta distinctione ante *siccam* posita elucet vera interpretatio: Iuno vidit exhaustos Herculis artus et cervicem (sudantem), quae sicca erat tum, cum Olympum ferret. Gravius igitur nunc laborabat. — Herculem aliquando pro Atlante caelum sustinuisse notum est, etiam e monumento ante viginti annos Olympiae invento.

644 *Egerere* et *erigere* confusa etiam VI. 295; Sil. It. IV. 278 „horrisonis ululatibus erigit iras” tenuit Bauer, dubito an non recte, „querellas egerere” Luc. supra II. 64. Stat. Silv. IV. 4. 79 „Vesivius egerit iras” coniectura recte restitutum est. *Erigere* habet accusativum rei quae recta fit, comas, iubas, *egerere* eius, quae sursum emittitur, veluti *evomere* aut *effundere*: „lacrimis egeritur dolor” Ov. Trist. IV. 3. 38 aut rei quae exoneratur, *cavernas*

infra VI. 295. *Egeritur* (= *effunditur*, *exhauritur*) defenditur h. l. sequentibus: „tellus — laborat”. Bentleius *ingeritur*, quo nihil lucramur.

647 *Terrae* Heins., Gron. l. l. p. 246 H. Burmannus satis constare dicit etiam *terra* dici; dubitantem me confirmavit Bentleius, *terrae* praefereus.

648 Schrad.: „contra mea pectora” aut „intra mea brachia (robora)”. Prius probat Jeepius. Si neglegentis sermonis venia non posset dari, praefeream tamen *intra mea bracchia*; „haerere contra” insolens.

649 „*Sic, Antaeae cades*” Burm. coni.

654 In Lactantii Parisino (ut opinor) quod exstat *et inventis* corruptum est *ex et in veteres* (ut est apud Lindenbrogium) in quo rursus *& in* natum ex *aevi* (*eui*).

Miratrixque sui signavit nomine terras. 655
 Sed maiora dedit cognomina collibus istis,
 Poenum qui Latiis revocavit ab arcibus hostem,
 Scipio. Nam sedes Libyca tellure potito
 Haec fuit. En, veteris cernis vestigia valli,
 Romana hos primum tenuit victoria campos. 660
 Curio laetatus, tamquam fortuna locorum
 Bella gerat, servetque ducum sibi fata priorum,
 Felici non fausta loco tentoria ponens,
 Indulsit castris, et collibus abstulit omen,
 Sollicitatque feros non aequis viribus hostis. 665
 Omnis Romanis quae cesserat Africa signis,
 Tunc Vari sub iure fuit; qui robore quamquam
 Confisus Latio, regis tamen undique vires
 Excivit, Libycas gentis extremaeque mundi
 Signa, suum comitata Iubam. Non fusior ulli 670
 Terra fuit domino; qua sunt longissima regna

659 *vestigia valli* M, 660 *victoria campos* M, 662 *regat* EMU, *gerat* ABVG, 663 l. Serv. A. XI. 590, 665 *feros* MAVU (*sic*), *vulgo* ferox, 666 *affrica* A, 669 *libycae* (*lybicae*) MVURAGE, *gentis* MU, 671 *quae* V, *regni* UAg, *regna* MGv.

655 „Miratrixque sui” glossa in A: *nati*. Non recte; „miratrix sui” i. q. se ipsam admirans (res vetustas extollens). Respicitur ad v. 590. Schrader sine causa *vir* pro *sui*.

656, sqq. „Castra Cornelia” (non *Corneliana*) locus appellatur et describitur a Caesare Civ. II. 24, qui eum distinguit ab eo, in quem Curio appulerat, Anquillaria, l. l. 23. Is aberat bidui itinere a Castris Corneliis. „Regna Antaei” et „Castra Cornelia” a Lucano non distinguuntur.

661 „Fortuna locorum” sorte oblata locorum opportunitas. *Gerat* verum est, non *regat*; „tanquam non ipse bellum gerat, sed fortuna”. „Fata priorum” nempe Corneli Scipionis. *Rega* Oudend., Cort., Hosius, JJ. p. 343, *gerat* Weise. *Regit* semper situs locorum bellum; non inepte sic Curio cogitasset.

664 „Quieti indulsit et quod bonum omen erat corruptit”. Locus a Caes. l. l. *iugum* appellatur. Prohibuit colles ne bonum omen darent, abstulit iis famam nominis, quod castra etiam in plano posuit, desiderans lata et stativa. Schol. non male: „lata castra posuit”. Ita correctione *agmen* non opus est.

669 *Libyae gentes* Grotius, *Libycas gentes* Bentl. coll. Verg. IV. 320 „te propter Libycae gentes”, rell., sine dubio recte. modo antiqua accusativi forma, ut semper, restituitur *gentis*, quam non intellegentes librarii genitivum putarunt et huic accommodaverunt: *Libycae*. Ita etiam rarior (cf. ad I. 642) productio in arsi tollitur.

671 *Cardo* est meridiana, quam nos dicimus. Ducebant meridianos in tabulis geographicis tantum per cognitam terram; tabula mundi complectebatur regiones inde a Gadibus usque ad Indiam, extremus cardo includebat ab occidente Africam, ab oriente Gangem; rudi definitione adhibita medius inter hos cardo dici potest Ammonium transire: „a medio cardine terminat regnum Ammon confinis Syrtibus”. Tabulae geographicae Ptolemaei illustrare possunt quod dixi; nimirum non continent duo hemisphaeria, sed unum notum et cardines non ultra terras ducuntur, sed desinunt ab Atlante et ab India. Ita non necessaria est Madvigii Advv. Crit. II p. 131 coniectura *eo* v. 673 pro *a medio*, *Regni* probat Heins. Advv. p. 139, recepit Cortius, reliqui *regna*, quod praefendum propter 674.

Cardine ab occiduo vicinus Gadibus Atlas
 Terminat, a medio confinis Syrtibus Hammon;
 At qua lata iacent, vasti plaga fervida regni
 Distinet Oceanum, zonaeque exusta calentis 675
 Sufficiunt spatium. Populi tot castra secuntur:
 Autololes, Numidaeque vagi, semperque paratus
 Inculto Gaetulus equo, tunc concolor Indo
 Maurus, inops Nasamon, mixti Garamante perusto
 Marmaridae volucres, aequaturusque sagittas 680
 Medorum, tremulum cum torsit missile, Mazax,
 Et gens quae nudo residens Massylia dorso
 Ora levi flectit frenorum nescia virga,
 Et solitus vacuis errare mapalibus Afer
 Venator, ferrique simul fiducia non est, 685

672 athlans A, 673 a medio M. e m (2a m) G, communis c. 674 lata M. iacent V, iacet rell. vulgo atque valatae R, vastis T₁, 675 destinet MU₁, destinat VG, exausta T, 676 spatium Cg, spatio rell. vulgo. 677 autolopes M, autolopes VUR, aut. olopes (s. s. d) A, aut dolores T, autholopes G. *semperque paratus m. 3 in ras M, in marg U, om. R*, 678 versum add. in marg. M (m 3) U, inculto gaetulus equo om. R, 679 inops M inops U, mixti *garamante M, parato VR*, 680 *aequaturusque M*, 681 maedorum RG, contorsit T, mazan R₁, 682 *massylia M*, massilia VUG, masyllia A, marsilia T, 684 vacuus T, affer R, 685 ferique T, nulla est g.

674 Distinguendum post *iacent* et post *Oceanum*, non post *regni*; „qua — iacent” i. q. qua in latum porriguntur s. qua latissima sunt, oppositum verbis „qua sunt longissima” (671), quare recepi *iacent* e Voss. I, vulgo *iacet*. Latitudinem (a sept. ad mer.) uno termino designat oceani meridionalis, quo Africam finire putat, alterum terminum (maris Medit.) supplendum relinquet. s. „Distinet”, arcet, separat. Versum (674) expellit Guyetus.

676 „Sufficiunt spatio” vulgo, sine apta sententia, recipiendum erat quod C monstrat: „sufficiunt spatio] subministrant. ut est sufficit umorem” in quo manifestum est lemma alienum, ut saepe (cf. Verg. Georg. II. 424). In Gemblacensi *spatium* est varia lectio a 1^a m.

677 Sidonius Apollinaris C. 5. 336 „Gaetulis, Nomadis, Garamantibus Autololisque, | Arzuge, Marmaride, Psylo, Nasamone timetur” eadem Africae gentes, Lucanum sequens, recenset, Claudianus cons. Stil. (XXI) 255, sqq. 354 sqq, similiter, manifestum vestigium imitationis Lucanae offerens v. 259 coll. cum Luc. 683, unde effici potest utrumque verba in MU omissa *semper—equo* legisse, quae etiam

in Comm. in B et E adsunt, contra in Regio quoque omittuntur. In textu abesse non debent. eorumque omissio repeti potest ex proprietate libri a poeta relictis, in quo in margine fuerint adscripti. In U *indo* scribitur sic ac si monachus I. N. DO voluerit (INDO). Qui factum sit ut U totum versum 678 1^a. m. omiserit, non apparet. Cf. Mnem. XVIII p. 13, 21. Sententia: equites Gaetuli semper parati, quoniam infrenis et non instratis equis utuntur.

683 Cf. Sidon. C. V. 259, Grat. Cyn. 517 Burm.: „tota levi Nasamonia virga | fingit equos”, Nemes. Cyn. 264, ubi Mazax, et 261 ad q. l. cf. Burm., Claud. XXI. 356.

684 „Vacuis mapalibus” cf. II. 89 „vacuis mapalibus actus”, IX. 945 „congesto non culta mapalia culmo”. *Vacuus* i. q. sine necessariis. De vocabulo cf. J. S. Speijer, Kon. Ak. Versl. 1891 p. 243. Notus est locus Salustii Iug. 18, et Verg. Georg. III. 348. *Vacuis map.* est abl. qualitatis; *pauper* Afer, tectum (Verg. l. l.) et nihil praeterea secum portans, simul ac deficit ferrum strangulat leonem vestibus tanquam laqueis iniectis. Gronovius diatr. Stat. p. 140 (241 H) miscet aliena. Claud. XVII. 293: „audaces legat ipsa viros, qui colla ferarum | arte ligent”. *Laxis* i. q. *laxatis*.

Vestibus iratos laxis operire leones.

Nec solum studiis civilibus arma parabat,
Privatae sed vela dabat Iuba concitus irae.

Hunc quoque, quo superos humanaque polluit anno,
Lege tribunicia solio depellere avorum

690

Curio tentarat, Libyaeque auferre tyrannos,
Dum regnum te, Roma, facit. Memor ille doloris
Hoc bellum sceptri fructum putat esse retenti.

Hac igitur regis trepidat iam Curio fama

Et quod Caesareis numquam devota iuventus

695

Illa nimis castris nec Rheni miles in undis

Exploratus erat; Corfini captus in arce

Infidusque novis ducibus dubiusque priori

Fas utrumque putat. Sed postquam languida segni

Cernit cuncta metu nocturnaue munia valli

700

Desolata fuga, trepida sic mente profatur:

„Audendo magnus tegitur timor: arma capessam

686 laxos M₁. 688 conscius u, bella O *vulgo*, 690 solo R, 691 libyamque O *vulgo*, tiranus R, *hinc* tyrannos *editor pro vulg.* tyranno O *vulgo*, 692 regem *aut* regum a, 693 recenti T recentis Langerm. Burm., 694 tristis trepidat u, 695 caesaries (corr.: -eis 3^a m) M, 696 omissum add. m. 1 U, 697 confini T, 699 parat V₁, linguida U₁, 700 munia M, munera A₁ (e in i mut.) G, munia g.

688 *Bella* *vulgo*, Bentleius: nec solum studiis *communibus* arma parabat | privatae sed *vela* dabat Iuba concitus irae". „Bella dare" h. l. insolens est, cum non significare possit *recedere a* siue „remittere, condonare" sed „bellum instituere". Praeferrem *frena*, nisi *vela* propius ad traditam lectionem accederet perpetua litterarum B et V confusione. Larga manu exempla formulae *vela dare* suppeditat Peerlk. ad Hor. C. IV. 15. 4. De confusione cf. intpp. ad Prop. II. 1. 28.

689 sqq. De Curione cf. I. 269 sqq., Caes. Civ. II. 25 med. „huic (Iubae) et paternum hospitium cum Pompeio et similtas cum Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Iubae publicaverat". Dio XLI. 41 (Iuba) *Κουρίωνα — ὅτι τὴν τε βασιλείαν αὐτοῦ δημοσίων ἀφελέσθαι καὶ τὴν χώραν δημοσιώσαι ἐπεχείρησε, μισῶν*. Lex a^o. 50 (quo Curio trib. erat Cic. Fam. II. 7. 4), promulgata eventum non habuit. Curio tribunus (10 Dec. 51, 50) legem *viariam* „non dissimilem agrariae Rulli" meditabatur m. Febr. 50 (Caelius Cic. Fam. VIII. 6. 5). *Lex* de regno Iubae nusquam nisi Caes. l. l. memoratur.

691 I. q. „Libyam liberare tyranno", hoc certe oppositum postulat: „in Libya tyrannum pellit, Romae instituit". Clarior haec oppositio esset sic: Libyaeque auferre tyrannum, pro expellere tyrannum. Cf. 664. Quod dedi palaeographiae magis satisfacit. In fine versus vetustissimi codd. habent ligaturam *os* (δ); vide etiam *quoque* v. 689.

693 Gaudet sceptro retento se parem bello et vindictae exercendae. *Fructus* h. quoque l. in bonam partem. „Hac fama regis" i. e. de hostili regis animo (694). *Tristis* pro *regis* (in u) sine causa elegantius Cortius dicit. *Iam* (694), huc refertur *sed* 699.

695, sqq. Cf. II. 477 sqq. potissimum v. 507. Non militaverant sub Caesare ut transfugae alii, cf. ad II. 474, „Rheni in undis" non duraverat iuventus illa corpus, quod pro belli labore omni ponitur. — *Utrumque* (699), neutrius partis erat. Iunge: nec erat miles miles exploratus (attributive) in undis Rheni.

702 Non sine causa metuit ne se deserant milites. Caesar Civ. II. 28. „erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse

Ipsē prior; campum miles descendat in aequom,
 Dum meus est; variam semper dant otia mentem.
 Praeripe consilium pugna. Cum dira voluptas 705
 Ense subit presso, galeae et texere pudorem,
 Quis conferre duces meminit? quis pendere causas?
 Qua stetit, inde favet, veluti fatalis harenae
 Muneribus non ira vetus concurrere cogit
 Productos: odere pares". Sic fatus, apertis 710
 Induxit campis acies, quem blanda futuris
 Deceptura malis belli Fortuna recepit.
 Nam pepulit Varum campo nudataque foeda
 Terga fuga, donec vetuerunt castra, cecidit.

703 miles campum VR. 705 eripe O vulgo, pugnae mT, dum G (cum g), voluptas AMVEGTR voluntas U₁vG, 706 pressum U, presso MAVERT, galea m, [et] O vulgo, 707 pendere M, prendere AB (pendere a), 710 odere M₁, 711 induxit G, instruxit *rell. vulgo*, 712 decept R₁, 714 donec—cecidit l. Prisc. 515. 1 H, cecidit A₁ U₁ G Prisc. codd.

Corfinii supra demonstratum est [I. 23. 2]; hic dimissus a Caesare in Africam venerat. — Quinctilius circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent", *rell. cf. c. 29. Fuga (701)*, defectu ad hostes.

704 Heins. teste Burm.: „*varias enervant otia mentes*", contra mentem poetae. Otia parere solent nova consilia, nunc proditiōnis.

705 „Eripe consilium pugna" Bentleius, *praeripe* Heins. vel *arripi*, quod aptius: *eripit* consilium qui iam deliberantes impedit; *praeripit* qui antevertit. Id h. l. requiritur: non vult otia, quae afferrent variam mentem; *antequam* otia corrumpant milites, pugnam suscipe. Unam litteram mutare, praesertim initio versus, non dubitavi. Pugnandum, inquit, *antequam* consilia conferant. Caes. l. l. 30 latet eadem sententia sed corrupta: „quod huiusmodi militum consiliis otium maxime con- <ducat et cavend> um esse arbitrarentur"; talis sententia fuit, verba incerta (codd. „contrarium esse arb."). Quae apud Lucanum Curio secum reputat Caesar consilio ducum adscribit. *Pugnae* ante Grotium legebatur. Idem Bentl. sed iungens „*pugnae voluptas*". Multo significantius „*dira voluptas*" nude ponitur, intellegitur enim trucidandi voluptas. *Voluntas* Cortius, discedens ab Ouden-dorpio, Burmannus, Weisius. Melius cum

dira iungitur *voluptas*, quod etiam propter libros praefendum. Etiam *presso* melius quam *preusso* Burmannus defendit, non in prendendo tam ense, quam in ipsa pugna prospera ardor belli existit, Hom. *ἐνθα κεν οὕτως ἀνήρ ἔργον ὀνόσαιο μετελθὼν* (ubi multi caeduntur Il. δ extr.); infra VII. 562 „*quae presso tremat ense manus*". Ante *tenere* cum Bentleio inserui *et*: „*galeae et texere*". cf. Trampe p. 16. Oppositi Varo et reliquis Pompeianis, a quibus defecerant, lubenter faciem tecturi erant Curionis milites.

708 Adverbium motus *inde* traxerunt verba *qua stetit*, quia „stare ab aliquo" dicitur. „Fatalis arenae muneribus" (festis publicis) *rell.* Tertium comparationis est in pugna *sine offensione* gesta. „Veluti" sine apodosi in comparatione V. 336. VI. 65, VII. 568. „Odere pares" *sed*, ut saepe, suppressum. *Odere* cf. „iratus pugno" gladiatoris verbum apud Lucilium, *Coniect. Luc.* I. p. 22.

711 *Instruxit* minus aptum in celeri impetu et festinato paratu quam *induxit*. Verbum *recepit* quoque commendat *induxit*. *Instruere aciem* a primo actionis momento alienum; eductas esse copias non potuit omitti. Cf. Verg. A. XI. 620, Ge. I. 106.

713 *Foedae—fugae* maluit Heins. Proximo versus memorabilis est forma *cecidit*, quae non forte in Prisc. codd. illata est, ut ex var. lect. apparet.

Tristia sed postquam superati proelia Vari 715
 Sunt audita Iubae, laetus quod gloria belli
 Sit rebus servata suis, rapit agmina furtim,
 Obscuratque suam per iussa silentia famam,
 Hoc solum metuens, incautus ab hoste timeri.
 Mittitur, exigua qui proelia prima lacesat 720
 Eliciatque manu, Numidis a rege secundus,
 Ut sibi commissi simulator Sabbura belli.
 Ipse cava regni vires in valle retentat,
 Aspidas ut Pharias cauda sollertior hostis
 Ludit, et iratas incerta provocat umbra, 725
 Oblicusque caput vanas serpentis in iras
 Effusae tuto comprehendit guttura morsu
 Letiferam citra saniem; tunc irrita pestis
 Exprimitur, faucesque fluunt pereunte veneno.
 Fraudibus eventum dederat fortuna, feroxque, 730
 Non exploratis occulti viribus hostis,

715 *proelia* M, 719 *incauto* MAVGRT, *incausto* U, (s *del.*), ab MGVUEc, ex AgB, videri g, 721 *elice* atque R, 722 *sabbura* AVU, *sabura* *rell. vulgo*, 724 *solertior* A, *pharidas* R₁, 725 *ludet* M (e corr.), 726 *obliquumque* ABE, *obliquosque* a, *obliquosque* MG, *obliquatque* U, *oblicusque* RT, *auras* O *vulgo*, 727 *comprehendit* A, *comprendat* B, *toto* G (*tuto* g), 728 *inrita* R, 731 *hostes* M₁.

719 „*Incauto et ab hoste*” vel „*et cautus ab hoste timeri*” Heins. „*tentabat*”. Grotius „*incautus ab hoste*” i. e. „*improvisus hosti haectenus*”, quod latinum esse negat Bentl., ipse: „*incauto ex hoste*”. Obscure. Oxymoron est; vulgo dux gaudet, si metuitur ab hoste; Iuba contra, metuit ne timeatur, i. e. ne hostis sui rationem habeat et impetum suum (Iubae) praevideat. Accedit iam *incautus* i. q. si ipse non satis cavisset, non se texisset. Hosius, qui *incautus* interpretatur *sorglos* (sic verbo uno dicere licet) legit „*incauto ex hoste videri*”; sic „*incauto ex hoste*” est „*quamvis hostis incautus sit*” quod cum *ex* pugnat. Non iungenda sunt *incautus et hostis*. Guyetus legit „*incauto abs hoste*”. Nihil vero impedit eum *incautum* dicere, qui incuriosus sit, ut *esset* Iuba (*incautus* condicionem continet) si animadverteretur. Aliud exemplum oppositorum *metuere et metui* Paneg. XII. 85 B. „*qui (exercitus) nihil magis timuerat quam timeri*” et alia apud Hosium JJ. l. l. p. 343. Qui factum sit, ut plerique libri habeant *incauto* facile explicatur e studio accommodandi; *ex pro ab* metrica est emendatio.

722 „*Sabbura*” Sil. XV. 441, stridentem

Sabbura cornum” (militis Afri nomen), Caesar (quingies) *Saburra*, Appianus (ter) *Σαβούρρας*, Civ. II. 45. Cf. Prisc. II. 567. Mutavit igitur Lucanus quantitatem alterius syllabae, et compensavit, ut videtur, prima per duplicem consonam producta.

725. sqq. Bentl.: „*irritans inc. pr. u. | obliquusque* — in *iras*”. Antiqua orthographia *obliquos* (nominativus) mansit in a, et non intellecta peperit *obliquas* (auras) et hinc *obliquās, obliquat*. *Iras*, palmarem Benteleii coniecturam, recepi, optime accommodatam vocabulo *effusae* et *vanas*, quod ipsum ad *auras* appositum vanum est, iuxta *iras* tam perspicuum est quam elegans. Confert „*effusus in iras*” Statius VIII. 322, „*tali effunditur ira*” Val. Fl. VII. 34, „*in iram exardescere*” supra III, 133, „*effundi lacrimis*” Verg. A. II. 651. Ichneumon (hostis 724) dum caudam obtendit aspidi, obliquo capite et oculo pone se irruentem observat hostem, dumque ille venenum parat in caudam, morsu eius fauces sine periculo (citra saniem) arripit. Res memorata Plinio VIII. 88 et aliis egregie ad comparationem adhibita. *Obliquansque* ante Oudend. lectum et Trampio probatum sententia ab *oblicus* nihil differt.

Curio nocturnum castris erumpere cogit
 Ignotisque equitem late discurrere campis.
 Ipse sub aurorae primos excedere motus
 Signa iubet castris, multum frustraue rogatus 735
 Ut Libycas metuat fraudes infectaque semper
 Punica bella dolis. Leti fortuna propinqui
 Tradiderat fatis iuvenem, bellumque trahebat
 Auctorem civile suum. Super ardua ducit
 Saxa, super cautes abrupto limite signa, 740
 Cum procul e summis conspecti collibus hostes
 Fraude sua cessere parum, dum colle relicto
 Effusam patulis aciem committeret arvis.
 Ille fugam credens, simulatae nescius artis,
 Ut victor medios aciem deiecit in agros. 745
 Tunc primum patuere doli, Numidaeque fugaces
 Undique completis clausurunt montibus agmen.
 Obstipuit dux ipse simul perituraque turba.
 Non timidi petiere fugam, non proelia fortes,
 Quippe ubi non sonipes motus clangore tubarum 750
 Saxa quatit pulsu, rigidos vexantia frenos

733 decurrere AMg, 736 et a, 739 civile suum M, 740 milite RC, 741 conspexit VR, versus 741—745 hoc ordine in V: 741, 744, 745, 742, 743 (ordo vulg. v rest.), 742 ces- sare c, 744 simulatae nesc. artes M₁, 745 mersos MaVRG, medios AUBE, deiecit MRGVU, proiecit ABE, 746 ut primum VU, cum pr. G, 747 complexis Heinsianus, com- plectis T, 748 obstipuit OR, (obstupuit u), 750—753 l. Prisc. II. 341. 16 H, 750 quippe . ubi M, ibi v.

738 *Prodiderat* Heins. „Leti sors dura propinqui” Bentl. Exspectes potius praesa- gium leti memorari, Bentleius (confert VIII. 568) certe non satisfacit. Deus perdere studens Curionem eum amentavit. Iungitur fortasse melius: „fatis leti propinqui” furiis, deabus mortis instantis, quae caput eius morti admovent. Fata $\alpha\eta\rho\epsilon\varsigma$.

740 „Abrupto limite” Num *abrepto*? obli- tum itineris, quo profectus erat. *Abrupto lim.* abl. qual. ad *cautes*. *Limes* ut saepe via.

742 „Monte relicto” vel *montibus* in supe- riore versu propter repetitum *collis* Bentl.

745 „Victor ut adversos aciem” aut „*ceu* victor *medios*” Heins. *Mersos* probat Bentl. incertum qua sententia; *medius* et *mersus* in antiqua forma litterarum DI et RS facile confundi potuerunt cum S maiuscula forma admodum angusta scribatur; R et

D autem omisso prioris litterae ductu inferiore dextro vix differunt. Alibi quoque M postponendus est Vossiano U. *Acies* quia *aciem* praecessit v. 743 Bentl.; si vul- nus esset, sic non sanaretur. *Ceu* (Heins.) non opus; *ut* ex mente Curionis. *Deiecit* Grotius, *rell.*, *proiecit* Weis.

747 „Undique *complexi*” Burm.; probabile sed non certum. Per *completis* res ob oculos posita, subito quasi e solo ortis hostibus complentur montes, hi prius conspiciuntur, quam valles.

751 „Pulsu — terens” (752) spuria censet Guyet. — V. 750 causa superioris („non — petiere fugam” —) continetur: nam ibi ne equi quidem „procurrere poterant, mollis arena validum ingressum non permittebat. De equis et equitibus usque ad 769, tum de pedite.

Ora terens, spargitque iubas, et subrigit aures,
 Incertoque pedum pugnat non stare tumultu.
 Fessa iacet cervix. Fumant sudoribus artus,
 Oraque proiecta squalent arentia lingua, 755
 Pectora rauca gemunt, quae creber anhelitus urguet,
 Et defecta gravis longe trahit ilia pulsus,
 Siccaque sanguineis durescit spuma lupatis.
 Iamque gradum neque verberibus stimulisque coacti
 Nec quamvis crebris iussi calcaribus addunt. 760
 Volneribus coguntur equi. Nec profuit ulli
 Cornipedis rupisse moras; neque enim inpetus ille
 Incursusque fuit: tantum perfertur ad hostis,
 Et spatium iaculis oblato vulnere donat.
 At vagus Afer equos ut primum emisit in agmen, 765
 Tunc campi tremuere sono, terraque soluta,

752 terens V (sed ant. forma litterae r fere = n) s. s. ñ, U (s. s. nec), tenens Prisc., (spargitque s. s. et non V, s. s. non A iubas s. s. nec U, et s. s. nec UA, non erigit v, 753 pedum M, stante g, 755 porrecta g, ardentia T, 756 urget Mv, anhelitus illis AB, 757 defec...gravis M, illia M, 758 lupatis l. lib. gloss. cod. San Gall. 905 p. 532, 762 cornupedis M, cornupedes V, cornupedis v, vulgo illis, ille U (M Stht) illi AG, ulli a (illis a). 763 hostem (ex corr.) MUG (hostes g), perfertur VUARGE (M Stht) profertur MG (M habet pfertur, secus Stht), 765 misit U.

753 De infinitivo post stare cf. J. Schmidt diss. de usu infinitivi p. 76. Non ante infin. ut „enses non reddere perstat” Sil. XI. 598, „perstat non pandere portas” Sil. XIV. 118.

754 *Armi* Grotius, Guyetus qui „*armi*, inquit, confirmant *lassa cervix, oraque, pectora et ilia*”. At poeta non potuit dicere tantum *armos* sudasse. — *Oraque proserta* aliquando Heins.; de lingua *exserere (exerere)* proprium est.

757 *Longe*, ex ino (diep ophalen) cf. Stat. Theb. VI. 450 „nec iam integer illis (equis) | impetus et longi suspendunt ilia flatus”.

758 *Durescit* offensioni fuit Scaligero, coniecit: „*raraque s. arescit*”. De liquore non dicitur *durescere*, sed de spuma quamvis duriuscule dictum explicari potest: grumis sanguinis stipatur. Ceterum cf. Claud. Raptu II. 203 „*infectae spumis vitiantur arenae*” XXII. 250, alia.

760 *Clamoribus pro calcaribus* Bentl. At *calcaria* (equites unum calcar habebant sinistro pedi fixum) et *stimuli et verbera* diversa. *Fossi pro iussi* Burm. „Addere

gradum” i. q. accelerare Livio frequens.

762 *Ille* Guyetus, Bentleius, recepit Hos. Firmatur Vossiano U et lectione *illi* in AG. Egregium esset *illud. Cornupedes* ex V et (M), iungendum cum *moras* tanquam attributum recepissem nisi singularia *profertur, donat* sequerentur; est = cornupedis sui. — Disyllabum ut h. l. *enim* post elisionem deminutionem passum apud Lucanum rarissimum.

763 *Profertur* ex deterioribus Oudend., rell. praeter Hosium. *Proferre* est cum ostentatione, *perferre* aegre protrahere.

764 „*Donat*” sive remittit iaculis motum (spatium), exiguum intervallum, quo equus ab hoste removetur, efficit, ut hasta non debeat longe volare. Cf. Gron. Obs. p. 492, sq. Infra IX satelles Ptolemaei caput Pompeii Caesari offerens IX. 1016 „*rex tibi Pelaeus belli pelagique labores | donat*”, cf. VI. 53, VII. 784 et 850. *Impetus* verbalem sign. habet.

766 „*Soluta*” „in pulverem” glossa s. s. M. Sil. V. 57 *diluere* i. q. *solvere*, Verg. Ge. I. 44.

Quantus Bistonio torquetur turbine, pulvis
 Aera nube sua texit, traxitque tenebras.
 Ut vero in pedites fatum miserabile belli
 Incubuit, nullo dubii discrimine Martis 770
 Ancipites steterunt casus, sed tempora pugnae
 Mors tenuit. Neque enim licuit procurrere contra
 Et miscere manus: sic undique saepta iuventus
 [Cominus obliquis et rectis eminus hastis]
 Obruitur, non volneribus nec sanguine solum: 775
 Telorum nimbo peritura ac pondere ferri.
 Ergo acies tantae parvom spissantur in orbem,
 Ac, si quis metuens medium conrepsit in agmen,
 Vix inpune suos inter convertitur ensis,
 Densaturque globus, quantum pede prima relato 780

769 pedites M, impedites R, 770 nulli dubio A₁, 771 ancipi'es M, steterē mR, steterant Vu, et U, steterant A, 772 mors E, 774 conminus A, conminus M, 775 nec volneribus G, solii M (Stht), 776 l. Serv. A. IX. 805, ac V, et GMU, 778 at si T, 779 ensis (s. s. e) M, 780 densatur — acies (781) l. Prisc. 444. 10 H.; quantum — acies (781) l. Serv. A. X. 432.

768 Aera pro aethera ut saepe.

771 Steterunt ut vitarent prava correctione steterē aut steterant librarii; correptio apud dactylicos rara et fere necessario adhibita, si brevis duabus longis includeretur ut in profuerunt, miscuerunt aliquoties a Vergilio, raro a Lucano diligentiore metrico est adhibita. Hoc ipsum steterunt Vergilius ter, profuerunt Sil. V. 264, ubi cff. Heins. et Drakenb.

Tempora pugnae Schol. Vratisl. ap. Webe- rum: „non plus temporis fuit hic consumptum, „quam quanto tempore trucidati sunt“. Sed cur tenuit? Reliqua scholia etiam minus satisfaciunt; intpp. tacent. Intellegerem pondera; bilances tenuit, metaphora iam inde ab Homero usitata. Verg. A. XII. 727, quem damnet labor et quo vergat pondere letum“. Infra VII. 504 „nec fortuna diu rerum tot pondera vergens“. Paulo diversum VIII. 280 „mentisque meae quo pondera vergunt“ et alia in quibus pondera i. q. momenta.

774 Conatur hunc versum explicare Burm.: „obliquis ex transverso vel caesim, ut rectis est de mucrone“. Sic hasta pro ense quoque positum esset, nam quis hasta caesim vulnerat? Et est putida in tam gravi momento talis distinctio. Si quis irridere Lucanum voluit, optime rem egit. Guyetus legendum putat bis conminus (pro eminus: conminus) „obruitur, inquit, et a fronte et lateribus

conminus hastis confoditur“. Addit tamen „Vide codd. vett.“ quod solet addere ubi sibi diffidens rem differt. Prorsus alienum est quod Burm. affert de securi positum obliquus Ov. Met. VIII. 757. Hic interpolator omnes interpretes naso suspendit adunco.

776 Benteleus distinguit „nec sanguine solum | telorum nimbo peritura ac pondere ferri“. „Prior distinctio (volneribus, nec sanguine, solum nimbo telorum), inquit, negat vulneribus perituros“. Vero, sed cur solum contra proprietatem metri a sanguine separatur? Rhetorica omissio adversativae, si quid sequitur grave et vix credibile, tam Graecis quam Latinis usurpata: voce subsistitur paulum et sequentia cum emphasi proferuntur, quare istius modi locis semicolon (:) posui. Comprimitur pondere telorum quasi suffocata iuventus.

778, sq. versus plane supervacanei, eisque remotis reliqua melius cohaerent. Sententia (si quis clam in medium se recepit, animadversus dat poenas confossus a suis) aliena; aliter explicatus versus ineptus est.

780 Densatur (1^a) diserte testatur Prisc. Densatur tantum, quantum prima identidem acies recedit, s. quoties extremi recedunt, toties spissatur turba. Proximo versu omnino „adstringere“ aptum est i. q. artare; hoc habet angusti, constringere firmitatis significationem, sed Lucanus priore significatione etiam constringere usurpat.

Constrinxit gyros acies. Non arma movendi
Iam locus est pressis stipataque membra teruntur,
Frangitur artatum conliso pectore pectus.

Non tam laeta tulit victor spectacula Maurus,
Quam fortuna dabat; fluvios non ille cruoris, 785
Membrorumque videt lapsum, et ferentia terram
Corpora: compressum turba stetit omne cadaver.

Excitet invisae dirae Carthaginis umbras
Inferiis fortuna novis, ferat ista cruentus
Hannibal et Poeni tam dira piacula manes; 790
Romanam, superi, Libyca tellure ruinam
Pompeio prodesse nefas, votisque senatus.

Africa nos potius vincat sibi. Curio fusas
Ut vidit campis acies, et cernere tantas
Permisit clades compressus sanguine pulvis, 795
Non tulit adflictis animam producere rebus,
Aut sperare fugam, ceciditque in strage suorum
Inpiger ad letum, fortis virtute coacta.

Quid nunc rostra tibi prosunt turbata forumque,

781 constrinxit AU₁C₁ adstringit Prisc., constringit Serv., 782 superataque G (stipate g) pressis stipataque M, tenentur VRg, 783 artatum O vulgo, 785 fluvios — lapsus (786) l. Prisc. II. 341. 22 H., Serv. D. A. VII. 464; fluvios videt ille cruoris l. Serv. A. VII. 464. 786 vidit M₁, lapsus Prisc. g, ferentia T, 788 invisos M₁, 791 teli. cruenam B₁, 793 africanus M₁, 797 suarum R₁, 798 laetum A₁, et fortis O vulgo.

783 *Artatum* Heinsius et Bentleius suo Marte uterque. Burmannus *armatum* sic defendit ut egregia tela contra suam ipse sententiam suppeditet. Arma i. e. lorica impediunt ne collidantur corpora potius quam contra. Silius IV. 555 (553) „nec artatis locus est in morte cadendi”. Id. IX. 322, supra II. 203.

785 Speciose Cortius ex cod. quodam suo: „fluvios non *ire* cruoris”, coll. Heinsio et Burm. ad Val. Fl. 233, sed concinnitas, cum alter infinitivus ad *lapsum* non sequatur, et emphasis in *ille* non commendat correctionem.

787 Cf. ad 783.

788 Sine necessitate Peerlkamp. ad Hor. C. I. 2. 28 „*Tyriae* Carthaginis”, cf. e. g. l. 38 „diros Pharsalia campos inpleat.” — Exclamatio satis a consilio Pharsaliae aliena; acerbum est sane Pompeio, crescere victoria inimicorum P. R., sed quis nisi Pompeius ipse huius rei causa, dum

Iubam fovet? Incusatio deorum Lucano dilecta, etiamsi homines delinquant.

791 *Cruenam* in B existit manifesto ex *cruenta* interpretamento τοῦ *dira* aut confusione cum 789.

794 „*Tutas* Heinsius a m. sec.” Burm. Imo Heinsianus.

795 „Compressus sanguine pulvis” nisi mente captus quis sit, haec sic volet intellegi: e solo sanguine humectato pulvis non amplius evolans. Qui vero pulverem non pro arena omnino sed propria vi accipit, ei verba ridicula videbuntur. Debebat me iudice hanc ambiguitatem vitare poeta.

798 *Et*, quod libri habent post *letum*, delevi, ut quo diversa, tanquam res eiusdem naturae male iungerentur; intrepidus animus mortis contemtor laudabilis, „virtus coacta” parum decora; rhetorici scriptores et poetae quoties diversa copulant non iungunt, sed opponunt.

Unde tribunicia plebeius signifer arce 800
 Arma dabas populis? quid prodita iura senatus,
 Et gener atque socer bello concurrere iussi?
 Ante iaces, quam dira duces Pharsalia confert,
 Spectandumque tibi bellum civile negatum est.
 Has urbi, miseri, vestro de sanguine poenas 805
 Nempe datis; luitis iugulo sic arma petentes?
 Felix Roma quidem, civisque habitura beatos,
 Si libertatis superis tam cura placeret
 Quam vindicta placet. Libycas, en, nobile corpus,
 Pascit avis nullo contectus Curio busto. 810
 [At tibi nos (quando non proderit ista silere,
 A quibus omne aevi senium sua fama repellit,)

800 arce MAVUG, 801 proditura MA, s. s. ta *super* tu A, ia, s. s. M., al. prodita iura a rec., 803 phassalia U1, 804 expectandumque c, 805 urbis A1, (urbi a), urbi. M. miserae O vulgo, 806 ferre datis MAUVG, nempe datis V, *nempe* B, potentes s. s. o *supra* te (*signum vocativi*) M, corr. in pet G, potentes *corr. in* pet V, 807 cives m., 810 contectus M.

800 *Arte* defendit Haskins: skill in speaking; sed haec ars non est *κατ' ἐξοχήν* tribunicia; contra habitant fere in rostris tribuni, eoque aptior est comparatio, quod rostra eminebant. Post *ibi* et *unde* ablativus nudus poni potest, de quo dubitat Burm. sine causa: „unde domo” „ibi in Etruria” et *simm. quis nescit?*

801 *Populis τοῖς λαοῖς*, multitudini; populi i. q. greges, turba; populi nepotum = posterum VIII. 871, VII. 207, I. 511.

803 „Pharsalia” i. q. regio circa Pharsalum, I. 38: „diros Pharsalia campos | impleat”.

804 *Negatur* [est] Heins. *Spectandum* pro *spectare*. Gerundivum ponitur post *negare* ut post verba contrariae significationis *dare, concedere*. Infra V. 305 „non illis urbem spoliandaque templa negasset”. „Dare spectandum” i. q. ut spectes, „negare spectandum” i. q. prohibere *ne* spectes. Primus hoc sibi permisit Ovidius (ut videtur, nihil Draeger Hist. Synt. II. 794): „neget ipse videndum | se mihi”, Metam I. 771. Cf. supra ad I. 147.

806 Stht: „nempe V1” Enotavi „nempe, s. s. m. 2 ferre V”. Quod VB praebent (*nempe*) non sapit interpolatorem; contra *ferre*; id interpretamentum veram lectionem pepulit. *Nempe* i. q. ni mirum (sine vi ironica); cecidistis, *nam* poenae luendae erant. *Nempe* Cortius, Weisius, Haskins; *ferre* superiores et Hosius sine interrogatione; „dare poenas” a consueta notione sic contorquetur, aut (nec melius)

verba sic expediuntur: „datis urbi ferre poenas”, offertis ut ferat, ubi *ferre* insolitum est. — Nullo modo abruptus ad pluralem transitus defendendus hoc loco est; vulgo legebatur *miserae*, solum Curionem per *vestro. datis* compellere poeta non potuit; ergo aliquo modo ad alios transitus est significandus, quare correxi *miseri*; id vocabulo *urbi* a librariis videtur accomodatam. Emphasis est in *urbi*.

Recepi *petentes* ex Vg (V corr. ex *potentes*). „Sicine belli moti poenas luitis, telum iugulo recipientes?” Luitis arma, petentes (arma) sic, iugulo. *Arma* aequae ac *iugulo* utroque pertinet. Cf. IV. 275, VII. 434, I. 376, VII 533. Potentes I, 271, quo provocatur, huc non faciunt.

808 Heins. „tentabat”: „*iura placerent*”.

811 „At tibi nos” verbum gravis affectus at Hor. C. I. 28 „at tu nauta vagae”, rell. Lucr. III. 906 „at nos horrifico cinefactum te prope busto | insatiabiliter deflebamus”. Ov. Metam. XII. 367 „at inferias, iuvenum gratissime, Crantor | accipe”. Saepe in imprecatione: „at o deorum quidquid in caelo regit” Hor.

„Non proderit ista silere” excusatio est cum vitia quaedam proferuntur; hoc loco culpam fatetur auctor, quod virtutes non premat; sed quis aegre erat laturus, quod laudaret?

812 Bonus versus, sed non aptus ubi memoratur qui sua fama post mortem premebatur. Cf. Vell. Pat. II. 48. 3. V. 814 quoque praeconium dignum Catone.

Digna damus, iuvenis, merita^{ae} praeconia vitae.

Haud alium tanta civem tulit indole Roma,

Aut cui plus leges deberent recta sequenti. 815

Perdita tunc urbi nocuerunt saecula, postquam

Ambitus, et luxus, et opum metuenda facultas

Transverso mentem dubiam torrente tulerunt,

Momentumque fuit mutatus Curio rerum,

Gallorum captus spoliis, et Caesaris auro. 820

Ius licet in iugulos nostros sibi fecerit ense

Sulla potens, Mariusque ferox, et Cinna cruentus,

Caesaraeque domus series: cui tanta potestas

Concessa est? Emere omnes, hic vendidit urbem.]

814 haut VU, aut T, 816 nunc ag, 819 multatus a, 820 l. Serv. A. VI. 621, 821 iugulis nostris V, iugulo nostro G, ensis MABVU, 821 nostris M, nostri R, fecerit M, 822 Sylla O ut semper, 823 Caesaraeaeque R.

813 „*Primae* praeconia vitae” Bentleius huius poetae existimationi consulens, qui eundem Curionem proditorem Urbis dixit versu 824. Sed non sufficit *primae* tantum vitae laus, ut magnifica illa: „haud alium” rell. praedicare de eo possis. — *Praeconia formae et famae* Ovid. Am. III. 12. 9 et Her. XVII (XVI). 207 (Burm.).

815 „Recta sequenti” part. praes. pro pl. q. infecto: „leges deberent, si secutus esset”.

815—818. Haec apta essent (et fortasse debentur) declamationi in morum corruptelam; omnino cf. I. 160, unde apparet initia luxuriae et avaritiae, quae civitatem pessum dederint, anteriora bello civili a Lucano statui, et quis post Sallustium aliud contenderet?

816 *Nunc* Burm. recepit provocans ad I. 217 et V. 625, in quorum priore est ipsius coniectura. Debebat potius explicare: „nunc, cum Curio recta non est secutus” quo modo *nunc* ferri posset, sed sic ultra modum exaggeratur Curionis in pravum vis. Cui occurrens difficultati idem *urbis* coniecit; sic de civitatis commodo non agitur, de quo versu superiore, sed de Curionis, quasi vero per eius aetatem (*postquam*) morum corruptela ingruerit et non multo ante. Damstéus: *iuveni pro urbi conii*, sed quid *saecula*?

819 *Momentum* was that which turned the scale of history. Recte Hask. Sed ridiculum.

820 Vell. Pat. II. 48 „(Curio) pro Caesare stetit; id gratis an accepto centies sestertio fecerit, ut accepimus, in medio relinque-

mus”. Alii quadragies sestertio referunt cf. praeter rerum scriptores Serv. Aen. VI. 621 „Curio Caesari XXVII HS. Romam vendidit”. Duo haec *spoliis et auro* ad praedam Gallicanam Caesaris referuntur, unde Curionem corrumpit.

821 *Ensis*, iudice Burmanno, penderet a *potens*, quod summo iure improbat. Omnes per vim regnaverant, *ense* ad omnes referuntur. Cur *Sulla* praecipue *potens* vocetur, nihil est, nisi quod epitheton breve est, ut *ferox* et *cruentus*. Dorvillius *potens* explicabat per *impotens*!

824 „Emere omnes” nempe ludis, viscuratione, frumenti distributione, omnino liberalitate etiam erga nobiles. „Vendidit” Curio Caesari urbem. Hoc nimium, non omnia poterat Curio; sed postulabat antithesis. Lusus est indignus re gravi sed aptus epigrammati cavillatorio. Et adversis frontibus haec pugnant cum 811. „Nemo prohibebit, inquit, quominus ego pro merito Curionem laudem” et paucis versibus post: „patriam hic vendidit auro”.

Guyetus 816—824 spurius putat, ego totum hoc epiphonema (811—824) fetum puto inepti continuatoris qui. vere an falso, aliquid, dum edebatur, libro deesse ratus ingenium suum male sedulus exercuerit. Curionem quamvis e gente Scribonia male audivisse sub Tiberio efficitur e Velleio Pat. I. I., sed num auctor gratificari his versibus voluerit nec ne Imperatori, definiri non potest, nam quae dicit pugnant non tantum inter se, sed cum tota narratione, qua Curio proponitur tanquam temerarius miles et turbator rei publicae, in neutram partem magnus.

EXCURSUS AD INITIUM LIBRI IV.

Computatio sic se habet. Quaeritur in quem diem Kalendarii tum usurpati incidat aequinoctium vernum anni 49 a. C. Cf. Unger, Zeitr. in Iw. Müllers Handb. I p. 643, secundum quem

	10 Ian. 49 veri temp. = Kal. Mart. ex Kalend. tum usitato (falso).
	21 Mart. = 10 Ian. + 70 dies, = Kal. Mart. + 70 d.
intersunt enim d. Ian. 21	dies Martii 31
Febr. 28	" Aprilis 29
Mart. 21	" Mai 10
70	70

21us Martii = A.D.VI Id. Maias (10 Mei).

CAESAR ROMAM RELIQUIT non ante medium Aprilem, ut recte Fischer l. l. Statuamus Idus Apriles, sec. falsum tum usitatum Kalendarium. Cum eo die convenit quod secundum O. E. Schmidt l. l. 17 Martii Caesar Brundisio est profectus. Ab eo die (Id. Apr.) usque ad A.D. VI Id. Mai non sunt amplius 26 dies.

BELLUM FINITUM secundum Kalendarium Maffeanum, Antiatium, alia. Afranius et Petreius se tradiderunt IV Non. Sext. = 2 Aug. (falsae computationis).

IN CONSPECTUM HOSTIUM VENTUM EST (Caes. Civ. II. 32) *quadraginta* diebus ante bellum confectum.

Hi 40 dies antecedentes IV Non. Sext. (2 Aug.) sic se habent:

Dies Mensis Augusti (Sext.)	2
" " Iulii (Quinct.)	31
" " Iunii	7
	40

Itaque 7 dies postremi mensis Iunii deducendi sunt. Iunius tum habebat 29 dies, 29-7 = 22 Iunii s. A. D. IX Kal. Quinct. Ergo post discessum ab urbe praeterierant amplius 2 menses antequam in conspectum hostium ventum est.

Quatenus hoc conveniat cum maturitate frumenti Caes. Civ. I. 48 non possum diligenter definire. Statuamus tamen significari ibi postremam partem m. Iunii aut primam Iulii, tum recte maturitas convenit cum supra scripta temporum notatione. Lectio tamen apud Caesarem incerta. Suspicio: „neque frumenta in *horreis* erant, neque <non> multum a maturitate aberant”, i. e. neque paulum aberat quin colligi possent. Libri: *in hibernis*.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.
LIBER QUINTUS.

Sic alterna duces bellorum volnera passos
In Macetum terras, miscens adversa secundis,
Servavit fortuna pares. Iam sparserat Haemo
Bruma nives gelidoque cadens Atlantis Olympo,
Instabatque dies, qui dat nova nomina fastis 5
Quique colit primus ducentem tempora Ianum.
Dum tamen emeriti remanet pars ultima iuris,
Consul uterque vagos belli per munia patres
Elicit Epirum. Peregrina ac sordida sedes
Romanos cepit proceres, secretaque rerum 10
Hospes in externis audivit curia tectis.

1 ducis M₁, volnera AR, 2 macedum VG, im mac. T, 5 qui — fastis l. Acro Hor. Carm. III. 17. 4 et 21. b, das *altero loco aliquot codd.*, 9 epyrum U, improba b, 11 l. Prisc. 157. 1 H, 316. 25 H, 342. 18 H, Servius Aen. III. 539, XII. 519, C. ad VIII. 748, hospes U₁, hesternis G.

1 „Sic”, Schol. Voss.: „vicerat enim supra Caesar Massilienses, nunc [lib. III. sub. fin.] Pompeianus luba superavit Caesarem”. „In Macetum terras” = bello, quod in Macedonia aliquando futurum erat. Caesar erat etiamtum in Italia, ut ex reliquo libro apparet, cf. 403, sqq. Macedonia et Thessalia (ubi Pharsalus) saepe a poeta confunduntur.

3 Haemus longe remotus in septentrionalibus confiniis Thraciae sic memoratur quasi in conspectu esset. Pleiades (Atlantis, collective) occidunt ex computo Romanorum inde ab A. D. III. Id. Nov. Sic Pli-

nus et Varro, cf. J. H. Voss. ad Georg. I. 223 p. 114 et de Graecis (quamquam non multum interest) Goettling ad Hes. O. et D. 383. „Instabat dies” qui est Kal. Ian. a. 48. Parum definit, cum intersint septem hebdomades. Ex v. 7 „emeriti pars ultima iuris” apparet tamen postremum actum magistratu abeuntium consulum (Marcelli et Lentuli) significari.

9 „Elicit Epirum”. Pompeius non in Epiro, sed in Macedonia, Thessalonicae, hiemem transegit secundum Dionem C., LI. 44.

Nam quis castra vocet tot strictas iure securis,
Tot fascis? Docuit populos venerabilis ordo,
Non Magni partes, sed Magnum in partibus esse.

Ut primum maestum tenere silentia coetum, 15
Lentulus excelsa sublimis sede profatur:
„Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
Robur inest animis, non qua tellure coacti,
Quamque procul tectis captae sedeamus ab urbis
Cernite, sed vestrae faciem cognoscite turbae, 20
Cunctaque iussuri primum hoc decernite, Patres,
Quod regnis populisque liquet, vos esse senatum.
Nam, vel Hyperboreae plaustrum glaciale sub ursae,
Vel plaga qua torrens claususque vaporibus axis
Nec patitur noctes nec iniquos crescere soles, 25
Si fortuna ferat, rerum nos summa sequetur,
Imperiumque comes. Tarpeia sede perusta
Gallorum facibus Veiosque habitante Camillo,
Illic Roma fuit. Non umquam perdidit ordo
Mutato sua iura solo. Maerentia tecta 30

12 scriptas b, 15 cetum U, 16 ecelsa UTG, e celsa M, 17 indoles dignum M₁, 19 urbes M₁, 22 vos V, 23 iperboreae T, 24 claususque (clususque?) T, 26 rerum — comes (27) Prisc. 157. 21 H, sequentur T Prov., 28 vehiosque UAT.

12 Fasces cum securibus consularis et praetorii iuris insignia speciem securis habebant.

13 Scilicet Pompeius vocatus aderat et ipse sine fascibus imperio paret. Ceterum hic senatus sollemnis, quo sane opus fuit, ut magistratus proximi anni designarentur (urbem enim ante comitia reliquerat senatus cum cons.) nusquam alibi commemoratur, Appianus II. 50 huc non pertinet. Potius cf. Dio XLI. 44, unde probabile est, hunc senatum Thessalonicae habitum esse.

15 „Sancti tenere silentia coetus” coni. Bntl. propter insuavem sonum.

16 „E celsa” probat Bntl., Hos. Iungas: „sublimis sede” ut saepe, cf. Burm.

22 Fortasse: „quod regnis populis liqueat”, tam asyndeton in sollemni formula, quam coniunctivus de proposito recte se habent. Vos e V adscivi, quamvis v. 26 nos sequatur.

24 „Ustusque” Heinsius aliquando, „densusque” Guyet. Zona torrida describitur

tanquam caelum (*axis*) negatum hominibus (*clausum*) propter calores, id enim vapores, cf. IX. 843 „calidoque vapore adli- ciunt gelidas nocturno tempore pestes” i. q. calidi corripuntur nocturno frigore et feбри. X. 449 „tectis — longis rapuere vaporibus ignem” siccitate ex calore. „Iniquos” = inaequales, idque ex eventu positum. Noctes et dies ibi non crescunt, semper sunt aequales inter se.

23 „Veiosque habitante Camillo”. Imo Ardeae exulabat, cf. Liv. V. 46. 7. Florus tamen 1. 22. 4 (l. 22 Jahn) de Camillo: „sed hic melior civis (quam Coriolanus) in capta urbe consenuit”, quemadmodum optime emendavit Baehrens pro *sed haec melior vis*, Veios significat.

29 „Illic Roma fuit” ne hoc quidem cum Livio convenit, apud quem Romae in capitolio Camillus dictator dicitur. Dio XLI. 43 ὥστε καὶ τὸν δῆμον δι’ αὐτῶν (propter auspici- orum quandam imaginem) τὴν τε πόλιν ἄπαισαν ἐνταῦθα εἶναι νομίζεσθαι, quam- quam consules non crearunt, vid. ib. Hario- latur Baier, „de Livio Lucani auctore” p. 4.

Caesar habet, vacuasque domos, legesque silentis,
 Clausaque iustitio tristi fora. Curia solos
 Ista videt Patres, plena quos urbe fugavit.
 Ordine de tanto quisquis non exulat, hic est.
 Ignaros scelerum longaque in pace quietos 35
 Bellorum primus sparsit furor, omnia rursus
 Membra loco redeunt. En, totis viribus orbis
 Hesperiam pensant superi, iacet hostis in undis
 Obrutus Illyricis, Libyes squalentibus arvis
 Curio Caesarei cecidit pars magna senatus. 40
 Tollite signa, duces, fatorum inpellite cursum,
 Spem vestram praestate deis, fortunaque tantos
 Det vobis animos, quantos fugientibus hostem
 Causa dabat. Nostrum exhausto ius clauditur anno,
 Vos, quorum finem non est censura potestas, 45
 Consulite in medium, Patres, Magnumque iubete
 Esse ducem". Laeto nomen clamore senatus
 Excipit, et Magno fatum patriaeque suumque
 Inposuit. Tunc in reges populosque merentis
 Sparsus honor, pelagique potens Phoebeia donis 50
 Exornata Rhodos, gelidique inculta iuventus
 Taygeti, fama veteres laudantur Athenae.

Versus 31–91 adsunt in Pv., 31 Caesar habet [Prob.] IV. 2. 39. 33 K., silentis Pv. silentes reliqui, 33 „ista” adscriptum in A, illa, rell. vulgo, 34 exolat Pv c, 37 membra U, 38 Hesperiam MA. 39 Illyricis M, Libies UT, Libyes AE. Lybiae m, Lybiae V, Libie R, Lybae M, Lybia pro libya semper codd. squalentibus Pv, 41 inpellite AR, imp. Pv et reliqui, 42 vestram Pv, deis PvVMA, diis U, 43 vobis VM, nobis PvE UAT, 44 causa Pv et rell., exacto Pv Rg, exhausto VUMA, 46 patresq. magnumq., sed prius que deletum Pv, 49 imposuit PvVU, inp. MA, merentis Pv, merentes rell., 50 honor Pv VUM, honos AbE, pelagoque Pv, — gique reliqui et vulgo, Phoela Pv Phebeio VUR, 52 taygeti V, taygeti U, taygete corr. in -ti M, taygeti A.

31 „Caesar amet” conii. Freund laudatus a Keillio ad Probi l. l. cf. Hor. „hic ames dici pater atque princeps”. Non opus.

33 Post Sulpicium recte Oudend. explicat; subiectum ante *fugavit* est *curia*. Britannii fere: this your *House* knows only the members, which it has expelled from the house there. Obscurum quod *curia* ante *fugavit* senatores indicat, *curia ista* locum. Recepti *ista* i. e. ubi vos estis.

38 Pensant, compensant, iacturam Italiae possessione reliqui orbis. Sequentia pertinent ad Vulteiium in Illyrico mari, Curionem in Africa suppressos, de quibus libro IV.

43 *Vobis* rectius quam *nobis*, utpote oppositum voc. *nostrum*, (i. e. consulare) et lenem continens reprehensionem, quae apte convenit cum proximo *exhausto* = exantlato; gaudet quod iam huic senatui regendo possit valedicere. *Exacto* Heins. p. 139 et Oudend., qui tamen ipse *exhausto* recte explicavit.

50 *Pelago* defendit Detlefsen, quoniam Rhodos a prisco splendore remisisset; at si id reputasset poeta, ne *pelago* quidem *potens* dixisset.

52 „Famae veteres” vir Doctus, fortasse Heins., *famae veteris* Cortius.

[Massiliaeque suae donatur libera Phocis.]
 Tunc Sadalam, fortemque Cotyn, fidumque per arma
 Deiotarum, et gelidae dominum Rhascupolin orae 55
 Conlaudant, Libyamque iubent auctore senatu
 Sceptrifero parere Iubae. Pro tristia fata!
 En tibi, non fidae gentis dignissime regno,
 Fortunae, Ptolemaee, pudor crimenque deorum,
 Cingere Pellaeo pressos diademate crinis 60
 Permissum. Saevum in populos, puer, accipis ense,
 Atque utinam in populos! — donata est regia Lagi,
 Accessit Magni iugulus, regnumque sorori
 Ereptum est, soceroque nefas. Iam turba soluto
 Arma petit coetu. Quae cum populique ducesque 65
 Casibus incertis et caeca sorte parent,
 Solus in ancipitis metuit descendere Martis
 Appius eventus, finemque expromere rerum
 Sollicitat superos, multosque obducta per annos
 Delphica fatidici reserat penetralia Phoebi. 70

53 Omittit P^v, 53 et 54 a manu 2 in rasura M, inverso ordine in AE, sed cum nota in marg., focis AU, 54 tum P^v, tunc reliqui, sodalum P^v, sadalem V, sadalam CUMRT, sadalen A, cothin M, cotin C, 55 gelae P^v, gedilae s. s. id M, rhascupolin P^vA, trascipolin V, ..rascupolin M, trascypolin U, rhascupolin BG, raycipolin T, tracinpulin C, orae supra scr. h G, 56 conlaudant VP^v, 57 proh VU, 58 et tibi AC, 59 ptolemeae P^v, pholomeae R *littera t suprascr*, phtholomee *ut saepius* G, ptolomaeae C, 60 cinge P^v, pelleo VU, crinis P^vA, 61 perm. est AET, [est] P^v, saevum P^v cum reliquis praeter Uc: serum, puer acc. ens. abscissa in P^v, accipis ex accipit corr. M, 62 donate P^v *ex corr.*, *antea vocabulum, dessen Züge Aehnlichkeit hatten mit* PYIRACĀ *Dettefsen*. 64 eruptum T, 66 parent A, forte, in sorte corr. M, 67 ancipites P^v *cum reliquis, sed* incertos G, (ancipites g), 68 aeventus U, inemque expr. r. l. Lact. Theb. III. 451, exprome P^v, 69 mu....q. P^v 4 *litteris in fine paginae evanidis*, obducta VUM (P^v abducta).

53 Dio XLI. 25: ἀνθ' ὧν ἡ Φώκαια ἡ μητρόπολις σφων (τῶν Μασσαλιωτῶν) ἐλευθέρη ἀπὸ τοῦ Πομπηίου ἀφείθη (inter res gestas a. 705). Versus hic prima specie αἰνυματώδης, cuius sententia: „Phocaeae libertas conceditur propter virtutem Massiliae, ipsius coloniae”, convenit cum Lucani genere dicendi, sed propter P^v suspectus; quod Phocis et Phocaea confunduntur, gravis error est, sed saepius commissus, de quo iam Oudend. ad III. 340.

55 Rhascupolin dedi cum M, in quo recte litterae duae, sine dubio *th*, a prima manu deletae sunt convenienter nummis, in quibus *ΡΑΙ(ΑΙ)ΚΟΧΥΠΟΠΙC* dicitur non *Ρααύπορις*, nec *Θραακ.*, et sic vulgo post

Oudend. qui conferatur, etiam ad Caes. b. Civ. III. 4. In primae syllabae *ā* (= *α*) et in ultimae *l* omnes Lucani libri, Velleius, II. 129 (Rhascupolim) consentiunt; Tacitus: Rhescuporis; cf. Ritter ad Ann. II. 64. L pro r ex vulgari pronuntiatione nata. — *Geticae* Heinsius pro *gelidae*.

58 *Non fidae* propter metrum pro *infidae*, ut passim: „non sanus” VII. 834, „non iustus” IX. 50, cf. „non asper” = obtusus VI. 186.

62 *Populus* in plurali numero saepius de una gente sive barbara sive Romana (VII. 436) i. q. *homines*, quo modo h. l. *regiae* opponitur. Ptolemaeus, Pompeio interfecto, a *socero*, Caesare, caedis culpam removit.

Hesperio tantum, quantum summotus Eoo
 Cardine Parnasus gemino petit aethera colle,
 Mons Phoebio Bromioque sacer, cui numine mixto
 Delphica Thebanae referunt trieterica Bacchae.
 . Hoc solum fluctu terras mergente cacumen 75
 . Eminuit, pontoque fuit discrimen et astris.
 ☉: Tu quoque vix summam seductus ab aequore rupem
 ☉: Extuleras, unoque iugo, Parnase, latebas.
 Ultor ibi expulsae, premeret cum viscera partus,
 Matris adhuc rudibus Paeon Pythona sagittis 80
 Explicuit, cum regna Themis tripodasque teneret.
 Ut vidit Paeon vastos telluris hiatus
 Divinam spirare fidem ventosque loquaces
 Exhalare solum, sacris se condidit antris,
 Incubuitque adyto, vates ibi factus Apollo. 85
 Quis latet hic superum? quod numen ab aethere pressum

71 summotus P^vMRTE, semotus VUe, 72 cardine — sacer (73) l. schol. Persii prol. 2, parnasos P^v Schol. Pers. parnasos A, parnasus ER, collem M₁, 73 pater cui P^v, phebo U, bronioq. T, nomine G, numine g, cum *rell. et Servio*, 74 fatidicae A in marg. m. 2, triatherica Ug tri... bacchae M, trieth. R, tiet. T, bachae U. 73 cui — bacchae (74) l. Servius Aen. VI. 78 et inde Comm. ad 71, 75 et 76 l. Lactantius ad Stat. Theb. I. 118, 76 emicuit Lact., ponto fuit T, 77—91 in P^v partim legi non potuerunt, 77 seductus g, sublevatus M (non apparuit in P^v), 78 unoque — latebas l. Lactantius Theb. I, 62. Parnasse P^vMA, Parnase VUG, 79 ibi g, 80 phytona VM, phitona U, sagittis P^v cum reliquis, sagittas A₁, 84 exalare P^vU, sonum v, 85 adyto P^v et *reliqui*, adito U, Apollo est P^v, 86 hic *ex huc corr.* M, here *pressum supra scr. minoribus litteris* P^v.

73 „Quis numine mixto” Schrader. Cf. Iuv. VII. 64 „dominis Cirrhae Nysaeque feruntur”. Non attendit Schrader ad *Bacchae*; hae colunt Dionysum solum et tertio quoque anno (trieterica) bacchantur hieme in nivoso Cithaerone et Parnaso, cf. Preller Gr. Myth. 2^r Abschn. C. 3 p. 429. Cum numen mixtum sit in Apollinis monte Dionyso operantur mulieres; non est: Apollinem et Dionysum communi cultu colunt. Quo non recte se haberet propter ablativos sequentes.

76 *Emicuit* probat Heinsius in Cortio-Web. et Cortius provocans ad Stat. Theb. IX. 247, ubi *emicare* de piscibus, ut alibi de delphine.

77 *Seductus*. Non apte Cortius comparat VIII. 291, cf. Stat. Theb. III. 460: „mons erat audaci seductus in aethera dorso”. Interpretamentum in M *sublevatus* favet lectioni *subductus*, et sic in Statio Heinsius. Aliam offensionem hic versus habet quod post superiora, in quibus iam de

Parnaso sermo est, *tu quoque* male usurpatur, ac si ad novum subiectum transeatur. Cui vitio frustra mederi conatur Schraderus scribendo *tum quoque* (sic iam Micylus), nam hoc quoque tantum aptum est ad *alia* simul facta transeunti. Non magis probanda *sic* (Withof) et *hanc* (Burm.). Manifesto hi versus 77 et 78 ab hoc loco alieni et cum duobus superioribus 75 et 76 consociari non possunt; destinaverat eos poeta alii loco aut alii conformationi huius, eosque hic omissos voluit.

85 *Est* palimpsesti debilitat locum; *factus* est attributum; cum emphasi *Apollo* in fine ponitur. Similiter Hor. Od. III. 4. 64. „Delius et Patareus Apollo”. *Vates sibi* Heinsius et Steinhart de Schedis p. 18, qui refert in U ante *ibi* litteram s deletam esse, mihi non notatum, nec assequor quid sibi velit.

86 Heinsius *lapsum*. *Pressum* (pro depressum, demissum, deiectum?) coniungi non

Dignatur caecas inclusum habitare cavernas?
 Quis terram caeli patitur deus, omnia cursus
 Aeterni secreta tenens mundique futuri
 Consciis ac populis sese proferre paratus, 90
 Contactusque ferens hominis magnusque potensque,
 Sive canit fatum, seu quod iubet ille canendo
 Fit fatum? Forsan terris inserta regendis,
 Aere libratum vacuo quae sustinet orbem
 Totius pars magna Iovis, Cirrhaea per antra 95
 Exit et aetherio trahitur conæxa Tonanti.
 Hoc ubi virgineo conceptum est pectore numen,
 Humanam feriens animam sonat oraque vatis
 Solvit ceu Siculus flammis surgentibus Aetnae
 Undat apex, Campana fremens ceu saxa vaporat 100
 Conditus Inarimes aeterna mole Typhoeus.
 Hoc tamen expositum cunctis nullique negatum
 Numen ab humani solum se labe furoris
 Vindicat. Haud illic tacito mala susurro

89 alterni A in marg. m. 2, mundoque AM (*sed corr. in -di*) EG, di g, 91 que *post* cont. *addidit* m. 2. M, contactus P^vAG, contactum VUMT, hominis P^v O. Desinit P^v, cf. v. 152, 92 sive—fatum (93) l. Lact. Theb. I. 213, quod canit G, iubet g c. *rell.*, 93 sit Lact., 94 qui m, 95 totius—tonanti (96) l. Lact. Theb. VIII. 331, 96 aethereo M, convexa M₁A, conæxa (*per unam* n) VU, 99 surgentibus a, urgentibus *rell.* vulgo, aetnam O vulgo, 100 ferens m, 101 l. Prisc. 73.21 H, inarmis a, aeterna in mole M₁, (aeternajmole), 102 nulli cunctisque M, 104 tacito M.

potest cum sequentibus et a vocabulis *ab aethere* separari (Heyne), itaque recte dubitasse videtur Heinsius, sed mutatio incerta. Propius accederet *mersum*, cf. IX. 577 et *missum*—*summo* satisfaceret sententiae cf. v. 132.

88 *Omina cursus*” Heinsius in Cortio-Weberiana. Magis suspecta priora. „Terram patitur” est i. q. terram subit; ut accidit Plutoni et omnino diis inferorum, quibus *caeli deus* opponitur, quales sunt Iupiter caeli, Apollo lucis, reliqui dii Olympi.

91 „Contactusque — hominis” Cortius. *Homini* omnes libri; inde librarii, *contactum*, sed ante collectivum *hominis* etiam pluralis recte se habet.

92 *Ips*e Grotius. *Canendo* cum *iubet* iungendum, quod non tenens Burm.: *quod canit*.

93 Divina natura totum permeat mundum; pars Iovis latet abscondita in antro Delphico et studet cum ipso iungi, cf. IX. 578 sqq., Verg. Aen. VI. 724—754.

94 sq. Conicio: „Totius pars magna Iovis, qua sustinet orbem Aere libratum, terris inserta regendis”. Cf. ind. vol. II. v. hemistichia.

99 „Flammis torrentibus Aetnae” Heinsius; „Siculae flammis surgentibus Aetnae Undat apex” familiaris Burmanni. *Surgentibus Aetnae* verum puto et recepi; in „flammis *urgentibus* (*torrentibus*) *Aetnam*” *Aetna* et *Siculus apex* diversa videntur.

101 Pindaro Typhoeus sub Aetna iacet, Vergilio, Aen. IX. 713 sub Aenaria (Inarime); Campania quo tempore haec scribebantur, terrae motibus vexabatur, a^o 63, tum cum Pompeiis multa aedificia corruerunt.

102 *Expositum* Iuvenalis VII. 54 „qui nil expositum soleat deducere”.

103 Schol. Voss. „quia, cum omnibus respondeat, homicidis non respondet”. Aliud scholium: „quia non audit iniustas preces”.

104 Cf. Hor. Epist. I. 1. 59. „Iane pater clare, clare cum dixit Apollo, labra movet

Concipiunt. Nam fixa canens mutandaque nulli 105
 Mortalis optare vetat, iustisque benignus
 Saepe dedit sedem tutam mutantibus urbes,
 Ut Tyriis, dedit ille minas impellere belli,
 Ut Salaminicum meminit mare, sustulit iras
 Telluris sterilis monstrato fine, resolvit 110
 Aera tabificum. Non ullo saecula dono
 Nostra carent maiore deum, quam Delphica sedes
 Quod siluit, postquam reges timere futura
 Et Superos vetuere loqui. Nec voce negata
 Cirrhaeae maerent vates, templique fruuntur 115
 Iustitio. Nam si qua deus sub pectora venit,
 Numinis aut poena est mors inmatura recepti,
 Aut pretium; quippe stimulo fluctuque furoris
 Compages humana labat, pulsusque deorum
 Concutiunt fragilis animas. Sic tempore longo 120
 Inmotos tripodas vastaeque silentia rupis

107 sedes R, sedem r c. rell., totas O vulgo (notas V Stlt.), 110 steriles MG. 111 non-nullo M₁, 112 maiora AB, 114 ac superos a, ventura M₁. 115 vatis AB, 116 pectora M, 117 inmatura AMR, 118 quippe M quiq; A (quippe a) quip B, 121 inmotas U, tripodas vastaeque M, rupes A₁.

metuens audiri: pulcra Laverna da mihi fallere" rell. Pers. 2.6 „haud cuivis promptum est murmurque humilisque susurros tollere de templis et aperto vivere voto".

106 Iustisque — tabificum (111) eicit Guyet, v. 111 *ullo* omittens.

106 Nulli quidquam concedit Apollo, sed fata canit, favorem igitur Dei nemo sperare debet. Non hoc optime convenit cum sequentibus: „iustisque benignus", rell. Cum deterioribus quibusdam Burmannus commendat: *sedes tutas*. Vulgata: „sedem totas mutantibus urbes" non potest defendi. „Mutare locum" significat migrare e loco. Supra II. 137 „mutavit translata locum". Notum Horatianum: „caelum, non animum, mutant qui trans mare currunt" (Epist. I. 11. 27), frustra quis aedium post se *relinquit* ut patriae solum. Haec si est significatio verbi *mutare*, absurdum est *totas* adiicere. Ipse autem per *Tyriis* quid velit poeta indicat; indicio oraculi Cadmus et Dido Phoenicen *reliquerunt*. Sed pluralis in Burmanni lectione ambiguus est et longius a fide librorum recedit quam a me recepta, nata ex *tutamu'antibus*, quod librarii pro ingenio suo suppleve-

runt. (Heitland Class. Journ. 1895, p. 195^a defendit *totas* ut sit i. q. *prorsus*; usus incertus (cf. ad VIII. 336) et h. l. certe ambiguus esset).

108 *Impellere* male Burm. explicat: depellere. „*Impellere* notat propellere, vs. 41: „fatorum impellite cursum". Adde vs. 330, 757, VI. 36, VII. 576". Oudendorp. Sic dictum ut: „incitare furorem", „stimulare iram". Pythia hortata est ad bellum navale, Schraderus sine causa: *moras* vel *vices belli*.

113 *Reges*, Nero, inquit Scholiastes Voss. sed iam Plutarchus quaerit, cur desinant oracula, in libello de Defectu Oraculorum.

115 *Templique*, contra morem Lucani negatio non pertinet ad alterum membrum. *Si qua*, quarundam pectora capere deum non possunt.

118 *Flatuque* coni. Burmannus, quamvis iam Oudendorpius *irae, curarum fluctus* et „mente incendi flucibus" e Catullo 65, 97 comparasset. Simile est etiam Graecum *ζύδωρ*. Schraderus: „quippe stimulis ictuque furoris".

Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
 Sollicitat. Iussus sedes laxare verendas
 Antistes, pavidamque adytis inmittere vatem,
 Castalios circum latices nemorumque recessus 125
 Phemonoen errore vagam curisque vacantem
 Corripuit, cogitque foris inrumpere templi.
 Limine terrifico metuens consistere Phoebas,
 Absterrere ducem noscendi ardore futura
 Cassa fraude parat. „Quid spes, ait, improba veri 130
 Te, Romane, trahit? Muto Parnasus hiatu
 Conticuit, pressitque deum, seu spiritus istas
 Destituit fauces, mundique in devia versum
 Duxit iter, seu barbarica cum lampade Pytho
 Arsit, in immensas cineres abiere cavernas, 135
 Et Phoebi tenuere viam, seu sponte deorum
 Cirrha silet, farique sat est arcana futuri

122 ultima s. s. fastu M, fasti M₁, 123 sollicitat A, iussu a, 124 antistis A, paviduque V, inmittere U, deis (pro adytis) O et vulgo, 126 phoemonoen V, vacantem M, 127 inrumpere AR, 130 cassā — perit l. Prisc. II. 222. sq. H *sed fort. interpolatus*, 131 trahit M, multo T, parnasos M₁, parnassos A, 132 pressit [qua] T, 133 indebita AB, in devia m. 2 cum rell., 134 seu — arsit (135). Mythogr. Vatic. III. 85 p. 202 B, phoeton (*adscr.* musa apollinis) V, pyton U, python MA, phyton G, pithon T, 135 immensas A, 137 cyrra VG, chyrra U, fatigue O vulgo, (farique VStht.) archana VUAB.

122 „Ad ultima *rerum* scrutator fati” interpretor. nempe usque ad interitum liberae reip. et suum. Scilicet hic Appius semper augurali disciplinae operam dederat. Est A. Claudius A. f. Pulcer cons. a. 700, censor acerbus a. 704, *Censorinus* inde a Schol. l. l. dictus, a Pompeio, quem ex Italia erat secutus, Achajae praepositus. Ceterum cf. Val. Max. I. 810, Oros. VI. 151, unde Schol. Bern. ad 68. Ambiguitas oraculi erat in verbo ἔχειν, *possidere* aut *cadavere suo occupare* (vid. Val.); eam obscuravit Lucanus; cf. Aesch. Sept. 800 ἔξουσι δ’ ἵν’ λάβωσ’ ἄν ἐν ταφῇ χθονός; de Eteocle et Polynice.

124 *Ady'is* Schrader. Quae ad *deis* defendendum affert Oudendorp, non similia sunt. Seneca HO. 95 „Bacchus et Perseus deis iam se intulere” i. q. immortalitatem meruerunt. „Intrare mentes superum” Sil. It. I. 124 est „penetrare” in mentem deorum. Stat. Achill. I. 508 „heia irrumpere deos”, si sic legendum, est extorqueri nolentibus verum. Reliqua quae Drakenborchius ad Sillii l. l. affert minus etiam similia. Sententia manifesto requiritur: coge adire

specum. Deis inmittere significaret deorum coetum intrare iubere, aut deis aequiparare, quod alienum. Bentleius: „placitamque deis inmittere vatem”.

130 *Quae* probat Bentleius; hoc est obiurgantis, *quid* interrogantis.

134 *Python* tuentur Cortius, Weise, Haskins, sed *Pytho πυθώ (ῖ)* est nomen loci, *Python* aut *Pytho* nomen draconis *πύθων, ωρο; (ῖ)*. Librariis ea in re exigua fides est, nec maior Cortio ad Plin. Epist. VI. 31 imperite omnia in *o* confundenti. Scholion in V: „flamma Gallorum Brennone duce”.

136 *Tenuere* = obstruxere hiatum. cf. X. 275 „illos subeunda perusti zona poli tenuit”, VI. 201, V. 205. Ovid. Her. VI. 126 „sed tenuit coeptas saeva noverca vias”.

137 *Fati—Carmina* Bersmannus et Oudendorpius, quamvis haesitans, reliqui usque ad Burmannum, qui *fari—carmina* proposuit, prius vocabulum ex coniectura. Verba cohaerent: „satis est carmina longaevae Sibyllae vobis (Romanis) commissa fari arcana futuri”. Carmina fantur ea, quae, tanquam

Carmina longaevae vobis commissa Sibyllae,
 Seu Paeon, solitus templis arcere nocentis,
 Ora quibus solvat nostro non invenit aevo. 140

Virginei patuere doli, fecitque negatis
 Numinibus metus ipse fidem. Tunc torta priores
 Stringit vitta comas, crinisque in terga solutos
 Candida Phocaica conplectitur infula lauro.
 Haerentem dubiamque premens in templa sacerdos 145
 Inpulit. Illa pavens adyti penetrabile remoti
 Fatidicum prima templorum in parte resistit
 Atque deum simulans sub pectore ficta quieto
 Verba refert, nullo confusae murmure vocis
 Instinctam sacro mentem testata furore, 150
 Haud aequae laesura ducem, cui falsa canebat,
 Quam tripodas, Phoebique fidem. Non rupta trementi
 Verba sono, nec vox antri complere capacis
 Sufficiens spatium, nulloque horrore comarum
 Excussae laurus, inmotaque culmina templi, 155

138 sibyllae VUMR, carmina VUMRTG, carmine. *rell. et vulgo*, longevae MG, 139 nocentis G, 142 prioris MA. priores m c. *rell.*, 143 vitta M, 144 conplectitur MA, 146 aditi VUMR, penetrabile M. 148 sub M. 149 confusae MA, 150 furore M, 151 haut V, 152–211 adsunt in P^v, cf. v. 91; v. 152–166 *pleraque exanuerunt, phoebique* U, 153 antra, corr. m. rec. in vulg. U, 154 horrore M, 155 excusae U (excussae P^v c. reliquis), usim-motaaq P^v, limina U, culmina M, culmina P^v (.lm.) uVAG.

oraculum, in re trepida praescribunt prodigia procuranda; dicunt, quid futurum sit his peractis. Locus non intellectus est, quod *vobis* quo referatur, et *long. Sibyllae* quis casus sit prima specie obscurum, et inde corruptus. Burmannum sequitur Hosius. Etiam *arcana*, non iungendum cum *carmina*, primo ambiguum. Talia autem in carmine non perpolito tolerari possunt. Vulgata olim *fati-carmina*, quae interpretanda est addito *esse* ad *commissa*, laborat intolerabili abundantia in his: „fati arcana futuri”, quam non tollit Marklandus coniciens: „fatigue *patent* arcana futuri, carmine —”.

141, sq. Metus ipse sacerdotis significabat re vera esse aliquam ascendenti in tripodem molestiam et vaporem etiamtum ex hiatu emitti. quod illa negabat (*negatis*).

147 *Tectorum* Bentleyus pro *templorum*.

148, sqq. Oudendorp. v. 150 *intactam* pro *instinctam* commendat duplicem desiderans negationem: sine ullo murmure (149) et non tactam a deo prodens mentem. Sed

„nullo murmure testata” i. q. non testata murmure. V. 148 interpretandum: deum simulans pectus suum occupasse (esse „sub pectore quieto”) verba refert ficta.

149 *Concussae* in MA fuisse conicio.

151 Heinsius: *lusura*. Sententia: „magis etiam nocebat fidei oraculi quam Appio”, sed *pari* eventu (nullo) *luderentur* oraculum et Appius. Cf. VII. 848.

152 sqq. „non — nec — nullo — immota”, series negationum, dum singula momenta, quae in vera vaticinatione adesse debebant, negando persequitur poeta, conferatur cum II. 354 sqq. „non — non (360) — haud (362)”. Defectus omnium, quae adesse debebant, ostendebat nolle virginem deo operari. Negatio quae est in *nullo* iungenda cum *excussae*. „Securumque nemus” affirmative enuntiatur = quod nemus securum manebat.

155 *Limina* praefert Benti. coll. Verg. A. III. 91, minus recte; nam non adstat

Securumque nemus veritam se credere Phoebō
 Prodiderant. Sensit tripodas cessare, furensque
 Appius: „Et nobis meritas dabis, impia, poenas
 Et superis, quos fingis, ait, nisi mergeris antris,
 Deque orbis trepidi tanto consulta tumultu 160
 Desinis ipsa loqui”. Tandem conterrita virgo
 Confugit ad tripodas, vastisque abducta cavernis
 Haesit, et insueto concepit pectore numen,
 Quod non exhaustae per tot iam saecula rupis
 Spiritus ingessit vati, tandemque potitus 165
 Pectore Cirrhaeo non unquam plenior artus
 Phoebados inrupit Paeān, mentemque priorem
 Expulit, atque hominem toto sibi cedere iussit
 Pectore. Bacchatur demens aliena per antrum
 Colla ferens, vittasque dei Phoebeaque sarta 170
 Erectis discussa comis per inania templi
 Ancipiti cervice rotat, spargitque vaganti
 Obstantis tripodas magnoque exaestuat igne,
 Iratum te, Phoebe, ferens. Nec verbere solo

156 Poebo U 157 prodiderat G—rant g, sensit O, sentit Grot., 158 et nobis dabis — ait (159) I. Servius ad Aen. VI. 662, improba MG Serv., impia mg c. reliquis (.s. imp. P^v), 159 fugis U, fingis P^v m c. reliquis, fuges M, mergeres corr. in vulg. M, .erg .ris P^v, 160 consultamultu P^v, 162, 163 l. Mythogr. Vat. III. 8. 5. p. 202 B, d
 adducta MART, abducta V, abducta GP^v (ab.), immersa U Myth., cavernas M₁, 163 invito M, insueto VUMAB Schol. Voss. („quia diu Apollo tacuerat”). Myth. 164 tot in saecula T, 165 incessit BG ingessit g, 166 cyrreo VG, chirreo UMA, numquam M, supra scr. m. 2: no, 167 inrupit P^vUMA. irrupit VG, 168 atque—pectore (169) laudat Prisc. 206. 18 H, Servius Aen. III. 433, 169 bachatur RU, 170 phoebeiaq. V, 171 erectas comas u, erectis discussa comis Acro ad Hor. Epod. 5. 27, 173 obstantis UM, obstantes M corr., cum reliquis, etiam P^v, igni mA, (P^v c. reliquis—ne), 174 solum G, solo g.

Pythia ante templum ut apud Vergilium Aeneas. Si quis intravit (147) motum totius aedificii animadvertet, non valvarum. Cf. infra 520.

158 „At nobis” Heinsius, cui non favet locus pronominis, aptus oppositioni: „et nobis, et superis”. Servius et confirmat. *Inproba* in G et M, diversae familiae codd., et Servio interpolatum e Verg. A. IV. 386 „dabis, inprobe, poenas”.

169 „Aliena per antrum ora ferens” Steinhart, de schedis rescr. Vindob. p. 15: „corda gerens” Benth. Rectius Steinh., sed sine

probabilitate palaeographica: *aliena* = reluctantia, sc. a iugo ferendo (cf. Verg. A. VI. 77, sqq.). „Non propria vi ac natura”, inde = irritus aut insolitus. Hom. Od. XX. 347 γνάθμοισι γελοίων ἀλλοτριόισι. Hor. Sat. II. 3. 72 „malis ridentem alienis”, Apul. Met. IV. 27 „pedibus fugientem alienis”. Vid. etiam infra 169 et X. 293, 299. Ceterum cf. „ancipiti cervice” v. 172.

170 *Peneaque sarta* coni. Heins. Advv. p. 139. i. q. Daphnaea.

171 *Erectis non arrectis* cf. I. 209.

Ureris et stimulis: flammam in viscera mergis. 175
 Accipit et frenos, nec tantum prodere vati,
 Quantum scire licet. Venit aetas omnis in unam
 Congeriem miserumque premunt tot saecula pectus.
 Tanta patet rerum series, atque omne futurum
 Nititur in lucem, vocemque potentia fata 180
 Luctantur: non prima dies, non ultima mundi,
 Non modus Oceani, numerus non deerat arenae.
 Qualis in Euboico vates Cumana recessu,
 Indignata suum multis servire furorem
 Gentibus, ex tanta fatorum strage superba 185
 Excerpsit Romana manu, sic plena laborat
 Phemonoe Phoebos, dum te, consultor operti
 Castalia tellure dei, vix invenit, Appi,
 Inter fata diu quaerens tam magna latentem.
 Spumea tunc primum rabies vesana per ora 190
 Effluit, et gemitus, et anhelos crebra meatu
 Murmura; tunc maestus vastis ululatus in antris
 Extremaeque sonant domita iam virgine voces:
 „Effugis ingentis, tanti discriminis expers,

175 *uraris editor*, *uteris* O, set P_v, ac (pro: et) R, *stimulos* UMP_vT, *stimulis* uM ex corr. t cum reliquis, *flammaque* OP_v, *mergit* U corr. rec. m. in vulg., 176 *efrenos* T, *nec tantum* — licet (177) l. Serv. Aen. III. 379, cf. id. ad VI. 80, 177 *imam* T, *venit*—*pectus* (178) l. Serv. Aen. III. 379, 180 *potentia* P_v, 182 *derat* MA, *deerrat* P_v, *deerat* m cum reliquis, 183 *euboyco* U, *talis* O, 187 *phemonoe* P_vV, *phebonoe* R, 189 *multa* Vu, *magna* UM, 190 *tunc* P_v cum reliquis, *rerora* P_v, 191 *clara* OP_v, 192 *tum* V, *tunc primum* [maestus] P_v, *agris* V, *antris* v, 193 *domitae* MA, *domita* m cum reliquis, etiam P_v.

175 *Uteris* vulgo, sed fieri non potest ut hoc et *mergis* diversorum sint subiectorum: *uteris* Apollinis, *mergis* („in viscera tua demittis“) Phemonoae esset. Oppositum membrum cum emphasi sine particula adversativa ponitur: flammam in viscera *mergis*, cf. IV. 775 „non vulneribus nec sanguine solum: | telorum nimbo peritura ac pondere ferri“. X. 37 „non illi flamma nec undae | nec sterilis Libye nec Syrticus obstitit Hammon: | isset in occasus mundi devexa secretus | ambissetque polos“. X. 105 „nequiquam duras tentasset Caesaris auris. | voltus adest precibus“. *Uteris*, at *stimulos* Oudendorp, *urges sed stimulos* Steinhart, de schedis rescr. Vindob. p. 14. De usu verbi *uro* cf. intpp. ad Hor. Epist. I. 16. 47: „loris non ureris“. „Inusta flagella“ Catull. 25. 11, cf. Gron. Diatr. Stat. p. 351 Hand., intra VI. 193. Heinsius: „et stimulos flammam in pec-

tora cogis“, per appositionem. De conf. *uro* et *utor* cf. VI. 578.

183 *Qualis* cum Cortio Damsté. Quomodo Cumana Sibylla ex sortibus universis solas Romanas collegit manu superba, fastidiosa, sic solius Appii fatum Phemonoe ex omnibus conquisivit. Cf. Verg. A. III. 445, VI. 74. Tertium comparationis est in delectu. Per *qualis* ad sequentia respicitur, per *talis* minus recte ad superiora, in quibus nulla delectus significatio. Ad *qualis* — sic cf. I. 100, 498.

191 *Crebra* Bentl. *Clara* sine dubio corruptum; clara vox et murmura sunt contraria inter se. Non tam certum, quid sit substituendum, sed ex propositis emendationibus *rara*, *rauca*, *vasta*, *crebra*, Bentleiana proxime ad traditam lectionem accedit.

Bellorum, o Romane, minas, solusque quietem 195
 Euboici vasta lateris convalle tenebis".
 Caetera suppressit, faucesque obstrinxit Apollo.
 Custodes tripodes fatorum, arcanaque mundi,
 Tuque potens veri Paeon nullumque futuri
 A superis celate diem, suprema ruentis 200
 Imperii caesosque duces et funera regum
 Et tot in Hesperio conlapsas sanguine gentes
 Cur aperire times? An nondum numina tantum
 Decrevere nefas, et adhuc dubitantibus astris
 Pompeii damnare caput, tot fata tenentur? 205
 Vindicis an gladii facinus poenasque furoris
 Regnaque ad ultores iterum redeuntia Brutos,
 Ut peragat fortuna, taces? Tunc pectore vatis
 Inpactae cessere fores, excussaue templis
 Prosiluit. Perstat rabies, nec cuncta locutae, 210
 Quem non emisit, superat deus. Illa feroces

195 [o] G, 196 tenebis M. convelle, supra scr. a P_v, 197 subpressit UR (suppressit etiam P_v), fauces [que] P_vT, [faucesque] R. obstrinxit P_v, reliqui obstruxit praeter AG: obstrusit et T: obrusit, et sic vulgo (g supra scr. xit), 198 trypodas U, tripodae G, arcana contra perpetuum recentiorum librorum usum, non: archana, P_v, 200 suprema UG, 201 inperio corr. in -rii M, 202 conlapsas P_v, conlapsas UMA, hesperio A, 205 Pompei P_vM, dampnare U, 206 vindiciis P_v, furorū P_v, furorum UABG, furoris VMag, 208 tunc P_vG, tum UMVA, at (pro: ut) m, 209 inpactae cessere fores Prisc. 525. 24 H., inpactae P_vVUMAG. impulsae vu, expulsaq. VUMaRG. exclusaq. AB, excusaq. T, templo P_v, 210 restat AT, in marg. m. 2. p, locuta est VUMAG, locutae M, loctae P_v, 211 superest O vulgo, ille O vulgo ferocis, M₁ (feroces P_v cum reliquis), ille O, Desinit P_v, cf. V. 272.

196 *Latebris* Acad. I. ap. Cortium, quae lectio requireret maiorem mutationem: „Euboicis vasta latebris convalle tenebis”. Oraculorum obscuritas omnia potest excusare, velut hic *lateris* (= orae).

197 „Obstrinxit” Steinhart e P_v., „de schedis” p. 21.

208 Haskins: „lest, if the dead of Brutus were known beforehand, it should be prevented”. V. 207 „regnaque - Brutos” i. q. poenam regni affectati, iterum Brutis commissam.

209 „Pectore vatis cessere inpactae (ei) fores” figurate fores vati inpactae significant necessitatem loquendi ei iniunctam, vincula soluta sunt, nec verba amplius ei extorquentur.

Ib. *exclusa* (A) merito spretum est; vere Cortius: *excludere est non admittere* coll. III. 332, 368 et aliis, et sic apud comicos. Non significat: exturbare, expellere. *Excussa* Cortius e deterioribus. T: *excussaue* monstrat originem corruptionis; verbum frequens apud Lucanum. Nota est Chloë apud Horatium, quae *excutitur*, Carm. III. 9. 19, equus equitem excutiens ap. Livium et al.; et homo excussus negotiis Hor. Sat. II. 3. 20 et qui „quatitur foras” = eicitur Terent. Eun. 358.

211 *Superesse* ea quae loco non mota sunt, dicere quid opus erat? et indecora verba, quasi tanquam venenum evomere deberet deum, aut tanquam potionem malam; *superesse* pro *περιίται* vincere, Lucanus certe non dixit. Leg. *superat*, absolute positum pro superior est. Heinsii conl. *nondum* non sanat locum. Adv. p. 140.

Torquet adhuc oculos, totoque vagantia caelo
 Lumina, nunc voltu pavido, nunc torva minaci;
 Stat numquam facies; rubor igneus inficit ora
 Liventisque genas; nec, qui solet esse timenti, 215
 Terribilis sed pallor inest, nec fessa quiescunt
 Corda; sed, ut tumidus Boreae post flamina pontus
 Rauca gemit, sic muta levant suspiria vatem.
 Dumque a luce sacra, qua vidit fata, refertur
 Ad vulgare iubar, mediae venere tenebrae. 220
 Inmisit Stygiam Paeon in viscera Lethen,
 Quae raperet secreta deum. Tunc pectore verum
 Fugit, et ad Phoebi tripodas rediere futura,
 Vixque relecta cadit. Nec te vicinia leti
 Territat, ambiguis frustratum sortibus, Appi; 225
 Iure sed incerto mundi, subsidere regnum
 Chalcidos Euboicae, vana spe rapte, parabas.
 Heu demens, nullum belli sentire fragorem,
 Tot mundi caruisse malis, praestare deorum
 Excepta quis Morte potest? Secreta tenebis 230
 Littoris Euboici, memorando condite busto,

213 pav. vultu, hoc ord. V, 214 stat n. f. Serv. ad Aen. VI. 47 [igneus] R, 215 liventisque U, 216 fassa M₁, 217 ut — gemit (218) l. Lact. Stat. Theb. I. 479, timidus Boreas p. fl. ventus Lact., timidus T, 218 multa VUMG, mentem g, 219 dumqua U, que videt c, vadit M₁A, vidit a c. rell., 220 ad vulgare iubar, s.s.: ad comūnē sensū V, 221 pean VUM, loethen VU, 222 saecreta U, quae A, 223 tripodas phoebi c, 224 vixque relecta C, loeti VUM ut semper, 225 ambiguis M, 226 subsidere — parabas (227) l. Serv. Aen. XI. 268, 227 calchidos VUA, calchidas M₁, euboyce u, 228 heu demens n. l. [Prob.] IV. 248, 1 K, nulli B, 229 prestare M, 230 segreta R, 231 ouboyci U.

Ib. *Illā* tam flagitat sermo (torquere oculos is solus dicitur, cuius sunt oculi) quam nexus, ipsa enim adiectione pronominis ostenditur ad aliud subiectum transiri, et sic tantum est, quo referatur *torva*, 218 (femin. nec iungendum cum lumina). Commendavit hanc lectionem Bentr. post Bersmannum, recepit ex recentioribus Weise. *Ille* Grotius et secuti.

218 Heinsius Adv. p. 140 confert ad *muta* Claud. Rapt. III. 160 „absumpsit mutas in fata querellas”. Sonus non in verba distinctus sed protractus significatur; frustra Burm. *muta* defendit.

226 „Subsidere in agro” Bentr., quod non promiserat Phoebus regnum. Sed solus habiturus erat quietem in Euboea, reli-

quis bellantibus v. 195, satis id erat Appio, ut quietem *per imperium* speraret. Burmannus multa molitur locum desperatum dicens et tentans: „nec te vicinia fati territat — iure *sub* (Hamb.) incerto, mundi subsidere regnum (rapte vana spe Chalcidos Euboicae)” et alia. Iuvenis aliquis apud Burm.: „Appi *Dure!* sed incerto mundi *sub sidere*, regnum Chalcidos — parabas”, in quibus *dure* alienum, reliquis non opus. Appius sperat quietem *convalle* Euboica, quietum imperium Euboeae; dum omnia sint incerta (iure incerto mundi) in hac terrae confusione facile in eius possessionem se subreperere posse putat. *Capte* malebat Heinsius. — Ad *subsidere* cf. Verg. Aen. XI. 268 „devictam Asiam subsedit adulter”. Gronov. Obs. I. 17. Sil. It. XIII. 221.

Qua maris angustat fauces saxosa Carystos,
 Et tumidus infesta colit qua numina Rhamnus,
 Artatus rapido fervet qua gurgite pontus,
 Euripusque trahit cursum mutantibus undis 235
 Chalcidicas puppis ad iniquam classibus Aulin.
 Interea domitis Caesar remeabat Hiberis
 Victrices aquilas alium laturus in orbem,
 Cum prope fatorum tantos per prospera cursus
 Avertere dei. Nullo nam Marte subactus 240
 Intra castrorum timuit tentoria ductor
 Perdere successus scelerum, cum paene fideles
 Per tot bella manus satiatae sanguine tandem
 Destituere ducem, seu maesto classica paulum
 Intermissa sono claususque et frigidus ensis 245
 Expulerat belli furias, seu praemia miles
 Dum maiora petit, damnat causamque ducemque
 Et scelere inbutos etiamnunc venditat ensis.
 Haud magis expertus discrimine Caesar in ullo est,
 Quam non e stabili, tremulo sed culmine cuncta 250

232 l. Lact. ad Stat. Theb. VII. 370, caristos VUR, carintos M, 233 quae B₁ M₁A nomini M₁, ragnis T, rhamniss A, ramnos U, 234 qua M, 235 l. Lact. ad Stat. Theb. VII. 333, eurippusque U, vadis Lact., 236 calchidicas VUA, colchidicas R, clasibus U, 237 remeavit T, remeabat Caesar G, 239 factorum c, 241 l. Prisc. II. 43. 18, 242 pene U, fideles M, 243 tandem M, 244 paulum UM, 246 expulerant Um (u. s. s.), 248 etiamnum A, etiamnunc a (marg.) c. rell., vendicat T, 249 haut V, nullo T, [est] ABG (est g add.), 250 quam — despiceret (251), l. Prisc. 132. 11 et 474. 17 H, [e] M (add. m. 2).

232 Valerius M. l. l. „regionem, quae inter Rhamnunta nobilem Attici soli partem (f. pagum) Carystumque Chalcidico freto vicinam interiacens Coelae Euboeae nomen obtinet”. Sed Rhamnus est in continente, Carystus in Euboea. Interiacet mare, non regio. In id vitium non incidit Lucanus, sed cur Rhamnus admisceatur, non apparet.

236 Aulin reposuit Oudend., quem reliqui sequuntur praeter Weisium, qui Aulim.

245 Clausus i. q. vagina conditus. Seditio haec secundum Appianum II. 47, 48 Placentiae facta, oppressa est a Caesare ex Hispania reduce antequam Romae consul cum P. Servilio creatus est, a^o. 48 ineunte. Caes. B. Civ. III. 1. 6. Cum Massiliae etiamtum ipse esset, unde Placentiam festinavit (vid. App.), probabile est, hos milites expe-

ditionis Massiliensis et Hispanae non fuisse participes; sic demum aliquamdiu gladius quiescere potuit. A Brundisio, ubi Pompeium Caesar frustra obsederat, (Caes. I. 24) statim in Galliam Cisalpinam missi videntur. Non pugnat 265: „(nostri) partem (eripuit) duris Hispania bellis”, nam *nostri* int. de toto exercitu. Pertinent haec ad finem ai. 49. Ceterum Suetonius Caes. 69 IX fuisse legionem tradit, cf. ad 374.

248 Venditat primus Bersmannus. Facile id in vindicat potuit corrumpi, quod vendicare pro vindicare saepius MSS. „Suam impietatem etiamnunc, tanquam pretio dignam, vendit miles”. De demendis armis sermo non est, quod si esset vindicat rectum esset.

249, 257, 260 „in ullo est”, „timori est”, „inultum est” cf. ad II. 142.

Despiceret, staretque super titubantia fultus;
 Tot raptis truncus manibus gladioque relictus
 Paene suo, qui tot gentes in bella trahebat,
 Scit non esse ducis strictos, sed militis, ensis.
 Non pavidum iam murmur erat, nec pectore tecto 255
 Ira latens; nam quae dubias constringere mentes
 Causa solet, dum quisque pavet, quibus ipse timori est,
 Seque putat solum regnorum iniusta gravari,
 Haud retinet: quippe ipsa metus exsolverat audax
 Turba suos; quidquid multis peccatur, inultum est. 260
 Effudere minas: „Liceat discedere, Caesar,
 A rabie scelerum. Quaeris terraque marique
 His ferrum iugulis, animasque effundere vilis
 Quolibet hoste paras. Partem tibi Gallia nostri
 Eripuit, partem duris Hispania bellis, 265
 Pars iacet Hesperia, totoque exercitus orbe
 Te vincente perit. Terris fudisse cruorem
 Quid iuvat Arctois, Rhodano Rhenoque subactis?
 Tot mihi pro bellis bellum civile dedisti.
 Cepimus expulso patriae cum tecta senatu, 270
 Quos hominum vel quos licuit spoliare deorum?
 Imus in omne nefas manibus ferroque nocentes,
 Paupertate pii. Finis quis quaeritur armis?
 Quid satis est, si Roma parumst? Iam respice canos,

251 fluctus m (m. 2), 252 truncis A₁, 253 gentis M₁, 254 ducem T₁, milite (*corr. in* militi) senses M, *corr. m. 2: militis enses*, 255 sed pectore r, toto R₁, 256 mtēs A, 259 aut T, ipse M₁, 260 quidquid — est l. Lact. ad Stat. Theb. II. 399. Schol. Iuvenalis II. 46, Prov., 261 effundere T, 262 terraque marique M, 263 animisque U₁, *effundere viles* M, 266 totoque — perit (267) l. Acro ad Hor. Carm. II. 1. 29, hesperia M, 268 arthois V, arctois U, artois M, renoque V, 270 coepimus VUG, 272–301 adsunt in P^v, cf. V. 211, 274, 275 quid — parum l. (Prob.) IV. 248. §2 K, parum est O etiam P^v et Prov., et Hieronymus ad Geront. de Monom. p. 93, epist. CXXIII. 915, [est] solus Probus.

257 Subiecti domino metuendi ipsi tamen metuunt, nec se potentiores regnante putant, quod singuli gravamina sua premunt, eoque quisque se solum et debilem credit. Patientia civium sub malis imperatoribus Romanis haec scribenti Lucano sine dubio observatur.

261 „Exarsere animis” Bentl. ne verbum *effundere* bis ponatur, cf. 263.

263 Iniusta exprobratio, quasi Caesar per-

dere milites studeret: gladium quaeris, quo transfigamur.

268 *Rheno Rhodanoque* Cortius, quia poetae scilicet temporis ordinem saepe neglegant!

271 Non expulerant senatum nec urbem expugnaverant milites; Caesar emissio Pompeio e portu Brundisino sine militibus urbem petivit, quam expilandam noluit exercitui tradere, antea quoque armatos non in urbem admisit cf. III. 72 et 100. Non constat sibi III. 116.

Invalidasque manus et inanis cerne lacertos. 275
 Usus abit vitae, bellis consumsimus aevom,
 Ad mortem dimitte senes. Anne improba vota?
 Non duro liceat morientia cespite membra
 Ponere, non anima galeam fugiente ferire
 Atque oculos morti clausuram quaerere dextram, 280
 Coniugis inlabi lacrimis, unique paratum
 Scire rogam. Liceat morbis finire senectam.
 Sit praeter gladios aliquod sub Caesare fatum.
 Quid, velut ignaros ad quae portenta paremur,
 Spe trahis? Usque adeo soli civilibus armis 285
 Nescimus cuius sceleris sit maxima merces?
 Nil actum est bellis, si nondum conperit ista
 Omnia posse manus; nec fas nec vincula iuris
 Hoc audere vetant. Rheni mihi Caesar in undis
 Dux erat, hic socius; facinus quos inquinat, aequat. 290
 Adde, quod ingrato meritorum iudice virtus
 Nostra perit: quidquid gerimus fortuna vocatur.
 Nos fatum sciat esse suum. Licet omne deorum
 Obsequium speres, irato milite, Caesar,
 Pax erit". Haec fatus, totis discurrere castris 295

275 inanis VR (inanes etiam P^v)C ad 333, invalidas[que] M, que add. m., 276 aevum cum reliquis P^v, 277 demitte AB, en vulgo O at improba C (explicans: at num quid inprobum petimus?), improba, in a m. 2 in ras. quatuor litterarum M, improba P^v c. rel., 278 licuit G (-ceat g), 279 animam galea P^v animam galeam MA, anima galeam VUGC, anima m, glebam m sed a 3 manu, [ferire] P^v (abscisum cum marg.), 280 clauram, supra scr. m. 2 su M, 281 inlabi P^vVUA, 282 morbisfineri U, 283 cum caesare M (sub m), 284 ignarus A₁, atq ABE, paremus a, 285 spes P^v, 286 nesciamus P^v, 287 con- ceperit T, istas O vulgo, 289 ante 283 T, vetat P^v, 290 dixerat T₁, 292 quitquit P^v, quicquid VUMA, 293 suum P^v et rell., C ad 339, 294 irato M, 295 paxehaef. atus P^v.

275 „Inanes carne lacertos” coni. Oudend., vix latinum.

277 Vulgo en, ironia parum apta. Anne et an non differunt, cf. 328 et 339.

279 Steinhart de schedis rescr. p. 16, cum non ferret anima galeam ferit, Waddelii coniecturam probat: „anima galeam fugiente perire”. Sed „anima fugiente — i. e. in morte deficiente, evanescente — galeam ferire” de milite est intellegendum, qui in ipso proelio vulneratus concidit. Glebam recepit Burmannus, quo facto sententia repetitur iam in superioribus enuntiata. De galeis clausilibus vid. Drakenb. ad Sil. XIV. 636 et Rich i. v.

280 Morti, nempe is qui claudit mortui oculos, famulus est Mortis.

285 „Spe rapis” Kiesling. Melior vulgata = differs, ludis.

287 Ista coniectura est Guyeti; verbis „ista manus” non se excipit miles, cf. infra 351 et I. 342, in primis VI. 242. Se omis- sum; vulgata caret subiecto.

289 Arvis coni. Bentl. sine exemplis, qui- bus Rheni arva defendatur. Requiritur: „ad undas”. Cf. tamen IV. 696: „nec Rheni miles in undis exploratus”.

295 Haec fatus corruptum puto; primo enim nomine carent, quo referantur, supra v. 290 de turba sermo erat: effudere, hoc loco

Coeperat, infestoque ducem deposcere voltu.

Sic eat, o superi! quando pietasque fidesque
Destituunt, moresque malos sperare relictum est;
Finem civili faciat discordia bello.

Quem non ille virum potuit terrere tumultus? 300

Fata sed in praeceps solitus demittere Caesar,
Fortunamque suam per summa pericula gaudens
Exercere, venit nec, dum desaeviat ira,
Expectat: medios properat tentare furores.

Non illis urbes spoliandaque templa negasset 305

Tarpeiamque Iovis sedem matresque senatus
Passurasque infanda nurus; volt omnia Caesar
A se saeva peti, volt praemia Martis amari,
Militis indomiti tantum mens sana timetur.

Non pudet heu, Caesar, soli tibi bella placere 310

Iam manibus damnata tuis? hos ante pigebit
Sanguinis? his ferri grave ius erit? ipse per omne

296 voltu P^v, vultu rell., 297 eat 2 m. in ras. M. stat T, laceat ante l *erasa* p, G, liceat, eat o superi g, fato AB (eat o, a), 298 relictum [est] M, rel. est m., 300 virum P^v, reliqui ducem, 301 preces T, dimittere P^vVG, cōmittere U, Desinit P^v, cf. 331, 304 exspectat M₁ (s delet m. 2), expectat V, temptare VUM ut semper, 306 matrisque M, matresque m, 307 omnia certe O vulgo, 308 [se] U₁. pati b, 309 mens tantum G, 311 dampnata U, suis mAGC, hoc c, pigebat m.

singularis; deinde *discurrere* non recte de uno homine dicitur, quare probabile est, collectivum aliquod positum fuisse, veluti *miles* aut *turba*, cuius locum occupaverit *haec fatus*, quod necessarium videbatur: *haec miles*; *totis*, aut simile quid. Simplicius sane esset *fatur* scribere, sed collectivum *turba* v. 260 nimis remotum est.

296 „Coequit et infesto requiem” (missionem) Bentl.

297 *Sic eat* est ironica concessio: age vero (fraai zoo!), si ita placet, experire. Non magnopere differt *inunc*. Expostulatur cum aliquo, ut videat quas calamitates sibi pepererit, aut gloriabundus recipit in se aliquis quidquid consequitur, cf. II. 304, Heins. ad Claud. II in Eutropium 155. Paulo diversus Liv. I. 26.

300 *Virum* ex P^v commendat Steinhart, de Sched. p. 13.

301 *Committere* defendit Steinhart l. l. p. 21 collato IX. 372; „in ignotas agmen committere gentes”, qui locus non plane similis est. *Dimittere* multis defendit Cortius, aliena et dubia admiscens, sed *dimittere* est a se

remove, procul amandare. *demittit* fata tanquam sortes Caesar, proicit; nulla est separationis notio. Ceterum cf. VII. 52 „sua fata — praecipitare cupit”.

306 *Matres* i. q. matronas, oppositum: *nurus* i. q. virgines.

307 *Certe* reduxit Oudend., ante erat *Caesar*. *Certe* mirifice friget; assertio ipsa per *certe* significat dubitari posse et debilitat locum; contra *Caesar* invidiosum est. Oudend. aliena affert.

308 *Martis avari* Heinsius. *Amari* i. q. in pretio esse. Solus fructus non impius belli: satietas et horror sanguinis, non toleratur.

311 *Suis* Bentl., ut milites dicantur manus bellorum, quod argutissimum ei et propterea Lucano dignum videtur. *Manus* tamen Caesaris et quasi *operae* milites dici possunt. Idem v. 314 coll. VII. 558 *sceleri sibi*, et hic quidem nitens auctoritate optimi Regii et postulante sententia. Ineptum votum est *liceat* tibi a scelere desistere. Quis dubitat? Sed sceleri venia desinendi concedi non videbatur, tam furebat.

Fasque nefasque rues? Lassare, et disce sine armis
Posse pati; liceat sceleri sibi ponere finem.

Saeve, quid insequeris? quid tam nolentibus instas? 315

Bellum te civile fugit. Stetit aggere fulti

Cespitis, intrepidus voltu, meruitque timeri

Non metuens, atque haec ira dictante profatur:

„Qui modo in absentem voltu dextraque furebas,

Miles, habes nudum promptumque ad volnera pectus. 320

Hinc fuge, si belli finis placet, ense relicto.

o: Detegit inbellis animos nil fortiter ausa

o: Seditio, tantumque fugam meditata iuventus,

o: Ac ducis invicti rebus lassata secundis.

Vadite, meque meis ad bella relinquitte fatis; 325

Si non feminei voltus linguaeque tumultus 321*

314 sceleris R scelerum, rell. vulgo, sibi m a g, tibi rell., 315 iam O vulgo, molestibus T, 316 fulto G, 317 voltum ABE, 319 quo modo e, 320 promptumque VU, prommtumque T, 321 finis belli V, hinc mT, si M, 321* Exstitit in Pⁿ qui *inter v. 301 et 331 habuit folium, nunc deperditum, continens 302—330 i. e. demto 321* 29 versus, quibus unus addendus, ut numerus solitus (2 × 15) 30 expleatur. 321* exstat in U, 322 nil—seditio (323) l. Sidonius Ap. ep. I. 11. 7, animas VUmABE Prov. animos MG, deter. . . git M, detigit Prov., 325 ad M, relinquitte M.*

313 „Sine armis posse pati” disce privatus esse, quasi: pati te esse sine armis. cf. IX 262 „et nescis sine rege pati”. Verg. Ecl. X. 52 „certum est in silvis, inter spelaea ferarum malle pati”. Seneca Thyest. 470 „immane regnum est posse sine regno pati”. Herc. Oet. 1524 „quique sub plaustro patiuntur ursae”, Nat. QQ. III praef. 6: „sine patria pati”; pati in his = durare *χαρτερεῖν*. Vid. Gron. ad priorem Senecae locum et Grot. ad h. l.

315 *Tam* cod. Reg. aliquis ap. Bentl., multo gravius quam vulgata, nec dubitavi recipere.

316 *Se* Bentl. (milites, instrumenta belli, bellum detrectant), argute, non necesse. Te = destituit te. non potes regere, de manibus tuis habenae decidunt.

Ib. *Fulti* defendit Heinsius. Ex usu Lucani *fultus* = confirmatus, stabilitus: X 122 „fulcit gemma toros” (figit), VIII. 523 „Magni fulcire ruinam” sustentare, fulcrum supponere, ne cadat (*schoren*). Ergo agger *fultus* est cespite, non contra. Leg. cum Oudend. et aliis: *fultus*. Praesidio ei erat, a tergo, ut videtur, contra tumultuantes agger.

321 „Hic (in pectore meo) ense relicto” legit et interpretatur Schol. cf. Heins. p. 140. Non animadversum videtur, quam frigide hoc dicatur, cum non unum militem

alloquatur sed omnes, quasi mille gladios recipiat pectus. Tum quid opus erat *fuga*? Facessere iubet milites 325: *vadite*, incolumi duce nimirum. Proximo versu 322: „detegit, sqq. non est *γνώμη*; si in universum verum sit: seditio detegit inbellis animos”, tamen sententia fit inepta additis verbis „nil fortiter ausa”; per se intellegitur: qui nil audet est inbellis. Itaque verba Caesaris vulgo habentur illa „detegit” sqq., quamquam tale effatum a tempore et persona alienum est. Versus 323 et sq. nihilo aptiores; non est haec oratio militaris, non ducis suo iure confisi et intrepidi: „*iuventus*” honorificum vocabulum minus aptum. Versus 322—324 non sunt huius loci, per se tamen Lucano digni. Iis remotis legendum est: „*hinc fuge*”. Vult arma relinquere non in pectore suo, sed in castris. Cum his apprime conveniunt: *vadite* 325 et „*invenient haec arma (a vobis relicta) manus*”. Si belli finis placet, inquit, discedite, modo relinquatis arma, quae vos non decent. Cf. Caesaris dicta in alia seditione ap. App. II. 92 p. 777, 8—11 Mendelsohn.

321* Ne verbo quidem dignus, nisi e palimpsesto appareret esse antiquissimum, unde argumentum Weberi haustum ex similiter cadentibus *vultus* — *tumultus*, quasi versus sit leoninus recens, quodammodo infringitur. cf. Weber II. 436.

325 „*Ac bella*” Millard.

Invenient haec arma manus, vobisque repulsis
 Tot reddet fortuna viros, quot tela vacabunt.
 Anne fugam Magni tanta cum classe secuntur
 Hesperiae gentes, nobis victoria turbam
 Non dabit, impulsus tantum quae praemia belli 330
 Auferat et vestri rapta mercede laboris,
 Lauriferos nullo comitetur volnere currus?
 Vos despecta, senes, exhaustaque sanguine turba
 Cernetis nostros, iam plebs Romana, triumphos.
 Caesaris an cursus vestrae sentire putatis 335
 Damnum posse fugae, veluti si cuncta minentur
 Flumina, quos miscent pelago, subducere fontis?
 Non magis ablatis unquam descenderit aequor,
 Quam nunc crescit, aquis. An vos momenta putatis
 Ulla dedisse mihi? Numquam sic cura deorum 340
 Se premet, ut vestrae morti vestraeque saluti
 Fata vacent. Procerum motus haec cuncta secuntur,
 Humanum paucis vivit genus. Orbis Iberi
 Horror et Arctoi nostro sub numine miles,
 Pompeio certe fugeres duce. Fortis in armis 345
 Caesareis Labienus erat, nunc transfuga vilis
 Cum duce praelato terras atque aequora lustrat.

327 vocabunt R, vocabant U, u s. s. man. rec., 328 sequentur U, 330 qua U, exacti gl. in VU, 331–390 adsunt in Pn, i. e. Neapolitanae schedae, quae continuant Vindobonenses, cf. P^v 301, 331–345 in Pn adsunt tantum aliquot litterae ab initio versuum, 332 laurigeros currus Prisc. Part. 498. 4, omisso auctoris nomine, 333 defecta b, senex A, 335 ultimus folii 54^v 33us in pag. deleto alio post adscriptus U, 337 quae Prov., 338 decreverit Um, descenderit MAT, descenderet VR, 340 ullan Pn, 341 premet MB, premit bc. rel., implicat glossa supr. scr. U, 342 sequentur Ub, secuntur M, 344 numine U, reliqui nomine, 345 Pompeyo V, 346–360 in Pn adsunt tantum in fine versuum aliquot syllabae, 346 transfoga, o corr. in u U, caesaries M, corr.: — reis.

330 Quae labant, uno ictu concidunt sive uno impulsu, qui etsi rem conficit, tamen non est difficilis; itaque qui impulerunt tantummodo nec praepararunt labem praemia auferunt facile decessoribus debita. De verbo *impellere* sic usurpato cf. Seneca Herc. Oet. 1686 „cecidit impulsus dolor”, ubi cf. Gron. et ad I. 149. Cum 331 cf. App. 1. 1.

333 *Descenderit* probat Benti. pro *descenderet*. Ex duabus lectionibus *descenderit* et *decreverit* altera glossae similior est. Oratio perturbata; vulgo post *fontes* minor distinctio ponitur; ita „descenderit” pa-

rum aptum. Interrogatione continuata, post *fontis* subsistit orator et omittens negationem (*non ita*) ἀσυνδέτως; cum emphasi *non magis* ab initio asseverationis ponit. Atque ea respondet superiori interrogationi. Heinsius l. l. p. 140 *num magis — decreverit*.

341 I. e. ut propter mortem vestram aut vestram vitam fata mutentur. *Vacare* est fere: effectu careant vestra causa (non legendum *sorti nec marti*: Heins.) *Paucis* v. 343 est dativus masculin., paucis proceribus omnia serviunt (*servit* sine causa Heins.).

344 *Numine* imperio ac nutu; nimis tenue est nomine. *Numine* Cortius.

Nec melior mihi vestra fides, si bella nec hoste
 Nec duce me geritis. Quisquis mea signa relinquet,
 Nec Pompeianis tradet sua partibus arma, 350
 Hic numquam volt esse meus. Sunt ista profecto
 Curae castra deis, qui me committere tantis
 Non nisi mutato voluerunt milite bellis.
 En, quantum Fortuna humeris iam pondere fessis
 Amolitur onus! sperantis omnia dextras 355
 Exarmare datur, quibus hic non sufficit orbis.
 Iam certe mihi bella geram; discedite castris,
 Tradite nostra viris ignavi signa Quirites.
 At paucos, quibus haec rabies auctoribus arsit,
 Non Caesar, sed poena tenet. Procumbite terrae, 360
 Infidumque caput feriendaque tendite colla.
 Et tu, quo solo stabunt iam robore castra,
 Tiro rudis, specta poenas, et disce ferire,
 Disce mori". Tremuit saeva sub voce minantis
 Volgus iners, unumque caput tam magna iuventus, 365
 Privatum factura, timet, velut ensibus ipsis
 Imperet, invito moturus milite ferrum.

349 relinquens VRG, *relinquens*, U, relinque..M, *prior correctio*: — ent, *altera*: — et, reli. que. s Pn, relinquet A₁, castra U, 350 non VMR, nec UmAG, tradet URM, tradit VAGM ex corr., 354 heu — onus (355) l. Prisc. 498. 4 H., heu quantum O, humerus R, 355 dextris a, sperantis M, 359 ad a, 360 *sed poena* U, terra PⁿVUT, terre corr. in — ra M, 361 tollite T, 360—391 in P_n *desunt aliquot syllabae in mediis versibus, omissa notabo si dubia continent*, 364 rudi corr: — is A, 365 volgus Pⁿ, iam R, 366 hostibus C, 367 moturus Pⁿ morturus C.

348 „*Neque hoste*” Cortius ad III. 389 et II. 283. *Neque* ante consonam ut dactylum efficiat in prima versus parte Lucanus, ante vocalem libri non sibi constant. Hoc loco nulla debet esse dubitatio.

350 *Tradet an tradit* quaeritur. Alacrius est *tradit*: quisquis me relinquens (ita vulgo) non tamen Pompeium sequitur, non (*nunquam* est fortior negatio) vult esse meus. Sed cum ferri possit utrumque auctoritati cedendum. Cum *tradet* autem convenit *relinquet*, quod recepi; *relinquens* ex *relinques*, id ex *relinquet* exstitit; ita tollitur mala emphasis in *nec*. Ante Oudend. (*relinquens non*) erat *relinquit nec*; Burm. id revocavit, cum Oud. facit Cortius. — Heins.: *velit* „*imprecantis*”.

352 Qui me in tantum discrimen, quantum nunc instat, dare noluerunt, nisi mutato milite (vobis, infidis, amandatis). „*Ista castra* = mea cf. VI. 242, III. 126.

354 *En* Bentleius.

360 *Tenet* i. q. retinet Weise, scil. reliqui abire poterant armis relictis.

363 Tironum auxilium invocat in veteranos noxios, quos retineant et feriant, partim spectatores erunt (*specta*), partim actores (*disce ferire*). Omnino duodecim milites interfecit App. II. 47.

367 Pro *invito* probat Bentr. ex cod. Pulmanni: *et manco*, at non agitur de vulnerato, sed refractario milite. Condicionalis vis extenditur ad participium fut. act. = velut moveret. Potentialis significatio aut notio animi propensi in *sonaturus* Hor. Sat. I. 4. 44, *laturus* Liv. XXIV. 4. *erupturus* Tac. I. 28 non aliter explicanda. Quemadmodum condicionaliter „*fui laturus*” = tulissem, sic sine verbo subst. *laturus*. Landgraf ad Reising. II. p. 741 amandat ad alios grammaticos.

Ipse pavet, ne tela sibi dextraeque negentur
 Ad scelus hoc Caesar; vicit patientia saevi
 Spem ducis, et iugulos, non tantum praestitit ensis. 370
 Nil magis adsuetas sceleri quam perdere mentis
 Atque perire tenet; tam diri foederis ictu
 Parta quies, poenaeque redit placata iuventus.

Brundisium decimis iubet hinc adtingere castris,
 Et cunctas revocare ratis, quas avius Hydrus, 375
 Antiquosque Taras, secretaque littora Leucae,
 Quas recipit Salapina palus et subdita Sipus
 Montibus, Ausoniam qua torquens frugifer oram
 Delmatico Boreae Calabroque obnoxius Austro
 Apulus Hadriacas exit Garganus in undas. 380

Ipse petit trepidam tutus sine milite Romam,
 Iam doctam servire togae, populoque precanti

368 nec Pⁿ, dextraque A (dextraeque a), 370 ensis A, 371 nihil Pⁿ assuetas R, 372 tenet PⁿCA (corr. in: timet) GM, (supra scr. ē i. e. tenent), timet mb, diri O₁ etiam Pⁿ et c, diro ed. Gryph., iam U, 374 l. Servius ad Aen. XI. 445, Acro ad Hor. Carm. II. 1. 34, hinc A m. 2 in marg., R supra scr. hanc. hanc reliqui, vulgo, adtingere A, etiam Pⁿ, 375 retinere PⁿVR, rates Pⁿ, hidrus U, hidruns R, hydruns (n e corr.) G, hydrius corr. in hydrus M, 376 antiquus Pⁿ, antiquos M, supra scr. u man. rec, Tharas U, Tares T, litora leucas Pⁿ, 377 salamina Pⁿ, salpina AM, salpira U, alpina (s supr. scr.) V₁R₁, calpina G, . eibus Pⁿ, sifus C, siphys (vel -yx) a, siphis (supra scr. us) M qui in marg. habet: al. sipus (supr. scr. l), silphus U, sippus V, 379 delmatico PⁿMR, dalmatico VUmAG, 380 [garganus in u] Pⁿ, versum l. Servius Aen. XI. 247.

372 Egregie Bentleii coniecturam tenet confirmant nunc libri eius aetate ignoti. Nil magis continet rudia ingenia quam supplicium (perdere) videre aut scire sibi instare. Pax inter milites et Caesarem parta invidiose foedus vocatur, et dirum foedus, quoniam milites tanquam hostiae ceciderant. Male adhuc fere diro. Ictus est icendi actio. Praeierat Valerius Maximus II. 7. 1.

374 Vulgo hanc, sed multo melius per hinc haec superioribus iungentur; nec opus obiecto, ubi de imperio ducis sermo, ut ex Livio notum e. g. XLI. 3 med. „tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque proicere iubent”. ubi Madv. sine causa milites, nisi forte scribendum etiam ubique erit: receptui cani iussit; perpetuum est canere; convenire iubent, XLVII. 43: „stare primo, deinde redire in pugnam iubebat”. Deinde iuventus non revocabat rates v. 375. Si Placentiae seditio facta significatur (cf. ad 245 decimis castris, (quod firmatur Caes. III. 1: undecim dies) non recte numerus se habet; videtur igitur haec seditio

non ad ipsam Placentiam, sed in itinere Brundisium suscepto facta esse. Habent haec speciem poenae ex celerato itinere. Vidit iam Petrarca, cf. Nolhac Petrarque et l'humanisme, Paris 1892, p. 242.

378 Garganum obnoxium Boreae et Austro non posse dici frugiferum vidit Guyetus, conciens pinifer aut fagifer. Fort. frugiferam oram. De elisione cf. Trampe, p. 31, VIII. 644 „ubi ipsa”, II. 255 „tibi uni”. Haskins: „torquens oram giving a curve to the shore”. Potius vexans oram fertilem vicissitudine frigoris et caloris, dum expositus est utrique vento. Hor. Sat. 1. 5. 78: „montes quos torret Atabulus” ventus meridionalis, vexans Apuliam. Sid. Apoll. epist. I. 5: Calaber Atabulus — spiritu modo calores alternante, modo frigora, vaporatum corpus infecit”. Mons, qui torquentem i. e. vexantem ventum excipit, ipse torquere a poeta dici potest. Ceterum omnia nomina v. 375–380 sunt urbium Apuliae maritimarum, quae naves suas revocare 375 a mari iubentur.

Scilicet indulgens summum dictator honorem
 Contigit et laetos fecit se consule fastos.
 Namque omnis voces, per quas iam tempore tanto 385
 Mentimur dominos, haec primum repperit aetas,
 Qua sibi ne ferri ius ullum Caesar abesset,
 Ausonias voluit gladiis miscere securis.
 Addidit et fasces aquilis, et nomen inane
 Imperii rapiens signavit tempora digna 390
 Maesta nota. Nam quo melius Pharsalicus annus
 Consule notus erit? Fingit sollemnia Campi,
 Et non admissae diribet suffragia plebis,
 Decantatque tribus, et vana versat in urna.
 Nec caelum servare licet, tonat augure surdo 395

383 summo AV (supra scr. u), R, su... onore P^a, honore AV (linea supra e posita correctum) G. — ri bR („summo-honori“ MStht; *mecum facit Oud. e Buh.* = *M nihil annotans*), 386 dominis P^a, cum rell., 387 quas, corr. in: qua U, 388 hesperias P^a, 390 nomina P^a, imperio, corr. -rii M. 392 sollemnia campis R, sollempniā VUM, *Desinit P^a cf. v. 631, campus O, vulgo, 393 i. Prisc. II. 57. 3 H, dirimit O, vulgo, amissae T, 394 i. Prisc. 438. 24 H, tribu U. 395 nec — servare l. Lactant. ad Theb. VIII. 194.*

383; Habuit tanquam dictator comitia consularia; iam ante Massiliam captam a M. Lepido dictator dictus (Caes. II. 21) nunc populo precante illum honorem capessit. Bentleius: „petenti—summo dignatur honore Comitia“, „summo dictator honori consulit“, Id. Accipio: ad summam dignitatem ascendit. Insolens quodammodo, sed insolentius etiam Cortius: „summo d. honori“. Locus Iuv. VIII. 27. 28 habet iocularem exaggerationem quae huc non facit. Comitii consularibus habitis abdicavit, nec annum suum expectans consulatum capessivit et Brundisium profectus est, Caesar Civ. III. 2, Appian. Civ. II. 58.

384 cf. Stat. Theb. IV. 1. 20: da gaudia fastis. Claud. XVIII. 317: exhorruit annus nomen (Cortius).

386 „Mentior dominum“ est: fallacem domini speciem prae me fero. Burmannus, qui solus *dominos* pro *dominis* e nescio quo Rottend. pr. recepit, confert Mart. III. 43: „mentiris iuvenem“, cf. Apul. Metam. XI. 8 „feminam mentiebantur“, vide supra I. 131 „dedidit ducem“, X. 134 „iuventus exacta virum“, quibus locis personae nomen pro facultate ponitur. Val. Flaccus VII. 211: „sicut erat, mutata deam mentitaque Circen“. Persius I. 11: „sapimus patros“. Mentiebantur dominos, quod dum videbantur conferre potestatem, inania nomina concedebant. — Ornamento erat Caesar fastis, non contra iis illustrabatur; inde *nam* explicatur. — Ad ordinem verborum

v. 357 cf. supra ad III. 679. (Heitland *dominis*, quia *dominos* sit: „eos dominos m.“ quod non credo).

392 *Campi* Heinsii emendatio necessaria, abs qua inepte *dirimit* (*diribet*) subiectum haberet *campus*.

393 Dedi *diribet* cum Webero, vocabulum hac in re proprium, librariis ignotum. Sine causa Klotzius et Dorvillius de quantitate dubitant; cf. *dirimo* e dis-imo; *diribeo* = dis-hibeo. Plebs non admissa in diribitione, aut non ad suffragia admissa ut Caesariani aliquot pro plebe sententias ferrent. Ordo centuriatorum hoc loco neglectus: primum enim de caelo servator (395), tum sortitio fit (394), et latis suffragiis diribitio (393), quae a poeta transverso ordine memorantur. Cf. Cic. Phil. II. 33. Ceterum si vellem plene hunc locum illustrare excederem fines commentarii.

394 „Decuriatque tribus et inani“ Bentleius. Nihil opus. Ad praerogativam sortiendam evocat (*decantat*) principes tribuum, ut sortem quisque suam in urnam conicerent, ipse urnam movet, unde sors exsiliat. Sortitio fit etiam ante renuntiationem (Varro RR. III. 17. 1) sed ea non magni momenti. Centuriam post institutionem centuriatorum saec. tertio (a. c.) et deinde fuisse subiunctam tribui constat. et convenit cum hoc loco. *Vana* urna ut omnia quae fiebant nunc.

395 *Tonat* sc. caelum. Non obnuntiatio

Et laetae iurantur aves, bubone sinistro.

Inde perit primum quondam veneranda potestas
Iuris inops; tantum careat ne nomine tempus,
Menstruus in fastos distinguit saecula consul.

Nec non Iliacae numen quod praesidet Albae, 400
Haud meritum Latio sollemnia sacra subacto,
Vidit flammifera confectas nocte Latinas.

Inde rapit cursus, et quae piger Apulus arva
Deseruit rastris et inertis tradidit herbae,
Ocius et caeli flammis et tigride feta 405

Transcurrit, curvique tenens Minoia tecta
Brundisii, clausas ventis brumalibus undas
Invenit et pavidas hiberno sidere classis.
Turpe duci visum, rapiendi tempora belli
In segnis exisse moras, portuque teneri, 410

396 l. Prisc. II. 331. 23 H et I. 566. 4, Servius Aen. IV. 462, Schol. Voss. I. 558, 398 tant. car. VUG, car. tant. rell., 399 infaustus A, infastus a, in fastus R, in fastis G, distingunt T. 401, 400 hoc. ord. G, aut T (d s. s), meritum est M, sollemnia M (l add. 2 manus) A, 402 vidit...flammifera M, 403 et qua — rastris (404) l. Acro ad Hor. C. III. 16. 26, capit G; rapit g c. rell. qua U, 404 inherti R, 405 l. Serv. Aen. X. 166, e coeli T, tygride faeta U, otior A, 406 adscr. m. 2 extra lineas U, 407 brundisii UMAR, 408 sydere U, 409 visum est VUma, 410 pontuque M₁, tenere M₁.

significatur, in qua de faustis („et — aves“) tacebatur, sed caeli observatio, quae fiebat a praeside comitorum adstante augure ante comitia. Omne tonitru centuriatis infaustum erat, sive dextrum sive sinistrum. Locus auctorum vide ap. „Lange, Röm. Alterth“. I³. p. 558. sq. Legitima formula est „servare de caelo“, ut notum, sed cf. VI. 428 „sidera caeli servet“, et sic: *avem* servare et simm.

397 *Inde*: ex neglectu sollemnium, veneranda maiestas imperii minuitur. *Primum*. quamvis sequente *quondam*, iungendum cum *veneranda*. „Iuris inops“ legis praesidio destituta.

399 *Menstruus* cum contemptu, ut videtur, i. q. in menses *aliquot*, non in annum creatus. Certe hinc effici non licet, aliquando contra consuetudinem in unum mensem esse electos ordinarios consules. Cf. Mommsen Staatsrecht II. 1² p. 81. sqq. Suet. Nero 15: „consulatum in senos plerumque menses dedit“. „Distinguit saecula“ notat tempora et refert (digerit) in fastos. Non improbandum foret in *fastis* si meliores alii praeter Gemblacensem haberent.

400 „Et tamen Iupiter Latiaris in monte

Albano vidit confectas ferias Latinas sacrificio nocturno“. Schol. Voss. ad 402: „hic ergo accipimus (Cortius pro tradito: hoc e. accipiamus) haec sacra Caesarem sollemniter celebrasse, cum adeptus est dictaturam et consulatum“. Minus recte alia apud Weberum scholia (Bernensia ad h. l. desunt) interpretantur *una tantum nocte*, cum deberent per novem celebrari. Non merebatur Iupiter (401) quod Latium subegerat.

404 „Deseruit rastris“ i. q. inculta reliquit. *Castris* inepte Withofius, alii (Heinsio adscribit Cortius), et *desuevit* vir doctus ap. Oudend. „Inerti herbae“ malis herbis, lolio.

406 „Minoia“ cf. II. 610: „urbs (Brundisium) est Dictaeis olim possessa colonis“.

410 *Traxisse* Heins. conl. pro *exisse*, quod Grotius receperat; *haesisse* antiquiores editiones. Burmannus: „*rapiendi* tempora belli in segnes *haesisse* moras“. Hoc peius vulgata. *Exisse* insolens sed quis non intellegit esse „tandem abisse“. „Exit dies“ Seneca dixit (cf. Oud.). Subiecti mutatio vix recte statuitur cum *portu teneri* sit potius accipiendum de indefinita persona.

Dum pateat tutum vel non felicibus aequor.
 Expertis animos pelagi sic robore conplet:
 „Fortius hiberni flatus caelumque fretumque,
 Cum coepere, tenent, quam quos incumbere certos
 Perfida nubiferi vetat inconstantia veris. 415
 Nec maris anfractus lustrandaque littora nobis,
 Sed recti fluctus soloque Aquilone secandi.
 Hic utinam summi curvet carchesia mali
 Incumbatque furens et Graia ad moenia perflēt,
 Ne Pompeiani Phaeacum e littore toto 420
 Languida iactatis comprehendant carbasa remis!
 Rumpite, quae retinent felicitis vincula proras.
 Iamdudum nubes et saevas perdimus undas”.

Sidera prima poli Phoebo labente sub undas
 Exierant, et luna suas iam fecerat umbras, 425
 Cum pariter solvere rates, totosque rudentes
 Laxavere sinus, et flexo navita cornu
 Obliquat laevo pede carbasa, summaque pandens

411 totum g, 412 expertos U, 414 cepere M, tenet M₁, 415 fervidi M, perfide m, 416 amfractus V, 418 utinam summi curvet c. m. (sic) C ad 423, hac M, carthesia R, 419 furens VUMAG, ferens g, ad U 2 m., perfert A, perstet Sthto videtur in M₁ scriptum, 420 nec M₁, versus in A adscr. in inf. pag. m. 2, 421 remo U₁, remi R, mali G, iactantes ABGR iactatis a, c. rell. comprehendant R, 424 labante T, umbras B₁, 426 solvere rates M, totos [que] T, rudentis C, tortosque AC, totosque VUMG, 428 summaque — auras (429) l. Isidorus XIX. 3. 4, tendens Is.

411 „Vel non felicibus”, quanto magis sibi, Caesari. *Tutum* non pugnat cum 407, Caesar sic iudicabat.

414 *Coepere* praefendum, Mss. in hoc nulla auctoritas, qui promiscue scribunt *cepi* et *coepi*. Venti intelleguntur etesiae aut similes, qui cum semel flare *incepterunt*, continui sunt et semel cursu directo nautarum magnam operam non requirunt. „Recti fluctus secandi” (417) i. q. recta non oblique navi mota. *Secare* h. l. non de contrariis fluctibus, quos prora dividat, sed de fluctu omnino qui sulcatur. Mire aquilo hic admiscetur, quasi borea opus sit Brundisio in Epirum transmissuro; num festinationis an ignorantiae documentum sit, dubium, cf. infra 427 et 705.

419 *Ferens* Bentleius, languidum et nimis mite h. l. vocabulum. Optat saevas undas (423) et ventum vehementem, qui carchesia = summum malum cui annexa sunt suppara, ab audaci nauta expansa, curvet. Oudendorp. *furens* recte defendit. A supparis diversa carbasa, vela maiora,

quae si pendeant, vento non impleta, cursus ita est tardus, ut remis iactantarii possint assequi studentes evadere. *Adtandis* (Heins. 421) nihil differt a *iactatis*.

420 *Tecto* Trampe in thesibus. Conieci *torto*. Ph. e l. toto i. q. undique ex Corcyra.

426 *Tortos* manifestum σφάλμα librarii non intellegentis *totos* cum *sinus* esse iungendum. Eo pertinet quod C habet *rudentis* quasi accusativum.

427 „Flexo cornu” nim. antennae, trabis unde velum suspensum est (stang). Cum ex duobus cornubus unum pede attrahitur versus gubernaculum, velum obliquatur; id fit ad ventum obliquum melius excipiendum. Pedes funes sunt, quibus ab inferiori parte velum utrinque tenetur, ex his laxato uno vel attracto sinus veli maior aut minor fit. *Suppara* sunt ut Oudend. interpretatur: topzeilen. Videtur Lucanus credidisse cursum fuisse in orientem et meridiem (ZO.) et quo magis sub aquilone possent eo cursum dirigere laevum pedem esse attractum. Cf. intpp. ad Catullum 4. 21.

Suppara velorum perituras colligit auras.
 Ut primum levior propellere lintea ventus 430
 Incipit exiguumque tument, mox reddita malo
 In mediam cecidere ratem, terraque relicta
 Non valet ipsa sequi puppis, quae vexerat aura.
 Aequora lenta iacent, alto torpore ligatae
 Pigrius inmotis haesere paludibus undae. 435
 Sic stat iners Scythicas adstringens Bosphorus undas,
 Cum glacie retinente fretum non inpulit Hister,
 Imensumque gelu tegitur mare; comprimit unda,
 Deprendit quascunque rates, nec pervia velis
 Aequora frangit eques, fluctuque latente sonantem 440
 Orbita migrantis scindit Maeotida Bessi.
 Saeva quies pelagi, maestoque ignava profundo
 Stagna iacentis aquae; veluti deserta, rigente

429 supara U, sipara CA, sippara Rg, collegit A, 431 tument et r. U, 432 A habet intra versus a m. 2, 433 l. Schol. Berol. ad 459 (ap. Weberum), 434 ligato AB, ligatae aM, ligata VUGE, 435 inmotis R, 436 bosporos V, bosforis T, bosforos UM, phosforus A, adstringes T, astringens M, 437 glatie A, hister O, 440 eques M, [que] M₁, sonatem T, 441 cingit Maeotica Osbernus p. 77, scidit MA₁, maraotida M, 442 l. Aldhelmus p. 530 M, 241. 21 G, 443 tacentis UE, regente M, vigente m.

431 Relecta in malum reciderunt in mediam navem. Pendent vela et cursum navis (remis adactae) non aequat ventus sed tardior est.

434—446 Versus nimis onerati: primum 435, 436 torpor describitur, 436—441 egregia comparatio cum Ponto Euxino et palude Maeotica glacie adstrictis, post quam quidquid addideris friget; tamen v. 442—446 haec repetuntur et ampliantur sic, ut nescias num in mari rursus Brundisino versetur poeta, donec contrarium docet ultimus versus: „non solis imagine vibrat”, quae ad tectam tantummodo glacie aquam pertinere possunt. Est in his copia Ovidio digna, quem in superioribus potissimum v. 440 ob oculos habet, cf. Trist. III. 10, 33.

434 Distinxit post *iacent* et *ligatae* pro *ligata* scripsit Bentleius, idem iam Oudendorpius.

437 Perfecti temporis *inpulit* rationem nullam video nisi metrum. Si de una actione, de uno „impulsu” ageretur, post quem, velut irritum conamen iam mare rigeret, secus statuerem; sed perpetuo nunc non movet (*impellit*) aquas marinas Danubius. Egregie *comprimit* (438) glacies quas occupavit naves, non potuit melius.

438 *Intensum* ex Barber.: *infensum* Heinsius. Advv. p. 134.

439 De *nec* multa argutatur Cortius, ut etiam *ac* commendet. Negatio pertinet ad totam sententiam: „nec frangit aequora eques aut orbita Maeotida paludem scindit”; haerent qui cum Cortio *nec* ad *pervia* tantum referunt. Affirmativa sententia haec: „pervia velis aequora frangit eques”, in qua nemo non videt „pervia velis aequora” esse i. q. mare navigabile, per *nec* in contrarium convertitur: non frangit eques, ungula equi vias navigabiles. Et sic proxima: nomadis Bessi currus (orbita) non scindit (findit) glaciem Maeoticam. Confusa Bosphorus Cimmerius, palus Maeotis, (*Scythicus* 436, 441) et Pontus Euxinus, in quem Hister influit.

442 *Scaeva* Waddelius. Plane quod *scaevus saevus* hac aetate subinde est, nempe: malum portendens, mali ominis. Schraderus *laeva*. *Pelago* iure praefert Cortius.

443 Post *aquae* lenius distinguens Bentleius: *regente*, ipse „sententia clara, inquit, *s'agna cessant veluti deserta Natura regent'e* sive quae regit”. Nemo videtur intellexisse *deserta* esse substantivum; tam planus et solitarius magnus campus congelati maris

Aequora natura cessant, pontusque vetustus
 Oblitus servare vices non commeat aestu, 445
 Non horrore tremit, non solis imagine vibrat.
 Casibus innumeris fixae patuere carinae:
 Illinc infestae classes et inertia tonsis
 Aequora moturae, gravis hinc languore profundi
 Obsessis ventura fames. Nova vota timori 450
 Sunt inventa novo: fluctus nimiasque precari
 Ventorum vires, dum se torpentibus unda
 Excutiat stagnis et sit mare. Nubila nusquam
 Undarumque minae; caelo languente fretoque,
 Naufragii spes omnis abit. Sed nocte fugata, 455
 Laesum nube dies iubar extulit, imaque sensim
 Concussit pelagi, movitque Ceraunia nautis.
 Inde rapi coepere rates atque aequora classem
 Curva sequi, quae iam vento fluctuque secundo
 Lapsa Palaestinas uncis confixit harenas. 460
 Prima duces iunctis vidit consistere castris

444 vetusta A, 445 commineat T₁, 446 orrore M, 448 illic M₁ABE, (illinc a marg.)
 449 hic M₁RG, 450 timore C, 451 precaci m, 452 currentibus G, torpentibus g (1^a m.)
 c. rell., 456 diem VMGC, dies UA, 458 ratis M₁, cepere R, classem corr. in classis V,
 classem M, 460 palaestinas VU, confixit U, harenas U, 461 iunctis vidit, hoc ord. GR,
 vidit iunctis vulgo.

ac desertum. Ita ablativus abs. „rigente natura” aptus, modo post *deserta* minor distinctio ponatur. *Commeat* de incremente per aestum et in litus escendente unda int.

446 Mirum potuisse errari in explicandis verbis „solis imagine”. Sententia: non tremulae undae (*horror*) solis repercussa imagine splendent. Non sane solis radiis tanquam speculo exceptis vibrant undae, sed vibrantes a nobis perspiciuntur (vibrant nobis). Sed talia poetis conceduntur.

447 Patuerunt = expositae sunt. Schol. Voss.

448 *Illinc* venturae cf. 450, non *illic*. Classes Pompeianae melius remigio paratae significantur.

449 *Moturae* cf. ad 367.

456 *Diem* Commentum, dum ad *concussit* subaudit „totum (Usener: *lectum*) iubar”. *Laetum diem* Bentleyus; scilicet milites nubes optabant. Usitatum est: „aurora affert diem” (VI. 333, X. 434) rarius contra (attulit Hosius Iliad. Lat. 117;

minus probat Verg. Aen. VII. 148). Sed *laesum* (= obscuratum) defendit Burmannus recte, allatis Statii Theb. VII. 45: „laeditur adversum Phoebi iubar” et Silv. III. 1. 81 „laesique fides reditura sereni”. Et *dies* aptius subiectum ad *concussit* et *movit* quam *iubar*. *Dies* Cortius. „Movit Ceraunia nautis” fecit, ut oculis militum apparerent et evanescerent, *condidit*. Ceraunia transvehabantur, ad Palaesten, Genusum Apsumque cursum dirigentes. Navigantibus orae, quas legunt, *recedunt*, *subsidunt*, *residunt*, *transeunt*, *fugiunt*, cf. Drakenborch. ad Sil. It. III. 157. Ceraunia et Palaesten commemorat Caesar III. 6. Donec tamen simile exemplum verbi *movere* inventum erit, dubio non exenta lectio est (*monstratque?*)

461 „Iunctis vidit (hoc ord.) — *considerere*”, Bentleyus, non aptius quam *consistere*. Heinsii l. l. p. 141 „scripti plurimi” offerentes *considerere* sunt inferioris notae. Secundum Caesarem enim III. 13. 5 iter factum est copiarum inter Palaesten et castra ad Apsum posita, nec aliter fieri potuit aut sibi rem fingere Lucanus.

Tellus, quam volucer Genusus, quam mollior Apsus
 Circueunt ripis. Apso gestare carinas
 Causa palus, leni quam fallens egerit unda;
 At Genusum nunc sole nives, nunc imbre solutae 465
 Praecipitant. Neuter longo se gurgite lassat,
 Sed minimum terrae, vicino littore, novit.
 Hoc fortuna loco tantae duo nomina famae
 Composuit, miserique fuit spes irrita mundi,
 Posse duces parva campi statione diremtos 470
 Admotum damnare nefas. Nam cernere voltus
 Et voces audire datur, multosque per annos
 Dilectus tibi, Magne, socer, post pignera tanta
 Sanguinis, infaustam sobolem mortemque nepotis,
 Te nisi Niliaca propius non vidit arena. 475

Caesaris adtonitam miscenda ad proelia mentem
 Ferre moras scelerum partes iussere relictæ.
 Ductor erat cunctis audax Antonius armis,
 Iam tunc civili meditatus Leucada bello.
 Illum saepe minis Caesar precibusque morantem 480

462 *genusus* U, *hapsus* UMT, *absus* A, 463 *cyrcueunt* U, *circumeunt* M, *hapso* UMT, *abso* A, 464 *quem* G₁, 465 *at* — *praecipitant* (466) *Lact.* ad *Theb.* III. 672, aut (*Genusum*) *nunc* *Lact.*, *genusum* U, *soluta* A, 468 *numina* G, 470 *diremtos* VUMG, *direptos* R, *campis* A, 471 *totus* *vers.* in *ras.* m. 3 M, *vulti* M, *dampnare* U, 473 *magna* A₁, 474 *nepotum* MRTCG, *nepotis* m, 478 *doctor* A, 479 *leucadei* T, 480 *praecipibusque* A.

464 *Egerit* i. q. *exhaurit* cf. III. 272.

467 *Ex neuter* *supplendum affirmativum uterque.*

471 *Milites colloquia utrinque habuisse* *Caesar* III. 12, non vero se et *Pompeium* *refert.*

474 *Qui defendunt traditam lectionem infausti* *distinguant necesse est:* — „*tanta, sanguinis infausti sobolem, mortemque nepotis*”. Sic *Iulia* *dicitur „infausti sanguinis”,* *Caesare oriunda!* Imo *sanguinis* *est: consanguinitatis, vid. I. 111 „nam pignera iuncti sanguinis — abstulit ad manes — Iulia”.* *Weisium interpretantem: (post) sobolem et mortem infausti nepotis, i. e. post partum et mortem nepotis, refutavit Haskins; ipse „(post) sanguinis infausti sobolem” interpretatur: postquam nata est propago generis infausti (the scion of a hapless race), debebat potius: consanguinitatis, coniugii infausti; tum „mortemque nepotis” epexegesis continent. Durum hoc. Verum puto infaustam; librarii accommo-*

*daverunt adiectivum praegresso nomini: „post pignera tanta sanguinis, infaustam sobolem (Iuliam) mortemque nepotis” i. e. postquam pignora iuncta sunt, filia infausto omine sublata est, nepos mortuus. Oudendorp.: „raptumque nepotum”, quo non opus, cf. VI. 164 „usque ad Thessaliam”. Ubi summatim in re nota tempus notatur, solum substantivum sine participio Lucano sufficit, quasi quis diceret: „post Urbem” omisso: *Conditam.* — *Nepotum* *defendit Cortius, cum Oudend. ad Casaubonum in Suet. Iul. 23 provocans, qui nihil de duobus nepotibus dicit, cf. IX. 1049.**

478, sqq. *Caesar* III. 25. 4 „*quibus rebus (mora Antonii Brundisina) permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent*”.

479 *Meditatus quod proelio Actiaco affectavit, imperium dimidii orbis terrarum. Versu superiore iunctis mavult Heins. l. l. p. 141. Cf. X. 351.*

Evocat: „O mundo tantorum causa laborum,
 Quid superos et fata tenes? Sunt cetera cursu
 Acta meo, summam rapti per prospera belli
 Te poscit fortuna manum. Non rupta vadosis
 Syrtibus incerto Libye nos dividit aestu? 485
 Numquid inexperto tua credimus arma profundo,
 Inque novos traheris casus? Ignave, venire
 Te Caesar, non ire, iubet: prior ipse per hostis
 Percussi medias alieni iuris harenas,
 Tu mea castra times? Pereuntia tempora fati 490
 Conqueror, in ventos inpendo vota fretumque.
 Ne retine dubium cupientis ire per aequor;
 Si bene nota mihi est, ad Caesaris arma iuventus
 Naufragio venisse volet. Iam voce doloris
 Utendum est: non ex aequo divisimus orbem. 495
 Epirum Caesarque tenet totusque senatus,
 Ausoniam tu solus habes”. His terque quaterque
 Vocibus excitum postquam cessare videbat,
 Dum se deesse deis, ac non sibi numina, credit,

481 et vocato A, mundo U, mundi, rell. vulgo, laborum gVUM, malorum ABG,
 482 facta A, 485 lybiae MR, vidit M, di s. s. m. 2, 487 nodos A, 488 hostis U, s. s.
 tes, iuvet (ex: iuvat) A, 489 percussit B, viris A, 490 ti A, cur mea T, 491 in —
 fretumque I. Schol. Berol. VII. 617, 492 cupientis M, 493 mihi nota est G₁, 496 epi-
 rumque tenet caesar T, tutus C, 497 habis s. s. e M, habessterq; quaterq; A.
 499 cum U.

481 *Mundo* Cortius. Artificiosa et parum poetica duplicis genitivi constructio „mundi laborum causa”. Mire Caesarem Lucanus facit futura divinantem.

487 Caesar, quod mare iam transmisit „veni” Antonio dicere potest; si, cum ipse in Italia esset, Antonium iussisset bellum transferre in Epirum, *ire*, non venire, eum iussisset; ergo: sequi te iubet, non praeire. Grotio et Burmanno aliter haec intellecta. Sane in Titi ad Vespasianum redeuntis verbis apud Suetonium Tit. 5 „veni, pater, veni” *venire* paratum animum significat, sed hoc cum *iubet* non recte convenit. — *Novos* = ignotos.

489 *Pervasi* mavult Heinsius. Sensus: Secui viam in alieno solo. Sed *arenas* percutere novum. De ancora intellegit Schol. Voss. Significatur tamen motus per medium littus hostile. Non sine causa haerebat Heinsius. *Per hostes* breviter i. q. p. h. via facta, fallens Pompeium.

495 *Ex aequo dixaiws*. Non: aequis partibus. Tu solus obtines Italiam, nos, duces et universus senatus, solam Epirum, minus te pro portione habere par est. Adverbium *aeque* non habet illam quam dixi significationem (*dixaiws*), ut notum est. Haec indignatio (*doloris* 484) per *iam* mire superioribus annectitur (= denique?).

499 *At* Sulpicius et secuti, ac restituit Cortius. V. 500, sq. *sponte* et *iussi* opponuntur; nullo iubente facit Caesar, quod ne iussi quidem (milites Antonii) audent, expertus (sibi) temeraria cessisse pronos deo, prospera Fortuna.

Commentum Bernense ad h. v. „illud tangit quod Pompeianis ad se (egregie Usener: Apsum) transeuntibus fracto secum ponte lapsi perierunt”. Haec sumpta esse e Livio, libro CXI Usenerus ostendit. E Livio saepe Lucanus haurit, veluti IV. 344, II. 533 et paulo ante Comm. ad 494 („naufragio venisse volent”): „Livius de hoc: veniant si modo mei sunt”. Quo

Sponte per incautas audet tentare tenebras, 500
 Quod iussi timuere fretum, temeraria prono
 Expertus cessisse deo, fluctusque verendos
 Classibus exigua sperat superare carina.
 Solverat armorum fessis nox languida curas.
 Parta quies miseris, in quorum pectora somno 505
 Dat vires fortuna minor. Iam castra silebant,
 Tertia iam vigiles commoverat hora secundos;
 Caesar sollicito per vasta silentia gressu
 Vix famulis audenda parat, cunctisque relictis,
 Sola placet Fortuna comes. Tentoria postquam 510
 Egressus, vigilum somno cedentia membra
 Transsiluit, questus tacite quod fallere posset,
 Littora curva legit, primisque invenit in undis
 Rupibus exesis haerentem fune carinam.
 Rectorem dominumque ratis secura tenebat 515
 Haud procul inde domus, non ullo robore fulta,
 Sed sterili iunco cannaque intecta palustri,
 Et latus inversa nudum munita phaselo.
 Haec Caesar bis terque manu quassantia tectum

500 inavitas A, latebras MABC, (tenebras m, m. rec.). 504 fessas O, vulgo, 505 in — minor (506) I. Lact. ad Stat. Theb. I. 389, parva OTC, pectore u. sono R, 507 ora T, 512 transiluit U, quaestus M, quo M (l add. m. 2) AB, 513 primis quae A, 514 excessis A₁, 515 dominumquae A, 516 nullo T, 517 stereli M₁, intexta O vulgo, 518 inverso UAG, fasele V, 519 causantia A.

indicio apparet, unde Lucanus hauserit; Caesar ipse nihil de Antonio a se per naviculam petito. Cf. Civ. III. 23. De Livio Lucani auctore scripsit G. Baier diss. Vratisl. 1874. cf. Appianus II. 56 sq.

504 Vulgata „armorum *fessas* — curas”, merito suspecta Aem. Schaefero, diss. Monast. a. 1886, qui coniicit: „*fessos* — *curis*”. *Armorum* cum *fessis* iungendum. Nostra mutatio paulo lenior est.

505 „*Parva* quies miseris” Bentleius „per epexegesin. *Parva*, quia mane ad curas redeundum erat”. Utinam certe „multo mane” scripsisset. Ita *parva* i. q. nimis parva. Et sic reliqui, qui *parva* defendunt, partim parenthesin statuentes. *Parca* non improbat Oudendorpius. *Parta* Sabellico auctore omnes ante Burmannum, etiam Cortius a. 1726; post ad *parva* redierunt Burm. Cortius², Heise, Haskins. Heinsius: „*parta* q. m.; *sunt quorum* in pectora somno”. minus feliciter. Nova pars narra-

tionis incipit a descriptione noctis in universum. Per *miseris* non milites, sed omnino pauperes significantur velut Amyclas v. 520. Factum significatur (obdormiverant), non iudicium effertur.

517 „Intexta casa iunco” significat eam cuius parietes ad rimas implendas aut alio consilio ostendunt hic illic texturas iunci, quod non voluit poeta; *pertextam* iunco locus requirit. Burmannus frustra ad Verg. A. X. 784 provocat, nec opitulatur vulgatae Silius XIII. 109 „intextus axibus agger.” Verum est *intecta*. Iuxta ponuntur tectum et parietes (*latus*). De *textus* et *lectus* confusis vid. Oudend., cuius iudicium de Ov. Metam. VIII. 630 non sequor.

519 „*Ut* Caesar” Bentl., idem Heinsius aut *cum movit*, Cortius *cum surgit*. Asyndeton non est alienum a vigore narrationis. *Haec* i. q. talia, tam mira, clausa per phaselum, cuius alveus pro ianua erat.

Limina commovit. Molli consurgit Amyclas, 520
 Quem dabat alga toro. „Quisnam mea naufragus, inquit,
 Tecta petit? aut quem nostrae Fortuna coegit
 Auxilium sperare casae?” Sic fatus, ab alto
 Aggere iam tepidae sublato fune favillae
 Scintillam tenuem commotos pavit in ignis 525
 Securus belli; praedam civilibus armis
 Scit non esse casas. O vitae tuta facultas
 Pauperis, angustique lares! o munera nondum
 Intellecta deum! quibus hoc contingere templis
 Aut potuit muris, nullo trepidare tumultu 530
 Caesarea pulsante manu? Tunc poste recluso
 Dux ait: „Expecta votis maiora modestis
 Spesque tuas laxa, iuvenis. Si iussa secutus
 Me vehis Hesperiam, non ultra cuncta carinae
 Debebis, manibusque inopem duxisse senectam. 535
 Ne cessa praebere deo tua fata, volenti
 Angustos opibus subitis implere Penates”.
 Sic fatur, quamquam plebeio tectus amictu
 Indocilis privata loqui. Tum pauper Amyclas:
 „Multa quidem prohibent nocturno credere ponto. 540

520 molli — toro (521) l. Probus IV. 23. 8 K, amictas A, 521 alta Prob., thoro U, inquit A, 522 aud A, petiit T. 524 vel fuste s. s. U, 525 tenuent A, 526 tum — ait (532) l. Prisc. 548. 12 H, 527 o vitae — lares (528) l. Acro ad Hor. C. II. 16. 13, 528 et munera — deum (529) l. Serv. ad Georg. II. 499, peuperies A, 529 tectis U, 531 cum m, tunc ABU, caesaream A₁. 532 exspecta M₁. 533 iuvenes A, 534 meveysperiam A, speriam B, 535 manibusve UG — que gc. rell. 536 necesse A, tuo A. volento A, faventa T, 537 augustos G₁. 538 fatus BG₁, 539 liqui A, amictas A, 540 proibent M₁A.

524 „Fune favillae” vulgo. Torre Bentleius. *fuste* Hosius. Egregie Bentl. intellexit quid locus postulet; *ab alto aggere*, inquit, *favillae*, raro enim focum verberat nec studebat munditiei. Favilla iam *tepidae* erat, at torris sive stipes ambustus paulum ignis servaverat; hunc anima et spiritu suo commovit ac produxit ad flammam”. Guyetus: *sublatam*. *Pavit* i. q. nutritiv sc. anima sua aut flabello; *in* (post *pascendi* verbum) finale (donec in ignem exarsit), non locale est. Schrevelius: „nutrivit movendo donec flamma eluxit”. Scholl. Bern.: „commotos | dum commovit”. Non recte. *Commotos* non iungi debebat cum *ignes*, ut Cortius quoque vidit. Aut legendum est „tenues commotam” aut *pavit* perfectum est verbi *pavio* i. q. concutere, protrudere (in ignes commotos = in cineres a se com-

motos) cf. Verg. Aen. I. 176: „silici scintillam *excudit* Achates — rapuitque in fomite (h. l. fune, lino vetusti funis) flammam”. Cf. Moreti 8, sqq. Val. Fl. II. 450. Ovid. Metam. VIII. 631—633 („tepidum cinerem *dimovit*”), Fast. V. 505.

530 „*Quis potuit*” mallet Bentl. sine causa. Burmannus v. 528 *quondam* pro *nonulm*. Eodem versu Peerlkamp *laris* ad Hor. C. II. 10. 16, propter productionem dubium.

535 *Duxisse* suspectum Heinsio; *tolerasse* Cortius, *fugisse* Schrader, *ducesve*. distinguens post *manibusque* Madv Advv. II. 130. Ad posterius membrum *debere* per zeugma pro *necesse habere* suppletur. Praebere = committere.

540 Lectio *proibent* monstrat transitum ad *proberere* et *probrum*, cf. *promerere*.

Nam sol non rutilas deduxit in aequora nubes
 Concordesque tulit radios: noton altera Phoebi,
 Altera pars borean diducta luce vocabat.
 Orbe quoque exhaustus medio languensque recessit,
 Spectantisque oculos infirmo lumine passus. 545
 Lunaque non gracili surrexit lucida cornu,
 Aut orbis medii puros exesa recessus,
 Nec duxit recto tenuata cacumina cornu
 Ventorumque notam rubuit, tunc lurida pallens
 Ora tulit, voltu sub nubem tristis ituro. 550
 Sed mihi nec motus nemorum, nec littoris ictus,
 Nec placet incertus, qui provocat aequora, Delphin,
 Aut siccum quod mergus amat, quodque ausa volare
 Ardea sublimis pinnae confisa natanti,
 Quodque caput spargens undis, velut occupet imbrem, 555
 Instabili gressu metitur littora cornix.

541 rutilos duxit A, rutilans G, 542 nothon VU, 543–545 bis habet A, vocabant A marg. m. 2, deducta c, 544 exhaustus A₁, 545 spectantisque VUM (corr.: -tesque) b spectantis AG, 546, 547 A in marg., 546 nec grac. R, 547 exaesa VM, 549 tum—ituro (550) l. Prisc. 544. 16 H, notam AB (M Sht) nota rell. vulgo, 551 sed—delphin (552) l. Servii cod. Paris. ad Aen. X. 93, 552 quod R, 553 quodque—ardea (554) l. Isidorus XII. 7. 21 et Servius ad Georg. I. 364. quodque signum Serv. quodque—natanti (554) Serv. ad Aen. VII. 412, volare est R, 554 pinnae AR, 555 imbres M e corr. occupat c, 556 instabili—cornix l. Acro ad epod. 4. 7, stabili codd. plerique ap. Acronem.

540–552 e Nigidii libro de ventis sumta opinatur R. Fritzsche, Quaestt. Lucanae. Gothae 1892, p. 27. Non pugnant cum Georgicis et conveniunt cum Arateis, vulgo tum notis et lectis. Nam quod a Micyllo ad 543 Aratea, (Dios. 56) discedere dicuntur a Lucaneis, non recte fit, laudandi erant Arati v. 97, sq. οὐδ' ὀπότε' ἀκτιῶν αἱ μὲν νότον, αἱ δὲ βορρῆα σχιζόμεναι βάλλωσι, τὰ δ' αὖ περὶ μέσσα φαίνη, κτέ.

543 Notabat Bentleius et Schraderus. Vocabat est: praesagiebat. Comm. provocabat.

545 „Spectantisque” primus Oudend., a quo cur recederetur non erat (exhaustus et passus). Spectantis accusativum puto; -tis evasit, quod genetivum putabant. Ad recessit cf. Verg. Georg. I. 443: „medioque refugerit orbe”. Exhaustus i. q. excavatus, obscurus, cf. exesus 547.

547 Cf. Verg. Georg. I. 427 sqq. „luna revertentes cum primum colligit ignis, — sin ortu quarto — pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit”, rell. Gracilis i. q. non obtusus, cornibus acutis, cf. „tenu-

ata cacumina” 548. Arat. Dios. 56, sqq. Puros puto: lucidos; intra cornua etiam lucidi quid pellucet, quod nunc obscurum manet.

549 Cf. Verg. Georg. I. 430, 431: „vento semper rubet aurea Phoebe”. Notam Hos., rubuit ruborem, qui est index s. nota ventorum. Qui Graece norunt non gravabuntur.

551 Sed resumitur v. 557. — „Sonitus nemorum” Bentleius.

552 Incurvus Bentleius, inane epitheton; Plinius XVIII. 87, quem ipse affert: „delphini tranquillo mari lascivientes flatum praesagiunt”. Incertus i. q. vagans, turbidus. — „Quod provocat” Benti.

554 cf. Verg. Georg. I. 361, sqq. „linnae confisa madenti” Guyet, sc. „ex natatu” Recte; sed non necessario, ardea, avis palustris, non natat, sed natanti figurate dictum (de aequabili volatu, quo alis vix motis stringit aera) et propterea quodammodo superfluum. Prodigium est in eo, quod paludes relinquit et evolat.

556 Instabilis Benti.

Sed si magnarum poscunt discrimina rerum,
 Haud dubitem praebere manus. Vel littora tangam
 Iussa, vel hoc potius pelagus flatusque negabunt".
 Haec fatur, solvensque ratem, dat carbasa ventis; 560
 Ad quorum motus non solum lapsa per altum
 Aera dispersos traxere cadentia sulcos
 Sidera, sed summis etiam quae fixa tenentur
 Astra polis, sunt visa quati. Niger inficit horror
 Terga maris, longo per multa volumina tractu 565
 Aestuat unda minax flatusque incerta futuri;
 Turbida testantur conceptos aequora ventos.
 Tunc rector trepidae fatur ratis: „Adspice, saevom
 Quanta paret pelagus. Zephyros intendat, an austros
 Incertum est. Puppim dubius ferit undique pontus. 570
 Nubibus et caelo notus est, si murmura ponti
 Consulimus, cori verrent mare. Gurgite tanto

561 lapsa—polis (564) l. Isidorus de nat. rer. XXV. 2, fatus G, at A, 562 dispositos G, dispersos g c. rell., 564 poli M, s add. m. 2, 567 aequare G₁, 568 aspice VUM, 569 parat V zephyrosne m, an austros UVmG, an euros MA, 570 puppem V, fert MT (ferit m), 572 chori VUAR. veniet UAGR, venient MbrT, ferient V.

559 Languidum est alterum membrum, cui non opitulatur Heinsius proponens: „vel hoc *volis*” aut *hos portus*. Tamen *volis* praestat vulgatae, quae me iudice intolerabilis est; *potius* enim in hac disiunctiva sententia, necessario adverbium est (*μᾶλλον*) non adiectivum (= potentius). Cum gravitate assertionis conveniret: vel tangam, vel occumbam; veluti: „vel hoc (*δευτικῶς*, corpus meum) potius pelagus flatusque vorabunt”.

562 *Cadentia* genus astrorum significat quae quocumque merguntur, opposita *fixa* veluti ursa, arctophylax, al. quorum motus exiguus. Ut primum vela dederunt, tam vehementer quassa est navis ut per obliquum eius motum totum caelum moveri videretur. In maius auctum est id quod in turbulenta navigatione unus quisque vectorum animadvertit. Vulgo interpretantur de prodigio Verg. Georg. I. 361. Aen. II. 697, Sen. NQ. I. 14, VII. 20. Sed motus astrorum manifeste significatur effectus per navigationem.

569 *An euros* cum Hortensio Grotius, *an austros* Oudend.; Bentleius *austros* (meridionales i. q. notos) iuxta *Zephyros* (occidentales) commendat comparatis *noto* (=

austro) v. 571 et *coris* v. 572 (fere = zephyris septentriones inter et occidentem N. W.). Contra Euri ex adverso (oriente, Z. O.) positi, iuxta Zephyrum (W) mentio esse non potuit. Nempe hoc versu agitur de fluctu, in cuius „directione” definienda non tantum discrimen esse potest; num ex occidente an ex oriente fluctus veniant, non potest esse dubium. Aliud est si fluctus et nubes componantur. — Ventorum nomina tractat Gellius II. 22. 3, sqq. cf. Keller et Haeussner in editione Horatii Lips. et Pragae 1835 (aut post) p. 227. Quamvis venti saepe permutent nomina, non est cur invitis libris hanc confusionem poetae obtundamus. Idem probat Hosius J. Jahrb. 1893 p. 341. Ad *intendere* = meditari, n. inari cf. Haskins ad VIII. 568. Minus probandum *Zephyro* et *Euro* Heins. Adv. p. 134.

572 *Verrent* Bersmannus primus, ex coniectura; lectionem traditam cum A. Rutgersio defendit Bentleius distinguens: „Nubibus et caelo notus est; si murmura ponti consulimus, cori (sc. sunt); *veniet* mare gurgite tanto, nec ratis Hesperias tanget, nec naufragus oras”. Postremus versus (*gurgite tanto* ad superiora relato) male adhaeret et insolens asyndeton ante *veniet*, et ipsum *veniet mare*. Heinsius l. I. p. 141: „si murmura ponti Consulimus, *coris* *ferret*

Nec ratis Hesperias tanget, nec naufragus oras.
 Desperare viam et vetitos convertere cursus
 Sola salus. Liceat vexata littora puppe 575
 Prendere, ne longe nimium sit proxima tellus".
 Fisis cuncta sibi cessura pericula Caesar,
 „Sperne minas, inquit, pelagi, ventoque furenti
 Trade sinum. Italiam si caelo auctore recusas,
 Me pete. Sola tibi causa est haec iusta timoris, 580
 Vectorem non nosse tuum, quem numina numquam
 Destituunt, de quo male tunc Fortuna meretur,
 Cum post vota venit. Medias perrumpe procellas,
 Tutela secure mea, caeli iste fretique,
 Non puppis nostrae labor est; hanc, Caesare pressam, 585
 A fluctu defendet onus. Nec longa furori
 Ventorum saevo dabitur mora, proderit undis
 Ista ratis. Ne flecte manus, fuge proxima velis
 Littora; tunc Calabro portu te crede potitum,
 Cum iam non poterit puppi nostraeque saluti 590
 Altera terra dari. Quid tanta strage paretur,
 Ignoras? Quaerit pelagi caelique tumultu
 Quid praestet Fortuna mihi". Non plura locuto
 Avolsit laceros, percussa puppe, rudentis
 Turbo rapax, fragilemque super volitantia malum 595
 Vela tulit; sonuit victis conpagibus alnus.
 Inde ruunt toto concita pericula mundo.

573 *hesperias* T, 574 *desp. viam* l. Prisc. II. 282. 16 H, *vetitos* N. apud Prisc., *desp.* — *salus* (575) l. Prisc. II. 301. 11 H, 576 *nec* ABC. 580 *est haec, hoc ord.* O, ac M, *hec m.* hac a (deleta h), 582 *destitunt* M₁, 585 *pupes* M₁, nře *puppis* G₁ *hanc* M, 587 *proderit undas* G, 588 *istae* M, *flecte* M, *flete* T, *manum* A, *nec b* (2. m.), 590 *proderit* R₁, 591 *qui* M (d. add. m. 2), *tante* R₁, 593 *quod* M₁ ABRGe, *quid ag c. rell.*, 594 *rudentis* A, 595 *omissum in ima pag. adscripsit* A, 597 *concita* VUMABCg, *congesta* G.

mare", sed ita *marmora* alienum. Cortius et alii praesens *verrunt*; futurum etiam propter libros necessarium.

578 *Ferenti* Bentleius, quod miror.

580 *Me* sc. auctore. — „Causa est ac iusta". Cortius cum M et correcto A.

583 „Perrumpe capellas" i. e. hoedos, contemne sidus malevolum, Gronovius teste Cortio in 2^a, Vir Doctus in 1^a ed.

587 „Ventorum credo" Bentleius temere. — „Proderit undis i. r.] quasi procellis maria laborent et subventura sit mari ratis, dum Caesari parcitur". Comm.

593 „Quod praestet" Heinsius, in qua iunctura coniunctivus (tanquam potentialis) vix stare potest; „quod praestat" Bentleius, non recte; post verbum aliquod *quaerendi* sequitur vulgo interrogatio obliqua, non relativa sententia.

595 „Gracilemque" ex cod. quodam regio Bentl.

597 „Congesta" Weise, interpretamentum in codd. 30 Cortii recentibus. Ad quantitatem cf. Val. Fl. V. 576 „concita furoribus arma". Heinsius malebat *tonitrua*.

Primus ab Oceano caput exeris Atlanteo,
 Core, movens aestus; iam te tollente furebat
 Pontus et in scopulos tortas erexerat undas. 600
 Occurrit gelidus boreas, pelagusque retundit,
 Et dubium pendet, vento cui concidat, aequor.
 Sed Scythici vicit rabies aquilonis, et undas
 Torsit, et abstrusas penitus vada fecit harenas.
 Nec perfert pontum boreas ad saxa, suumque 605
 In fluctus cori frangit mare, motaque poscunt
 Aequora subductis etiam concurrere ventis.
 Non euri cessasse minas, non imbribus atrum
 Aeolii iacuisse notum sub carcere saxi
 Crediderim: cunctos solita de parte ruentis 610
 Defendisse suas violento turbine terras,
 Sic pelagus mansisse loco. Nam parva procellae
 Aequora rapta ferunt: Aegeas transit in undas
 Tyrrhenum, sonat Ionio vagus Hadria ponto.

599 chore VUMAR, 600 totas O vulgo, 601 refundit U, revulsit g, retundit u c. *rell.*, 602 concidat O, 605 profert T, 606 chori VUAMR, possunt O, vulgo, 609 aeoli M₁, la (lat?) in marg. ad iacuisse A. 610 ruentis M (corr: — tes). 612 non parva A, nec G, procellis O vulgo, 613 in U post adscriptus inter versus, m. l ut videtur, 614 adria MA, thyrrenum A.

600 „Tortas” Guyetus. Vulgo *totas*, i. q. omnes; de undis quae in scopulos escendunt, *tortas* magis evidens („graphicum”). *Tortas* placebat etiam Heinsio, Oudendorpio, Marklando. *Tras* ex deterioribus Cortius.

601 „Validus Boreas” ludit Bentleius. Idem *pareat aequor* defendit. quod primus Aldus; Grotius *concidat* (i. e. succumbat) ex omnibus libris restituit. *Pareat* rursus Burm.. Weise. Aptius est *pareat* (Bentleius: „neutri vento *concidit*, id dubium erat, ab utro *tolleretur*”) sed palaeographica probabilitas desideratur, non enim satisfacit Bentleianum: „*pareat*, gloss. *concedat*, inde factum *concidat*”. *Pareat* enim facilius intellectu est quam illud *concidat*. Undas tanquam athletas cogitavit luctantes. Heins. l. l. p. 142 *concidat* defendit.

603 „Et una” pro „et undas” Bntl.

604 „Patefecit” Cortius pro „vada fecit” collato v. 613. Eleganter, sed vulgata in Lucano ferenda (et esset in Ovidio quoque): „quilo fecit penitus abstrusas arenas vada i. q. fluctus ita removit, erexit, ut fundus maris exigua tegeteretur aqua. Nec Bentleianum *una* (603) probandum.

606 „Motaque *perstant*” pro *possunt* Ben-

tleius, *poscunt* debetur Schradero.

607 „Subductis ventis” moti semel fluctus non quiescunt, sed sibi arrogat certamen (*poscunt*). Quid *possent* venti nec perficerent parum referebat.

610 „Credideris” Schrad. Cur *σολοικοφανέ*; obtrudamus poetae non video. Coniecturam suam Lucanus in sqq. profert. Idem scite: „solita sed parte”. Denique „violento a turbine” conicit; sed eodem redit: quisque ventus suo turbine a turbine alterius suam terram defendit.

612 *Nam, nec* Cortius, Burm. *Procellae* Bntl. *Nam* exceptionem afferens et pelagus (mare magnum) opponens parvis aequoribus non intellexerunt aliquot librarii, inde *nec* et *non*. „Ferunt” qui *procellis* scribunt, de fama coguntur interpretari, quasi de historica fide agatur, quod in re omnem fidem superante ineptum; „procellae ferunt” i. q. auferunt cf. Verg. A. I. 59. — V. 611—613 olim a se eictos defendit Steinhart, de Schedis, p. 6. — V. 613 nihil mutandum, quamvis longe absit Tyrrhenum ab Aegeo (intersunt Ionium et Hadriaticum et multae terrae), cf. II. 665. Aegeum videtur extendisse ad Siciliam.

Quot quotiens frustra pulsatos aequore montes 615
 Obruit illa dies! quam celsa cacumina pessum
 Tellus victa dedit! Non ullo littore surgunt
 Tam validi fluctus, alioque ex orbe voluti
 A magno venere mari, mundumque coercens
 Monstriferos agit unda sinus. Sic rector Olympi 620
 Cuspide fraterna lassatum in saecula fulmen
 Adiuvit, regnoque accessit terra secundo,
 Cum mare convolvit gentes, cum littora Tethys
 Noluit ulla pati, caelo contenta teneri.
 Nunc quoque tanta maris moles crevisset in astra, 625
 Ni superum rector pressisset nubibus undas.
 Non caeli nox illa fuit: latet obsitus aether
 Infernae pallore domus, nimisque gravatus
 Deprimitur, fluctusque in nubibus accipit imbrem.
 Lux etiam metuenda perit, nec fulgura currunt 630
 Clara, sed obscurum nimbosus dissilit aether.
 Tunc superum convexa tremunt, atque arduus axis
 Intonuit, motaque poli conpage laborat.
 Extimuit natura chaos: rupisse videntur
 Concordes elementa moras, rursusque redire 635
 Nox manes mixtura deis. Spes una salutis,
 Quod tanta mundi nondum periere ruina.
 Quantum Leucadio placidus de vertice pontus

615 ah quotiens O, vulgo, quoties M₁A, 616 ille VUR, illa MAG, 617 illo M, 620 si rector A₁, mortiferos G, 622 adcessit R₁, 623 cum — undas (626) l. Isid. de nat. rer. XL. 3, thetis V, tethis URT, 625 tunc O vulgo, 627 aer O vulgo, 628 squalore V, pallore U c. rell., 629 deprimitur A, 630 fulgora M₁, luxent T, 631 aer VU, 631—660 adsunt in Pⁿ, cf. V. 390, 631 set Pⁿ, silit Pⁿ deflet T, aer O, 632 tum M, reliqui tunc, tremunt O, etiam Pⁿ (non: fremunt), 633 laborat Pⁿ, laborant O, insonuit PⁿGA, intonuit VUMg, 635 prorsusque G (rursus g), 637—741 scripti olim in f° 50 quod interiit, desunt in M; folium supplevit manus recentissima, cuius varietatem non adscripsi, 638 quantum O, etiam Pⁿ et c, leucadeo Pⁿ, leuchadio U.

615 A me impetrare non potui, ut ah illud ethicum, doloris et misericordiae plenum (cf. VI. 328, 724) retinerem, cum Bentleyus quot proposuisset, ante quotiens omisum; „librarii, inquit, ah de suo dederunt, inepte profecto quasi ob scopulorum aliquot ruinam noster ingemeret”. Minus assentior ei de *subruit* pro *obruit* substituendo; commendat illud verbis „pessum dedit”. Sane hoc de aliis scopulis est accipiendum.

631 Nimbosussilit in Pⁿ exstitit e: nimbosussusilit, syllaba *sus* per errorem semel

posita. Sed *dissilit* verum est, putabant enim ruptis nubibus fulmen existere, sed non *aer*, sed *aether* finditur, quare hoc ex coniectura posui, ut supra v. 627, quoniam utrumque perpetuo confunditur. *Rimosus* frustra Bentley.

633 laborat recepi e Pⁿ. Axis vix medium locum tenet conpage caeli mota. Seneca Agam. 485, sqq. multa habet huic loco similia, cf. etiam Verg. A. I. 105, III. 564.

638 *Quantus* Cortius et Haskins. At sen-

Despicitur, tantum nautae videre trementes
 Fluctibus e summis praeceps mare, cumque tumentes 640
 Rursus hiant undae, vix eminent aequore malus:
 Nubila tanguntur velis, et terra carina.
 Nam pelagus, qua parte sedet, non celat harenas,
 Exhaustum in cumulos, omnisque in fluctibus unda est.
 Artis opem vicere metus nescitque magister, 645
 Quam frangat, cui cedat aquae. Discordia ponti
 Succurrit miseris, fluctusque evertere puppim
 Non valet in fluctum, victum latus unda repellens
 Erigit, atque omni surgit ratis ardua vento.
 Non humilem Sasona vadis, non littora curvae 650
 Thessaliae saxosa pavent, oraeque malignae
 Ambraciae portus: scopulosa Ceraunia nautae
 Summa timent. Credit iam digna pericula Caesar
 Fatis esse suis. „Tantusne evertere, dixit,
 Me superis labor est, parva quem puppe sedentem 655
 Tam magno petiere mari? Si gloria leti
 Est pelago donata mei, bellisque negamur,
 Intrepidus, quamcunque datis mihi numina, mortem
 Accipiam. Licet ingentis abruperit actus

639 tenentes T, sine dubio ex timentes natum cf. supra 372, 640 e summis G, a summis reliqui, assummis T, 642 franguntur T, 643 harenas O ut vulgo, 644 cumulos O etiam Pⁿ, omnis(que) U, undae est R, 645 vincere R, 647 fluctuque Pⁿ, puppem VU (corr.: im) A, 648 fluctum VUR, fluctus PⁿAG, 649 erigit A, rates A, 650 sassona GCBA (in hoc s altera add. m. 2). 651 horaeque V, malignae Pⁿ, malignos reliqui, 652 ambrachiae VURg (ciae APⁿ), 654 suis q; tantusne Pⁿ, quantusne AGRT, tantusne bPⁿ VU, 656 loeti VU ut semper, 659 ingentis AV, ambrumperet Pⁿ.

tentia non est: „quantus prospectus est de Leucadio promontorio” sed: quantum spatium est a vertice Leucadio usque ad maris superficiem, cum placidum est. Convenit apte quod sequitur: fluctibus e summis praeceps. Quantum est accusativus moduli, in quantum. cf. Scholia Web.

644 Unda pro aqua: omnis aqua sublata est et exhausta ad fluctus augendos.

648 *Fluctum* probat Bentr. *Inflictae conii*. Heins. p. 142, speciose, non vere. *Fluctus* tantummodo potest inclinare navem, nam antequam totam subvertat, altrinsecus fluctus alius suffulcit. Sunt haec (cf. 644) figmenta Ovidianis similia, cuius habemus illud: „aequorque refundit in aequor”. Met. XI. 488. Compara etiam Propertium III. 7. 47 sqq. et Silium XVII. 244 alios. Horrores

maris poetae Romani ultra verum exaggerant.

651 „Malignos portus” contrarium in adiecto, quod aiunt, ferrem si effugium non daretur, sed *malignae* in palimpsesto recte se habet, cf. VIII. 565.

651 Palmerius voluit „(curva) Thesprotum saxosa”, Cortius „Cassiopae”, sane crassus error est, et crassior quam quo Phocis cum Phocaea confunditur, Philippi et Pharsalus eiusdem regionis creduntur. Fortasse recte Palm., *Thesprotia* pertinet ad Epirum.

653 „sola timent” Guyet., quia summa Ceraunia (cacumina C.) timere non possint, sed id ipsum convenit cum magniloquentia poetae et cum oppositione locorum vadosorum in praegressis, ut vidit Burmannus. Sed omissum cf. ad 175.

Festinata dies fatis, sat magna peregi. 660
 Arctos domui gentes, inimica subegi
 Arma metu, vidit Magnum mihi Roma secundum.
 Ius a plebe tuli, fasces per bella negatos,
 Nulla meis aberit titulis Romana potestas,
 Nec sciet hoc quisquam, nisi tu, quae sola meorum 665
 Conscia votorum es, me, quamvis plenus honorum
 Et dictator eam Stygias et consul ad umbras,
 Privatum, Fortuna, mori. Mihi funere nullo
 Est opus, o superi, lacerum retinete cadaver
 Fluctibus in mediis, desint mihi busta rogosque, 670
 Dum metuar semper, terraque expecter ab omni".
 Haec fatum decimus, dictu mirabile, fluctus
 Invalida cum puppe levat, nec rursus ab alto
 Aggere deiecit pelago, sed pertulit unda
 Scruposisque angusta vacant ubi littora saxis, 675
 Inposuit terrae. Pariter tot regna, tot urbes
 Fortunamque suam tacta tellure recepit.
 Sed non tam remeans Caesar iam luce propinqua,
 Quam tacita sua castra fuga comitesque fefellit.

660 ac magna Pa, peregit A m. 2 in marg. Desinit Pa^a cf. VI. 21 Pa, 661 arctos V,
 663 iussa plebe O vulgo, iussa a Sch. Voss., 665 nesciet VUATS, hunc c, 666 fatorum g,
 667 undas G, umbras g c. *rell.*, 671 l. Prisc. 391. 7. 272. 18, 276. 10, expecter Prisc. V,
 674 pelagi O vulgo, 675 vagant A, 677 iacta A, tecta T₁.

660 „Dies *fatis*, sat” proponit Oudend. sine causa, festinata = matura, accelerata (ut Schol. ad VII. 665) a fatis. Ac in P exstitit omisa una s ex coniectura, nam C et T in capitali scriptione non facile confunduntur, secus est in unciali, si C cum superiore littera iungitur per lineam (c = τ).

663 Schol. in V: „negatos m per bella a plebe iussa. i. quae iusserit mi (l. iusserat om. *mi*)”. Durum, sed legisse eum *iussa a* apparet. *Iussa a* est ambiguum „ego mandata tuli” aut „accepi quae imperaveram”? iussa plebe i. q. „cum plebs meum imperium accepisset” non convenit cum specie comitorum quam ostenderit Caesar. Sed ius petendi consulatum senatus negaverat, plebs (populus post principum fugam) honorem impertiverat. Itaque *ius a* scripsi.

665 *Nesciat* Grot., *nec sciet* Oud., *ne sciat* Heins. ad Ov. Fast. III. 489, Bentl. Recte

Oud. *nec sciet* i. q. omnes honores adeptus sum, nec quisquam sciet me amplius optavisse, me mihi ipsi videri privatum. „Hic *privatum* est nondum Regem. Ita in II (564) non *privata* cupit Romana quisquis in urbe Pompeium transire parat” GROTIUS.

670 *Iusta* Heins. Pericope illa „mihi funere (665) — ab omni (671)” non cohaeret cum superioribus *privatum mori*, quatenus in illis de condicione privata ignorata, in sequentibus de morte ignorata agitur. Ceterum dictatura se abdicaverat Caesar, consul creatus, Caes. III. 2. „Terra ab omni”: quamdium non constabat mortuum poterat ex omni terra expectari.

674 *Pelago* Waddelius, quod recepi; necessarium; fluctus deiecit eum sane ab aggere maris, sed non in mare (pelago), sed in terram. Agger aquarum ut mons, tumulus cf. Aen. I. 105.

Circumfusa duci flevit, gemituque sonoro 680
 Et non ingratis incessit turba querellis:
 „Quo te, dure, tulit virtus temeraria, Caesar?
 Aut quae nos vilis animas in fata relinquens,
 Invisis spargenda dabas tua membra procellis?
 Cum tot in hac anima populorum vita salusque 685
 Pendeat et totus caput hoc sibi fecerit orbis,
 Saevitia est voluisse mori. Nullusne tuorum
 Emeruit comitum, fatis non posse superstes
 Esse tuis? Cum te raperet mare, corpora segnis
 Nostra sopor tenuit. Pudet, heu! tibi causa petendae 690
 Haec fuit Hesperiae? visum est, committere quemquam
 Tam saevo, crudele, mari. Sors ultima rerum
 In dubios casus et prona pericula morti
 Praecipitare solet, mundi iam summa tenentem
 Permississe mari tantum! quid numina lassas? 695
 Sufficit ad belli summam favor iste laborque

680 circumfusa U, gemituque Ug, reliqui: gemitusque, ut vulgo, suorum O vulgo, 681 ingressit VRG, ingratas g, querelas g, quaerelis R, 682 quod te A, quo te margo A c. rell., 683 relinquaes T, 684 invitis O vulgo, 686 tantus O vulgo, tibi g, 687 saev. — mori Serv. Aen. IV. 311, saevicia U, sevicina T, 688 et meruit R, 691 iussum est g, quod mittere UAC (p. 184. 11), committere a c. rell., cuiquam C (p. 184. 9), 692 quam saevo g, 693 mortis AVUb, morti RG, 695 quod g, numina b, fata fatigas U₁, permississe A, 696, 697 l. Prisc. 523. 21 H, ad fatum belli Prisc. ACG, summam belli VU, labor iste favorque V.

680 Bentleius: „circumfusa duci *fletu* gemituque suorum et non ingratis incessit t. q.” Burmannus: „flevit *gemitumque sonorum* | et non *ingratas* ingressit turba *querelas*”. Peerlkamp ad Aen. I. p. 53 b. „gemituque furorem”. *Sonoro* nondum inspecto Burmanno conieceram, quo recepto in reliquis Vossiani U optimi lectio nulla eget mutatione. *Ingressit* ex *incessit* corruptum, cui Gemblacensis correctus accommodavit *ingratas querelas*, sed is solus. *Suorum* in quavis lectione, etiam Bentleiana incommo- dum. cf VII. 706 „prohibe lamenta sonare”. Gell. IV. 20: „clare nimis et sonore oscitavit”. Tac. A. I. 65: „laeto cantu aut truci sonare”. *Sonorus* omnino de rebus perquam diversis veluti tempestate, aere, axe currus, aliis apud Vergilium et Claudianum. *Incessit* est perfectum contractum.

684 *Invisis*, quod dedi, est in deterioribus, *invitis* male defensum ab Oudend.; si scissent invitas esse procellas ad tollendum Caesarem, non fuisset obiurgandi causa, nec Caesar periculum incurrisset.

685 „Ab hac anima” Oudend. refutatus a Burm.

686 *Totus* debetur Bentleio, qui „non placet, inquit, illud *tantus*, quasi hic de mensura orbis ageretur”. *Totus orbis* hunc sibi principem fecit.

692 *Desperacio* gl. in V ad *sors u. r.*

695 „Mari! tantum quod” vulgo; „mari tantum. Quid” distinguunt Heins. et Schrader. „Solet, mundi iam summa tenentem | permississe mari quantum?”, *ultima* accusativum statuens, pendentem a *praecipitare* i. q. sors proicit res vilissimas, quantum est permississe summa, quae iam teneas!” Burmannus. „Sors ultima rerum” sunt infimae condicionis homines; ad *rerum* cf. Horatianum „quid agis dulcissime rerum?” *Praecipitare* intransitivum est.

696 „Labor iste favorque” Oudend., „ad fatum belli” id., „ad b. f.” Bentl. Sententia: „num ex tua opinione fortuna per totum bellum (ad belli summam) satis egit, si te

Fortunae, quod te nostris impegit arenis?
 Hinc usus placuere deum, non rector ut orbis,
 Nec dominus rerum, sed felix naufragus esses?"
 Talia iactantes discussa nocte serenus 700
 Oppressit cum sole dies, fessumque tumentis
 Conposuit pelagus, ventis patientibus, undas.
 Nec non Hesperii lassatum fluctibus aequor
 Ut videre duces, purumque insurgere caelo
 Fracturum pelagus borean, solvere carinas, 705
 Quas ventus doctaeque pari moderamine dextrae
 Permixtas habuere diu; latumque per aequor,
 Ut terrestre, coit consertis puppibus agmen.
 Sed nox saeva modum venti velique tenorem
 Eripuit nautis, excussitque ordine puppis. 710
 Strymona sic gelidum bruma pellente relinquit
 Poturae te, Nile, grues primoque volatu
 Effingunt varias casu monstrante figuras;
 Mox ubi percussit densas notus altior alas,

697 quae V, quo AB, 698 hinc G, 699 essem V₁, 702 patentibus T, 703 hesperii AB₁R, flatibus T, 705 borean UAR, boream VG, 708 consorti^s A, terrestreae R, 710 puppis V, [que] T, 711 strymona — grues (712) I. Prisc. 475. 16 H, et 558. 26 H, stirmona T, 712 crues A₁, 714 tensas VMA, densas bRU.

naufragum servavit?" „Num favor fortunae exhaustus est antequam eo ad victoriam utare". Heins. p. 142 ad *summa belli* confert similia e Silio et Statio.

702 *Ponentibus et parentibus* Heinsius l.l. p. 142, qui si reliqua minus poetica essent, non offensus esset; iniuria *patientibus* nimis mite videbatur iuxta grandia illa verba reliqua.

704 „*Puroque* insurgere caelo | *straturum*". Bntl. cf. „albus notus"; I. 222 „fracti fluminis undae" et alia non sunt similia, in quibus *frangere* est *secare*, *dividere*, quod est diversum a verbo *sternere*; *frangere* est i. q. frangere impetum s. vires pelagi. Praeferrem *sternere*, sed optio non datur. De borea non adverso cf. supra 417.

706 *Ductae* Gronov. Obs. I. 10. Moderamen non est remigantium sed gubernatoris.

707 „*Egere* diu" Heinsius. Cf. VI. 494 „obstrictos habuere deos". H. Woronowicz „üb. den Gebrauch von habere c. part. perf. pass." Petersburg. 1881, Jahresbericht XXXII. 349. Mirum Heinsium in hoc et

non in *permixtas* haesisse, i. q. ordinatas, compositas.

708 Bntl.: „consertis *passibus* agmen". sed tum requiritur: „*Jataeque* per aequor" nempe naves, „ut terrestre coit cons. pass. agmen". In vulgata, quam tenui, *agmen* est navium: coit (perf.) agmen (navium) consertis puppibus, ut terrestre (agmen).

709 *Caeca* Schrad. collato v. 718, sed non attendens ad 720, unde apparet boream flasse usque ad ortum solis. Ad *saecus* i. q. infestus cf. supra 442, III. 127. In proximis „clavique modum velique tenorem" Withof. Modus venti ratio observandi venti. Simili libertate IX. 846 „nec quae mensura viarum | quisve modus norant".

714 „Densas alas" (frequentes, quasi consertas, stipatas volucres) dedi pro *tensas* quod plane inutile, nec verum, nam grues non tenent extentas alas sed perpetuo movent et remigant. Aliter de Statio Silv. IV. 3. 33: „non tensae volucrum per astra pennae" iudicandum. De confusione hac cf. ad I. 531. *Densas* habent editiones ante Aldum.

Confusos temere inmixtae glomerantur in orbis, 715
 Et turbata perit dispersis littera pinnis.
 Cum primum redeunte die violentior aer
 Puppibus incubuit, Phoebeo concitus ortu,
 Praetereunt frustra temptati littora Lissi
 Nymphaeumque tenent. Nudas aquilonibus undas 720
 Succedens boreae iam portum fecerat auster.
 Undique conlatis in robur Caesaris armis
 Summa videns duri Magnus discrimina Martis
 Iam castris instare suis, seponere tutum
 Coniugii decrevit onus, Lesboque remota 725
 Te procul a saevi strepitu, Cornelia, belli
 Occulere. Heu quantum mentes dominatur in aequas
 Iusta Venus! Dubium trepidumque ad proelia, Magne,
 Te quoque fecit amor; quod nolles stare sub ictu
 Fortunae, quo mundus erat Romanaque fata, 730
 Coniunx sola fuit. Mentem iam verba paratam
 Destituunt, blandaeque iuvat ventura trahentem

716 l. Isidorus XII. 7. 14, Servius Aen. I. 398, littera U, pinnis A, 719 temptati littora U, temptati M, 720 nympeum m, 722 conlatis U, 723 saevi magnus VU, diri u, 724 deponere a, 725 remota VMRTA, remotam UG, 727 oculere R, 728 magni a, 731 parantem m, 732 iuvant GC, iuvat g c. *rell.*

717 sqq. *Auster* pro *aer* Schrad. Frustra haec cum Caesare conciliare (III. 26) student. Cf. supra 414. Secundum Lucanum navigant borea impellente, sed eo flante portum tenere non possunt Nymphaeum, apertum meridiem versus; igitur cum frustra laborassent, sub ortum nanciscuntur prosperum austrum. *Succumbens* (721) aliquando placuit Cortio, sine causa. Sed non concoquo: „undas portum fecerat”, nam undae portus esse non possunt; *nuda* (720) dicuntur omnino ea, quae suo integumento cassa sunt, undae nullum habent; littora, terrae nudae, arboribus privatae sunt, *nuda* corpora non vestita sunt, et sic porro. *Undas* in fine versus corruptum. Substitutum puto pro *oras*; hoc solum aptum vocabulum: expositum boreae litus. cum aquilones cessissent austro iam pacatum.

724 *Deponere* Heinsius, ut plus semel Lucanus de *tuta* statione s. custodia. *Seponere* ad occultum respicit, cf. *occulere* 727. *Remota* (725) quod erat *Lesbos* eligebatur, melius quam *remotam*, probatum Grotio et nunc Hosio JJ. 1893 p. 345. Oudend.

et Bentl. exempla afferunt, quibus non opus est.

729 *Quam* Heinsius, quo non opus; *quod* (= id „quapropter nolles, (hoc) erat uxor”). Eleganter idem 730 „mundus erat Romanaque fata”. *Sub ictu* frequens Senecae, ut observat Hosius RM. 1893 p. 391.

731 *Parata* Cortius, melius certe quam *parantem* (sic mens parat verba!) quod Martini-Laguna commendat, sed *mens parata* i. q. consilium fixum; „verba destituunt mentem” magis e more poetarum de eo qui, quod aiunt, verba invenire non potest. „Ventura trahere” i. q. incumbentia differre. Insolens tamen. Res enim extrinsecus oblatas et extra potestatem nostram sitas non trahimus. Num *trahenti*? Mora trahebat (post se, adducebat) venturas calamitates, ut crepuscula noctem trahunt (Ovid.), alia. Hor. C. III. 5. 15: „exemplo trahenti (nach sich ziehen, nam sic legendum puto) perniciem veniens in aevum”. Verg. G. IV. 392: „quae mox ventura trahantur” i. e. deinceps sequantur.

Indulgere morae, et tempus subducere fatis.
 Nocte sub extrema, pulso torpore quietis,
 Dum fovet amplexu gravidum Cornelia curis 735
 Pectus et aversi petit oscula grata mariti,
 Humentis mirata genas, percussaque caeco
 Volnere, non audet flentem deprendere Magnum.
 Ille gemens: „non nunc vita mihi dulcior, inquit,
 Cum taedet vitae, laeto sed tempore, coniunx, 740
 Venit maesta dies, et quam nimiumque parumque
 Distulimus; iam totus adest in proelia Caesar.
 Cedendum est bellis; quorum tibi tuta latebra
 Lesbos erit. Desiste preces temptare, negavi
 Iam mihi; non longos a me patiere recessus: 745
 Praecipites aderunt casus, properante ruina
 Summa cadunt. Satis est audisse pericula Magni,
 Meque tuus decepit amor, civilia bella
 Si spectare potes. Iam me, iam Marte parato,
 Securos cepisse pudet cum coniuge somnos, 750
 Eque tuo, miserum quatiunt cum classica mundum,
 Surrexisse sinu. Vereor civilibus armis
 Pompeium nullo tristem committere damno.

733 [et] MTA. 738 deprehendere M, 739 non nunc vita VUMag, non vita mihi nunc G, 740 quam g, sub V₁. taedit M₁, lecto A, leto a cum rell., 741 et quam — distulimus l. Prisc. II. 70. 2 et 76. 12 H, 742 iam — Caesar l. scholia det. Web. VI. 1, 747 audire a c, 748 nosque U (s. s.: me), 749 morte parata U, nam me *vulgo*, iam me MAT, 750 piget V, 751 quat. mis. (hoc ord.) OTR, quatient AM, quatiunt VTG, quaterent Ua, quatium R, 753 pompeio M₁.

733 *Et* in MAT omissum inter e et t.

739 Oudendorp. ordinem codicum durissimum iudicans dedit „vita non nunc” et sic vulgo; aliter iudicasset si *nunc* cum emphasi pronuntiasset. Vita nunc ei vilis.

741 „Nimium respectu rerum, *parum* respectu amoris”. Weise. Cortius: *minimum* „ut *magis magisque* et simm.” Itaque amplius differendum erat? Nimium distulerant et propterea nunc properandum; confligendi opportunitas iam transit.

743 *Latebrae* Heinsius.

746 „Cum summa cadunt, celer est lapsus”. Logicum momentum est in *prop. ruina*.

748 *Me tuus heu* Heins., *teque tuus* Schrad., Hosius. Sententia: „nimis te amavi, si crudelis es”. „Amore tui deceptus sum, si proelia civilia potes spectare”. Arcte hoc

cohaeret cum superioribus: „tibi satis est audisse proelia, et odissem te, si desiderares adspectum”.

749 *Vulgo „nam me”*: „Equidem non tuam praesentiam bella gerens desidero. nam iam nunc pudet me te habuisse mecum”. „Nam me = me quidem ($\xi\mu\kappa\mu\epsilon\tau\ \omicron\upsilon\tau\iota$) cf. 612 et Cortius. Nimis placida et frigida ratio loquendi, quare emphaticum *iam* recepi: iam nunc. marte iam parato, pudet me, rell.

751 „Miserum qu.” hoc ord. Grotius et secuti. *Quatient* idem, *quatiunt* Oudend., Bentl. De praesenti tempore loquitur: pudet me cepisse (nunc) et (nunc), cum mundus quatitur, surrexisse. Iam nunc peccavit ille.

753 *Multo* Burmannus, „sollicitum magna cura de uxore et distractum”. Minus recte. Schol. in V: „vellem me laesum aliquo

Tutior interea populis, et tutior omni
 Rege late, positamque procul fortuna mariti 755
 Non tota te mole premat. Si numina nostras
 Impulerint acies, maneat pars optima nostri;
 Sitque mihi, si fata premant victorque cruentus,
 Quo fugisse velim". Vix tantum infirma dolorem
 Cepit, et adtonito cessere e pectore sensus. 760
 Tandem vix maestas potuit proferre querellas:
 „Nil mihi de fati thalami superisque relictum est,
 Magne, queri; nostros non rumpit funus amores,
 Nec diri fax summa rogi, sed sorte frequenti
 Plebeiaque nimis careo dimissa marito. 765
 Hostis ad adventum rumpamus foedera tedae,
 Placemus socerum. Sic est tibi cognita, Magne,
 Nostra fides? credisne aliquid mihi tutius esse,
 Quam tibi? non olim casu pendemus ab uno?
 Fulminibus me, saeve, iubes tantaeque ruinae 770
 Absentem praestare caput? segura videtur
 Sors tibi, cum facias etiamnunc vota, perisse?
 Ut nolim servire malis, sed morte parata

754 timor (s. s. ut) T, 755 positamque R, 756 tuta g, 756, 759, 757, 758 hoc ord. T, 757 optima magni Ac, 758 prement VU, mG, premant U (corr.) MA, cruentis A, 759 velint AB, velim a c. rell. 760 cesserunt pectore AG, 761 tandem ut VUM, vix VRmG, vox UMA, perferre UV, MART, 763 amoris M₁, rumpet RM, 764 forte T, frequenti U, 765 plebia (sic) U, demissa MAR, 769 non M, non VUAB, nos T, 770 fluminibus M, 771 praebere Ma, 772 etiamnum M, etiamnunc m, mors g, 773 sorte G, morte g c. rell.

damno, ut sic tristis ad bella descenderem". Grotium sequitur in interpretatione Bentleyus his verbis usus: „ut fortuna hominumque invidiam placem, hoc me infortunio macto, quod te caream".

757 *Maneas* Heinsius.

758 „Fata *sinant*" Bentl. nimirum quod *premat* legitur v. 756.

759 *Firma* Bentl.; melius vulgata cum proximis convenit.

761 *Loquellas pro querellas* e tribus deterioribus Bentl. coll. Aen. V. 843. Idem et Cortius *ut* omittunt. *Vix*, relictum ab Oudendorpio iidem restituerunt. „*Vox* — potuit *perferre* q." Hosius.

764 „*Nec seri fax*" Heinsius. — Acerbe: non incuso deos, sed maritum, qui divortium meditatur. *Plebeius* i. q. vulgaris, nam plebs sane non saepius mittebat uxores quam nobilitas; *plebs* et pro populo et pro vulgo

usurpatum Lucano. Sequentia usque ad *socerum* (767) habent non minus acerbam ironiam.

768 „*Credisne*", rell.] aliquid esse, quod mihi tutius sit quam tibi, i. e. in quo ego te diligens minus periculi incurram, quam tu. Oratio affectus plena, qua respondetur ad 754 „tutior omni | rege late". Olim = dudum, cf. Haskins ad II. 230, Senecae quoque usurpatum. *Non pro nonne*.

770 *Absentem* a te divolsam, cum quo ego sum unita, quo acerbior fit calamitas.

772 *Perisse* improprie ut: perii! i. q. desperasse. Cum tu etiam nunc vota facias, me iam despondisse. iam vota abiecissem tanquam re transacta. Melius fortasse Gronovius (ap. Cort.) *facias* de generali persona interpretatur: perisse aliquem dum vota faciat s. speret.

773 „*Superare* (= superesse) malis" Ben-

Te sequar ad manes, feriat dum maesta remotas
 Fama procul terras, vivam tibi nempe superstes? 775
 Adde, quod adsuescis fatis, tantumque dolorem
 Crudelis me ferre doces. Ignosce fatenti:
 Posse pati, timeo. Quodsi sunt vota, deisque
 Audior, eventus rerum sciet ultima coniunx.
 Sollicitam rupes, iam te victore, tenebunt; 780
 Et puppim, quae fata feret tam laeta, timebo.
 Nec solvent audita metus mihi prospera belli,
 Cum vacuis proiecta locis a Caesare possim
 Vel fugiente capi. Notescent littora clari
 Nominis exilio, positaque ibi coniuge Magni, 785
 Quis Mitylenaeas poterit nescire latebras?
 Hoc precor extremum, si nil tibi victa relinquent
 Tutius arma fuga, cum te commiseris undis,
 Quolibet infaustam potius deflecte carinam,
 Littoribus quaerere meis". Sic fata, relictis 790
 Exiluit stratis amens, tormentaue nulla
 Volt differre mora. Non maesti pectora Magni
 Sustinet amplexu dulci, non colla tenere,
 Extremusque perit tam longi fructus amoris.

774 meta U₁. 776 adde — fatis l. Prisc. 394. 24 H. suescis (ad s. s. m. 2) M, suescis (ad similiter s. s. m. 1) A. assuescis U. 778 pati meo T. 779 eventus — coniunx l. Acro epod. 1. 15, ventus AB₁, sciet M, belli Acro. sic et R. 780 me (pro: iam) b, 781 puppim V, fata in U s. s., ferent a. ferat AB, iam U, tam M, tenebo M₁, 782 bella OR, belli a, 784 notescent — exilio (756) l. Prisc. 398. 1 H. 785 hic coniuge VU, ibi M, exilio M, positaque A (op s. s.). 786 mitileneas M. miteleneas AR. mitilenas T, 791 exiluit UM, 792 mora in A s. s., 793 teneri M₁AB₁, 794 fluctus A₁, iam g.

tleius, peius quam vulgata: non vult ancilla esse adversae fortunae nec servili modo plagas eius excipere. *Malis* neutrum est. Sapiens habet per fugium rei adversae in morte: mortem in promptu habens maritum secutura erat. „Tamen, inquit, tam diu saltem [certe] superero, donec nuntius cladis ad me pervenerit". GROTIVS. Apodosis incipit a *feriat*, vel potius „feriat — terras" praeparant apodosin. *Nempe* est alienam opinionem h. l. Pompeii tanquam absurdam reiicientis.

776 *Adsuesco* Guyetus sine causa. Transitiua composita a *suesco* minime dubia sunt. Verg. A. VI. 832, Hor. Sat. II. 2. 109, I. 4. 105. Prisc. supra laud. Plura Oudend. et Burm. „*Adsuesci* fatis" inepte vir doctus ap. Cort.¹, Gronovius (?) ap. Cort.² „Facis, inquit, ut mihi familiaris sit tui interitus

cogitatio, nec terribilis tua mors", *posse pati timeo* „metuo ne post tuum obitum possim durare s. vivere. Ovid. Met. X. 25 Orpheus: „posse pati (mortua Eurydica) volui". Cf. Benti. et supra ad 313.

778 „Si rata vota" proponit Burm., recte ad sententiam, sed non probabiliter. *Vota* schol. B explicat „id quod opto". Probabilis: „MEA (post TIMEO) si sunt vota deisque | audior". „*Mea* sunt vota" i. q. mihi contingunt, conceduntur.

782 *Belli* iam editio princ., praeter a tantum deteriores.

787 *Relinquant* c. aliquot deter. Cortius.

794 „*Extremus fructus* tam longi amoris" *fructus* in his verbale est: non fruebantur alter altero, extremus congressus corruptus est.

Praecipitantque suos luctus, [neuterque recedens 795
 Sustinuit dixisse vale] [vitamque per omnem
 Nulla fuit tam maesta dies. Nam cetera damna
 Durata iam mente malis firmaque tulerunt.]
 Labitur infelix, manibusque excepta suorum
 Fertur ad aequoreas, ac se prosternit, harenas, 800
 Littoraque ipsa tenet, tandemque inlata carinae est.
 Non sic infelix patriam portusque reliquit
 Hesperios, saevi premerent cum Caesaris arma.
 Fida comes Magni vadis duce sola relicto,
 Pompeiumque fugis! Quae nox tibi proxima venit, 805
 Insomnis! Viduo tum primum frigida lecto
 Atque insueta quies uni, nudumque marito
 Non haerente latus. Somno quam saepe gravata
 Deceptis vacuum manibus complexa cubile
 Atque oblita fugae quaesisti nocte maritum! 810
 Nam, flamma quamvis tactas urente medullas,

795 praecipitatque R, neuterque recedens — vale (796) u in marg., m a m. 2, ab 2 m; om. UMABE, 796 suo loco et iterum in fine pag. R, 797, 798 i. Prisc. 397. 16 H. Adsunt in codd., 798 firmataque g, 800 l. Aldhelmus p. 238. 18 G, ac se proiecit in undas Aldh., 801 carina est UA, 802 relinquit A, 803 tremerent g, fugerent g (2 *variae l.*), 804 vadis G, vadit g c. rell., 805 fugis G, fugit g c. rell., tibi UMG, sibi VgA, 806 dum U. 808 gravata ē V, qū m, 809 cubile est O vulgo, 810 om. M, quaesivit O vulgo, 811 tectas VUTGMABE, tacitas uM (dub. an tactas), urgente U Schol. Voss., tacta surgente R, quamvis flamma. hoc ord. AG.

795 *Praecipitant* praecipiunt, maturant cf. VII. 51, II. 105. — V. 795^b 796^a propter codd. suspecti sunt. 797^b et 798 (*nam — tulerunt*) propter se ipsos. Lucanus potest tumere sed non tam frigide docere. Nec *dura* mente Cornelia reliqua tulit. Nec longa vita, qua testimonia suae „duritiae” darent, manebat eos. Contra verba: „neuterque recedens | sustinuit dixisse vale” per se non sunt Lucano indigna. Suspecti mihi sunt versus omnes 795—798. Locum lacerrum in libro poetae relictum duae manus imperitae suppleverunt, quarum alteri successit fraus. Nam fidem apud librariorum invenit.

799 „Labitur *exanimis*”. Bentl. quod v. 802 *infelix* eadem versus sede recurrit.

800 Ad ordinem verborum insolentem. cf. III. 678, VIII. 343, Catullus 66. 18. *Hic se* Heinsius.

805 *Sibi* soloecum non tenuissent multi editores, nisi *tibi* alias mutationes traxisset; sed in *tibi*, bonorum cod. lectione, evasit feliciter indicium verae lectionis, quam recipere ausus sum, a Bentleio commen-

datam. Vulgo erat 804 *vadi*, 805 *fugit, sibi*, 809 *est*, 810 *quaesivit*. In his nulla maior mutatio est, nisi *quaesisti*, sed exstitisse puto ex *quaesivisti*, librariis notiore forma. Atque haec omnia suspensa sunt ex uno clavo (*tibi*) et grata erunt sensus poetici non expertibus. — „Quae nox *ibi*” Dorvillius (in Lesbo). V. 806 *insomni* Heinsius.

809 *Vacuo cubili* Burm. Omisi *est*, quo retento *atque* friget.

811 *Tacitas* probat Heinsius, Advers. p. 63, Hosius J. J., 1893 p. 345. *Tectas* Gron. coll. v. 255 „pectore tecto”. *Tactas* defendi Mnem. XIX p. 28 iungens: „quamvis (quantumvis) tactas.” Remotis locis ubi *pectus* cum *tacitus* iungitur, qui nihil probant, restant Prudentius c. Symmachum I. 533 et Petronius 119. 54: „tabes tacitis concepta medullis”. Est hoc aptum de clam aut sensim proropente amore et relinquendum Petronio cum ipsius „*curis latrantibus*” (v. 55, ego mallet *lacerantibus*); de amore coniugali et diu confirmato h. l. non aptum videtur. Ante Oudend. edebatur *urgente*. Multa exempla *urendi* habet Heins. Ov.

Non iuvat in toto corpus iactare cubili,
 Servatur pars ima tori. Caruisse timebat
 Pompeio; sed non superi tam laeta parabant.
 Instabat, miserae Magnum quae redderet hora. 815

813 illa (pro *ima*) O vulgo, 815 restabat c.

Am. I. 2. 17. *Urgere* habet molesti adiunctam notionem cf. Tib. II. 1. 79: „ah miseri. quos hic graviter deus urget! at ille | felix cui placidus leniter afflat amor”.

813 „Retinet sibi imam partem. reliquam tanquam iamiam redituro destinabat coniugi”. Vulgatum *ille* nemo explicavit; *ima*

proposuit Burmannus, *una* Schraderus. receptum neutrum est. *Illis* et *imis* confusa cf. Heins. ad Metam. IX. 663.

814 *Tam laeta*] ut iam tum in perpetuum careret viro. Sed amariora ei dii parabant, ut victum reciperet virum. Melius fuisset mortuum.

Nec quamvis unquam uicet robore tanta

in aegria liquor

Ignis agit uires: tæda sed raptus ab omni

Consequit nigræ spatiosa uolumina fumi

spatia quæ in ligna fuerunt

Et solū siluas sed saxa ingenia soluit.

in calice resoluta sunt saxa

Et crude pueri fluxerunt puluere carnes;

Procubuit maiorq; iacens apparuit agger;

Sesquibus telluris abicit placuitq; profundo

Fortunā temptare mari; n robore picco

//

O mareas decuit fulgens tucela carinas.

Sed rudis: et qualis precumbit montibus arbor

ut dicit raris se aut ppe raris uide t abel

Conserit stabulis naualibus arca bellis; —

Et lam durrigerā bruta comitata carnā.

etiam uisitat narbonensis punitas qua rhodan fluius in mare exit. Dicit aut gr stoechades quasi opere in ordine sine postea. Singularit aut stoecha stoechados declinat.

Utdo uel loraq; igni ager uires

Tucela nauis spoliata. ubi soluta

antiqui exere solitare. uisda inuigine.

ignosca tucela nauis q; tate. qu op. p. m. m. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u. u.

Non iuvat in toto corpus iactare cubili,
 Servatur pars ima tori. Caruisse timebat
 Pompeio; sed non superi tam laeta parabant.
 Instabat, miserae Magnum quae redderet hora. 815

813 illa (pro *ima*) O vulgo, 815 restabat c.

Am. I. 2. 17. *Urgere* habet molesti adiunctam notionem cf. Tib. II. 1. 79: „ah miseri. quos hic graviter deus urget! at ille | felix cui placidus leniter afflat amor”.

813 „Retinet sibi imam partem. reliquam tanquam iamiam redituro destinabat coniugi”. Vulgatum *ille* nemo explicavit; *ima*

proposuit Burmannus, *una* Schraderus. receptum neutrum est. *Illis* et *imis* confusa cf. Heins. ad Metam. IX. 663.

814 *Tam laeta* | ut iam tum in perpetuum careret viro. Sed amariora ei dii parabant, ut victum reciperet virum. Melius fuisset mortuum.

M oetna nunc arces suspensio fortior icu

I neustus densi compagem solute murt

T empiat et impositus unum subducere saxi

S ed super et flammis et magnis fragmine molis

E t sudibus crebris et adusta roboris icu

P etruisse cedunt crater frustra q; labore

E xhausto fessis repetere tentoria milis;

S umma fuit graus staret ut moenia uon.

N laro acies inferre parant; armisq; coruscas

N occurrunt texere facis; audaxq; uidentis

E ruptis non basta uirum; non loctifer arcus.

T elum flamma fuit rapiensq; incendia uentis;

P et romana tulit celer munimina cursu;

N et quamuis uiridi lucet robore lentas

I gnis age uires; tepida sed raptus ab omni

C onsequit nigri spatiosa uolumina fum.

N et solui siluas sed saxa ingentia soluit.

E t crude puri fluxerunt puluere caues;

P ro cubuit maiorq; lacens apparuit agger;

S pes uentis telluris abicit placuitq; profundo

F ortuna temptare mari; non robore picto

O mnia decuit fulgens tutela carinas.

S ed rudis et qualis pecumbit montibus arbor

C onserte stabulis naualibus arta bellis;

E t iam turrita bruta comitata carna.

que inferre nubionis sumas qua rhodus fluit in mare occe.

opere uindicta sine potest. Singulari aut theoclea theocladof dicitur.

habet unum cu erigat. omnes secum
lucase desig.

Epistole qd sic uires

ut sua moenia portarent

Ne uerit ady una quod hinc. Virgil
hinc unum iocum se metadum agere

Ex. qd sic aut pud. qd hinc. Virgil
Corporis qd sic unum
Hic sua moenia portarent

Epistole ut leneal qm ager uires

Tuere. namq; qd hinc. ubi. qd hinc
atque ex qd hinc. qd hinc. qd hinc.
namq; hinc. namq; hinc. qd hinc. qd hinc.
nil. uocabat. Virgil. qd hinc. hinc. hinc.
quoniam hinc. qd hinc.

Epistole hinc. qd hinc. qd hinc. qd hinc.
uoluntate hinc. qd hinc. qd hinc.
dixit. v. aut. n. hinc. qd hinc.

maris sua. Arca uindicta roboris
quam rases uocet. se. erit. n. hinc. qd hinc.
uindicta. uindicta.

Theoclea. uindicta. se. metadum. hinc.
Theoclea. uindicta. se. metadum. hinc.
Theoclea. uindicta. se. metadum. hinc.

Densatur que globus quantum pede prima relaxat
Constituit gyros ^{sub} acies; Non arma mouendi
I amolus est praestitit paratq; membra torquentur
I ranguitur armatum conliso pecore percutit
Non tam laesa talis uictor spe caula maris
quam for tuna dabit; flumens non ille er-uoris
in embro rum que uidit lapsum & serentia terra
C orpora con pressum turba stetit omne cadaver;
Exeret huius dixit aethaenis umbra
I sperat for tuna nouis ^{restituta} strata eruentur
h annibal et poenitiam diraphacula manes
Romanam superi liby caecellur e rumanam
Pompeio prodoxte nesus uotique senatus
Africanus potius uincat sibi; curio fufas
U uidit campis aies; e ternerete tantas
p et misit clades compressus sanguine pulas
Non tulit adlectis animam pro ducere rebas
A uis sperare fugam; caediteq; instrage suos u
I impiger adleuim; et for tas uir uice coacta
Q uidnunc postira tibi prolunt gurbata fort que
Vnde trabas nica plebeius signifer arte
Ar ma dabas populis; quid prodiura senatus
E t generat que socer bello concurrere iustis
A nte laces quam dira ducet partalia conserit
Spee tantum que tibi bellum auile negat uict
has urbi miserere uestro desingune poenas
Perte dats; ^{liberata} luttis iugulo sic ar ma potenta
Felix roma quidem cuius que habitura beator
S ilber tatis super isam cura placeat
Quam uindicta placeat; liby car ennobila con puit
P asat aies; nullo conceptus curio busto;
A t tibinos quando non proderit ista silere
A quibus omne aeuu senum sua fama repellit
Digna dimus tuentis merita; proe omnia uict;
h aud alium capta cuiem tulit indole roma
A ut cui plus ^{et sub} leges dicit; b erent treca sequenti
P erdita tunc urbi nocuerunt secula piquam
A mbitus et luxur et copu inuenda fualter

significat permissum

liberata non est
uictus per se septem

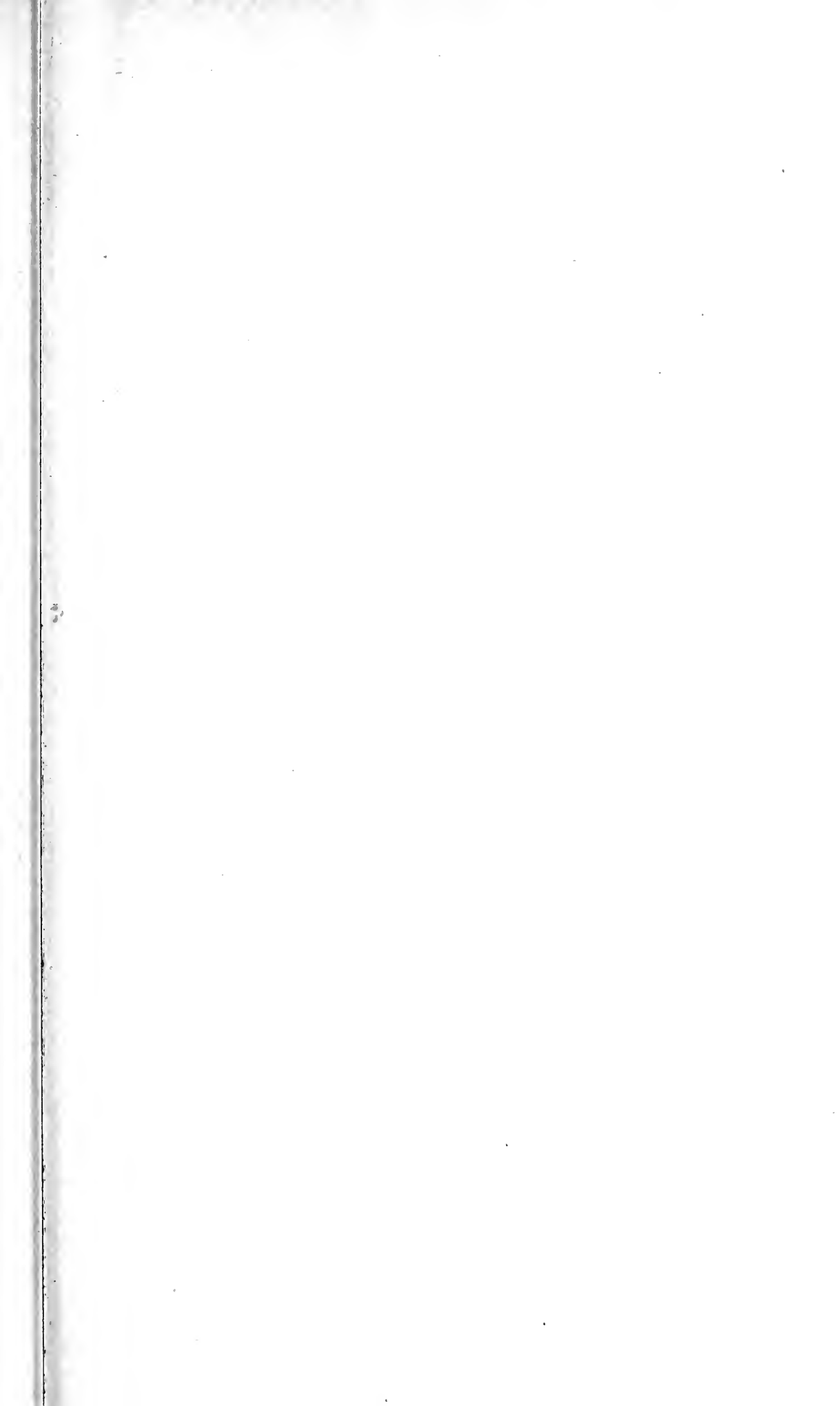
M
C
E
J
H
R
P
A
U
P
N
A
I
Q
V
U
E
A
S
H
F
S
Q
P
A
A
D

membrorum que uidet lapsum. & ferentia tēra
corpora compressum turba stetit omne cadaver
exeret in uisus dirge carthaginis umbras.
Iustus fortuna uouit feratūia cruentur
hauribus. & poenitēti dirapi. uicula manes.
Romanam superi libere tellure ruinam
Pompeio prodesse nefas. uotisq; senatus.
Africanos potius uincat. sibi curio fusas
Uide uidit campis acies. & cernere tantus
Petrus misit claudos conproctur sanguine puluis.
Nontulit adfectis animam. pducere tribus
Auspere. ut fugam. ceciditq; infrage suoru
Impiger adlactum & fortis uirtute uicta
Quid nunc rostra tibi prosunt turbata forūq;
Vnde tribunica plebeus signifer arce.
Ur madabas populus. quid proditura senatus
Ergeneratq; socer bello concurrere iuri
Ante uacer quam dira ducer par-salia consist.
Spectandumq; tibi bellum ciuile noxatū est.
Haurūbi miserē uro defanguine poenas
Ferre datur. luitur iugulo sicarma potentes.
Felix roma quidem ciuissq; habitura beator.
Silibertatē superis tam cum placeret...
Quam uindicta placet tibi car ennobile coſsus
Paretauer nullo contectur auro bus to.
At tibi nos. quando non pro derit isan lere
A quibus omne ac uisum sua fima repellit
Dignadamus iuuenis merite pcomauitae,

Stipula uera

Stipula.

11

FOR USE IN
LIBRARY ON

PLEASE DO NOT
CARD OR SLIP FROM

UNIVERSITY OF TORONTO

SEE
PRESERVATION
SERVICES
DATE AUG 1966

ACCOMPAN
PHASE

401